

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. IV

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. 1

БЕОГРАД
1950

RECUEIL DES TRAVAUX

T. IV

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE

№ 1

Уредник:

Д-р ВОЈИСЛАВ С. РАДОВАНОВИЋ, дописни члан САН,
управник Етнографског института САН

Примљено на VIII скупу Одељења друштвених наука САН, 27. X. 1949.

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Штампарија и књиговезница „НАУЧНА КЊИГА“, Народног фронта 12

САДРЖАЈ

	Страна
<i>1. Академик д-р Душан Недељковић:</i>	
РАСМАТРАЊА НА ИЗВОРИМА СТАРЕ МАКЕДОНСКЕ ЕПИКЕ	1
I — — — — — — — — — —	1
II — — — — — — — — — —	9
III — — — — — — — — — —	27
<i>2. Д-р Миљан Мојашевић:</i>	
ИЗ ПАРТИЗАНСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ У САНЦАКУ	— — 51
I — — — — — — — — — —	54
II — — — — — — — — — —	72
<i>3. Академик д-р Тихомир Р. Ђорђевић:</i>	
ИЗ НАШИХ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА	
МЕСНЕ И ЛИЧНЕ ПОСЛОВИЦЕ	— — — — 77
Да су сваки дан коледа, деца не би пасла говеда	— — — — 79
Доћерала се као Јовашева ждребица	— — — — 79
Попуј па и приоруј	— — — — 81
Боље је попа везати, него за њим натезати	— — — — 83
Ако га змија печне, али га својијем месом излијечи	— — — — 83
Пала Мара, пала Сара	— — — — 85
Чијем се коза дичила, тијем се овца срамнила	— — — — 85
Мучи се као ђаво у плиткој води	— — — — 87
Угодите се да вам дајдим	— — — — 87
Црно испод нокта	— — — — 88
Онај куси	— — — — 89
У марами да га носиш	— — — — 90
Чист као брајине гаће	— — — — 90
Нек зна чалма шта пати гужва	— — — — 91
Не бој се змије док се у круг не свије	— — — — 91
Свака баба више воли зета него сина	— — — — 91
Гора је рана од језика негли од мача	— — — — 93

	Страна
Један ми се отего, други ми се протего — — — —	94
Фарбати некога — — — —	95
Први се штенци у бару бацају — — — —	95

4. *Шеван Тонових:*

СЕЛО КАО СОЦИЈАЛНА ЗАЈЕДНИЦА И УПРАВНА ЈЕДИНИЦА У ЂЕВЂЕЛИСКОЈ КАЗИ У ЗАДЊЕ ТУРСКО ДОБА

Предговор — — — —	97
I Турска варошка управа — — — —	98
II Стара сеоска управа — — — —	101
III Коџабашија у чисто хришћанском селу	105
Дужности коџабашије преко године — — — —	107
IV Свештеник — деда-поп — — — —	120
V Питроп — црквени тотор — — — —	127
VI Селски падар — пољак — — — —	130
VII Домаћин или старешина задруге — — — —	135
VIII Селски гувидар — говедар — — — —	142
IX Заједничка сеоска добра — селско — — — —	144
1) Селска курија 147. 2) Селска мира 148. 3) Селска чешма 148.	
4) Селска одаја 149. 5) Селски пат 150. 6) Каменолом — таш-	
мајдан 150. 7) Табуисано дрвеће 151. 8) Река 151. 9) Лов 153.	
10) Мостови и кораби 154. 11) Баири — непошумљења брда	
155. 12) Селска прква, селска гробишта и стара русалијска	
гробишта 156.	

5. *Дописни члан САН Глиша Елезових:*

СТАРЕ ТУРСКЕ ШКОЛЕ У СКОПЉУ — — — —	159
I Предговор — — — —	159
II Сибјан Мектеби — — — —	162
Полазак у школу — — — —	162
Довођење детета у школу — — — —	163
Свечано одвођење ђака у школу — — — —	164
Свечан почетак читања — — — —	164
О поклонима и даровима — — — —	165
Новајлија почиње да учи — — — —	165
Приватан карактер школе — — — —	165
Учење у старовремским школама — — — —	166
Свршавање школе — Хаџм — — — —	166
Свечаност на завршетку школе — — — —	167
Завршни испит — Хаџм — — — —	167
Шта се учио у старинским турским школама? — — — —	168
Писање у старим дечјим школама — — — —	169
Колико је трајало учење писања? — — — —	170
Свечано признавање писмености ученику — — — —	170
„Мизан“, справа за контролисање лепог писања — — — —	171

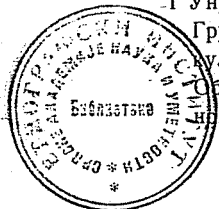
	Страна
Школске зграде — — — — —	172
Како је изгледао час у једној оваквој старинској школи —	173
Задавање задаће — — — — —	173
Дисциплина у школи — — — — —	174
„Дошао“, „отишао“ дашчица — — — — —	174
Хоџин киоск или хоџина канцеларија и гардероба —	175
Вода за пиће — — — — —	176
„Сабаха“ у старинској турској школи — — — — —	176
Преступи и казне — — — — —	176
Како су се кажњавале ученице — — — — —	177
Школовање мушке и женске деце — — — — —	177
Учитељ и његови помоћници — — — — —	177
Програм рада у старинским школама — — — — —	177
Одмор — — — — —	178
Похађање школе — — — — —	178
Школски распуст у старинским школама — — — — —	179
Хоџина плата — — — — —	181
Ђачки школски прибор — — — — —	181
Хоџина „чавка“ — — — — —	182
III Прилози — — — — —	182
1) Позив Џелал пашин упућен улеми да присуствује хат'му султанова сина Мустафе — — — — —	184
2) Својеручно писмо султана Сулејмана II својем сину Мустафи —	185
3) Молба Садредина великом везиру за помоћ ради уписа своје кћери у школу — — — — —	186
4) Суђење ђака са хоџама на суду — — — — —	188
Наби Јусуф, турски песник и писац 17 века — — — — —	193

6. Мирко Р. Барјакшаровић:

ДВОЈЕРСКЕ ШИПТАРСКЕ ЗАДРУГЕ У МЕТОХИЈИ — — —	197
I — — — — —	197
II — — — — —	200
III — — — — —	209

. Д-р Милорад Драгић:

ПРИЛОЗИ ИЗ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ У ОКОЛИНИ ТАВНЕ —	
Хигијенско-етнолошка испитивања о „кужним“ (заразним) и другим обољењима код становништва у северној Босни — — —	211
Увод — — — — —	211
I Унутрашње и заразне болести — — — — —	211
Грудне болести 212. Желудачни болови 213. Куга 214. Туберкулоза 215. Маларија 217. Главобоља 219. Очна обољења 221. Обољења ува и носа 222. Обољења зуба 222. Болови руку и ногу, болови у врату и леђима 222. Дебела болест 223. Кожне	

болести 223. Сифилис 224. Ране 225. Наздравица 225. Трудови 225. Мицина 226. Кокошињи пришт 226. Убој 226. Власац 226. Ујед змије 228. Женске болести 230. Епилепсија 231. Душевна оболења 232.	
II Остале болести — — — — — — — —	233
Врућица 233. Уједи беснога пса 234. Шкрофуле 234. Гушавост 234. Црвени ветар 234. Преломн костију — емпирици 234.	

8. Персида Томић:

„ВИЛАРКЕ“ И „ВИЛАРИ“ КОД ВЛАШКИХ ЦИГАНА У ТЕМНИ- ЋУ И БЕЛИЦИ — Прилог проучавању падалица и калушара —	237
I — — — — — — — — — —	237
II — — — — — — — — — —	239
III — — — — — — — — — —	241
IV — — — — — — — — — —	260

9. Јован Л. Вукмановић:

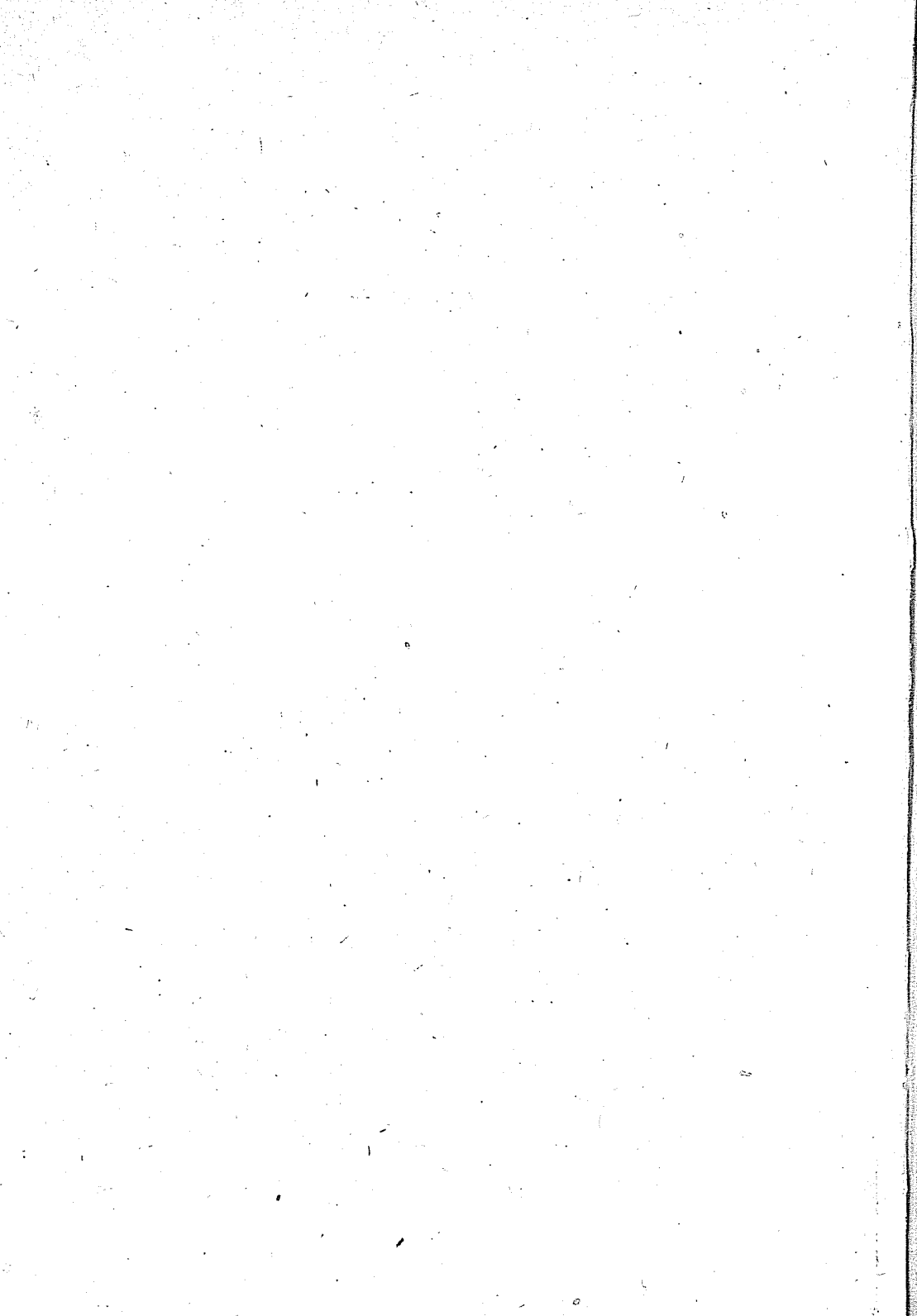
НАРОДНА НОШЊА У СПИЧУ — — — — — — — —	263
Увод — — — — — — — — — —	263
I Мушка ношња — — — — — — — — — —	264
Стара мушка ношња — — — — — — — — — —	264
Свакидашње летње одело 264. Свечано летње одело 265. Сва- кидашње и свечано зимско одело 266.	
Мушка ношња од краја XIX века — — — — — — — —	266
Свечана летња ношња 266. Свечано зимско одело 270. Одело у жалости 271.	
II Женска ношња — — — — — — — — — —	271
Данашња женска ношња — — — — — — — — — —	271
Девојачко одело — — — — — — — — — —	271
Свакидашње летње одело 271. Свечано летње одело 273. Сва- кидашње зимско одело 274. Свечано зимско одело 274. Венча- но одело 274.	
Одело удатих жена — — — — — — — — — —	279
Свакидашње летње одело млађих жена 279. Свакидашње летње одело старијих жена 281. Свечано летње одело млађих жена 281. Свечано летње одело старијих жена 284. Свакидашње зимско одело 284. Свечано зимско одело 284. Одело у жа- лости 286.	
Женска ношња до XX века — — — — — — — — — —	286
Девојачко одело — — — — — — — — — —	286
Одело удатих жена — — — — — — — — — —	287
Накит — — — — — — — — — —	289
III Прерада жуке, лана и вуне — — — — — — — — — —	289
Прерада жуке 289. Прерада лана 290. Прерада вуне 290.	

10. Арх. Бранислав Којић:

НОВИЈА СЕОСКА КУЋА У СРБИЈИ	—	—	—	—	—	293
Осврт на развој куће током XIX века	—	—	—	—	—	293
Стање сеоске куће почетком XX века	—	—	—	—	—	296
Порекло новије куће	—	—	—	—	—	300
Спратна кућа	—	—	—	—	—	302
Остала обележја новије куће	—	—	—	—	—	305
Закључак	—	—	—	—	—	306

11. Арх. Александар Дероко:

КУЋА У ЈАБЛАНИЦИ И ПУСТОЈ РЕЦИ	—	—	—	—	—	309
--------------------------------	---	---	---	---	---	-----

Академик д-р Душан Недељковић:

Расматрања на изворима старе македонске епике

(Приказано на XI седници Научног савета Етнографског института САН, 21-V-1949 г.)

Онако како је робовао, страдао и борно се, тако је македонски народ и певао о патњама и јунацима својим, — и богата песма, којом се он држао упркос толиким поробљивачким опасностима, које су му претиле да га униште, сачувала се све до последњег рата скоро у свим својим формама, од рецитатива и шеснаестерца до десетерца и осмерца, и у свим својим мотивима, од митских до илинденских револуционарних. И данас је он носилац једног од најбогатијих фолклора у нашој земљи, али тешко и неповратно оштећеног фашистичком најездом. Узалуд ћемо тражити у Горној Реци Софронија и друге певаче најстаријих македонских народних песама, узалуд у прилепском и битољском крају ученике Апостолове, узалуд у Малешеву Петра Буревског, баба-Велику или баба-Ангелину. Њих су утаманиле невоље и прогони, које су фашистички окупатори на њих навалили. А са овом старином је у неповрат ишчезао највећи део нарочито епских најстаријих македонских народних песама.

I

Кроз каква искушења су морали пролазити заједно са македонским народом (старци) носиоци македонске епике, говоре нам ретки преживели старци, епски певачи ових крајева. Тако Ленте Мазакоски, даровит епски певач Мавровскога Поља, прича како су разјарени италијански и албански фашисти, немоћни и под сталним ударцима мавровске партизанске чете, попалили Маврово и наишавши у шуми на њега, убогог хромог старца, и једно изгубљено дете, ставили их пред митраљез да се њима свете.

Али, данас, ведро чела Мазакоски је спреман да ме теши што, хитлеровским бомбардовањем Београда уништеноу моју збирку кроз две деценије сакупљаних македонских епских народних песама, нећу моћи више никад у потпуности обновити. Јер, ослободили смо се и створили своју, народну, социјалистичку државу, и оба сина Ленте Мазакоског су у мавровској радној бригади, а један од њих ударнички свикао да чак и гасном бушилицом у тунелу ради и уз помоћ толиких омладинских бригада из Народне Републике Македоније и читаве Југославије пусто Мавровско Поље на врху високе Влајинице претвара у огромно језеро које ће у подножју планине окретати једну од најмоћнијих централа овога дела Европе и бити једна од творачких снага срећне наше будућности. Гледајући у јунаке данашњице и будућности, Ленте је готов да прежали неповратно изгубљене старе песме о старим јунацима прошлости наше.

Ленте вели да је и сам у дубоко потресним доживљајима устанка и ослободилачког рата заборавио старе епске песме и, док му лако на памет падају македонске партизанске песме његовог краја и многе песме изградње што их певају радне бригаде које граде мавровско језеро и огромну електричну централу, дотле је за њега права мука да се сети „старски песни“. И занимљиво је да он, од кога сам пре двадесетак година за бележио преко тридесет епских народних песама, а знао их је и много више, читаво једно вече и уз искрене и врло мучне напоре успео је да се сети свега три старе епске песме, обећавајући да ће све учинити да се присети и осталих. Њему изгледа као да се потресни, врло јаки доживљаји из партизанског, ослободилачког рата тако удаљили у његовом памћењу мотиве и стихове старих епских песама, да му је врло тешко домаћити их.

И у индивидуалном, дакле, животу певача, као и читаве етничке групе, једне песме потискују друге, старо изумире и ново се рађа, и народ, певајући као што живи, у прелазним периодима из основа мењајући свој друштвени живот, мења свој менталитет и у њему свој фолклор.

И не само код Ленте Мазакоског и осталих македонских народних певача, већ и код широких македонских народних маса запажа се данас такав коренит друштвени преображај, под чијим утливом старе епске песме им изгледају старомодним, преживелим успоменама на векове црних народних патњи које би најрадије заборавили, а, напротив, на души и језику су им народне песме из великог Ослободилачког рата и још више последње песме социјалистичке изградње земље.

И већ као да ове последње, песме градитеља социјализма, које се певају сваким даном све нове и нове, потискују парти-

занске, међу којима се за певање почиње да бирају само оне најопштијег значаја и најлепше, и оне које су најлокалнијег карактера, везане за херојства и подвиге самог села или краја. Партизанске народне песме доживљавају данас у Македонији, као и у читавој нашој земљи, своју фазу одабирања, кристализације и повезивања са илинденским и другим устаничким народним песмама, улазећи тако у живу ризницу народног певања, — а рађају се са узмасима пијука и гасних бушилица, са бректањем кооперативних трактора и звиждуком нових фабричких сирена све нове и нове песме изградње социјализма.

И у овоме природном процесу у којем се развија народно певање одражавајући, подржавајући и инспирисујући сам полет друштвеног живота народа, песме изградње социјализма, стално се певајући све нове и нове, у Македонији тако срастају са расположењем, одушевљењем и уопште менталитетом народа, да постаје тешко певаче откинути од њих и вратити старим и најстаријим народним песмама, које су се још у народној успомени сачували. Ово је тешко и због тога што старе песме најчешће одражавају друкчији, па и супротан положај у којем их је народ испевао, те као да не личе на данашња расположења и усхићења народа у садашњем положају, а народ им у доживљавању, у епском свом гледању још није нашао сав дубоки значај за данашњицу.

За ово је карактеристичан пример тешкога враћања Лентета Мазакоског старом мавровском народном епском певању. Тешко је овоме свежем, отреситом старцу од 65 година данас сетити се једне по једне од бројних песама које је некад чуо и научно од свога оца Јосифа, убогог сељака и печалбарског пекарског радника, и које су се у њиховој, крајње сиротој мавровској породици преносиле од оца на сина и од деде на унука. Нису они гуслани, нити су за икакву врсту гусала знали, али су о „сведену“, „ћумбуцу“ и другим свечаним приликама на породичним и сеоским скуповима певали мноштво „мавровски старски песни“. А данас, последњи носилац овога блага народне прошлости искрено чини истинске напоре да се по које од ових песама присети, јер су оне у његовом и народном животу претрпане и потиснуте не само толиким мноштвом доживљаја и догађаја, већ и самим новим животним садржајем, — јер он још није успео да повеже нови свој друштвени животни садржај са садржајем својих старих епских песама које му се зато чине старомодним и скоро туђим. И како се које старе епске песме Ленте присети, све јасније бива зато се од њих тешко сећа, јер свака од њих одражава последње оне напоре које је мавровско, сточарско и хајдучко гнездо чинило уврх Влајинице, на непроходном прелазу из скопског и полошког басена у дримколски, да се у борби са толиким поробљивачи-

ма и силницима одржан. Присећа се он, у данашње време пуне слободе у којој народ од мавровског поља ствара језеро и извор огромне електричне енергије, снаге и среће народне, — присећа се песама о Марку Краљевићу који силази на Косово и сече Турке јаничаре и, како Марко сече, тако нови преда њ устају, присећа се песме упорне, истрајне македонске борбе која се чинила без краја и конца, без победничког завршетка, чинила таквом каква се она могла једино и видети из уског мавровског сточарског и хајдучког гнезда.

Ево те песме коју ми је Љенте певао 21 септембра 1948 год., песме о Краљевићу Марку који са потсмехом силази на Косово и тамо без краја и конца уништава душмане, али док једне обара, други устају, па је то епски одраз такве борбе и таквог јунаштва које је без изгледа на скору победу, каква је била борба и какво је било ћутљиво и као кремен тврдо и истрајно јунаштво македонског народа уопште, а посебно Мавроваца, сточара и љутих хајдука, који су ову песму са колена на колена преносили:

Сенал Марко на слатка вечера,
И ми сенал на вино црвено.
Вечерават, ем се потсмеават.
Го допита Марконца млада:
„Так'ти бога, мои домак'ине,
„К'е те питам, право да ми кажеш,
„Да ми кажеш, немој да ме лжеш:
„Што се, Марко, така потсмеаваш?“
Одговори делибаша Марко:
„Слушај вамо, Маркоице млада,
„Ти ме питаш, право к'е ти кажам,
„К'е ти кажам, нек'у да ти лжам.
„Промени се, лепо накити се,
„Да облечеш руо великденско,
„Да ми месиш две бели погачи,
„Да наполниш буклија со вино,
„Да ми спреман Шарца пеливана,
„Да ми туриш тешка натеркија,
„А уз него тешка боздогана,
„А до него сабја дипленица,
„Да г' извадиш во рамна авлија.”

Шарац вришти, богме, до небеси,
Не дочека Шарца пеливана
Да с отворат тија ански врати,
Да с отклучат тија вити порти,
Скочи Шарац испреко авлија,

Тргна Марко по бели друмои,
 Од јунака јасна месечина,
 А од коња мгли, ем праои,
 Оде Марко у рамно Косово.

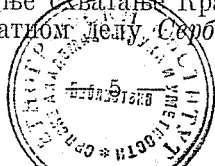
Куга виде делибаша Марко
 Шта је чудо у рамно Косово,
 Коњ до коња, јунак до јунака,
 Нафтасале Турци јаничари,
 Шарац вришти, богме до небеси.
 Се разврте делибаша Марко,
 Се разврте налево, надесно,
 Па ми тргна сабја дупленица,
 Крв се лее богме до колена.
 Силно писна делибаша Марко:
 „Држ' се, Шарца, богме, не давај се!
 „Што је чудо у рамно Косово,
 „Едни колам, други становаат.“

И није нимало случајно да после ове песме бесконачне борбе и истрајности искрсава у памћењу Мазакоског још једна таква која ће високо дизати и величати свемоћ борбеног самопоуздања и истрајности, — није случајно да искрсава песма баш о „Коњу Дамњанову“ и његовом подвигу у којем, од старости крајње оронуо и онемоћао, смелом и упорном истрајношћу преноси Дамњана и невесту му преко надошла Дунава. Није случајно да се у памћење македонског народа враћају пре свега оне песме које, епски продубљујући и величајући борбену смелост и истрајност, одражавају једну од најдубљих црта македонскога друштвеног живота, ону црту коју је македонски народ на све начине, па и овим и оваквим песмама гајио и развијао, црту борбене смелости и истрајности којом се, међу осталим, једино могао етнички и одржати.

Па ако би се овде питали које су то песме или који је то уопште фолклор који најкасније и најтеже ишчежавају из народна памћења и традиције, јасно је да је то онај фолклор којим се одражавају, васпитавају и развијају оне живе, борбене, историске црте етничког менталитета које су од животног интереса.

Овде несумњиво не важи онај Рибоов општи психолошки назови-закон заборављања, по којем се заборавља обратним редом реду доживљавања, па би требало да из памћења народа ишчежавају пре свега најскорије и напоследку најстарије песме.

Овде се показује такође недовољним, апстрактним и објективистичким, и последње схватање Кравцова, који је од своје тезе, у обимном предатном делу *Сербски епос*, да су творци

српске епике српски феудални ритери, прешао после рата на супротну и исто тако апстрактну и овог пута народњачки идеалистички постављену тезу да је народна песма нека врста народне историске архиве. Далеко од оваквог апстрактног, објективистичког постојања, епска песма се увек актуализовано, у најтешњој вези са самим актуелним народним животом, са његовим патњама и стремљењима и ствара и одржава и заборавља. Од ње живи само оно што још увек одражава на извештајан начин актуелна стремљења широких народних маса и служи им као оружје у њиховом друштвено-историском кретању. Разуме се да је, у масовно неписмену, а поробљену народу фолклор, као једини извор свеколике народне културе, са нарочитом бригом чуван и гајен, да су из ове друштвене бриге ницали професионални певачи и приповедачи, и организовала се учења, традиције, а под феудализмом и еснафи у којима је народно културно благо систематски гајено, али се оно увек гајило као одражавање датих народних стремљења и оружје борбе најширих народних радних, тешко изабљених и потлачених маса. Никако се не може и не сме с ума смести овај одлучујући карактер актуелних друштвено-историских покретачких снага којима се широке радне народне масе не само крећу, већ и ово кретање у своме садањем народном уметничком стварању одражавају и своја ранија уметничка стварања у народном памћењу чувају. У томе је управо она друштвена животна реалност и ефикасност коју кад која народна песма изгуби, пада у заборав. Оно само што је од народне песме друштвено живо, борбено, ефикасно, изабавља се од заборава и одржава у памћењу и традицији.

Тако код Јентета Мазакоског затичемо песму о Дамњановом зеленку на граници заборава. И док многе друге епске песме тешких народних борби и страдања, које је он знао и некад певао, остају упорно иза те границе, ова се ипак јавља у његову памћењу. Зашто се она јавља, а не неке друге? Зато што она одражава и егзалтира увреће широким народних радних маса у свемоћ оне борбене и смеле истрајности која је македонске народне масе држала вековима, која их је кроз народно-ослободилачку борбу довела до слободе, која и данас у Јентетовом сину и његовој гасној бушилици у тунелу за гигантски електрострој Македоније делује. Само митско изражајно рухо, у које је песмом о Дамњановом зеленку заоденуто ово народно искуство о свемоћи борбене и смеле истрајности, застарело је новом добу и менталитету мавровских градитеља електростроја, те се зато ова песма клони своме забраву, замењена новим народним, социјалистичким реалистичким стиховима о Титу и Лазни Колинчевском, о новој, још невиђеној, радној, херојској истрајности градитеља социјализ-

ма. Но у памћење Лентета враћа се песма о Дамњанову зеленку, — иако митска, старомодна и зато помало стидна, — зато што по своме садржају ипак одражава један од битних квалитета народних масовних стремљења и може служити као стваралачко оружје тим стремљењима, може егзалтирати за борбену и смелу истрајност којом се надахњује и данашње радне народне масе за своје подвиге у изградњи социјализма, у изградњи новог свог живота.

Снагом, дакле, увек битне и одлучујуће друштвено-историске „наруцбине“, којом је некад и створена, враћа се из заборава у памћење Лентета Мазакоског песма о коњу Дамњанову као песма која старински, митски одражава и егзалтира дубоко укоревену народну увереност у свемоћ смеле и упорне истрајности.

Ево те песме такве какву нам је Мазакоски казивао, дуго тражећи и присећајући се, забором утолско општећене што је изгубила своје ширине епских понављања и друге споредније особине македонске народне епике, но задржавши увек свој битни борбени садржај:

Силно вриштит коња Дамњанова,
 Силно вриштит ф зелена ливада.
 Го допита мајка Дамњанова:
 „К’е те питам, коња Дамњанова,
 „К’е те питам, право да ми кажеш:
 „Што ми вриштиш, коња Дамњанова?
 „Да ли си се зоба дососало?
 „Да ли си се вода допојило?“
 Одговори коња Дамњанова:
 „Еј ти тебе, мајке Дамњанова,
 „Нити ми се зоба дососало,
 „Нити ми се вода допијило,
 „Сум чул, мајке, мајке Дамњанова,
 „Свршил Дамњан нееста надалеко,
 „Надалеко преку Сава ем Дунава,
 „Мене, мајке, старос ме навјана,
 „Ја не можам, мајке, да је газам
 „Таја вода Сава ем Дунава“.
 Одговори мајка Дамњанова:
 „К’е се молам богу јединому,
 „Да прецекнет Сава ем Дунава,
 „Да поминат китени сватон,
 „Да поминат јунак и нееста,
 „А до њими два млада деверн,
 „И уз њими кума, старосвата.“

Па се моли мајка Дамњанова,
 Па се моли богу единому,
 Ми прецекна Сава ем Дунава,
 Поминаа китени сватон.

Пак, протече Сава ем Дунава,
 Ете к' идат китени сватон,
 Па ми носат прелепа нееста,
 А до неа млада зетешина,
 А до њими два млади девера,
 Напред тргат кума, старосвата,
 Па дојдоа до Сава ем Дунава,
 Силно писна коња Дамњанова:
 „Бог те убил, мајке Дамњанова,
 „Да л' ти кажаф, мајке Дамњанова,
 „Мене, мајке, старос ме навјана,
 „Мене, мајке, грива ми паднала,
 „Ја не можам да газим Сава ем Дунава”
 Па ми писна коња Дамњанова:
 „Качите нееста отзади на мене!”
 Па се лупна низ Сава ем Дунава,
 Па излезе, богме, плавајек и,
 И префрли Сава ем Дунава

Тако на једном од извора старе македонске епике зати-
 чемо данас македонско народно епско певање на прагу ње-
 говог заборавања. У живом народном певању, које одражава
 сам друштвено-историски развој народа и борби, стремљења
 најширих, израбљених и поробљених народних маса, нове пес-
 ме потискују старе и старе се одржавају само утолико уко-
 лико одговарају својим садржајем актуелним, непосредним
 борбеним, револуционарним стремљењима народа, уколико
 одговарају садашњем друштвено-историском „налогу”. У слу-
 чају Ленте Мазагоског констатовали смо да и песме које су
 прешле у заборав, затрпане дубоким новим народним дожив-
 љајем, новим друштвеним садржајем и новим песмама, вра-
 ћају се из заборава под утицајем истог садањег друштвеног
 „налога”, те се под новим друштвено-историским условима
 врши нов одбир из културног блага македонске народне про-
 шлости.

Од овога правила које важи за све певаче ужљебљене сво-
 јим друштвеним положајем, животом и борбом у историском
 кретању најширих народних маса, има изузетака само у слу-
 чајевима, какав је на пр. певање могилског сеоског газдице,
 Блажа Пишке или које варошке, беровске бабе, у којима при-
 падност реакционарној класи чини да ови певачи чувају пес-

ме свога класна, застарела садржаја, али са смрћу ових певача нестаће и ових застарелих песама, тако да коначно развој народног певања правилно, закључно одражава основну линију самог друштвено-историског развоја и борбе широких народних радних маса, линију увек битно актуализовану и у сваком моменту се састојећи од свега што је најнапредније, најреволуционарније, најлепше дотад народ доживео и испевао.

То је, дакле, природни, историски закон кретања, мењања и развоја македонског народног певања, као и сваке друге народне уметности уопште. — закон који делује хтели то или не реакционарни друштвени елементи, — закон одабирања из културне ризнице народа најнапреднијих, најубојитијих, најлепших епских, лирских и других уметничких остварења која су из дубине свеколико борбене народне прошлости сачувале огромну покретачку и мобилизаторску снагу за данашњицу. То је оно што су ЦК КПМ и Народна влада Народне Републике Македоније правилно схватили прикупљајући ово борбено револуционарно благо народне уметности, како га македонски народ данас пева у разним областима, и враћајући га читавом македонском народу, широким народним масама објављивањем таквих збирки као што су Блажа Конеског *Збирка на македонски народни песни* (1947) или Јована Бошковског *Јунак над јунаци — Епски народни песни за Марка* (1948), и преносећи њихову традицију преко широке мреже фолклорних група која тежи да обухвати сваки и најмањи градић и свако и најмање село Народне Републике Македоније.

Сасвим је природно да у Титовој, социјалистичкој Југославији народна влада сваке народне републике преко посебних научних института за фолклор и њихових публикација, као и преко широке мреже фолклорних група посвећује нарочиту пажњу, помаже и гаји законити развој од искона борбеног, револуционарног, стваралачког народног певања, тиме свесно, марксистички-лењинистички, потхрањујући правилни развој борбене, револуционарне, стваралачке народне душе синова бројних наших Лента Мазакоских, који крампима и гасним бушилицама претварају данас своја некадашња хајдучка гнезда у најмоћније електростројеве, своју заосталу и ратом порушену отаџбину у цветну земљу социјализма.

II

Горе добијену слику законитог историског ишчезавања старе македонске епике на мавровском њеном извору, потврдиле су и допуниле појаве које смо учили на малешевском њеном извору. Прешавши са високе планинске области Влајнице и Кораба на албанској граници у високи планински

басен Малешева на бугарској граници, нисмо више нашли, по својој епској песми славну, баба-Ангелину Балдазарску у животу. Бугарски фашисти су је, слободарку, прогонима у гроб отерали. Читаво њено село Мачево и сав тај крај Малешева је жално што су са њом у гроб отеране и толике старе епске песме које је још једино она знала. Некада сам их ја од ње на стотине записао, а данас нико у читавом крају није више од њих ни једне знао.

Мачевци су били тужни што нико није умео да ми понови баба-Ангелинине стихове, ма да су многи знали да ми препричају мотиве епских песама овога краја које је још баба-Ангелина певала. Најзад су се на муци досетили да би они, који су са баба-Ангелином најчешће у ору ове песме певали, и иначе народну песму у селу носили и данас је носе и стварају, могли да се заједно, заједничким напорима сете.

Окупило се неколико певача, међу којима најистакнутији певачи овог дела Малешева, Никола Голчески, Лазар Вучковски и Гуна Ташовска, али је сваки од њих нудио да пева на десетине песама из народно-ослободилачке борбе, а уверавао да се не сећа ниједне баба-Ангелинине старе песме од многих које је знао. И овде ново потискује старо у заборав. Међутим, дивљење лепоти мотива једне од тих заборављених песама дозвољало је у памћење једнога од певача један карактеристичан стих из средине песме, други је потражио почетни стих, нашао само једну реч препричавајући сам стих, трећи се сетио самог првог стиха, четврти запевао следећи, и певачи су се присећали, запињали, мучно застајали, гдешто се разио сећали, дискутовали и најзад се у једноме слагали, но све у свему смењивали се ређајући стихове један за другим; и оно, чега се нико од њих није сам за себе могао сетити, васкрсавало је из заборава. И кад би која песма добро отпочела, певачи су се помагали, смењујући једни друге, баш као да су, као некад, у ору, те кад један посустане, други настави.

Тако је стара македонска епика, налазећи се на овом свом малешевском извору за сваког појединца чак и с оне стране прага заборава, заједничким напором, друштвено се враћала из заборава поново у живот.

Али шта је од старе македонске и посебно од старе баба-Ангелинине епике из заборава васкрсавало и по коме закону? — Васкрсавало је оно што је могло и данас деловати, васкрсавало је, значи, опет по закону „друштвене поруџбине”. Васкрсавала је, на пр. песма о неморалну цару Стефану који хоће сестром да се жени, и о поповима и калуђерима који су својим лажима царском злочину повлађивали, и о правди која је попове и калуђере спржила и победила. Ова народна песма, стварана и уперена некад противу неморалне ђуди и

самовоље царства и нискости и лажи попова, васкрсава поново у свести нашег народа данас, чак и кад је она од сваког појединца заборављена, јер народ осећа да према њему још увек стоје завојевачке ћуди и самовоље разних царстава и лажи многих папа и попова, и уверен је да ће оно што је праведно и морално, а то је оно народно, бити увек јаче, од свих господарских ћуди и насиља, и свих поповских лажи и нискости.

Ево те песме, убојног оружја противу сваке силничке самовоље и поповске лажи, што друштвено из заборавља ниче тек у заједничкој свести здружених неколиких малешевских певача данас, кад сваки од њих пева на стотине разних македонских устанничких, комитских и народноослободилачких:

Шетба шета српски крал Стефане,
 Шетба шета по српската земја,
 Да си тера поарна прилика.
 Насрешна му Огнана Марија.
 На Огнана вели, ем говори:
 „Добро утро, Огнана Марије!”
 Огнана му вели ем говори:
 „Дал бог добро, брату крал Стефане!
 „Каде шеташ, српски крал Стефане?”
 Одговара српски крал Стефане:
 „Шетба шетам по српската земја,
 „Да си терам поарна прилика.
 „Нигде нема мома како тебе,
 „Ти к’е бидеш за млада кралица!”
 Проговара Огнана Марија:
 „М’чи, брату, уста ти капнала,
 „Бива ле го това што го думаш?
 „Еле сме си пусти брат и сестра?”
 Проговара српски крал Стефане:
 „Нема кабил, Огнана Марије,
 „Ти к’е бидеш за млада кралица!”
 Проговара Огнана Марија:
 „Еј, тизека, брату крал Стефане,
 „Собери си педесе попове,
 „И собери триста калуѓерје,
 „И собери шестотин даскаље,
 „К’е им дадам книга Ванг’елија,
 „К’е ја чатат три дни и три ношчи,
 „Та к’е видим кој поправо гони!”
 Еле, крала, рака му е д’га,
 Собрал си е педесе попове,
 И си собрал триста калуѓерје,

И си собрал шестотин даскаље,
 Па и дале книга Ванг'елија,
 Чатали ја три дни и три ношча,
 Излезнаја педесе попове,
 На Огнана велат, ем говорат:
 „Добро утро, Огнано Марије,
 „Тако кажа книга Ванг'елија,
 „Ти ке бидеш за млада кралица.”
 Излезнаја триста калуђерје,
 На Огнана велат, ем говорат:
 „Добро утро, Огнано Марије,
 „Така кажа книга Ванг'елија,
 „Ти ке бидеш, сестро, за млада кралица.”
 Излезнаја шестотин даскаље,
 На Огнана, велат, ем говорат:
 „Добро утро, Огнано Марије,
 „Така кажа книга Ванг'елије,
 „Ти не биваш, сестро, за млада кралица.”
 Проговори Огнана Марија:
 „Еј, тизека, српски крал Стефане,
 „Собери си триста мансторје
 „Да направат една силна фурни,
 „К'е ја горим три дни и три ношчи,
 „Та к'е турим педесе попове,
 „И к'е турим триста калуђерје,
 „И к'е турим шестотин даскаље,
 „Та ке видим, брату, кој поправо гони.”
 Еле краља, рака му д'га,
 Собрал си е до триста мајсторје,
 Та направи таа силна фурни,
 Горели ја три дни и три ношчи,
 Па турија педесе попове,
 И турија триста калуђерје,
 И турија шестотин даскаље,
 Отворија таја силна фурни:
 Педесе попове педесе прчове,
 Триста калуђерје на триста чекурје,
 Шестотин даскаље на столове седат,
 На столове седат, Ванг'елија четат,
 Ванг'елија четат на Огнана велат:
 „Ти не биваш, сестро, за млада кралица!”

И као што су у овој епској песми феудализам у моралном расулу и поповштина огрезла у удворичкој лажни побеђени народном моралном чистотом, тако и борба за моралну чистоту, а противу ритерског, пљачкашког, поробљивачког, насил-

ничког феудализма који је узаптио путеве и кланце, побеђује у следећој песми *Милкана невеста и Илван добер јунак*, коју су наши најбољи мачевски певачи једва успели да реконструирају после оне, горе наведене, *Огнена Марија и српски краљ Стефан*. Као што противтиранска, слободарска морална чистота, изречена од „даскала“ и чак митски оличена у „Огненој Марији“ (у другим, познатим варијантама сестра којом хоће цар Душан да се жени нема митски лик Огњене Марије), тако и противтиранска, слободарска, народна морална чистота побеђује и са личношћу „Илван добер јунак“ не само пљачку, поробљавање и неморал „Корун Кесеције“ већ и колебаљивост, неверство и издајство „Милкане невесте“. У овој другој песми је нарочито снажно истакнута непобедивост, непобедива победоносност праведног, моралног, противтиранског, слободарског, народног. То је управо она тема, онај епски садржај због којег данашњи „друштвени напор“ васкрсава ову песму у памћењу народа, који гради социјализам, а окренут је лицем према поробљивачком империјализму који му прети новим ратом, новим тлачењима, пљачкама и неправдама. Оно што је у овој епској песми учинило да она баш од стотине других буде из заборавља позвана поново у народну друштвену свест, јесте народно борбено уверење да, кад ма која „Милкана невеста“ дода своју неправду неправди ма којег „Коруна Кесеције“, то онда само даје нову снагу, нове узмахе, нову неодољиву победоносност праведним напорима свјетог „Илван добер јунак“, као и овога чим се следећим речима занемарује стара малешевска епска песма коју смо у последњем часу спасавали од заборавља:

„Еј, Милкано, еј цибра невесто,
 „Ја ми подај дробните кључове,
 „Да отварам ладната меана,
 „Да наточам девет бочви вино,
 „Десетата та лута ракија,
 „И си стани, Милко, од заран порано,
 „Па замеси, Милко, две бели погачи,
 „И расукај, Милко, две тенки банице,
 „Та ке идем, Милко, на баба на гости!“
 И станала Милка од заран порано,
 И месила Милка две бели погачи,
 Расукала Милка две тенки банице,
 Падала му Милка дробните кључове,
 Та отвори Илван ладната меана,
 Та наточи Илван девет бочви вино,
 Десетата, Илван, та лута ракија,
 Па тргнале на баба на гостје.

Таман биле стред гора зелена,
 Проговори Илван добер јунак:
 „Каква ме је Милка дремка нападнала,
 „Викни, Милко, една лепа песна,
 „Малко речовита, Милко, много гласовита,
 „Бећи ми се, Милко, дремката разнесе.
 Проговара Милкана невеста:
 „О, Илване, о добер јуначе,
 „Јас не мога, Илван, да запева,
 „Мои глас се надалеко слуша,
 „Јас си имам лутн запорници.
 „К’е дочује Корун К’есеџија
 „Сос негови шеесе дружина,
 „Па к’е дојде двама да заколе!”
 Проговара Илван добер јунак:
 „Викни, викни, Милкано невесто,
 „Јазе имам до шеесе стрели,
 „К’е ја стрелим негови шеесе дружина,
 „Па сос него двама к’е се фанам,
 „Двама к’е се фанам на јуначки мегдан.
 Таман рече, опче не изрече,
 Дочул ја е Корун К’есеџија
 Сос негови шеесе дружина
 Па зафтисал шеесе друмови.
 Таман били воф темната гора,
 Воф темната гора, воф тесни клнсури,
 Насрешча му Корун К’есеџија
 Сос негови шеесе дружина.
 Ка га виде Илван добер јунак,
 Извади си до шеесе стрели,
 Устрели му шеесе дружина.
 Проговара Илван добер јунак:
 „Ајде, ајде Корун К’есеџија,
 „Да излезнеш на мегдан јуначки!”
 Излезнаа на мегдан јуначки,
 Борили се три дни и три ношчи,
 Ниту пада Илван добер јунак,
 Ниту пада Корун К’есеџија.
 Проговори Илван добер јунак:
 „Еј, Милкано, еј добра невесто,
 „Ја помогни него, ја на мене!”
 Натема е Милкана невеста,
 Не помогна Илван добер јунак,
 Но помогна Корун К’есеџија.
 Налути се Илван добер јунак,
 Па си фана Корун К’есеџије

И го мано девет неди ф земја.
 Ка си виде Милкана невеста,
 Па побегна Милка да утече.
 „Стој, не бегај, Милкано новесто!
 „Фчера да си, душо, побегнала,
 „Паќ денеска, Милко, ке те фана!
 Па си фана Милкана невеста,
 Па извади таја остра сабја,
 Отсече ја таја руса глава,
 Отсече ја раце до рамења,
 Па ја тури струнени бисаги,
 Па си ојде на баба на гостје.
 Проговара неговата баба:
 „Еј, Илване, ој, добер јуначе,
 „Камо Милка на гостје да водиш?
 Проговара Илван, добер јунак:
 „Ој, ти, бабо, ој, ти, стара бабо,
 „Ја си бргни струнени бисаги,
 „Да си видиш Милкана невеста.
 Кога оди Милкината мајка,
 Шчо да види ф струнени бисази:
 Милкината отсечена глава,
 Милкините раце до рамења.
 Проговара Милкината мајка:
 „Ој Илване, ој добер јуначе,
 „Зашто закла Милкана невеста?“
 Проговара Илван добер јунак:
 „Ој, ле, бабо, Милкината мајко,
 „Натемао, Милкана невеста,
 „Сборихме се с Корун К'есеџија,
 „Она не хте на мен да помогне,
 „Но помогна Корун К'есеџија;
 „Налутих се, моја стара бабо,
 „Па погубих Корун К'есеџија
 „И погубих Милкана невеста.“

Јасно је да се случај мачевског извора старе македонске епике разликује битно од мавровског у томе што се овде сачувала до последње генерације најстарија традиција епског певања у ору, и само томе захваљујући, било је могуће и после смрти последњег народног епског певача, баба-Ангелине Балдарске, забележити песме од певача млађе генерације, који су сами били окренути новим песмама новог времена, али који су у ору пратећи старе епске песме баба-Ангелинине запамтили из оних најактуелнијег и најјачег садржаја сваки по-нешто: тако да су њих пет заједно могли реконструисати горње две песме.

Разуме се да би овако нешто било немогуће у Маврову, да је којом несрећом Ленте Мазакоски био уништен од италијанских и албанских фашиста, како је већ био извођен пред фашистички митраљез. Јер, најстарија народна традиција епског певања у ору ишечзла је одавно у Маврову. Али то што није било могуће на скоро хиљаду километара од малешевског села Мачева, није било могуће ни на неколико десетака километара, у малешевском селу Русинову, где се после смрти Петра Буревског не налази нико ко би покушао да његове песме реконструира, јер најстарије традиције орског епског певања у своме селу није било. У њему, као и Владимирову и другим селима јужног Малешева епска песма је била везана, не за оро, већ за гусле, „вигуљице“, и била је ствар заната који се учио у еснафу чији је центар био у Прилепу. Следи, богаљи и уопште неспособни за рад и производњу учили су тај занат и о свечаностима уз „вигуљицу“ певали песме које су некад као шегрти уз свога мајстора учили и памтили, а неки и код најбољих прилепских гусларских мајстора свој занат испекли. И са ишчезавањем овога занатског гусларског епског певања, насталог под условима феудализма и феудалног начина организовања и експлоатисања свих вештина путем занатских еснафа, нестаје и саме епске песме и остаје само успомена на последње, одличне гусларе који су их певали.

Међутим, у северном Малешеву није, колико се памти, никад било „вигуљица“, и све су се песме, па и најстарије епске, певале у ору. Носиоци ових најстаријих епских песама су махом биле најстарије жене и, као данас, тако и пре рата мање више свака песма се прилагођавала томе да се, у ору плещући, заједнички пева. Ова села су се разликовала од јужних и по томе што су била искључиво „чифлигарска“, док су у северним живели претежно слободни сељаци. Очеви мачевских певача, који су нам рестаурирали баба-Ангелинине наведене песме, били су чифлигари бега Комбарације. Већ сами називи ових села, као што су „Мачево“ или „Робово“, речито говоре о њиховом друштвеном положају под условима феудализма. А отуд постаје јасно и зашто епско певање у њиховој средини није могло узети на се облик заната, еснафа и одвојити се од народа. Постаје јасно зашто је код њих народно певање остало ствар ора и народне заједнице, и зашто су све песме од старијих до устанничких и комитских пролазиле кроз оро, чак и кад су ту виолина, армоника и други који инструменат да песму прате и оро анимирају. Од „страдалски песни“ из времена сељачких буна и робовања као што је песма *Два ми брата затворени* до устанничких као што је *Делче се викна, провикна*,

све песме су у северном Малешеву пролазиле кроз ору, све се ору саображавале, све у ору добијале свој пуни друштвени замах и свој пуни значај.

Пре него што приступимо дубљој анализи ове разлике народних песама у њиховом с једне стране орском и с друге стране гусларском положају на примеру не само орског певања северног Малешева и гусларског у јужним селима, већ и на примеру једног преосталог битолског старог занатског епског певања, бацимо један општи поглед на садржај данашњег малешевског орског певања.

Ту поред објективних услова да се реконструирну најстарије епске песме, од старијих песама певају се нарочито оне које су борбеног, ослободилачког садржаја, песме страдања и робовања и песме хајдучке и устаничке борбе, „страдални песни“ и „песни хајдушки“, „песни на Делче војвода“. Ове песме црне ропске патње и устаничког јунаштва у данашњој друштвеној свести народа подвлаче и истичу као црна сенка светлу своју народну слободу коју народ данас гради и развија.

Као опомену црне прошлости певају Малешевци у ору и данас следећу „страдалну“ песму, коју сам забележио од Николе Голческог:

Два ми брата, леле, затворени,
 Са ка лежат, леле, сто години,
 Ниту знајат, леле, женат ле се,
 Женат ле се, леле, момн булки,
 Глават ле се, леле, ергењето,
 Дожалело, леле, на помално,
 Па излезна, море, при клучаре:
 „Еј клучаре, море булукбаши,
 „Није двама брата са ка лежим,
 „Са ка лежим, море, сто години,
 „Ниту знаем, леле, зима ле је,
 „Зима ле је, леле, пролет ле је,
 „Пролет ле је, леле, зима ле је,
 „Лете ле је, леле, есен ле је,
 „Сос брада сме, леле, усукана,
 „Сос мустак'и сме, леле, на рамења,
 „Коса ни е, леле, до земјата,
 „Коса ни е, леле, до земјата.”
 Дожалело море на клучаре,
 Па јотпушти, море, помално,
 Па јотпушти, море, помално,
 Па наврви, море, во'з чаршија.

Насрешта му, море, стари дедо,
 Дека кара сиви, море, јунци.
 Проговори, море, хапсанџија:
 „Ој, ле, дедо, море, стари дедо,
 „Зашто караш, дедо, сиви јунци?
 „Да ли ти са дедо, префножели
 „Или ти са, дедо, опустели” —
 „— Ниту ми са, дедо, префножели,
 „Ниту ми са, дедо, опустели;
 „Ја си имам, дедо, до два сина,
 „До два сина, дедо, два близнака,
 „Са ка лежат сто години.”

Хајде, хајде, леле, на нагоре.
 Несрешча му, леле, стара баба.
 Дека кара сиви, леле, крави.
 Проговори, море, хапсанџија:
 „Ој, ле, бабо, леле, стара бабо.
 „Зашто караш, бабо, сиви крави?
 „Да ли те са, бабо, префножиле
 „Или ти са, бабо, опустиле?”
 — „Ој, ле, дедо, леле, стари дедо,
 „Ниту ми са, дедо, префножиле,
 „Ниту ми са, дедо, опустиле;
 „Јазе имам, дедо, до два сина,
 „До два сина дедо, два близнака,
 „Са ка лежат, дедо, сто години.”

Ајде, море, ајде, на нагоре,
 Насрешча му, леле, прво либе.
 Дека кара, леле, машко дете.
 Проговори, леле, хапсанџија:
 „Ој, ле, либе, море, прво либе,
 „Зашто караш, море, машко дете?”
 Живи са се, леле, пригрнали,
 Мртви са се, леле, растанами.

А ова песма страшице патње народног робовања природно изазива у памћење народа и стару његову хајдучку песму још страшније мржње народне, мржње која се у своме невероватном пароксизму изражава следећом, грозно варварском хипер-бодом:

Многа сам планина шетало, биро,
 Највише Перин планина, биро.

Многа сам мајка расплакал, биро,
 Највише таа Асанова, биро,

Асана сам го жиџ фанал, биро,
Жиџ сам го на режел турил, биро.

Татко сам му накарал, биро,
Сина на режел да пече, биро.

Мајка сам му накарал, биро,
Од сина месо да јаде, биро.

Брак'ата сам му накарал, биро,
Со меден кафал да свираат, биро,

Сестрите сам му накарал, биро,
Ситно му хоро да играт, биро.

И орска песма „чифлигара“ северног Малешева, тога негдашег хајдучког гнезда Малешевских планина, које је кроз векове борило се и бунило противу свих израбљивача и поробљивача, не пева само ову језовиту песму мржње према турском феудалу, већ скоро истим народним, хиперболичним, уметничким средствима пева још старију и потпуније очувану песму најбунтовније, најцрње мржње према некадашњем своме, хришћанском феудалу који је сољу и другим нужним народним потребама у бездушном ројству народ држао.

Ево те малешевске орске песме, коју су нам певали Никола Голчески и Гуна Ташевска, која нам собом доноси из далеке народне прошлости сву језовитост сељачке буне која, силазећи са Пирин-планине, посред цркве („кичме феудализма“) на ватри икона пече оне који су народ поробљавали, тлачили и мучили грозном жеђу за сољу:

Перин, мори, Перин планино,
Много си, мори, Перин, убава,
Зима си, мори, полна снегове,
А лете си полна, мори, хајдуци,
До сека, мори, бука хајдука,
На сека, мори, вода војвода,
Собра се, мори, чета голема,
Па спадна, мори, село големо,
Флезнаја кашта, мори, богата,
Фанаја, мори, дете пелени,
Флезнаја, мори, црква шарена,
Скршиха икони и столои,
Навалиха огин море стред црква,
Дете на режел, мори, турија,
Татко му режел, мори, вртеше,

Мајка му солца, мори, прскаше,
 Брака му с кафал, мори, свиреа,
 Сестри му оро, мори, играа.
 Дете от режел, мори, продума:
 „Оф, леле, мајко, мори, мајчице,
 „Много ме боли, мамо, от солта,
 „Много ме жежи, мамо, одјине,
 „Оф леле, мори, мајко, мајчице,
 „Много ме боли од солта!“
 Мајка на дете, мори, думаше:
 „Претрпи, синко, мори, за нас је,
 „Није сме, море, сину, грешили,
 „Није сме, море, сола имале,
 „Многу сме сол, море, имале,
 „На стоката сме ја давале,
 „На народ не сме ја давале,
 „Затоа ваја, сину, море, ти страдаш.“

У овој народној песми као да имамо много старије, можда још средњевековни прототип оне претходне. Јер, народ прилагођава често мотив и речи старе које песме новим условима, па је и знатно старију антифеудалну и антихришћанску своју песму неколико векова доцније вероватно прилагодио новим условима робовања Турцима. Па су обе ове песме остале у памћењу и традицији народа као изванредно јак, претерано хиперболичан, израз увек живе класне мржње радног народа према својим израбљивачима и поробљивачима. И управо су оне и данас живе у памћењу и друштвеној свести народа снагом своје актуализације, зато што су и данас убојито оружје класне мржње према сваком израбљивачу и поробљивачу.

Поред ових борбених песама даљих коренова у прошлости а актуелнога дејства, има и таквих којима се некада деловало морално-политички да се малешевско хајдучко, слободарско гнездо не изметне у гнездо кесеџија, те се и следећа песма непријатељица сваке анархије и сваког кесеџлука, песма *Жална горо*:

Жална горо, леле, жал ми је за тебе,
 За тебе, горо, и за мојта младос,
 Оти ме је, горо, мајка оженила,
 Младо оженила, горо, на зло намери́ла,
 На зла свекра, леле, на позла свекрва,
 До две залви, леле, до две луди змии,
 Две етрви, леле, до две лутн кучки,
 Два девера, горо, два лутн гуштера,
 Прво либе, горо, врла кесеџија:

С ношта оди, горо, од сутра си дојде,
 И докара, горо, чужда врана којна,
 На којната, горо, струнени бисази,
 У бисази, горо, рака од јунака,
 На раката, горо, прстен бурмалија,
 Којната је, горо, бапчина ми,
 А раката, горо, братова ми.

Насупрот оваквоме дому и његову обичају малешевска орска песма истиче моралну идилу чврсте, душевне породице у којој се, на пр., девер жени да би осиротела братанчад имала бригу и нежност материнску:

Станоје, море, Станоје,
 Станоје пасол шилета
 Низ тија нови гробишта.
 На мермер-камен седеше,
 Со писан кавал свиреше.
 От кавал змија продума:
 „Станоје, море, Станоје,
 „Не паси, Станој, шилета,
 „Низ тија нови гробишта!”

Од гроба либе продума:
 „Станоје, море, Станоје,
 „Ожени ле се, море, деверо?
 „Арна ле снаха, море, доведе?
 „Арно ле гледа децата?” итд.

Али изнад свих „страдалних” и старијих борбених, као и ових које обичајно, морално делују, орски су се певале најчешће песме настале у устанку 1903, песме револуционарне, антифеудалне и национално-ослободилачке као што су *Пужна му пушка*, *Македонијо*, или *Ајде, браќа да митеме* и друге. Ове песме се у малешевском слободарском гнезду нарочито брижљиво чувају, те се десило да једну песму о Гоцу Делчеву, вођи Илинденског устанка, која се у читавој Македонији сачувала, колико нам је познато; са свега пет својих стихова и управо толика ушла у *Збирка на македонски народни песни* проф. Блажа Конеског (Скопје, 2-го изд. 1947), нађемо овде у њеној целини. Тих пет, општепознатих стихова, које ова *Збирка* доноси (стр. 190) на једном од првих места ове врсте песама, гласе:

Развијај, горо зелена,
 Развијај шума зелена,

Отвори сенки широки,
 Ке-мине Делчев војвода
 Со неговата дружина!

Меѓутиг, ову песму су нам Малешевци, Никола Голчевски, Јазар Вучковски и Гуна Ташовска са још многим другим Мацевцима отпевали у њеној целини овако:

Делчев се викна, провикна:
 „Горо, ле; горо зелена,
 „Горо, ле; горо зелена,
 „Развивај шума зелена,
 „Отвори сенки широки,
 „Покривај тевни долини
 „Ке-мине Делчев војвода
 „Со седумдесет дружина,
 „Ке-мине поле струмичко,
 „Крај беговите чифлици,
 „Крај тија бели пченици,
 „Крај таја чешма шарена”.

Делчев се викна, провикна:
 „Дружина верна собрана,
 „Од таја вода не пите,
 „Таја је вода погана.
 „Сношти сејмени минаа,
 „Ранен сејмении носеа,
 „Лути ми рани мијеа”.

Таман си това думаја,
 Ето ти бекче от село,
 Фана го Делчев војвода,
 Закара горе ф планина.

Делчев си писмо напишал,
 Та го испрати на бего,
 На бего доле ф чифлико:
 „Бего ле, бего струмички,
 „Твојто го дете фанафме,
 „Ето го тука при назе,
 „Докарај, беже, докарај,
 „До три товара жлтици,
 „Да ти детето отпуштим!”

Закарал бего, закарал
 До три товара жлтици.

Делчев си парите зема,
 Бекчето не го отпушти.
 Делчев си сабја замахна
 На бекче глава отсече,
 Делчев си сабја замахна,
 На бега глава отсече.

Драгоцен је, дакле, овај малешевски извор старих македонских народних песама и по томе што, још увек у основи орски, на њему малешевци чувајући песме колективно, одржавају их, нарочито кад су оне садржајније и борбеније актуелности, у већој потпуности. Снагом колективног народног певања овде и друштвена контрола и друштвена свест излазе знатно ојачале, те се песме као што је ова о Делчеву очувавају целовите, а дешава се, као што смо видели, да се песме, као што су баба-Ангелинине, које је сваки појединац узет за себе заборавио, могу у колективном певању растаурирати.

Но и поред ове изванредне снаге коју показује народно певање кад је орски, колективно гајено, има нечега што је за двадесет година од првог мога испитивања Малешева и заједно са „вигуљицама“ и професионалним гусларима у Малешеву потпуно ишчезло; а то су бројне реликтне форме епског певања, рецитатив, шеснаестерац са припевом, шеснаестерац без припева и десетерац са припевом, које смо пре десетак година, док су оне још биле у животу, саопштили у чланку *Облици малешевске епике у Прилозима за народну поезију*. Карактеристично је да је са ишчезавањем, после старог Ристе Дучевског из Берова, и његовог ученика Давида Чукарског из Руснова и старог Петрета Буревског из Руснова, тј. са ишчезавањем гуслара и гусала јужног Малешева нестало и тих реликтних облика, који се јавили као артизам повезан са занатом и гулама. Смрћу баба-Велике Ризиновске из Будинарапа изгубио се са северног Малешева и онај рефлекс ових гусларских облика у орском певању, јер је нестало њеног припевања шест последњих слогова свакога стиха у извесним десетерачким епским песмама. Од свега тога остало је у успомени народа да су ови певачи знали „по старински“, „подлго“ и „поубаво“ да окрену песму, али како, то они више не знају.

Знајући колико је у прошлости Малешево било економски тесно повезано са прилепским тржиштем и како су малешевски гуслари учили у прилепском гусларском еснафу, можемо ли поставити питање да ли су ови посебни облици епике, који ишчезавају заједно са гусларима и гулама, реликти у крајње забаченом и заосталом крају оних облика које је на себе некада узело народно епско певање под условима феудализма.

у рукама гусларских еснафа, на струнама и жицама гуслара од заната? — Можда ови подаци које нам пружа малешевска гусларска епика на умору могу ово питање поставити, али за његово потпуно решење и свестрано постављање и решавање нужно је не само употпунити компаративно проучавање развоја епике под условима феудализма и то у светским размерама, код свих народа у чијим феудализмима је она дошла до свога образовања и израза, већ се мора читаву развојна историјска линија народног фолклорног певања испитати од првих радних колективних (жетелачких, итд.) песама до данашњих и на овој општој развојној линији прелаз народног епског певања из свога предфеудалног садржаја и облика у феудални, с једне стране од рапсодског па жонглерско класно епско казивање, а с друге од народног епског певања под условима прахорде и херојског доба и од народног епског певања под условима робовласничког друштва на народно епско певање под условима феудализма. Али за овакву свестрану етнолошку и историјску научну обраду развојне линије народног епског певања нису с једне стране још систематски прикупљени и проучени богати и бројни етнографски и историјски извори, а с друге стране само народно певање је у ранијим вековима ретко и изузетно бележено, а кад је од XVIII-ог и XIX-ог века почело да се систематски бележи, оно је по општем закону, сваке друге уметности актуализационом снагом свога уметничког стваралаштва дало свему у основи садржај и облик антифеудалне, народно-ослободилачке револуције, тако да пред колективним напорима бројних истраживача, који ће доћи, стоје многе тешкоће. Овде ће од велике помоћи бити обилата етнографска грађа прикупљена о народном певању разних племена и народа током XIX-ог и XX-ог века од најпримитивнијих кланова Африке и тихоокеанских острва до најнапреднијих данас народа.

Данас, ваљда, нећемо више падати у објективистичку погрешку, у коју су досад редовно западали испитивачи историјског развоја народне песме уопште, од Алберта Фортиса, Гилфердинга, Павића, Штура, Колара, Милера, Јагића, Миклошића, Стојана Новаковића, Халанског, Веселовског до Руварца, Љубе Кувачевића, Милаковића, Мурка, Омана, Бајана, Геземана и Кравцова, у објективистичку погрешку у коју је посебно западало проучавање нашег народног певања од својих тзв. „филолошких“ и „културно-историјских“ до „компаративних“ и „реалистичких“ метода. Данас треба да буде свакоме јасно да, кад је, на пр., Вук Караџић почео да скупља српске народне песме, гусле нису више биле у рукама феудала и жонглера, калуђера и бегова, већ у рукама хајдука, ускока и устаника, и да су тад биле најубојитије оружје

српскога народа у револуционарној његовој борби за своју слободу. Данас треба да буде свакоме јасно да, управо зато што је српска народна песма била тад у пуном напону своје народне револуционарне актуализације, и стекла је она ону уметничку снагу и естетску ширину и дубину са којом је у Вуковим збиркама постала једно од највећих дела светске књижевности. Нарочито је ту народна епика народно партијна и револуционарна до те мере да и своја сликања старих феудалних жупана, краљева и краљевића окреће као убојито оружје не само противу османлиског феудализма у распадању, већ противу сваког поробљавања и израбљивања, и да лукави самодржац и творац буржоаске српске државе, кнез Милош новчано помаже штампање Вукових збирки у иностранству, али им забрањује увозење и растурање у Србији.

Наука о народном певању мораће, убудуће будно водити рачуна о законитој револуционарној актуелности и партијности народне песме, тј. о томе да је она као и свака друга уметност битно такво реално, стваралачко, револуционарно одражавање народног, друштвеног живота у којем се сва садашњост и прошлост под датим условима и у датом месту и времену обухватају у свему ономе што је у њима напредно и ново, а насупрот свему ономе што је назадно, реакционарно и старо. Треба да је коначно за вечита времена прошло доба када се грандиозно српско народно епско стварање којим се припремала, инспирирала и водила тешка прво хајдучка, а затим устаничка, ослободилачка борба, — епско певање које је морало потицати са дубоких извора створене традиције народног епског казивања, али и бити пре свега и у основи својој борбени стваралачки одраз датих услова, места и времена, и као такво моћна негација свега застарелог, — објективистички сводило са Павићем, Даврилом, Оманом или Вајаном на гомилу заостатака и отпадака од неке средњевековне „потпуне епопеје” односно од неког средњевековног „романа” који се распао и пропао, и од којег би народ задржао у памћењу само извесне фрагменте, — или објективистички са Копитаром, Шафариком, Добровским и Јагићем откривајући у овом епском певању сам апсолутни „народни дух” у којем би се хегелијански и истовремено руски царистички мирили и спајали панславизам и пансрбизам — или опет објективистички идући „компаративном методом” са разним Поповићима, Јордановима, Геземанима, Вајанима, Банашевићима у лов на сличности „мотива” и „утицаје” претставити српску народну епiku као колонијалну рабству насталу под утицајем литература „великих” народа — или опет објективистички сводити са Мурком и многим другим рад проучавања народне епике на чисту дескрипцију, — или са Богишићем, Миклошићем и Буд-

манием на формалистичку естетичку анализу, — или са Стојаном Новаковићем, Руварцем и Томићем на ловљење оних имена и података у епиској материји који се подударају са сведоштвама историских докумената, — или опет објективистички са Кравцовом узети 1933 године да је читава ова епика углавном класна творевина српских ритера и феудала, а 1948 да је објективистички нешто сасвим друго: народна историска архива. Дошло је данас време да се коначно истински научно, отворено и чврсто марксистички-лењинистички српска, као и македонска и уопште народна епика и песма уопште узме битно као народна уметност и, као таква, суштином својом увек актуелна (под датим друштвено-историским условима и у датом месту и времену) борбе, револуционарно оружје широких радних народних маса којим оне револуционарно одражавају свет и живот, и надахњују се и мобилишу се да, тако сагледани свет и живот, међају.

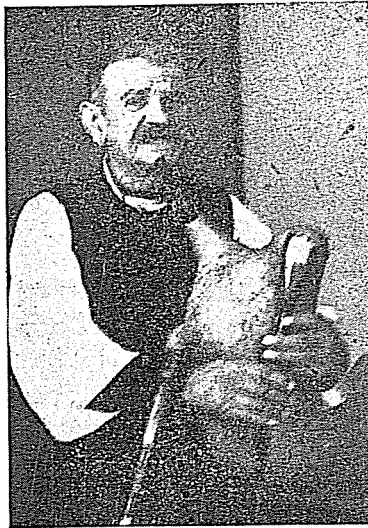
Таква је народна песма уопште, а епска посебно, и таква се она законито манифестује и на данашњим преосталим још изворима старе македонске епике. А на овим изворима смо могли констатовати да њу народ као своје уметничко убојито оружје користи углавном у три облика: 1) патријархалним преношењем песме и уметности народног певања са оца на сина као код Мавроваца и у случају Ленте Мазакоског) 2) орским певањем у којем су носиоци народног певања жене као Ангелина Балдазаровска или Велика у северном Малешеву; 3) гусларским занатским певањем у којем су носиоци песме претежно мушкарци, као што су били Апостол у Прилепу или Петре Бурески у јужном Малешеву.

Ако ова три начина преношења и стварања народне песме међусобно упоредимо, приметимо много већу актуелност, непосредност, локалност у певању прва два начина, патријархалног из крајева претежно слободних сељака и орског из крајева чифлигарских села, и много већу, заиста занатску ширину у народном еписком певању оних који су последњи народни, коренито промењени претставници изумрлих гусларских еснафа, оних еснафа који су некада носили и стварали еписку песму под условима свога феудализма, а који се доцније под условима турског феудалног поробљавања претворили у праве школе еписког певања народног отпора, народне борбе за самоодржање и ослобођење. Палета ових певача од заната је, разуме се, далеко богатија, јер је њихова песма била намењена разним слојевима чије посебне интересе је требало погодити да би се од њих за песме добили дарови, док су орске песме и песме незанатског традиционалног народног певача претежно и по правилу одраз општег животног интереса радних народних маса.

Типично занатско народно певање, последњи, колико нам је познато, остатак у прилепско-битољској котлини некадањег прилепског гусларског еснафа и школе нашли смо на трећем преосталом извору старе македонске народне епике и песме уопште, у селу Могилама, у личности и певању старог деда-Блажа Пифке.

III

Блаже Пифка је данас држећи, кочоперни старац од 86 година који је надалеко чувен и тражен због свога одличног певања обиља старих епских и лирских народних песама. Пева уз гајде или без њих. За „вигуљицу“ вели

Македонски народни певач Блаже Пивка пева уз гајде (фeбруар 1941)

да су „прилепска работа“. Сам је старе песме од свога оца и деде учио, који „се на Прилеп одиле, ама многу не научиле“. За свог оца и dedu вели да су били убога сиротиња, а он има данас 15 хектара земље, што објашњава говорећи: „Со работа и повише со песна печалиф“, али очевидно више него својим радом и песмама спечалио је он то радом бројних чланова своје породичне задруге, којих данас има 25 и које као типични сеоски газдица немилосрдно цеди и терорисше. Но за песму је увек расположен и у песми ужива. А тим радије пева кад, славољубив, чује да ће се о његовим песмама пи-

сати. Године 1925 сам записао његових око стотину песама, од којих је већина била епског и ослободилачког садржаја. Овога пута сам забележио само оне које су карактеристичне за његов тип народног певача и само старије.

Овде спадају оне класичне епске песме јуначких, слободарских песама о Краљевићу Марку које су добро познате по Вуковим збиркама и које је прилепска гусларска школа чувала и преко његових предака на Пифка пренела. Таква је на пр. следећа песма *Краљевић'е Марко и Сталатина Тодор*:

Свадба праи Сталатина Тодор.
 Сви кралои Тодор и покани,
 Краљевић'е Марко не го кани
 Зашто ми је Марко пијаница.
 Дом си дође, Марко ми зборува,
 Ми зборува Марко со мајка му:
 „Тодор, мајко, мене ме не кани.
 „К'е му свадба, мајко, ја расипам!”
 А мајка му тогај му говори:
 „Немој, Марко, немој, мило чедо!
 „А слушај ме што к'е ти говорам.
 „Кога сватови к'е Тодор извадит
 „Тогај к'е Тодор одат по невеста,
 „Невеста му је надалеку,
 „Надалеку преку четир гори,
 „Промени се, сине, накити се,
 „Ем вјани си твоја брза коња,
 „Пак земи си твоја јостра сабја,
 „Ем земи си твоја боздогана,
 „Па појди му, сине, на свадбата!
 „Кај што земет Тодор невестата
 „Таму, Марко, к'е те пречекајат.”

Ми вјанува Марко брза коња,
 Ми појдува таму на свадбата
 Кај што земет Тодор невестата.
 Убао, лепо ми ја пречекаја,
 Ми ватија негва брза коња:
 „Бујрум, бујрум, Марко, на трпези!”
 Тогај Тодор во двор ми излегал,
 Си ја зема убава нееста,
 Си потера по бели друмови.
 В једно дошол Тодор прва гора,
 Му излегол Арап Мевмедина,
 Му је зема јубава невеста,
 Ја јоднесва на бели штатори.

Тогај Тодор без невеста одит,
 А ми назат Марко пристигнало,
 Кога гледа јубава невеста,
 Кога гледа во бели шатори,
 Коњ потера на шатори одит.
 Му излегла црна арапина:
 „Каде јодиш Марко пијаница?“
 Му јотпушта Арап боздогана
 Му пречеква Марко боздогана.
 „Чекај, чекај, Арап Мевмедина,
 „Чекај, да ја видиш моја боздогана!“
 Му јотпушта Марко боздогана
 Ми го кутна црна Арапина,
 Му ја зема глава до рамена,
 Ем му зема раката десница,
 На раката Арап ми имеше
 На прстете камен безценити,
 Ми ји тури ф шарени бисаги.
 Си ја зеде јубава невеста,
 Праву одит Марко по друмои,
 Ми пристигна Марко кај Тодора.
 Тодор порти ни и затворило,
 Тодор праи свадба без невеста.
 Марко клука, чука на портите.
 Ми влегуа Марко во дворои,
 Му јоднесе убава невеста.
 Што ми појде Марко на трпези.
 Му клаале глава од Арапа,
 Му клаале ф чело кај нункото,
 Тогај Марко тамој ми седнува.
 Тодор имал девет бочви вино,
 Девет вино, четири ракија,
 Седнал Марко тогај кај Тодора,
 Дур не крсти, Марко не стануа,
 Да испије девет бочви вино,
 Девет вино, четири ракија.

Поред ове врсте старих епских песама у којима се народ учи да победи тлачитеља и поробљивача самопрегорним јунаштвом, а погрешке пријатеља трпељивошћу и добрим делом, Пифка пева и друге у којима Марко прибегава лукавству и превари. Таква је песма *Краљевик'е Марко и Турци на батчиња*:

Го каниле Краљевик'е Марко,
 Го каниле пунка за на свадба.

Коњ му било много убосено,
 Пак ми појде коња да поткова
 Во Прилепа на две налбатчиња,
 Налбатчиња два млади Турчиња,
 И и зборит Краљевик'е Марко:
 „Убаво коња да ми потковате,
 „Коа с' вратам ја к'е ви наплатам.”
 Коа с' вратил Краљвик'е Марко,
 Коа с' вратил коња му го нема.
 Говориле две млади Турчиња:
 „Ајде Марко, Марко пијанице,
 „Кај си нашол овај Шарца коња,
 „Шарца коња на наши бабајко?
 „Каде го јотепа нашио бабајко,
 „Та да му земеш негоа Шарца коња?”
 Ами знаи Марко да и лжит:
 „Ај, Турчиња до два налбатчиња,
 „Таја коња ја имам купено.
 „Сум ја купил од Нова Пазара,
 „Сум ја купил триесе јалгуни,
 „Петнаесе крчма сум подало,
 „Половина каури пошиле,
 „Половина Турци и појале.”
 Говорија две млади Турчиња:
 „Кога си го купил од Пазара,
 „Донеси ни три Турци сведоци;
 „И тија да се оци, јефендији.”
 Тога ми се Марко препочуди:
 „Кај ће и најдам оци и сведоци?”
 Што ми појде во вароши града,
 Во вароши кај чика Новета,
 Там го најде Јанкула војвода,
 Там го најде малечак Секула:
 — „Добро јутро, мои чико Нове!”
 — „Бујрум, бујрум, Марко, да пијеме.”
 — „Несум, чико, за вино пијење.
 „Ме канија нунко за свадба,
 „Коњ ми беше многу убосено,
 „Го однесо коња да потковам
 „Во Прилепо на два налбатчиња,
 „Налбатчиња две млади Турчиња.
 „Тија коња не ми го даваја
 „Оти коњо ним је на бабајко.
 „И ним јаска лжаф и говориф,
 „Сум го купил од Нова Пазара,
 „Сум го купил триесе алгуни,

„Петнаесе крчма сум подало,
 „Половина каури попиле,
 „Половина Турци ји појале,
 „Ми сакаја три мина сведоци
 „И тија да се оци, јефендији.”
 — „Ај, не бој се, Марко, мило внуче,
 „Ај, врати се во града Прилепа
 „Ти да земеш палта јефендиски,
 „И да земеш три турски весови,
 „И да земеш до три чалмучиња
 „К’е се напраиме оци јефендији.”
 Опет назат Марко ми се врати
 Штом ми зеде палта јефендиски,
 И штом зеде три турски весови,
 И ми зеде до три чалмувчиња,
 Се промени јонај чико Нове,
 Се промени Јанкула војвода,
 Се промени малечак Секула.
 Штом отишле во града Прилепа,
 И отишле при две налбатчиња.
 Ми тропале таму на портата.
 Ми излегле две млади Турчиња:
 „Бујрум, бујрум; оци, јефендији.
 „Бујрум, бујрум во селам одаја!”
 Нито каве, нито тутун нијат,
 Зашто беше ф среде во рамазан.
 Одговори јонај чико Нове:
 „Сме дојдени за Марка пијаница.
 „Кога купи јона Шарца коња,
 „Се најдоме во Нова Пазара.
 „Ми го купи триесе алтуни,
 „Петнаесе крчма ни подари,
 „Половина каури попија,
 „Половина није и јадофме.
 „Не ве л’јам жи ми рамазана,
 „Ако л’јам јаска ја да јадам.
 „Ја да јадам една маторица,
 „Маторица со дванаесе прафце.
 Сега с’колне Јанкула војвода:
 „Ја се згодиф во Нова Пазара,
 „Коња купи триесе алутуни,
 „Петнаесе крчма ни подаде,
 „Половина каури попија,
 „Половина није и јадофме
 „Не ве л’јам, жи ми турска вера,
 „Кога к’одим во Султан-џамија,

„Ако јаска вама ви изл'јам,
 „Да се клањам н'една свињска козја!”
 Сега с'колна Малечак Секула:
 „Ја не л'јам, жи ми турска вера!
 „Ако јаска вама ви изл'јам,
 „Да се качам горе на џамија,
 „На џамија горе на минаре,
 „Да се клањам со свински опинци.”
 Тогај Турчиња штом му говорија:
 „Ај, земете коња, дајте му го!”

У Пифкином епском певању Краљевић Марко крајње се, дакле, демократизовао. Ни трага од каквог ритерског, феудалног ореола велможе, него пијаница која се од венчања до крштења не трезни на бачвама вина и ракије, и који се чак служи и заиста бурлескним преварама и кривоклетствима само да изигра туђинског поробљивача.

Ако се на сто година раздаљине упореди ово певање о Марку са оним у збиркама Вуковим, јасно је да овде поред разлике у националној форми и менталитету, имамо и разлику у актуализацији: Марко је у многоме добио лик „делибаше”, како се у неким песмама и назива, тј. лик оружане, јуначке снаге у служби народа, али иза којег се већ појављује интерес и лик газде таквог какав постаје и сам Блаже Пифка уз гајде епске и друге народне песме певајући.

Овај процес гушљења феудалних обележја и демократизације македонског народног певања постаће јасан, ако упоредимо Пифкину песму *Млада Секулица* и горе наведену, рестаурирану малешевску, баба-Ангелинину, песму *Милкана невеста* и *Илван добер јунак*, те две варијанте народне борбе противу феудалних мостарина, путних дажбина и уопште феудалних насиља и отимачина.

Милкана невеста и *Илван добер јунак* поред других феудалних обележја носи и морал класе, у распадању, Милканино неверство, те је песма трагичног расплета; а *Млада Секулица* припада већ хајдучком циклусу и носи све његове карактеристике, па и чврсту верност грдном маленом хајдуку, а великом јунаку детету Секули, па се епски заплет решава победом моралне чистоте, слободе и среће.

Тако у малешевској песми имамо стереотипнију актуализацију од ове у битолској песми, што нам говори о споријем друштвеном развоју Малешева и бржем Битолскога краја.

Ево те песме „*Млада Секулица*” коју је Блаже Пивка отпевао:

Бог да бије млада Секулица,
 Што јотиде вода да ми лејит,

Ког' одеше невеста со смејење,
 Ког' одеше назат со плачење.
 Двори мети, дробни солзи ронит.
 Штом ја пита невна свекрвата:
 „Секулице, млада бре невесто,
 „На вода ојде, снајо, сос смејење,
 „На дом идиш, снајо, со плачење,
 „Двори метиш, дробни солзи рониш,
 „Одошто се тебе здодејало,
 „Да л' од вода, снајо, лелејејум,
 „Да л' од вода, снајо, носејејум,
 „Да л' од дворје, снајо, метејејум,
 „Да л' од гости, снајо, чекајејум?“
 — „Ој, ти мајко, мојата свекрво,
 „Не ми се мен', мајко, здодејало,
 „Нит' од вода, мајко, носејејум,
 „Нит' од дворје, мајко, метејејум,
 „Нит' од гости, мајко, чекајејум.
 „Ми се многу, мајку, нажалило,
 „Кога гледам моите другачки,
 „На гости јодат кој кај мајка,
 „Кој кај мајка, кој кај нини татко;
 „Девет години Секула кај ме имат,
 „Јаска имам деветина брак'а,
 „Еднаш назат ја несум вратена,
 „Многу, многу сум си надалеку,
 „Надалеку многу од брак'а ми,
 „Надалеку преку три планиње.
 „Ме сакаше црна Арапина,
 „Зато мене брак'а ме дадова,
 „Ме дадова многу надалеко.
 „Зато мене ми се нажалило.“
 — „Секулице, мила снао мо'а,
 „Ај промени се, убџ накити се,
 „И наружај до два брза коња.
 „Наточи му сабја на Секула,
 „Ем клади му ж'лта боздогана,
 „Тај одете, снао, кај брак'а ти.“

Го викнале Секула од орање,
 Та јанале до два брзи коњи,
 Потерале по бели друмои.
 Едно дошле ф она прва гора,
 Голема дремка Секула го вати,
 Обесило глава на облуро.
 Море што му вика млада Секулица:

„Море крени очи, Секула, опули,
 „Оти ф стредна гора Арап к'е ни чекат.”
 — „Секулице, бре, млада невесто,
 „Ај викни ми една лепа песна,
 „Малку виковита, многу гласовита,
 „Да ми очи мен' ми се опулат!”
 Што ми викна една лепа песна,
 Малку виковита, многу гласовита,
 Под ридови земја се порона,
 Од дрвата листа попаднала.
 Штом ја дочул црна Арапина,
 Тога Арап само си говори:
 „Море, ене ми ја Млада Секулица,
 „Ми тераја по бели друмој.”
 Ко' ми дошле ф она стредна гора,
 Ми излегол црна Арапина,
 А Секула очи не опулва,
 Му ја зема млада Секулица,
 Му ја зема црна Арапина,
 Ја ј' однесој горе на шатора.
 Секулица на Арап говори:
 „А остај ме мало да подвикнам.
 „Да му се шегга Секула подбијам,
 „Зашто ми је Секула грдомасно
 „Од црната пушта сипаница.”
 Се поткачи млада Секулица,
 Се поткачи малу нависоко,
 Штом ми викна грчки, ластовечки,
 Штом ми викна грчки гарванечки,
 Штом му викна тоја на Секула:
 „Море крени очи, разгледај се,
 „Зашто м' Арап шатора однесе!”
 Тогај Секул очи опулило,
 Си ја зема она остра сабја,
 Ем си зема негов боздогана,
 Право оди на бела шатора.
 Секулица Арап ми го лажи,
 Ми го лажи во бела шатора,
 А Секула боздоган јудрува,
 Го јудрува, Арап го кутнува,
 Пак му сече глава, му ја зема,
 Ми ја кладе ф шарени бисаги.

Ми јавнале, кони потерале,
 Едно дошле до нинио синор,
 Во селото свирки свират, топани буваја,

Ми опитва млада Секулица,
 Ми опитва једна стара баба:
 „Што је она свирка во селото,
 „Свирки свират, тапани бувајат?“
 Ми говори она стара баба:
 „Таја ми се деветина браќа,
 „Девет браќа, једна мила сестра,
 „Најмално брата ми го женат;
 „А сестра и ми е надалеку,
 „Таја не знае оти свадба имат.“
 Ми појдова тие на свадбава,
 Штом излегле деветине браќа,
 Пречекале нивна мила сестра,
 А Секула не го зашпикуваја.
 Го кладува долу кај децата,
 Зашто ми е Секула малечкаво,
 Зашто ми е Секула грдомасно,
 Од пустата црна сипаница.
 Штом говори нивна мила сестра:
 „Ај, гуди вије, деветина браќа,
 „Ако ми е Секула малечкаво,
 „Ако ми е Секула грдомасно,
 „Много ми е Секула јуначе,
 „Зашто му ја сече на Арала глава.
 „Видете и шарени бисаги!“
 Тогај Секула ми го, бре, зедова,
 Го однесе горе кај нункото,
 Кај нункото, горе на трпеза.

Демократизација македонске епике коју пева Блаже Пифка уз гајде, а под условима развоја Битоља у крупни трговачки центар, иде дгешто дотле да своди средњевековно феудално витештво на подвиг неустрашивог брзог коњаника, који за цигло један дан односи из Битоља у Солун трговачко писмо и доноси из Солуна у Битољ одговор.

Ево његове песме *Богдан пијаница* у којој је еписки типизиран и одражен онај кирицилук између Битоља и Солуна, на којем је, под условима турског закаснелог феудализма, израстао Битољ у значајан трговачки град чија је чаршија била првенствено у рукама Јевреја, и Цинцара, и у песми македонски народ уздиже своју мучну улогу кириције до подвига и јунаштва којим су богати битолски трговци надмашени и понижени:

Се повали Богдан пијаница,
 Се повели во града Битоља,

Во Битола, во еврејска мала:

„Слушајте ме, ж'лти бре Евреји,
 „Ја сум Богдан, Богдан пијаница,
 „Ја сум јунак, многу за борење,
 „Ем сум јунак за камен врлање,
 „Најповеће за вино пијење.”

Говориа ж'лтине Евреји:

„Не вали се, Богдан пијаница,
 „Не вали се со камен врлања,
 „Не вали се многу со борење,
 „Не вали се со вино пијење.
 „Ак' си јунак, јунак над јунака,
 „Ти да појдиш до града Солуна,
 „Тој ден д' одиш, тој ден да си дојдиш.
 „К'е ти дадиме, Богдан, голем бакшиш,
 „К'е т' дадиме хиљада дукати,
 „К'е т' дадиме мази и дук'ани,
 „К'е т' дадиме хиљада Еврејки,
 „Од хиљада една да јодбериш.
 „Ако тоа, Богдан, не направиш,
 „К'е т' земиме млада Богданица,
 „К'е т' земиме твоје машко дете,
 „К'е т' земиме твоја брза коња,
 „Дур довека страман да ми бидиш.”

Ој, тогај Богдан дома си дојдува,
 Викум и вика на млада Богданица:

„Богданице, млада бре невесто,
 „Со Евреји облук сум направил,
 „За да одам во Солунџа града,
 „Тој ден д' одам, тој ден да си дојдам,
 „Книга д'однесам, книга да донесам,
 „К'е ми дадат мази и дук'ани,
 „К'е ми дадат хиљада дукати,
 „И к'е дадат хиљада Еврејки,
 „Од хиљада една да ј' одберем.
 „Ај ти да земеш коња да нараниш,
 „Први петли кога к'е пропејат,
 „Да ме скорниш, во Солун к'е одам.”

Ој легнал Богдан, легнал да ми спиет.
 Први петли кога пропејале,
 Богданица оде да го скорнит,
 Греф и било да го разбудит.
 А пак и други петли пропеалн,
 Пак ми појде да ми го скориват,
 Пак легнала таму и заснала.

Тогај Богдан само ми станува:
 „Богданице, мори бре невесто,
 „Што је ова, ти што ми направи,
 „Да ли сакаш Еврејка да бидиш?”

Тогај Богдан коња ми извади,
 Десна нога клада ву зенгија,
 Дур да лева нога пречекори,
 Ми се најде града Сурвичево.
 Таму Богдан слегнал се на пило.
 Пак ми коња тога извадува,
 Десна нога на узенгијата,
 Дур да лева нога пречекори,
 Се најдува во Солуна Града.
 Нишан зема, нишан ми остава,
 Пак ми врати коња да си иди,
 Штом си дојди во града Битола,
 Тој ден ојде, тој ден ми си дојде,
 Книга зеде, книга ми ј' остави.
 Богдан бије оние Евреји.
 Му дадова иљада дуката,
 Му дадова мази и дук'ани,
 Му дадова иљада Еврејки,
 Од иљада една си јодбрало.
 Го ј' однесол кај млада Богданица:
 „Богданице, млада бре неесто,
 „Ти донесоф млада бре Еврејка,
 „Дур до века слуга ќе ни биди.”

И док овако народна песма храбри и уздиже народ који киридија и кулучи богатим битолским трговцима, она, кад се осврне на положај народа под обесним турским спахијама и чифликсахибијама, постаје „страдална песна”, песма страдања и робовања, песма о турским „марновским” „посестримкама” које од патње и понижења умиру. И певајући о јаду и понижењу „посестримки”, народ пева о своме сопственом јаду и понижењу, те је песма заиста дубоко потресна. Али како ову песму пева Блажо Пифка, певач од заната, то је у њој сачуван и онај лик што га је турски феудалац носио у последње своје време, кад је песма испевана, не лик обесног сопственика земље и на својој земљи људи и жена, већ лик тужног севдалије, лик турског феудализма у распадању.

Ево једне такве страдалне песме *Асан-ага, руса Стојана, чуљук Митра*:

Коња вјана, данам, Асан-ага,
 Те ми оди Асан Мариово,

К'е ми оди Асан Мариово,
 Мариово Асан село Дуњи,
 Тамо има Асан посестримка,
 Посестримка Асан, руса Стојна.
 „Ој ти, Стојно, мори посестримко,
 „Ај напраи, Стојно, сладок ручок,
 „Сладок ручок, Стојно, танок мазник!“
 Ми напраи Стојна сладок ручок,
 Сладок ручок, Стојна, танок мазник.
 Седна Асан ручок да ми руча.
 Први залак Асан ми каснува,
 Писмо дојде, леле, од Бешипта.
 Писмо гледа Асан, солзи рони.
 Болна легла, цанам, чучук Митра,
 Болна ми је, цанам, чучук Митра.
 Ког остави, цанам, сладок ручок,
 Коња вјана Асан да ми оди,
 Да је види, Асан, чучук Митра.
 Штом наблизо Асан до селото,
 На пат срете Асан стара баба:
 „Ој, ти бабо, мори, стара бабо,
 „Што имате, море, бабо, во селото?“
 — „Немој, ага, немој, не питај ме,
 „Цело село ми је, ага, изгорено,
 „Цело село ми је, ага, расплакано,
 „Расплакано, Асан, ужалано:
 „Ми умрела, Асан, чучук Митра.“
 Тера коња Асан до селото.
 Цело село ми је излезено,
 Ми ја носат, цанам, чучук Митра,
 Ми ја носат, тија на гробишта.
 Напред тргат леле попоите,
 И по ними, леле, чучук Митра,
 Штом говори, цанам, Асан-ага:
 „Урнете је, леле, чучук Митра,
 „Тргајте го, леле, бело платно,
 „Уште сега Митра да ја видам,
 „Пак носете Митра на гробишта.“

Али Блаже Пифка не само да посред песме најтежег народног ропског страдања овако оставља некада владајућој турској феудалној класи у распадању њен, лажно извињавајући, декадентни, романтичарски тужни лик „севдаха“ и „мерака“, већ јој није заборавио ни њену песму коју јој је испевао певач од заната у времену руско-турских ратова. И певач од заната, сеоски газдица Пифка чува песму за свакога, па и

такву за бившег свога господара, који га може такође некад белом медедијом или грошем, а данас којим динаром даривати.

Тако се у памћењу Пифке сачувала следећа песма народног певача од заната, која опева владајућу спахиску класу у време руско-турских ратова:

Се посврши, џанам, Спаифчето,
 Во средата ми се посвршило,
 Во четврток невеста ми зеде,
 Во петок му вермано му дојде,
 Верман дојде од Стамбола града,
 Да се зберат млади спаифчиња,
 Се отвори, џанам, силна војна,
 Силна војна пуста Московија,
 Се ужала пусто спаифчето:
 Таму куј си попол, назат нее дошол.
 Спаифчето завал четвртоко,
 Четвртоко невеста ми земе,
 Во петоко верамно ми дојде
 Саботата коња потстегнало.
 Невсета му, џанам, диван стоји,
 Диван стои, ем му нарачват:
 „Брзо д’одиш, ага, брзо да си идиш,
 „Оти пуста младос само не се врви.”
 — „Невесто, мори, млада невесто,
 „Да ме чекаш, мори, три години,
 „Си замине поек’е три месеци,
 „Изим имаш да се јомажиш, де.”
 Спаифчето аскер ми појде,
 Таму седе, море, три години,
 Таму седе, море, три месеци.
 Сон сонува ногу не арно, де.
 Ми говори, џанум, спаифчето:
 „Ај’ другари мили браќа,
 „Сом сонував ногу не арно, де,
 „Ајде ме касна, де, лута змија,
 „Меѓу две црне, де, очите,
 „Овај сонок, џанам, го познавам,
 „Мора да си мажи мојата невеста, де.”
 На јутрото ми, де, стапува,
 Телал вика, де, по сокаци,
 Да си одаг младите спаији,
 Спаифчиња ѝ јазафчиња, де.
 Спаифчето завал коња вјанал,
 От пат на пат си дојдува,
 Спи дојдува до селото, де.

Ајде ми прашува стара ми баба:
 „Ој, ти бабо, стара, ле, бабо,
 „Што је она, бабо, во селото,
 „Свирки свираат, талани бубајаџ?“
 — „Стифчето завал аскер ми појде,
 „Таму седе, море, три години,
 „Три години, море три месеци,
 „Сега му се мажи невестата, де.
 „— Ој, ти бабо, мори, стара бабо.
 „На ми ти, бабо, бурма прстен,
 „Ти да одиш бабо во селото,
 „Да и дадиш, бабо, прстен на невеста,
 „Пак ти назад бабо да си дојдеш.“
 Што и даде баба бурмата прстен,
 И го даде на невестата,
 Невестата го море, погледа,
 Го погледа бурмата прстен, де,
 Ајде го погледа, данам, бурмата прстен,
 Ми искина данам превезите,
 Ми и сфрли теловите, де.
 — „Ај, сватовите, мили брак'а,
 „Кај дојдофте, море, да си одите,
 „Сега ќе ми дојде младо Спаифче, де.“

Натегната је ова врста народних песама у којој певачи од заната дају одраза животу противнародне, владајуће класе. Нема у њој правих епских полета, ни подвига. Стихови су им скучени и слаби. Ове песме као да старим изражајним средствима само привремено и анонимно региструју извесне прилике и неприлике владајуће класе, и ништа више.

Сасвим друкчије звучи и друкчију снагу има борбена, револуционарна народна песма која одражава ослободилачка стремљења широких радних народних маса. И кад је пева певач од заната, непосредна је она, својим борбеним хероизмом увек актуелна и, певана уз гајде, гусле или у колу, делује она увек моћно мобилишући масе за нове подвиге. Кад казује хајдучке, комитске или устаничке борбе из последњег турског времена, она је редовно краћа, али није зато мање снажна у ослободилачкој борбености својој и своје народном, револуционарном хероизму. Сажета у својој епичности и везана већином за личност („Стојан“, „Костадин“ итд.) узету из саме борбене народне масе, она добија нарочит масовни борбени садржај и значај, нарочиту масовну борбену снагу.

Ево за пример ових ослободилачких, револуционарних народних македонских песама једне песме из Илинденског устанка, такве какву је пева Блаже Пиџка:

„Излези, стара бабо, до на двор!
 „Да видиш чудо бабо, големо!
 „Оздола идат, бабо, сејмени,
 „Од јунак глава, бабо, ми носат,
 „Од јунак глава, бабо, ми носат,
 „Опоја глава, бабо, крвава,
 „На глава мустак'и, бабо, сукани,
 „А руса коса, бабо, чеплана.
 „Излези, стара бабо, да видиш,
 „Ево во село, бабо, влегоа.”
 Излегла стара бабо, видеала,
 Бели се раце бабо плуснала:
 „Оф, леле, леле, боже, до бога,
 „То је мој синак, Костадин!”
 Кликнале клети сејмени:
 „Не плачи, бабо, мори не жали,
 „Дури го него, бабо, ватифме,
 „И дури му глава, бабо, резавме,
 „Ај, дури му глава, бабо, разавме,
 „Педесе мина, бабо, падовме.”

Ова врста борбених, револуционарних народних песама даје читавој палети Пифкиног певања дубок народни карактер. Од песама о Марку Краљевићу, преко песама о младој Секулици или о Богдану пијаници, преко песама страдања и робовања, ове песме бунé и устанка противу изабљивача и поробљивача дају читавом Пифкином певању обележје македонско народно, јер народно-ослободилачко, револуционарно.

Присуство у његовом певању и таквих песама као што је она о *Младом Спаифчету*, које учествује у руско-турском рату, упозорава нас на то да овде имамо случај певача од заната, који својом песмом одражава читаво своје доба, и да народно певање, као и уметност уопште, кад постане занат, може се ставити у службу владајућој класи, чак и кад је ова назадна и угњетачка, али тад је, као песма, уметничка само по форми (која је и сама декадентна), а по садржају је празна, лажна и натегнута.

Оно што се такође, карактеристично може запазити на овоме извору старе македонске народне епике, јесте процес њене демократизације под условима распањања турског феудализма и ослободилачке борбе македонског народа.

У Пифкином певању је исто тако видан и онај опортунитички, класни субјективни однос сеоскога газде према феудалној класи у распањању, шпекулантски однос покривен занатством певања, а у ствари дволичњаштво према самом народно-ослободилачком, револуционарном покрету. Отуд пак до-

лази она сбухватност и ширина Пифкина занатска певања, према искључиво народном, револуционарном певању сеоске спротиње како хајдучког типа једног Ленте Мазакоског, тако и чифлигарског типа орског певања северног Малешева.

IV

Из свих досад изложених чињеница и теориских разматрања можемо закључити следеће:

Проучавајући већ више од четврт века народну песму, приповетку, пословицу и уопште наш народни фолклор, а нарочито нашу народну епiku, не као реликт неког средње-вековног романа или просто најпросто само дело „феудалне класе“ и томе слично, већ као карактеристични, уметничко-стваралачки, саставни део развоја народног друштвеног живота, пожурили смо се да проучимо промене које су под условима наше народне, социјалистичке револуције настале на извесним изворима најстарије македонске епике који су нам из ранијих наших проучавања били добро познати.

Прва крупна промена, коју смо констатовали као последницу немачког, италијанског, албанског и бугарског фашистичког окупаторског терора, јесте то што су прогонима и недаћама физички уништени најбољи певачи Мавровског Поља, Горне Реке и Малешева и што су са њима за вечита времена ишчезле стотине врло старих и лепих епских песама.

Али док су многе старе песме биле од поробљивача погођене заједно са старом генерацијом која их је носила као убојно оружје народне свести и савести, дотле је македонска омладина у ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији испевала многе и многе нове песме које су одразиле ново кретање, подвиге и идеале народне.

Тако смо видели да се са самим животом и борбом народа и његова песма мења, остајући увек актуелно борбено оружје народно, сружје свести и савести којом се израбљени радни народ напада за револуционарно стварање лепше и срећније своје будућности.

У научно врло интересантном случају мавровског певача Ленте Мазакоског који, извођен од фашиста на стрељање, само изванредном својом храброшћу се спасао, примећује се тенденција да, под условима коренитог друштвеног преображаја каква је наш, старе песме (каква је македонска епика) ишчезавају не само уништавањем старе генерације, већ и заборављањем, потиснуте од нових песама новог епског садржаја. Тачно на линији закона изумирања застарелог и рађања новог, Ленте је у своме старом хајдучком гнезду као једном од центара ослободилачког рата Македоније проживео све пери-

петије борбе на живот и смрт и сву дубину народне, социјалистичке револуције, и заборавио је старе македонске епске народне песме којих је на стотину знао. — заборавио до те мере да се није могао ни једне једине сетити. Тек после дугих и искрених напора успео је да се сети свега три старе епске песме; а кад се сетио поставило се питање: да ли се међу многим другим случајно сетно баш њих? Међутим, сам садржај ових песама је на ово питање јасно одговорио: да се оне из заорава враћаће силом исте оне своје релативне друштвене, животне, борбене актуелности и по истом оном закону „друштвеног налога“ којима су некада у народу настале и кроз масе и векове се проносиле. Оне посебним својим садржајем одржавају, мобилишу и развијају борбени квалитет смеле истрајности, који је македонски народ кроз векове одржао, који и данас, у херојској изградњи социјализма, одржавати, мобилисати, развијати јесте потпуно актуелно и зато народно уметнички, епски или лирски могуће и стваралачко.

Ову борбену актуелност тј. „друштвени налог“ као битни фактор како стварања нових народних песама тако и одржавања старих тј. њиховог враћања из заорава, превидели су сви досадашњи теоретичари народне песме од Фортиса и Халанског до Омана, Вајана, Геземана и Кравцова, те им се народна песма једнострано и скроз нетачно учинила само као свакав или онакав реликт прошлости. То је управо био типични буржоаски став према народној песми коју је, као убојито оружје ослободилачке борбе народа, буржоазија пристајала да као ископину из прошлости чак националистички и у звезде кује, само да би је покопала и учинила мртвом прошлосту. Под условима наше народне, социјалистичке револуције могло је постати јасно то да је народна песма увек револуционарно окренута будућности; кад се сећа старога, чак и заборављенога, као и кад опева ново доживљено.

Широку, а темељну потврду ових уочених и расмотрених промена, појава и закона на мавровско-горњореканском извору старе македонске епике добили смо у научно врло интересантном случају мачевског народног певања у северном Малешеву. Тамо су невоље фашистичке окупације уништиле носиле народне епике, баба-Ангелину Балдазаровску и баба-Велику Ризинску, и после њих у Мачеву, Будинарцима и северном Малешеву нико није знао старе епске песме које су оне певале. Међутим, у овоме крају ове две жене су носиле народну епiku зато што се она у ору певала и била орска песма, а не гусларска. Тај факат да је епика овде била орске основе, учинио је да се извистан њен део могао из заорава вратити, јер иако ниједан Мачевац, нити уопште Малешевац, није био у стању да понови иједну баба-Ангелинину песму, све и се-

ћајући се да је у ору за њом певао о овоме или ономе; дотле, кад смо окупили пет најбољих народних певача из Мачева, могли су они, међусобно се помажући, настављајући и допуњајући, сетити се и испевати заједнички, као у ору неколико старих баба-Ангелининих епских песама. Захваљујући томе, дакле, што су веома заостала, чифлигарска села северног Малешева сачувала стару епику у примитивном, можда још патријархалном орском певању, стара епика, која је из памћења сваког појединца била ишчезла, могла се у колективу делом реконструисати. А сам садржај песама, које су овако колективним сећањем из заборава васкрсле, јасно говори о томе да су се оне и овде обновиле истом оном снагом своје народно борбене, револуционарне актуелности и по истом оном закону „друштвеног налога“ којим су некад настале и кроз векове се одржавале, па се, ето, и кроз последњу буру народне социјалистичке револуције одржале.

Северно Малешево је таква област у којој се и данас стара македонска епика, захваљујући овој својој орској основи, може под упливом исте ове друштвене снаге и истог друштвеног закона наћи сачувана код старијих жена које су је у колу певале.

Јужно Малешево, некадашња област богатог гусларског певања, са ишчезнућем последњих гуслара, носилаца еснафски организованог гајења, врло старих и разних артистичких облика епског казивања, претставља после Другог светског рата потпуну пустош за истраживача народне епике. Занатски и еснафски чувано, епско певање је овде остало без дубљих друштвених услова за свој опстанак, те је са физичком смрћу својих последњих носилаца ишчезло.

Слично би се могло предвидети и за прилепско-битољску област, вековни центар еснафског гајења македонске епике и народне песме уопште где смо од значајних певача нашли само још старог Блажа Пифку, који сам никад није гуслао тј. уз „вигуљице“ певао, већ уз гајде. Ако научни институти за фолклор и бројне фолклорне групе културних домова не спасу од заборава и не подрже све оно што је актуелно тј. народно револуционарно и стваралачко у певању ових народних професионалних певача, старог, занатског типа, природно ће изумрети не само њихов начин певања, већ и њихова песма и сами њен садржај.

А садржај је њихова певања знатно друкчији него у певању патријархалних гуслара Србије или Црне Горе. Занатска основа даје данас певању Пифке, могилског гајдана, као некад Апостола, прилепског гуслара, тако широку палету, какву није имало свеколико епско певање које је прикупио и објавио Вук Караџић, јер ова последње није било занатско, већ народно, рајетинско, ослободилачко, те о свему певало у перспек-

тиви и светлости хајдучке и устаничке ослободилачке борбе, а Пифка пева данас, као што су Апостол прилепски или Петар русиновски певали јуче, палетом својих песама одражавајући не само ово народно револуционарно кретање, већ, као последњи остатак некадашњих гусларских еснафа, друштвено организованих у служби феудалаца и феудализма, одражавајући интересе, тежње и живот не само на пр. свог православног црквеног феудализма, већ и турског, еписки опевајући живот бегова и чифликсахибија. У овом смислу је врло карактеристична ширина палете певања коју смо још једном утврдили у типичном случају Блажа Пифке. Но ако овакав заостали занатски певач чува, из услова недавно укинута феудализма, песме чак и турске феудалне партијности, огромна већина његових песама бележи управо све етапе борбе македонског народа за своју слободу. То га и чини народним еписким певачем. Он је оптерећен прошлотињу свога певања као заната и оптерећен својим друштвеним положајем занатлије који је у прелазно доба из феудализма у капитализам успео да постане сеоски газдица, што ће се ту и тамо у његовим песмама осетити, али највећим, претежним делом и у целини узет, остао је он народни певач, уз гајде или без њих певајући еписке песме од врло старих, преко хајдучких до илинденских ослободилачких.

Расматрајући даље, подробно све појаве и промене настале на овим изворима македонске народне епике, критички смо се узгред осврнули и на досадање теорије о народној епизи, које су све остале на позицијама буржоаског третирања народне епике као оваквог или онаквог застарелог реликта прошлости, не видећи у њој оно што је битно, а то је да је она увек у основи својој жива, окренута будућности, стваралачка народна уметност која се непрестано креће, мења и развија снагом саме своје реалне, борбене, револуционарне актуелности, а по закону, као и свака друга уметност, друштвеног налога. Током ових расматрања објавили смо са ових извора, илустрације и документације ради, 17 песама са укупно 927 стихова које смо под описаним данашњим посебним условима забележили од певача македонске народне епике.

То су она посебна, као и општа, принципијелна, расматрања која су нам се наметала приликом боравка на извесним преосталим изворима старе македонске епике, једва успевајући да од заборава спасемо извесне карактеристичне примерке и у самој законитости њиховог нестајања и затим из заборава враћања можда ухватимо и законитост њиховог настанка; јер на тим изворима кључају данас читава врела нових народних песама које одражавају и надахњују масовни револуционарни полет изградње социјализма и новог човека социјалистичке Македоније и Југославије.

RESUME

Dušan NEDELJKOVIĆ

CONSIDERATIONS AUX SOURCES DE L'ANCIENNE POESIE
EPIQUE POPULAIRE MACEDONIENNE

En faisant des recherches sur la poésie, le conte, le proverbe populaires et en général le folklore, s'intéressant tout particulièrement à la poésie épique populaire non comme à des restes de quelque «roman du Moyen Age» ou tout simplement comme à quelque chose qui a été fait par «la classe féodale», etc., mais au contraire comme à l'art populaire qui fait partie intégrante profondément caractéristique de l'évolution même de la vie sociale des peuples de Yougoslavie, et tout spécialement de la Macédoine, le professeur D. Nedeljković, de l'Académie serbe des sciences, s'est hâté après la guerre et la Révolution populaire socialiste de voir et d'examiner les changements qui se sont produits dans les conditions de la grande Révolution populaire socialiste dans les sources de la poésie épique macédonienne la plus ancienne connues de lui depuis plus d'un quart de siècle qu'il a consacré à leurs études,

Le premier changement d'importance qu'il a constaté comme une suite de la terreur de l'occupation faite par les fascistes allemands, italiens, bulgares et albanais en Macédoine, est que les meilleurs représentants de la poésie épique de Mavrovsko Polje, Gorna Reka et Maleševo ont été détruits par les persécutions et les misères physiques auxquelles ils étaient soumis par l'occupation fasciste, et qu'avec eux ont été détruits par centaines de très beaux et de très anciens poèmes épiques.

Mais tandis qu'un grand nombre d'anciens poèmes épiques sous le fléau de l'occupation fasciste disparaissait avec la vieille génération pour laquelle ces poèmes étaient la puissante arme de lutte de la conscience populaire et nationale, la jeunesse macédonienne a chanté durant la guerre libératrice et la Révolution socialiste beaucoup de nouveaux poèmes qui ont réflété les nouveaux mouvements, les nouvelles prouesses et les nouveaux idéaux des masses populaires de la Macédoine.

Ainsi le chant populaire change manifestement avec la vie et la lutte populaire même, restant toujours la puissante arme de lutte populaire, la puissante arme toujours actuelle de la conscience par laquelle le peuple travailleur, durement exploité et tyrannisé, s'inspire pour la création révolutionnaire de son meilleur avenir.

Le cas très caractéristique du représentant de la poésie épique populaire de Mavrovsko Polje, — le cas de Lente Mazakoski, qui, emmené pour être fusillé par les fascistes italiens et albanais, s'était sauvé seulement grâce à son courage extraordinaire, montre la tendance des anciens poèmes épiques (tels que les poèmes épiques de Maleševo) à disparaître dans les conditions d'une métamorphose sociale aussi profonde que celle qui s'est faite par la Révolution populaire yougoslave en général et

macédonienne en particulier, — disparaissent non seulement par la disparition de la vieille génération, mais aussi par le refoulement produit par les nouveaux poèmes populaires, qui portent le nouveau contenu épique, des anciens poèmes dans l'oubli. Comme le veut la loi même de la disparition incessante du suranné et de la naissance incessante du nouveau, Lente, qui a vécu dans son très ancien nid des haïduks, qui a été aussi un des centres de la guerre libératrice et de la Révolution populaire socialiste macédonienne, toutes les péripéties de la lutte à la vie ou à la mort et toute la profondeur de la Révolution populaire socialiste, a oublié les anciens poèmes épiques macédoniens qu'il connaissait avant la guerre et la Révolution par centaines. Il les avait oubliés à un tel degré qu'il ne pouvait pas tout d'abord s'en rappeler un seul. C'est seulement après de longs, sincères et sincèrement pénibles efforts qu'il a réussi à se souvenir seulement trois. Et quand il s'en est souvenu, alors le problème se posait est-ce par pur hasard qu'il s'est rappelé entre beaucoup d'autres précisément ces trois poèmes-là? Cependant, le contenu même de ces poèmes répondait à ces questions assez clairement: ces poèmes s'arrachaient du fond de l'oubli justement par la même force de leur actualité sociale combattante relative et sous l'action de la même loi de «la commande sociale» par laquelle jadis ils prenaient naissance et se transportaient à travers des siècles de chants épiques des masses populaires macédoniennes. Ces poèmes, par leur contenu tout spécifique, expriment, mobilisent et développent la persévérance hardie et combattante, que le peuple macédonien a maintenue dans sa mentalité pendant des siècles et qu'il est actuel aujourd'hui aussi de développer dans l'effort héroïque de la reconstruction socialiste du pays, et c'est pour cela même que ce contenu, qui est artistiquement actuel et qui comme tel est efficace et créateur, fait ressusciter de l'oubli justement ces trois poèmes entre beaucoup d'autres.

Cette actualité combattante, c'est-à-dire «la commande sociale» comme facteur essentiel aussi bien des créations de nouveaux chants populaires et de la survivance des anciens que de la leur résurrection du fond de l'oubli a été méconnue par tous les théoriciens de la poésie populaire depuis Fortis et Halansky jusqu'à Haumann, Vaillant, Geseman et Kravcov, et c'est pour cela que la poésie populaire a été envisagée par eux faussement comme un simple fossile du passé. Et c'est justement l'attitude typiquement bourgeoise vis-à-vis de la poésie populaire, cette puissante arme de combat forgée par la lutte et pour la lutte populaire millénaire pour la liberté, que la bourgeoisie consentait bien à considérer comme un précieux fossile du passé qu'elle était prête à élever par ses éloges nationalistes exagérés même jusqu'aux nues, à condition qu'on veuille bien croire que cette poésie populaire, essentiellement révolutionnaire, soit bien du passé pétrifié. Dans les conditions de la Révolution populaire socialiste yougoslave et tout spécialement dans les conditions de cette révolution telle qu'elle s'est passée dans la région de Mavrovo, le professeur Nedeljković a pu observer ce fait que la poésie

populaire est toujours tournée d'une façon révolutionnaire vers l'avenir aussi bien quand elle se rappelle l'ancien, que quand elle chante le nouveau vécu.

Le cas, scientifiquement extrêmement intéressant, du chant populaire de Mačevo dans la région septentrionale de Maleševo a largement et solidement confirmé les observations faites des changements et des lois qui ont présidé à ces changements que la poésie populaire a subies dans les sus-dites conditions à la source mavroviennne du chant épique macédonien. Là les misères de l'occupation fasciste ont anéanti celles qui portaient la meilleure part du chant épique de Maleševo, la vieille Angéline Baldazarovska et la vieille Velička Rizinska, ne laissant après elles à Mačevo, Budinarci et cette partie du Maleševo septentrional personne qui connaisse personnellement les anciens chants épiques populaires qu'elles chantaient. Cependant, dans cette région ces deux femmes portaient la tradition épique populaire pour cette raison qu'elle était chantée jusqu'à leur génération dans le kolo et était le chant du kolo, et non pas le chant de la guzla. Et c'est précisément parce que la poésie épique populaire était ici au fond le chant du kolo, qu'il a été possible d'en ressusciter une partie du fond de l'oubli, car, quoique pas un chanteur de Mačevo, aussi bien que de tout Maleševo, ne pût répéter un seul chant épique de la vieille Angéline, tout en se rappelant bien avoir chanté avec elle dans le kolo tel ou tel personnage ou événement, une fois qu'on a assemblé les cinq meilleurs chanteurs de chants populaires de Mačevo il leur a été possible en s'entraidant, continuant et complétant les uns les autres de se souvenir et de chanter collectivement, comme jadis dans le kolo, quelques chants épiques anciens de la vieille Angéline. Grâce au fait que les villages très arriérés du type de čiflik de la région septentrionale de Maleševo avaient conservé le chant épique dans la forme patriarcale très primitive des chants de kolo, l'ancien chant épique, qui avait complètement disparu de la mémoire de tout chanteur pris à part, a pu être collectivement reconstitué en partie. Le contenu de ces chants, qui ont été ressuscités de la nuit de l'oubli par le rappel collectif, montre clairement que ces chants restaurés ont pu l'être grâce à leur actualité révolutionnaire combattante et grâce à la même loi de «la commande sociale» qui les avaient jadis appelé au jour et maintenus pendant des siècles dans la mémoire du peuple, et qui, enfin, après la tempête de la Révolution populaire socialiste les fait revenir du tréfonds de l'oubli.

Maleševo septentrional est ainsi une région dans laquelle l'ancienne poésie épique populaire de la Macédoine grâce au fait qu'elle avait gardé presque jusqu'à nos jours son ancienne base du chant de kolo, peut être retrouvée chez des vieilles femmes qui l'avaient chantée dans le kolo.

Maleševo du Sud, qui a été la région du très riche chant épique de la guzla, avec la disparition des derniers chanteurs et joueurs de guzla, des derniers représentants des ghildes organisées pour maintenir et cultiver le chant épique populaire comme métier dans les condi-

tions de la société féodale et élaborer des formes artistiques multiples, représente après la deuxième guerre mondiale le désert complet pour celui qui recherche et étudie la poésie épique populaire. Maintenu toujours sous forme de métier et de ghildes en décomposition, le chant épique est resté ici sans condition sociale aucune, et avec la mort physique de ses derniers représentants a disparu.

Un sort semblable pourrait être prévu aussi pour la région de Prilep et de Bitolj, ce centre séculaire de la chanson épique populaire macédonienne cultivée en ghildes comme métier, où le professeur Nedeljković a retrouvé de tous les chanteurs d'avant-guerre. seulement le vieux Blažo Pifka, qui n'avait jamais chanté avec la guzla, c'est-à-dire avec la «viguljica», mais avec la cornemuse. Le métier qui est toujours, même aujourd'hui à la base de la chanson de Pifka, du vieux chanteur à la cornemuse du village de Mogila, non loin de Bittolj, donne une très large palette à son chant, comme il l'a donné à Apostol, chanteur des chants épiques à la guzla de Prilep, et que ne pouvait pas avoir toute la poésie épique populaire qu'a recueillie et publiée Vuk Karadžić, car cette dernière n'était pas une affaire de métier ni de ghilde mais le chant épique populaire de «raya» libérateur, qui voyait tout dans la perspective et dans la lumière de la lutte révolutionnaire libératrice des haiduks et des «oustaniks», — tandis que Pifka chante aujourd'hui, comme Apostol a chanté à Prilep et Petar Bureski à Rusinovo dans le Maleševo du Sud hier, exprimant par la très large palette de ses chants non seulement ce mouvement révolutionnaire des masses populaires, mais, justement comme dernier reste des ghildes des chanteurs de guzla de jadis, socialement organisés au service des féodaux et du féodalisme d'un côté et appartenant au peuple de l'autre côté, exprimant les intérêts, la tendance et la vie non seulement par exemple du féodalisme de l'église orthodoxe, mais aussi des féodaux et du féodalisme turcs, chantant la vie des beys et des propriétaires de čifliks aussi. C'est dans ce sens qu'est très caractéristique la largeur énorme de la palette de la chanson de Blažo Pifka. Mais si ce chanteur de métier garde ainsi typiquement même les chants d'appartenance féodale turque, l'immense majorité de ses chants marque presque toutes les étapes de la lutte du peuple macédonien pour sa liberté. C'est ce qui fait de Pifka un chanteur populaire de chants épiques. Surchargé par le passé de son chant comme métier et surchargé par sa position sociale, donc du métier qui dans le passage de sa société du féodalisme au capitalisme a réussi en devenant petit propriétaire du village, ce qui se fera sentir ça et là dans sa façon de chanter, mais dans l'ensemble, d'une façon prépondérante et en tout, il est resté un chanteur populaire qui chante à la cornemuse ou sans elle, en commençant par de très anciens chants épiques légendaires, en passant par le cycle des haiduks et en finissant par les chants révolutionnaires de l'insurrection libératrice d'Ilinden.

Aux observations détaillées et concrètes des phénomènes et changements survenus dans ces sources des anciens chants épiques popu-

laire macédoniens, le professeur Nedeljković a ajouté les considérations générales, nécessitées par les faits observés, eux-mêmes se rapportant aux théories qui ont été énoncées jusqu'aujourd'hui sur le développement de la poésie épique populaire, et qui toutes, y comprises les deux théories contraires qu'a proposées Kravcov, traitent la poésie épique populaire du point de vue proprement bourgeois comme un reste d'une sorte ou d'une autre, comme un fossile du passé, ne voyant pas en elle ce qui lui est justement essentiel: c'est qu'elle est au fond toujours l'art populaire vivant et créateur, tourné vers l'avenir et qui se développe toujours comme un tout par la force même de son actualité réelle, révolutionnaire, combattante, et se développe suivant la même loi que tout autre art, suivant la loi de «la commande sociale». Pour illustrer et documenter ces observations et ces considérations le professeur Nedeljković a inséré dans son étude dixsept chants épiques comptant 927 vers qu'il a recueillis aux trois sources de l'ancienne poésie épique populaire macédonienne: Mavrovo, Mačevo et Mogila.

Д-р Миљан Мојачевић,

Из партизанске народне поезије у Санџаку

(Примљено на XI седници Научног савета Етнографског института САН. 21-V-1949 год.)

Овај осврт има за предмет један релативно мали део народних песама, из Народноослободилачке борбе, а дат је на основу десетак дана рада на терену, односно на основу неколико десетина песама и њихових варијаната, забележених у току тих десетак дана, крајем августа и почетком септембра 1947 године, по Новопазарском Санџаку, а на иницијативу и о трошку Етнографског института Српске академије наука.

Тих неколико десетина претстављају зацело само један део таквих народних песама које се певају по Санџаку. Стога у овом прилогу и не може бити речи о некој целини. Он нужно мора остати само један осврт, скица, а нипошто заокружена целина.

С друге стране, не може се рећи да је ово прилог упознавању и наше најновије народне поезије — из једног разлога што за народном поезијом из Народноослободилачког рата непрестано надлазе таласи нових народних песама, првенствено с омладинских пруга, а онда и с других радилишта, једном речи — што за њима наилазе песме које углавном имају за предмет нову тематику, тематику обнове и изградње земље. Народну песму која је испевана у току борбе и о њој — смењује песма о раду, тако да се на терену, у народу, запажа да се она прва у великој мери заборавља. Стога је тим потребније да се те песме што пре побележе. Погрешно би било мислити да треба пустити да се народне песме просеју у самом народу, на тај начин што ће се слабије позаборављати, а боље и најбоље остати у памћењу, јер и најбоље усмене песме се током времена заборављају и тако потпуно нестају ако се на време не забележе.

Песме су побележене махом од омладинаца и омладинки из околине Новог Пазара, Сјенице, Пријепоља и Нове Вароши, неке пијачним данима у тим местима, неке по селима око Златара, од пастирица и на ноћним поселима, и то:

Број 1, 10, 12, 20- и 33 од Мила Стојадиновића (17 година, три разреда основне школе) из села Винацке, Томислава Влаовића (17 г., 4 р. осн. шк.), Милована Влаовића (19 г., 4 р. осн. шк.) из села Миљевићи, и Мирка Средојевића (18 г., 4 р. осн. шк.) из села Винацке, Пријепоље. — Број 2, 4 и 46 од Милојке Рвовић (16 г.) и Ивке Дрчелић (13 г., III р. осн. шк.) из села Горњи Дражевићи, Нова Варош. Милојка је и сама помагала у састављању народних песама. Научила је да пише и чита од сестре. — Бр. 3, 21 и 24 од Душана Јазаревића (20 г., 3 р. гимн.) из села Ковачевца, Пријепоље. — Бр. 5 од Шућара Кривостарца (уч. IV р. осн. шк.) из Нове Вароши. — Бр. 6, 25, 28, 30 и 40 донела записане Рада Минић (20 г., 4 р. гимн.), службеник СНО у Пријепољу. — Бр. 7, 26, 53 и 54 од једног омладинца из села Кладинце, срез Сјенички. — Бр. 8 од Хамдије Кадрић (13 г., ученик), из Н. Вароши. — Бр. 9 од једног омладинца из села Каљевине, срез Сјенички. — Бр. 11 од Реџепа Боровића (14 г., III р. гимн.), Мехмеда Барјактаровића (17 г., 4 р. осн. шк.), радника, и Илијаза Нешића (13 г., IV р. осн. шк.), Пријепоље. — Бр. 13 од Мила Стојадиновића (17 г., 3 р. осн. шк.) из с. Винацке и Драгутина Шпице (16 г., 4 р. осн. шк.) из села Миљевићи, Пријепоље. — Бр. 14, 35, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 48 од Милојке Рвовић, која је већ пре поменута (уз песме бр. 2, 4 и 46). — Бр. 15 и 27 од Ивана Калца (16 г., 4 р. осн. шк. и 2 занатске) из Пријепоља. — Бр. 16 од Реџепа Боровића (14 г., III р. гимн.), Пријепоље. — Бр. 17 од Недељка Видаковића (20 г., 3 р. осн. шк.), из села Избића, Пријепоље. Песма, каже, пренета и у Ванат, с колонијстима. — Бр. 18 и 49 од Властимира Пурића (16 г., 5 р. гимн.), Нова Варош. — Бр. 19 и 22 од Мила Милошевића (16 г., 3 р. осн. шк.) из села Дражевића, Н. Варош. Песма бр. 19 опева погибљу Родољуба Стевовића из Н. Вароши, кога су убили четници. — Бр. 23 од Адама Исовића (4 р. осн. шк.), из села Каљевине, срез Сјенички. — Бр. 29 од Реџепа Боровића (14 г., 3 р. гимн.) и Мехмеда Барјактаровића (17 г., 4 р. осн. шк.) из Пријепоља. — Бр. 31 забележена у Н. Пазару. — Бр. 32 од једног омладинца из села Ерчег, срез Сјенички. — Бр. 34 од Живана Поповића (24 г.), из Н. Вароши. — Бр. 36 од Драгутина Шпице, Мила Стојадиновића, Томислава Влаовића и Мирка Средојевића, који су већ поменути. — Бр. 37 од једног омладинца из Пријепоља. — Бр. 38 од Ивке Дрчелић, која је већ поменута. — Бр. 47 забележена у Сјеници. — Бр. 50 од Рада Радовића (16 г., III р. г.), радника из Пријепоља. —

Бр. 51 од Миливоја Дивца (32 г.), сељака из Бјелобабе, Пријеполје. — Бр. 52 од једног омладинца (17 г., 3 р. осн. шк.) из Жупе, срез Милешевски.

Тек кад сам узео да дам овај осврт, пало ми је у очи да при бележењу није у довољној мери узета у обзир и личност онога ко ствара или преноси народну песму. У случају народне песме из Народноослободилачке борбе то, додуше, и није лака ствар, јер је песма летела с борцима из једног краја у други, и на свом путу од појединца који ју је испевао па до онога од кога се она данас бележи тој песми је не само заборављен аутор, уколико се уопште и знао, него је и она сама морала претрпети знатне измене. Но ипак, бар за песме новијег датума и за оне које опевају борбе и погибије у Санџаку, те за које је јасно да су ту и настајале, могло би се ближе доћи до састављача и проучити и његов однос према њима. Зато би требало већ на самом терену усредсредити пажњу на она лица која имају продуктиван, стваралачки однос према народној песми, а не ићи само за простим бележењем без обзира да ли дотични тек случајно зна једну или још коју народну песму. Једном речи, било би потребно песму не само бележити на терену, него је добрим делом на терену и проучавати, проучавати је у њеној повезаности за реалне догађаје, или личности, које опева. Тек на терену се у потпуности може проучавати однос песника и певача народне песме према њој. И певача — зато што је честа појава да и певач утиче на песму, а што најбоље може да се прати при самом бележењу, нарочито кад исту песму казује више њих. Само бележење имена оног ко песму саопшти и најближих података о њему — колико година има, да ли је писмен и сл. — не пружа често ништа више до јемство о аутентичности забелешке. Према томе, није све учињено и ако је забележена и последња песма с дотичног терена, а ако нису довољно проучени и песници тих песама, даровити појединци од којих их народ добија и прихвата као своје, ако, даље, није проучен процес њиховог настајања и даљег ширења. Пошто је и та књижевност саставни део књижевности целокупног народа, то је сасвим природно да треба обратити потребну пажњу не само нези, него и проучавању те књижевности, па и у њеној вези с њеним ствараоцем. Међутим, код песама које служе као подлога овом осврту у неколико случајева сам прогустуо чак и да забележим име онога ко је дотичну песму саопштио.

Што се тиче самог санџачког терена, не треба овај осврт разумети тако као да се санџачки терен по богатству народном песмом ставља испред других области наше државе. Сигурно да у том погледу има богатијих крајева. Међутим, Санџак је у погледу проучавања народне поезије из Народноосло-

бодилачке борбе интересантан, поред осталог, и због тога што се ту поред настајања домаћих народних песама сусрећу и сједињују утицаји народних песама из Србије и Црне Горе. Утицај народних песама из Црне Горе, а и све веће богатство народне поезије, све се јаче осећа уколико се више помичемо уз Лимску долину, и то не само по ритму, него и по читавим деловима песама који су укључени, уливени у санџачке песме.

I

Да почнемо излагање самих песама једном којом се народ позива у борбу и која уз то јасно показује континуитет који постоји између ове народне поезије и предратне напредне народне поезије, с једне стране, а, с друге стране, црпе из прогласа КПЈ којим се 1941 г. позвао народ у устанак. То је песма:

- (1) Устај, сељо, устај, роде,
 Куцнуо је час слободе.
 Устај сада, јал' никада,
 Јер твој народ љуто страда.
 Љотићевци, комесари,
 Богаташи, зулумџари,
 Сви заједно сеља гоне
 Да од сеља роба створе,
 Они гоне Срба чиста,
 А највише комуниста.

Она великим делом узима из једне противрежимске предратне песме, с којом има и исти почетак:

Устај, сељо, устај, роде,
 Да се браниш од господе,
 Од господе министара
 И жандара зулумџара итд.

Не само да нова песма идејно наставља ону предратну народну, само у новим условима, услед чега јој даје и нове елементе садржине, него се она надовезује на њу и у погледу стилских средстава.

Даље се песме разгранавaju по тематици у оне које опевају — искључиво или претежно — борбу против Немаца, против Талијана, против четника, усташа и зеленаша, — песме које опевају партизане и Народноослободилачку војску, Црвену армију, Санџаклије, војне руководиоце, погинуле борце, љубав и омладину итд. Најјаче је истакнута партизанска борба (бр. 6,

7, 16, 17, 20, 22, 34, 36, 38, 47, 48, 50, 52), с комунистима као својим језгром (бр. 1, 10, 12, 26, 39, 47, 53, 54) и с Титом на челу (8, 9, 17, 23, 24, 25, 48), с чврстим ослоњцем на Црвену армију (17, 26). Видно место у санџачкој народној песми заузела је и планина Златар.

У песмама о борби против Немаца дата је жестина борбе с обе стране, херојство својих бораца, и с нарочитим акцентима оевани порази непријатеља.

Тако:

- (2) Послушајте, браћо, речи:
 Што долина лимска јечи.
 Мили боже, ко ће знати
 Чија оно сила рати.
 То су наша браћа мила
 Тешку борбу отворила,
 Отворила борбу свету
 На немачку силу клету.
 Оно су ти љуте змије —
 Друга Пека дивизије,
 Оно ти је црвен пламен
 Што раствара студен камен.

Или:

- (3) На Ивану шарац пјева
 У нашијех пролетера,
 На Ивану испод јела
 Лежи корпус пролетера,
 На Ивану крв се лије
 Од Вражије дивизије,
 На Ивану леш до леша —
 Дванаеста се измијеша.
 О Иване, густа горо,
 Уз тебе сам пузат моро.

Или:

- (4) На Горажде гроб до гроба,
 Један Шваба до другога.
 Како неће бити леша
 Кад се Трећа измијеша!
 Из бригаде Треће ове
 Скачу борци на тенкове,
 На тенкове и на шарце —
 Разбијају швалске ланце.

Или:

- (5) Зора снегом сву Крајину бели,
 Кад под Лапац Немци долетели,
 Силни Немци из долине града,

Па љут бојак заметнуше сада.
 Не знаш, мајко, ко ли више вије —
 Ил' мећава ил' пушчане змије,
 А на челу кобне битке ове.
 Води Стојан своје соколове,
 Гази јунак богазе и путе,
 Смртно мете душманине љуте.
 Кад сред боја, а у зору рану
 Видели смо наду покопану.
 Аој, мајко, сокола Стојана —
 Паде јунак од големих рана.
 Кад слобода насмеја се граду
 Мртво тело предали смо хладу —
 Црној земљи испод витих јела,
 Посред Лапца, посред града бела.

О погибији народног хероја Саве Ковачевића и Сутјеској:

- (6) Крај Сутјевске хладне воде
 Барјак части и слободе
 Лепрша се изнад главе
 Команданта друга Саве.
 А околу гуја љута
 Опасала по три пута,
 Фашистичке црне чете
 Обасипљу и пријете.
 Бацач бије, земљу стреса
 Кроз гомиле људског мяса,
 Митраљези брзи косе,
 Ручне бомбе смрт доносе.
 И овакве страшне муке —
 Стрмоглаво пиште „Штукџе“;
 У оваквој страшној зони
 Јуришају батаљони;
 Ал' је Сава херој прави —
 На чело се војске стави,
 Па повика из свег гласа,
 Зелен-гору заталаса:
 „Напред, браћо партизани,
 Моји борци одабрани!“
 Крв се просу по пољани —
 Побеше се партизани.
 Ој Сутјевска, водо ледна,
 Чија војска непобедна?
 Док Сутјевска вода тече
 Умријети Сава неће.

- (7) На Сућеску гавран пао,
 Па жалосно заграктао,
 Па гракћући губи дане —
 Броји пале партизане,
 Док на брдо сунце паде
 Набројио три хиљаде,
 А од јутра па до мрака
 Једе месо од јунака,
 Месо једе, крви пије —
 Од Савине дивизије,
 Долина је пуна свака —
 Лежи јунак до јунака,
 Долина је пуна људи —
 Лав би моро да полуди.

Прелаз партизана преко Дрине опевају неколико песама. У једној од њих очигледно се ради о контаминацији двеју народних песама — једне која је опевала борбу код Дрвара и друге која опева прелазак преко Дрине и која има и своју варијанту. Контаминацијом је, сва је прилика, настала песма:

- (8) Кад је била борба код Дрвара
 Шеста личка спасила Маршала,
 Шеста личка и Шеста крајишка —
 Те су двије Титу најмилије.
 ...Нисам дошо ни на пола Дрине —
 Ранише ме из „гевер-машине“,
 Ранише ме, рана ми је љута,
 Хеј, другови, склоните ме с пута,
 Ранише ме, рана ми је јака,
 Па не могу даље ни корака.
 — Друже Тито, дал' се може знати
 Да ли могу мртви устајати?

Песма

- (9) Збогом остај, бункеру на Дрини,
 Ја одлазим мојој домовини.
 Нисам био ни на пола Дрине —
 Ранише ме из „гевер-машине“,
 Ранише ме, рана ми је љута,
 Другарице, помакни ме с пута,
 Помакни ме с ове уске стазе
 Да ме швалски коњи не прегазе,
 Понеси ме граду Београду,
 Где лијече маршал Тита гарду.

Ја се јавих дежурноме моме,
 А дежурни команданту своме,
 Командант ме у болницу стави,
 Покрише ме ћебетом по глави.
 Кад је било ноћи осам сати,
 Дођоше ми ране превижати,
 Кад је било ноћу дванаест сати,
 Долазе ми и отац и мати,
 Отац плаче, а мајка ми кука:
 „А ће ти је, сине, десна рука?“
 — „Ја сам, мајко, добар борац био,
 За слободу руку оставио“:

је слабија од прве, с којом има неке стихове исте, и ушадљиво је код ње да слаби почев од једанаестог стиха, одакле потпуно прелази у обично приповедање.

За Дрину је везана и једна песма о борцу који је нашао смрт у њој:

- (10) Дрино водо, убила те туга,
 Што нам узе најбољега друга,
 Друга Воја из Камене Горе,
 Тог сам друга волела заиста,
 Ал' највише што је комуниста.
 Друже Војо, официре млади,
 Шта ће војска без тебе да ради?
 Када војска на параду пође
 Надају се да им Војо дође,
 Све ће Воја прежалити лако,
 Али сестра не може никако.

И народном песмом је жигосана веза девојке с окупатором, и то песмом која, како изгледа, има за предмет стваран догађај. Ма да је песма уметнички слаба, њу је у сећању народа очувала изузетност догађаја:

- (11) Ој Пожего, варошице мала,
 Сеја брата једнога имала,
 Па и њега Немцима издала,
 Издала га швалском капетану
 Да он има пушку закопану.
 Сеја оде с Немцем на венчање,
 А брата јој воде на стрељање.
 Сеја бралу ципеле гланцује,
 А на Швабу оком намигује.
 Кад се сеја са венчања врати
 Не шће своме брату ни на гроб да сврати.

Однос народа и песника из народа према Талијанима показује и једну нову црту у поређењу с односом народа према Немцима. То је — црта хумора, шала на рачун непријатеља. Разуме се, с пуном озбиљношћу су схваћене борбе с њима и устанак против њих. Тако:

(12) \ Кад дођоше Талијани
 Уста народ да се брани,
 Компартија крчи пута —
 Започе се борба љута —
 Ту се нова војска створи,
 Уста народ да се бори.
 Друг Љубиша први пође —
 До слободе да се дође,
 Да се ропству на пут стане
 И фашизам нека паће.
 Другова нам доста паде,
 Свијех ћу ти казат саде.
 Тешке жртве, мио брате,
 Шест погину од гранате.
 Та топовска проклета граната
 Погоди нам друга команданта —
 Друг Добрица, наш командат први,
 Оста мртав лежећи у крви,
 Са Добрицом паде Свето,
 Ранило га зрно клето,
 Тешка рана срцу дира,
 Сруши Света командира.
 У Бранчиће паде соко тига,
 То Милован беше Шпица,
 Њега жали цела Жупа
 Као борца, не мангупа.
 И Пушицу из Страњани
 Платиће нам Косењани.
 Код Прибоја, у Сочице,
 И тамо су издајнице,
 Изгубисмо и Ђерића,
 Драгомира Ђоковића,
 Војислава Влаовића —
 Иако је био мали
 Партизан је био прави, —
 Драгомира из Дивца —
 Храбар јунак црна лица.
 Мора суза бити лица
 Кад се сетим друга Дивца.

— песма, којом су обухваћене и борбе с четницима. Или песма:

- (13) Полећела два сокола
 Са планине Дурмитора,
 И за њима војска млада
 На град Пљевља да напада,
 На два сата прије зоре
 Отпочеше да се боре,
 Прије него зора свану
 Обрадовић Душан пану,
 Прије но се сунце рађа
 Талијан га топом гађа.
 Обрадовић из Тепаца
 На бункере бомбе баца,
 Од Пљеваља до Долова
 Паде триста соколова.

Или опис једног покоља који су починили Талијани у једном селу:

- (14) Једно јутро после Крстов-дана
 У Седобро ето Талијана,
 Посједоше то читаво село
 И крваво учинише дјело,
 Погину нам и понос и дика —
 Убише нам Љубишу војника.
 Друже Љубо, неће дуго бити,
 Наше ће те пушке осветити.

И потсмехом се народ свети Талијанима песмом:

- (15) Полетело јато врана —
 Једна чета Талијана,
 Према Ливну иде она
 Са четири камиона,
 Митраљеза цика стаде,
 Колонело први паде.
 — Ој Ливничко равно поље,
 Цвили раја од невоље,
 Жељна љеба, жељна воде,
 Жељна правде и слободе.

Борбу партизана против четника опева релативно дуг низ песама. Тако једна, која има више локалан карактер, опева борбу партизана против пољешких четника:

- (16) Од Вароши до Љубиша
 Крв се проли као кишпа —
 Побие се партизани

И са њима Пожежани.
 Завикаше партизани:
 „Предајте се, Пожежани,
 Предајте се нашој сили,
 Немачке сте слуге били,
 Предајте се драге воље,
 И за вас ће бити боље!”

Друга, једна од лепших песама из овог низа, подиже из борбе и мржње против издаје визију срећнијег живота после победе:

- (17) Бијела је кликовала: вила
 Са Златара, високе планине,
 Па дозива доље у равнине:
 „Радојица, моја браћо мила,
 Тешка вас је жалост задесила
 Од крвника, туђих плаћеника —
 Погибе нам и понос и дика,
 Убише над Душана војника”.
 — Мртав Душко огреза у крви,
 Боричић му дотрчао први,
 Кад га виђе натраг корак крочи
 Да му мртав не скочи за очи,
 Десном руком за митраљез пипа,
 На Душана цео рафал сипа.
 Кукавице, жалосна им нана —
 И мртвих се боје партизана.
 Друже Душко, неће дуго бити —
 Наше ће те пушке осветити.
 Ти остави пример своме роду
 Како борци гину за слободу.
 Друже Душко, ти нам храбро паде,
 Твоје дело вечито остаде.
 Ускоро ће слобода да сване,
 Цео народ чека боље дане,
 Док настану Титове бригаде —
 Уништиће издајничке банде,
 Дан слободе славиће Србија,
 Маршираће Црвена армија,
 И са њима наши партизани,
 Црвена ће застава се вити —
 Друг им Тито учитељем бити.

Трећа преко палих бораца зове да се настави дело борбе:

- (18) Ој Златаре, болан био,
 Што си Рода изгубио,
 Властимира и Добрицу.

Изгубисмо обојицу,
 Са Миланом испро Лима
 Сада труну тела њина,
 На Златару на Ивици
 Убише их издајници.
 Кад их сањам у планини
 Ко да веле гласи њини:
 „Ни смрт за нас није страва,
 И смрћу се не свршава.
 Хеј, другови, сложено, смело
 Продужите наше дело!”

Или њена варијанта:

- (19) Ој Златаре, болан био,
 Што си Рода изгубио,
 Он погибе на Ивици,
 Убише га издајници,
 Издајници српског рода
 Што за новац образ прода,
 Што за новац Италије
 Србинову крвцу лије.

Четврта, такође једна од лепших народних песама ове врсте,
 сипа проклетство на издају и прети:

- (20) Кличе вила са Камене Горе,
 Па дозива Калаита Вука:
 „Црни Вуче, сав те народ тужи,
 Твоја војска Талијане служи,
 Црни Вуче, жив те Бог убио,
 Ти си радни народ погубио,
 Доћи ће ти, Вуче, црни дани,
 Судиће ти наши партизани.
 Мислиш, Вуче, нема партизана,
 Ал' се вараш, кукала ти нана,
 Поздрави ми Калаита лоду,
 Нек пошета чешће Суводолу,
 Нек пробере понајбоље место,
 Партизани донеће му престо.”

Већ једном једином, ма да уметнички не тако успешном
 песмом бачено је светло на карактер усташких злочина —
 на њихове покоље над голоруким становништвом:

- (21) Кад је било деветога јула,
 Тад погибе дванаест српских цура,
 Дванаест цура — дванаест соколова

Од усташког праха и олова.
 Јадне мајке по шумама лете,
 Свака тражи своје мило дете.
 — „Шћери наше, ће ви младост труне,
 Јесу ли вас усташе мучиле?”
 — „Јесу, мајко, и очи вадиле”.

Другом песмом и узгредно је уз усташе додирнута и четничка сарадња с њима:

- (22) Једно јутро кад зора заплави
 Сунце росу покупи по трави,
 Бела вила са планине кличе,
 Партизане своју браћу виче:
 „Партизани, моја браћо драга,
 Ето отуд проклетога врага,
 Црне хорде иду са три стране,
 Изненадит мисле партизане.”
 Партизани кад зачуше гласе,
 Сво оружје узимају на се,
 По Марену чекају усташе.
 Где се негда крвца прољеваше
 И данас ће туда да се лије —
 Издајнице иду из Србије.

Трећом песмом сврстани су у један ред и усташе, и четници, и зеленаши:

- (23) Мила мајко, не жени ме млада,
 Жениће ме Титова команда,
 Пушком зорком — најбољом девојком,
 Цуром фином — мрким гарабином.
 Пушко моја, пуцај на усташе,
 Кроз четнике па на зеленаше!

Онда прерастаће партизана у Народноослободилачку војску и њена масовност:

- (24) Тито има триста дивизија —
 Све по једна из шуме избија,

дефинитиван слом четника:

- (25) Сад друг Тито води дивизије,
 А Дража се по шумама крије.

и поглед на Црвену армију:

- (26) Ој Црвена авангардо,
 Пролетера свија надо,
 Црвена ће авангарда
 Целом земљом да завлада. —
 Америка и Енглеска
 Биће земља пролетерска,
 Па ће онда цела земља
 Бит у руке пролетера,
 Па ће онда земља иста
 Бит у руке комуниста.

Санџаклије у борби опева, између осталих, и доста лепа песма:

- (27) Сарајево у долини
 Санџаклије опколили,
 Опколили па не дају
 Усташама да мрдају.
 Аој Бошко команданте,
 Читав Санџак поздравља те,
 Поздравља те, поручује,
 На бункере јуришује.
 Када Бошко командује,
 Сарајево одјекује.

Поред песама о најистакнутијим војним руководиоцима, као:

- (28) Шта се оно чује јака
 Црном Гором из далека?
 — Оно су ти љуте змије,
 Друга Пека дивизије.
 Ко ли оно може знати
 Чија оно сила рати?
 Иде Пеко на зеленка,
 Ко не смије нек не чека.
 Падај, кишо, крв опери
 Куд пролазе пролетери,
 Куд пролази пролетерска
 Цијела се земља треска...

певају се у Санџаку и песме о првоборцима и руководиоцима из самог Санџака. На пример:

- (29) Ој Халиле команданте,
 Цно Санџак поздравља те,
 Поручује и поздравља.

Да се борба не оставља.
 Где је борба да се важи
 Санџачка се Трећа тражи,
 Где је борба да се бије
 Ту се траже Санџаклије.
 Ој бригадо Трећа, славна,
 Ниједна ти није равна.
 Нема боја нити рата
 Без Халила команданта.
 Ој Халиле команданте,
 Цио Санџак поздравља те!

У том погледу истичу се својом бројношћу нарочито песме које опевају погинуле борце из дотичне области. Једна од најпопуларнијих у време бележења ових песама била је песма о погибији Љубише Миодраговића:

- (30) Кличе вила са Камене Горе:
 „Ве си јутрос, друже Велиборе,
 Ве си јутрос, ће ти је дружина,
 Жалосна нас задеси судбина —
 У Седобру, крај зелена луга,
 Љубишу смо изгубили друга.”
 Кад Велибор рјечи саслушао,
 Он је своју дружину сазвао:
 „Браћо моја, Љубиша је пао,
 За слободу млади живот дао.
 Али нека, неће дуго бити,
 Наше ће га пушке осветити!”

Или њена варијанта:

- (31) Кличе вила са Камене Горе:
 „Гдје си јутрос, друже Велиборе,
 Гдје си јутрос, гдје ти је дружина,
 Жалосна нас задеси судбина —
 Усред горе, сред зелена луга,
 Љубишу смо изгубили друга.”
 Кад Велибор саслушао вилу,
 Он сагуши сву своју дружину:
 „Еј другови, Љубиша је пао,
 За свој народ млад је живот дао.”

Веома блиска овој је и песма:

- (32) Са планине бела вила зове
 Стару мајку Бојовића Јове:
 „Стара мајко, буди нам весела,

Твога Јове међу нама нема,
Твога Јову убили су Немци
Код Краљева; у Мусиној Реци.”

Неке песме прелазе у просто набрајање погинулих, и тежња да се популаризишу имена палих другова неупоредиво је јача од тежње да оне и уметнички буду лепе. На пример песма бр. 12, или

- (33) С Козоморе до Златара
Изгубисмо три другара:
Друг Рајића и Пурића
И Милана Стиковића,
На Бистрици, малој реци,
Спалише их њини меци.

Или случај да се нека већ готова и позната песма прошири стиховима којима се опева погибија неког борца из тог краја:

- (34) Ој устај, Миле, волове нарани,
Сутра ћемо орати по страни,
Ће пролазе дични партизани.
— Иде чета чела намрштена
И пред четом најбољега нема.
Ој код Ображде водила се борба
Против подлих српских издајца —
Ту нам паде славни друг Тошлица,
Три је бомбе он у ров бацно
И двадесет изрода побио.
Ој падни, друже, народна си дика,
Славиће те српска република,
Нећемо те, друже, ни жалити —
Ми ћемо те, друже, осветити.

Талас опевања палих бораца из свог краја у току борбе обухватио је и по неку од каснијих погибија, погибија несрећним случајем после завршетка рата. Тако једна опева погибију омладинца који је био командир милиције у Н. Вароши, па у пали покушао ноћу да разоружа стражара, при чему га је овај убио.

- (35) Одвила се од вароши грана —
Мртав Неле у тамници спава.
Спавај, Неле, малољетно дете,
Наше ће те пушке да освете;
Твоја мајка грозне сузе лије:

„Зар ми Неле сад командир није?”
 Твоја сеја грозне сузе лије:
 „Зар ми брале с омладином није?”

Из песме се не види да се ради о несрећном случају, него се прети осветом. Песма се, дакле, и после окончане борбе помера на план освете над непријатељем.

О рањенику пева песма:

- (36) Насред горе нашег Велебита
 Развила се једна јела вита,
 И под јелом рањен јунак лежи:
 — „Другарице, ране ми завежи,
 Другарице, ти весела буди,
 Ја сам рањен у јуначке груди.”
 Кад је било око пола дана,
 Наилази чета партизана:
 „Ој другови, мичите ме с пута,
 Рана ми је додијала љута.”
 На бојишту топ до топа риче,
 Рањен другар друговима виче:
 „Браћо моја — и другови моји,
 Кажите ми ће болница стоји!”
 Ја се јавих дежурноме моме,
 А дежурни командиру своме.
 Кад је било око осам сати
 Долазе ми и отац и мати.
 Отац плаче, а мајка ми кука:
 „Бе је, сине, твоја десна рука?”
 — „Ја сам, мајко, добар борац био,
 И зато сам руку изгубио.”

(Уп. с песмом бр. 9)

Веза партизана са својом планином оличена је у санџачкој народној песми у дубокој љубави према Златару, који се врло често апострофира у песмама. Златар се у песмама појављује као отскочница у борби, као место за предах:

- (37) Полећело јато соколова
 Са Љубишње и њених врхова,
 Прелећеше преко воде Лима,
 На Златару одморише крила.
 То не били сиви соколови,
 Већ то били санџачки синови.

Или:

- (38) Шта се оно на Златару бели —
 Партизани шаторе распели.
 Са планине бела вила кличе,

Партизане, своју браћу, виче:
 „Ој Русијо, мајко мила,
 Срца си нам освежила!”

Негде се Златар персонифицира као осветник. На пример:

(39) Ој Златаре и те твоје јеле,
 Освети нам младе пролетере,
 Ој Златаре и те твоје гране,
 Освети нам младе партизане.
 Колико је у горици грана
 Толико је младих партизана,
 Колико је у горици листа
 Толико је младих комуниста.

Негде му се пак пребацује да није добро закљонио народне борце испред непријатеља:

(40) Ој Златаре, болан био,
 Што си рода изгубио,
 Што другове ти не сакри
 Но их црна земља покри?
 Властимира и Добрицу
 Изгубисмо обојицу,
 И Милана преко Лима,
 Сада труну тела њина.

Или њена варијанта:

(41) Омладино округа Златара,
 Осветите Милана бећара,
 Омладино округа Златара,
 Осветите Момира Пуцара.
 Ој Златаре, болан био,
 Шта си рода изгубио —
 Властимира и Добрицу
 Изгубисмо обојицу,
 Са Миланом преко Лима
 Сада труну тела њина,
 А из гроба поручују
 Да им мајке не тугују:
 „Немој, мајко, сузе лити,
 Другови ће осветити.
 Ниси сина изгубила
 Докле један другар има.”

Или:

- (42) Ој Златаре и те твоје јеле,
Што не сакри двије лутке беле?
— Из овога, сејо, нашег јата
Изгубисмо нашег Вељка брата.

Занимљиво је — ма да дотичне две-три песмице, као ни бр. 35, не спадају у песме о Народноослободилачкој борби — како је у народној песми одјекују пожар на Златару. До пожара је дошло услед велике врућине. У једној песми то се јасно каже:

- (43) Златар гора сагорела сама,
Милошево поданула тама
На Илин-дан око пола дана.

Међутим, друга песма и томе тражи кривца и сматра да је то дело непријатељске руке:

- (44) Ој Златаре, болан био,
Ко је тебе запалио?
— Запалило једно куче
Да нас цео народ муче.

Трећа песма, која је остала у доста сировом стању, недотерана, оставља питање узрока пожара по страни и опева омладинску акцију сабирања грађевинског материјала са запаљеног Златара:

- (45) Омладина проговара,
Златар гора одговара.
— Ој Златаре, болан био,
Што си тако обгорио?
— „Обгореле рушите јеле
Па правите дворце беле.”
Златар гора само јечи,
А тестера сјајно звечи,
А секира само сија
Као сунце да огрија.

Опет од Златара полази и једна песма која опева одлазак колониста:

- (46) Ој Златаре међу двије воде,
Најбоља ти омладина оде,
Па нам жале Златар гору

И његову ледну воду.
 Један момак од Златара
 Својој сеји проговара:
 „Још да нам је Златар гора
 Да посјети наша двора!“
 — Нек не жале стара двора,
 Већ су тамо боља двора.

Песмама које се везују за Златар врло је блиска и једна која апострофира Романију:

- (47) Романијо, језером се звала,
 Многе си нам мајке заплакала,
 Многа деца сирочад остала.
 Романијо, ти си пуна листа,
 Још пунија младих комуниста,
 Романијо, ти си пуна грана,
 Још пунија младих партизана.

У песмама које полазе од Златара видели смо љубав народа према својој планини. У једној другој та је љубав још живље оцртана:

- (48) Ој горице, гору разлистања,
 Пуна ли си младих партизана,
 Твоје лишће над њима се вије,
 Њине главе од устапа крије,
 Твоја брда и твоје долине
 Не могу се гледат од милине,
 Зелен-горо, пуна ли си лада,
 Не дај Шваби да Србијом влада.
 Рујна зора са истока руди —
 Друг нам Тито цели народ буди.

Љубав према жени помакнута је у овим народним песмама на план борбе. Она једва ако се наслућује, једва ако се дискретно оцртава иза задатака и тешкоћа које намеће партизанска борба, па и онда она је уско повезана с борбом. На пример:

- (49) Са Чемерна гледах врх Златара —
 Овце чува другарица Мара.
 Чувај, Маро, певај песме наше,
 Ми по Босни гонимо усташе,
 По Србији петоколонаше,
 А по Црној Гори зеленаше.

Или веома популарна партизанска народа песма, која се пева и по Санџаку, о партизанки Мари:

- (50) Болна лежи партизанка Мара,
 Са својом се мајком разговара:
 „Мила мајко, буди ме у зору,
 Примахни ме нашеме прозору
 Да ја видим прије бела дана
 Пролетерску чету партизана,
 Да ја видим мојега драгана —
 Пролетерске чете барјактара,
 Да му видим ону косу плаву
 И над њоме борбену заставу,
 Да га видим, да ме жеља мине,
 Да ми лице к'о некада сине,
 Да га видим — моје десно крило,
 Мислим, мајко, лакше би ми било.”

У двема је дата, као у пролазу, у форми питање — одговор, скица сусрета партизана и партизанке:

- (51) — О девојко моја бела,
 Је л' ти тешка парабела?
 — Јесте, јесте, како није,
 Помогни ми носити је!
- (52) — Ој девојко партизанко,
 Је л' митраљез носит лако?
 — Јесте, јесте, како није,
 Још у борби најмилије!

Ма да су апсолутна већина ових народних песама омладинске и по постанку и по свом карактеру, ипак је у неким тај карактер нарочито истакнут. Тако, на пример, једна истиче као идеал омладинке љубав према скојевцу:

- (53) Ој да ми је, мајко моја,
 Секретара љубит СКОЈ-а!
 Секретарѐ, добро пази
 У активу ко улази!
 Ој девојко, је л' ти жао,
 Растанак се примакао,
 Сутра рано, у шест сати,
 Морамо се растајати.

Друга даје лик комуниста:

- (54) Познаје се ко је комуниста —
 Ведро чела, а образа чиста;
 Познаје се ко је реакција —
 Мрка чела, очи крвавија.
 Јако ти је познати партијца —
 Ведро чела, насмејана лица.

II

У претходном поглављу било је речи о тематици ових народних песама. Јасно, да је ту тематику одређивала сама борба, али ипак овде не може бити речи о некој потпуности већ и из разлога што је ово, како је напоменуто у уводу, само покушај да се на основу једног, тј. побележеног дела народних песама које се певају у Санџаку, ипак да извесан пресек. Сасвим је вероватно да би употпуњавање збирке новим песама с терена утицало на поделу која је у овом осврту извршена — ма да, сигурно, не и у битним цртама. Но та се непотпуност мора имати у виду и кад је реч о обради, о стилским средствима којима се оперише у овим народним песмама, а за неке судове општијег значаја не би била довољна ни исцрпна збирка из читаве једне области.

У старој форми народне песме дата је редовно нова садржина, садржина Народноослободилачке борбе, чије језгро и у народној песми чини партизанска борба. Понегде су од старе народне песме преузети и садржајни елементи, заправо борбена мирнодопска песма прилагођена новим условима, као што је, на пример, случај с песмом бр. 1. Или пример, с песмом бр. 17, чији је читав почетак — првих осам стихова — преузет из предратне народне песме о погибији студента Београдског универзитета Мирка Срзентића. Дотични стихови те песме гласили су:

Бијела је кликовала вила
 Са Ловћена, високе планине,
 Па дозива у зетске равнине:
 „Црногорци, браћо моја мила,
 Тешка вас је судба задесила,
 Погибе нам и понос и дика —
 Убише нам Срзентића Мирка.”

Стихови нове, санџачке песме гласе:

Бијела је кликовала вила
 Са Златара, високе планине,
 Па дозива доље у равнине:

„Радојица, моја браћо мила,
Тешка вас је судба задесила,
Погибе нам и понос и дика —
Убише нам Душана војника.”

Или у песми бр. 15 стихови: Ој Ливничко равно поље, па до краја.

Народ, дакле, преузима из своје старије песме стихове који потпуно одговарају новој ситуацији и, полазећи од њих, опева даљи ток ствари.

Нова народна песма и у погледу стилских, песничких средстава дубоко посеже у културно наслеђе. Тако, на пример, често и нашој старој, па ево и новој народној песми својствено оперисање вилом као пријатељем и саучесником борца (бр. 20, 22, 31, 32), или гаврановима као птицама везаним за страшне погибије (бр. 7), или лет соколова за поход бораца (бр. 13, 37), или бели шатор у планини, слика која потсећа на почетне стихове „Хасанагинице”.

Народном песмом из Народноослободилачке борбе потпуно је овладао тематика борбе, без обзира о каквом се стиху ради. Интересантно је притом приметити да опевање борбе није више везано за десетерац и гусле. Помињали су на терену само два гуслара који певају гусларске песме о партизанима — једног у околини Пријепоља и једног под Златаром. Иначе гусле као да су, бар у овом крају, замукле. Већ међу овде наведеним песмама има их приличан број у трохејским десетерцима, те које би се без даљег могле певати уз гусле; али и те се певају колективно, као и осмерачке — на глас.

Углавном све песме имају слику на крају, а неке у по неким стиховима имају риму у средини. На пример:

Шеста личка и Шеста крајишка —
Те су двије Титу најмилије. (8)

Или:

Пушком зорком — најљепшом девојком,
Цуром фином — мрким гарабином. (23)

Или двоструко сликовање — алитерација и слику на крају:

Кад га виђе, натраг корак крочи
Да му мртав не скочи за очи. (17)

Доста је песама у којима је слику стварно садржајан, тј. где сликоване речи опртавају садржај песме. На пример у песми бр. 37: соколова-врхова, Лима-крила, соколови-синови. Има их пак и таквих у којима је слику сасвим празан. На пример: моме-своме, стави-глави (бр. 9).

Не само што су песме врло неједнаке песничке вредности, што је уосталом сасвим природно, него су и стихови у по једној песми често врло различити по својој вредности. Искреност и непосредна свежина доживљаја које износе, као и неусиљеност излагања, чине често да једна песма делује лепо, ма да је њена обрада остала у сувипше сировом стању. Понекад је баш таква сировост чини природно лепом, јер у том случају човек има песму у повоју, у њеном детињству.

У погледу настанка, ове песме показују приличну разноврсност. Мешају се међусобно оне које су настале ту у Санџаку с онима које су Санџаклије донели из других крајева кроз које су пролазили у току борбе, или из саме борбе. Не само да се те песме подједнако радо певају, већ стихови једних улазе међу стихове других песама. Омладинка Милица Томашевић, из Жупе, код Пријепоља, која и сама саставља песме, каже да при састављању нових песама они узимају из старијих оно што им треба. Тако понекад доспеју у сасвим слабе песме уског, локалног карактера и стихови из најлепших и најпопуларнијих народних песама. То је разумљиво, јер, на пример, у том селу, како Милица каже, опеан је сваки интересантнији догађај, а кад треба и шаљиво.

При поновном казивању исте песме, онај који је саопштава прави понекад извесне измене, догериује песму, али махом не дирајући у слик. Слик игра велику улогу у памћењу песме, тако да се понекад онај који саопштава песму прво сети сликованих речи, па тек онда осталих речи у дотичним стиховима, при чему се „смишљају” заборављени стихови, тј. присећа их се. Понекад се осети несигурност код казивача у погледу места дотичног стиха, уколико је тај стих лабаво укључен у песму. Најдуже остају у сећању најјачи, најлепши стихови. Тако се, на пример, једна омладинка из Н. Вароши од читаве једне песме сећа само стиха: Ни смрћу се не свршава. Најчешће се деси да се неко сећа садржаја неке песме, а да се тек причајући садржину постепено присећа по којег стиха, или их се уопште више не може да сети. Притом треба имати пуно стрпљења, јер је потребно времена и да се онај ко казује песму присећа, да „смишља”, како се то често у народу каже.

Већ је напоменуто да је велик број песама донесен из војске: Партизани су те песме догурали из борбе, написане, оне су затим кришом преписиване, учене напамет и певане. Једна омладинка из Нове Вароши прича да их је имала тако преписаних око стотину и да су јој иструлиле скривене у земљи. Каже такође да јој је због ширења тих песама претила опасност да буде заклана. Великог броја песама које су певане у току рата казивачи се више не сећају: многих само по садр-

жају, а многих ни толико. Па и међу песмама које су овде саопштене, очигледно их има непотпуних, недовршених, што ће рећи — већ делимично и заборављених.

Од интереса је поменути и појаву колективног састављања песме. Омладинка која је саопштила песму бр. 45 тачно описује како је она настала. Наиме, омладина се враћала с радне акције, с гашења пожара на Златару, и успут — свако по нешто, те тако саставили ову песму.

Код казивања песме понекад лакше и боље иде кад је истовремено казује више њих. Они својим сећањем прискачу један другоме у помоћ, исправљају један другог у погледу места неког стиха и сл. Приличан број овде саопштених песама забележен је на тај начин, што је већ назначено на почетку овог осврта.

RESUME

Miljan MOJAŠEVIĆ

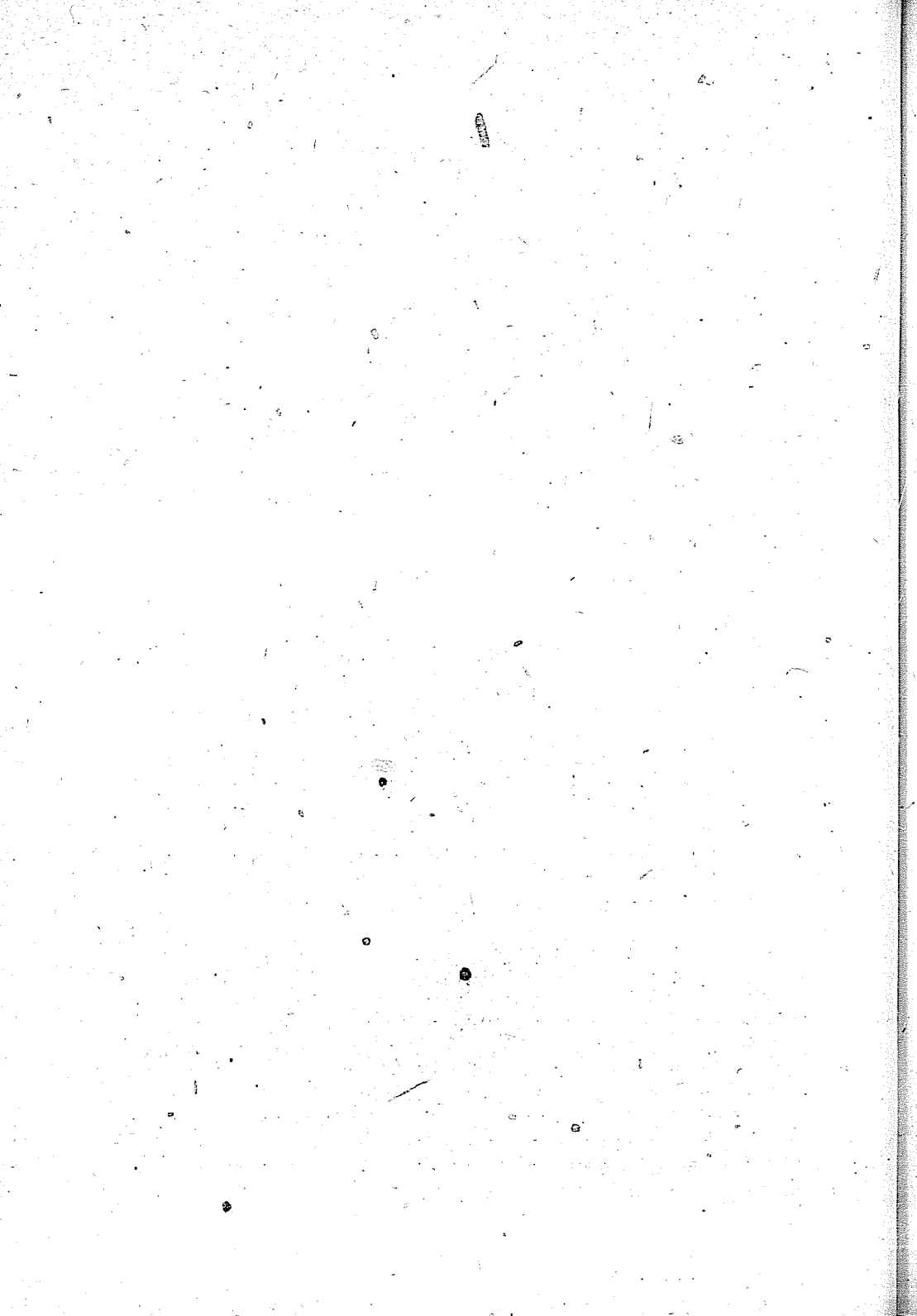
EIN BLICK AUF DIE VOLKSLIEDER IM SANDŽAK

Die im vorliegenden Überblick berücksichtigten Volkslieder wurden im Sommer 1947 im Sandžak von Novi Pazar aufgezeichnet. Es sind eigentlich Lieder, welche vorwiegend die Partisanenkämpfe und dann den Volksbefreiungskampf der jugoslawischen Völker im ganzen besingen.

Obwohl sie nur einen, verhältnismässig geringen Teil der auch dort im Gedächtnis des Volkes lebenden Volkslieder aus der Zeit des Volksbefreiungskampfes darstellen, war es doch möglich, auf Grund davon einen Versuch der Einteilung derselben in bestimmte Zyklen zu machen, denn sie umfassen die ganze Zeit des Befreiungskampfes, und, andererseits, sie wurden aus verschiedenen Gebieten des Landes in diese Gegend gebracht, teils im Laufe des Krieges selbst, teils nach der Beendigung des Krieges — von seiten der demobilisierten Kämpfer.

Diese Volkslieder sind eine einheitlich durchgeführte, poetisch gestaltete und sich stufenweise entwickelnde Widerspiegelung der beireifenden Geschehnisse in Jugoslawien. Sie schliessen sich an jene Volkslieder aus der Vorkriegszeit an, welche gegen das alte Regime gerichtet waren und schon damals das Volk zum Kampfe gegen dasselbe aufforderten und nehmen dann die Ideologie des Befreiungskampfes vollkommen in sich auf. Was die stilistischen Mittel dieser neuen jugoslawischen Volkslieder betrifft, verdient es besonders betont zu werden, dass sie auch in dieser Hinsicht aus dem reichen nationalen Kulturerbe schöpfen, d. h. es werden aus der älteren Volkspoesie viele geeignete Stilmittel übernommen und neuen Bedürfnissen angepasst.

Die Verfasser dieser Lieder, die sonst nicht leicht zu ermitteln sind, sind in erster Linie mehr oder weniger poetisch begabte Einzelne. Zwar gibt es auch Fälle, dass solche Lieder auch kollektiv verfasst wurden. Die meisten stammen von den Kämpfern selbst. Viele der neueren lyrischen Volkslieder verfassten auch Frauen.

Академик д-р Тихомир Р. Ђорђевић:

Из наших народних пословица¹

(Приказано на X седници Научног савета Етнографског института
САН, 8-IV-1949 г.)

МЕСНЕ И ЛИЧНЕ ПОСЛОВИЦЕ

Има народних пословица чији је постанак везан за поједина места или за поједине личности. Повода за њихов постанак дали су прилике или догађаји који се односе на та места или на те личности. Неке од месних и личних пословица везане су за историска места и историске личности. Као пример за месне пословице везане за историска места наводим следећу: „*Прошао као Јанко на Косову*. Приповиједа се да су једном Сибињанин Јанко и Секула утекли с Косова само са дванаест људи, и то чак преко Дубровника”²). А као пример за личне пословице везане за историске личности наводим: *Развезао од Кулина бана*³).

Неке од месних и личних пословица везане су за сасвим обична места и за сасвим обичне људе. Као пример за прво наводим једну пословицу коју сам још пре више од четрдесет година забележио у Алексинцу. Она гласи: *Зинуо као Маленовачка вратњица*. На изласку из Алексинца, идући за Соко Бању, била је некада кућа неког Деда Малена. По њему се цео крај око те куће звао Маленова или Деда Маленова Мала. Поред Маленове Мале водио је пут за Соко Бању, на коме је била широка вратњица, коју су звали Маленовачка вратњица. Ту вратњицу је ваљало отворити, па изаћи из Алексинца у

¹) Види још неколико пословица у *Прилозима* за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XIX (1939) стр. 153—156.

²) Вук С. Караџић, *С. н. пословице*, бр. 5243.

³) Исто, бр. 5322.

поље или обратно. Али, како је кроз њу свет пролазио и слабо је затварао, то је она готово увек била отворена, па је тиме дала повода да постане пословица: *Зинуо као Маленовачка вратњица*, која се говорила кад ко много виче.

— Као пример за пословице везане за сасвим обичне људе наводим пословицу: „*Оправио посао као Петроније на Браићима*. Игуман у некаквоме манастиру наређујући увече млађима шта ће који сутрадан радити, рече некаквоме Петронију: Ти ћеш, Петроније, сјутра ићи на Браиће. Кад ујутру сване, Петроније, не чекајући да му игуман каже зашто ће ићи на Браиће, узме пушку на раме, па управо на Браиће; и проведавши онамо читав дан врати се увече опет у манастир. Кад га игуман, који га ујутру тражио да му каже шта ће чинити на Браићима, запита: Ће си ти данас, Петроније? он му одговори: „Ишао сам на Браиће као што си ми синоћ рекао”⁴)

Месне и личне пословице су карактеристика дотичних места и личности, било да су та места и те личности историске или не. Неке су од оних пословица познатије, неке су раширене на већем простору, неке су чак ушле и у зборнике пословица, али ја мислим да их има врло много које су познате на сасвим уском простору. Некима прети опасност да буду заборављене. Маленовачка вратњица у Алексинцу већ одавно не постоји. Њеним нестанком постепено се гаси и успомена на њу. За мога детињства пословица везана за њу још је животарила. Сад ће мало ко у Алексинцу знати што о њој. Због тога би добро било да се и месне и личне пословице побележе пре но што ишчезну. Ја пак са своје стране саопштавам једну личну пословицу која је истина већ штампана, али у једном врло мало познатом листу, те је сасвим неприступачна. Она гласи: *Батлићина као Рустин ђогат*. Објашњење је у овоме, Русто из М(алог) З(ворника) имао је коња ђогата кога је врло волео. Иако доста стар, ђогат је заједно са Рустом издржао све ратне напоре. Очуван и добро храњен, ђогат се допадне неком Ваји из Б. и он реши да га пошто пото купи. Русто није био рад продати ђогата и хтео је купца великом ценом одбити, али кад овај прихвати и највишу цену, Русто му уступи ђогата. После неког времена Вајо се увери да коњ не може ни да једе, а камо ли да што ради, и реши да покуша да га врати старом господару, али Русто није хтео ни да чује. Најзад Вајо смисли једну обману. Поред Рустине куће било је муслиманско гробље у коме је био сахрањен и Рустин отац. Једне мрачне и кишне ноћи дође Вајо на гробље и почне до-

⁴) Вук С. Караџић, *С. н. пословице*, бр. 4726.

зивати Русту. Русто се пробуди и запита ко га виче. — Ја сам, сине, твој отац, Ахмет, и наређујем ти да одмах идиш оном Влаху којем си продао ђогата и да га како знаш вратиш, јер ти је у њему сва срећа. . . Не чекајући ни да свале Русто пожури у В., нађе Вају и рекне му: — Вајо, ти си ме скоро молио да ми вратиш ђогата, па пошто смо стари познаници и добри пријатељи, решио сам да ти ту доброту учиним. Ево донео сам твој новац, дај ми ђогата. — Е мој Русто, рече Вајо, сада ти ја ђогата не бих дао ни по коју цену, јер да ти право кажем, од кад сам га купио, у кући сам запазио велику срећу и напредак. Жена ми родила сина, крава отелила два мушка телета, крмаче се прасе, овце и козе близне, па смаграм да ђогат има нарочиту срећу и берићет. — Ово Вајино казивање још више убеди Русту да батли ђогата мора пошто пото вратити, и после дужег објашњавања и цењања Русто доби ђогата само по двострукој цени по што га је продао Ваји. „После кратког времена ђогат је угнуо и Русто умро, али и данас у читавом овом крају постоји изрека: *Батличина као Рустин ђогат*“.⁵⁾

Да су сваки дан Коледа, деца не би насла говеда

Пре много година забележио сам у Пиротском округу пословицу: *Да су сваки дан Коледа (Божих), деца (никад) не би насла говеда*. Онда нисам забележио у чему је њено значење. Можда би се могло помислити да чобанин на Божић не изгони стоку на папу. Али стока и на празник мора јести; зато мора бити неко друго објашњење. И ево у чему ће бити ствар. У Херцеговини, казује Вук Врчевић, „чобанин, да му не би курјаци оне године клали стоку, не гони је на Божић у гору да пасе, него јој проспе по тору толико сијена или сламе колико јој је доста за они дан; а пошто јој сијено проспе, изиђе из тора и преко стоке изметне пушку говорећи: *Колико зрно од дома, толико курјак од тора!*“⁶⁾

Доћерала се као Јовашева ждребица
(из Пљеваља)

Цигани од врло давних времена тргују коњима.⁷⁾ Бавећи се тим послом, они су стекли велико искуство око коња: знаду да их хране и дресирају, да их негују, да их лече од болести и да их прерушују да се не могу познати.

⁵⁾ Подриње (Лозница), бр. 19 од 16 октобра 1938.

⁶⁾ Вук Врчевић, *Србадија* за 1876, стр. 12.

⁷⁾ Н. М. G. Grellmann, *Historischer Versuch über die Zigeuner*, Göttingen 1787, стр. 83.

Сем коња Цигани прерушују и другу стоку (мазге, магарце): Још пре сто година Боро, добар познавалац Цигана, говорећи о једној врсти становника Берберије који живе као Цигани, каже да имају многе циганске особине. „Њихов начин живота, вели он, у сваком погледу личи на цигански у другим земљама. Они скитају скоро целе године и живе од крађе и прорицања судбине. Много се баве мазгама и магарцима и у Берберији се верује да могу да измене боју сваке животиње помоћу врачања и да је тако преобразе да је могу продати правом сопственику без страха да ће је познати. Ова последња црта је права карактеристика Цигана. Они то практикују у свима крајевима света.”⁸⁾

Сличне ствари о Циганима се причају све до наших дана. У Албанији, на пример, прича се о некаквом глупаку који је продао свога маторог магарца Циганину, а овај га тако дотерао да га по скупу цену продао старом сопственику. Купчевва жена позна да је то њихов стари магарец по томе што је одмах пришао својим старим јаслима.⁹⁾

И у нас се Цигани баве прерушавањем стоке, особито коња. Кад украду коња, они га толико преругојаче да га је врло тешко познати. Опишају му главу и реп, а сем тога скувају качамак, па га врелог прилепе коњу на леђа, чело или где хоће, те се на тим местима кожа опари, длака опадне и место ће никне бела. Тако од коња беш нарочитих белега постаје коњ са белегама. Колико су вешти у томе казује једна приповетка која је раширена и за коју тврде људи да је истинита. Имао, веле, човек кобилу са ждребетом. Кобила је била матара и он је одведе на вапшар да је прода. И продаде је Циганима. Мислио је да место старе купи другу млађу. Сутра дан понуде му исти Цигани да му продаду другу кобилу. Човеку се допадне та друга, јер је изгледала млађа и лепша, па купи. Кад је одведе кући, ждребе јој одмах приђе и стане сисати, јер је то била она иста кобила.¹⁰⁾

Једну приповетку о прерушавању кобиле, као о истинитом догађају, забележио сам у Охриду. Другу, опет као истинит догађај, записао сам у Пљеваљима 11 јула 1932 год. Штавише, пљеваљски догађај дао је повода постанку једне тамошње локалне пословице, коју сам ставио као наслов ове моје белешке. Тај пљеваљски догађај гласи:

Неки Јованш из Пљеваља имао је кобилу са ждребетом. Једном је натовари робом и пође у Скопље, а ждребе остави код

⁸⁾ George Borrow, *The Zingali, an Account of the Gypsies in Spain (Everymans Library)*, стр. 68.

⁹⁾ M. Lamberts, *Albanische Märchen*, Wien, 1922, стр. 88.

¹⁰⁾ Т. Р. Ђорђевић, *Наши народни живот*, б.б. VII, стр. 23.

куће. Кад је дошао у Нови Пазар, он прода кобилу неким Циганима, а купи другога коња на коме однесе робу у Скопље. На повратку купи у Новом Пазару другу кобилу, много лепшу но што је била његова: ошишане гриве, дотерана репа, живу и окретну — и дотера је кући. Чим је увео у двориште, њено ждребе одмах пожури њој да доји. То је била иста кобила коју је Јоваш био продао Циганима, само су је они били „доћерали“ (прерушили), и бојем заплашили те је била узнемирена. Од тога догађаја остаде у Пљевљима пословица: *Доћерала се као Јовашева ждребица.*

Да поменем још нешто. У једној нашој народној песми из Босне пева се како је Тале Ибрахим офарбао Мујова ђогата, па га ни сам Мујо није могао познати. То место из песме казује како је Тале викнуо Косу крчмарицу:

Понеси ми боја свакојаких
Да ударим боје на ђогата

Он се прими боја код ђогата,
Све удара боје на ђогата.
Колико Тале направља ђогата
Полу дана и цијелу ноћу.
Кад ђогата њирјаљ учинио,
Па се Муји у мејхану вртну,
Па он Мују сердаралу викну:
Ходи мени, Мујо, у подруме!
Кад упаде Мујо у подруме
Он дебела угледа ђогата,
Па се Мујо за брк шрефално
И овако Талу говорио:
Е тако ми Бога великога
Да ја не зна да ј'у главу ђога
Ја га не бих познао у Обзиру
А како ми Гавран калеташе!¹¹⁾

Арабљани су били вешти у коњарству. Њихово знање око коња дошло је са Турцима и у Босну. Да ли и њихово прерушавање коња нису Турци донели у Босну од Арабљана? Да ли између циганскога и арапскога прерушивања коња нема какве везе?

Попуј па и приоруј

У околини Алексинца и Соко Бање чује се пословица: *Попуј па и приоруј!* — која је као неки савет свештенику да се не ослања само на приходе од парохије, него, ако хоће

¹¹⁾ Е. Hadžiomerspahić, *Muslimanske narodne junačke pjesme*, Banja Luka 1909, стр. 66.

угодно да живи, нека ради још какав посао. Употребљава се и иначе кад хоће поп да се посаветује да се поред редовног свог посла лати и каквог другог, ако жели да има довољно за добар живот.

Подлога је овој пословици сасвим реална, а могла је послужити у приликама кад приходи од свештеничких парохија нису били довољни за живот. У нас су чести помени да свештеници раде, поред парохијских, и друге послове.

Немачки путописац Стефан Герлах оставио је интересантне белешке о београдском проти Лазару из 1578 године. То је, вели Герлах, млад човек, и, као и остали свештеници, нема никакве плате ни дохотка, осим што им ко поклони приликом крштења, венчања, исповести, погребца. Стога свештеници раде разне занате, те се хране. Овај београдски прота занатом је абаџија, а научно је да пише и да чита у неком манастиру.¹²⁾

„У Србији још у почетку XIX века, вели Вук С. Караџић, кад су попови код својих кућа, они раде сваке послове домаће, на примјер ору, копају, крче, косе, цијепају проиће и тако даље, као и остали сељаци; као што се приповиједа да је дијете казало попу кад га је видјело гдје враћа говеда: Попе, зар и ти чуваш говеда? А он му одговори: Е, мој синко, те још да су моја!“¹³⁾

У Струги је до пре коју десетину година био свештеник неки Јосиф, кога су сви звали папа Јосиф. Он је поред тога био и кујунџија, па је између осталог израђивао и металне кутијице у којима су ношени записи које су свету записивали свештеници и хоџе.¹⁴⁾

О попу Јоксиму Минићу из Колашина, који је живео у другој половини XIX века, прича се да је идући у Србију свраћао на преноћиште у свештеничке куће и да је једном свратио у некакву ковачницу да пита где је попова кућа да би у њој преноћио. „Ковач (који је био поп), пошто сазнаде ко је овај и да тражи преноћиште, упути га својој кући. Кад је тамо стигао, наравно није нашао попа, већ само његову породицу. Увече кад дође поп нађе Минића, поздрави се с њим и запита га ко му је показао његову кућу, а овај му одговори: Једна Циганџина из вигња каза ми. — Није оно била Циганџина, но сам ја био, одговори поп, па му исприча како попује и ради ковачки занат и најпослије му покаже колико новаца има од парохије, а колико од ковачког заната.“¹⁵⁾

12) Ч. Мијатовић, *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XXXVI, стр. 212.

13) Вук С. Караџић, *Српски рјечник*, код поп.

14) Т. Р. Ђорђевић, *Гласник Етнографског музеја*, књ. IX, стр. 25.

15) Вл. Влаговић, *Гласник Етнографског музеја*, књ. VIII стр. 116.

Боље је попа везати, него за њим натезати

Међу пословицама које је забележио Вук С. Караџић налази се и пословица: *Боље је попа везати него за њим натезати.*¹⁶⁾ Код ње је Караџић ставио овакву напомену: „Ваља да су Турци попа водили, па им утекао”.

У народу се чује и врло слична пословица: *Боље је попа везати, него с њим натезати.* У Лешници је за ову другу пословицу забележио Марко М. Исаковић овакво објашњење, које у исто време објашњава и ову што ју је забележио Караџић: „У једном селу живео је некакав поп Сима који се није баиш пајбоље пазео и слагао са својим парохијанима. Деси се да се у једног сељака, који се са попом није слагао, нађе мушко дете. После недељу дана дође он на колима и понесе дете да га поп крсти. С њим је била бабица и још два сељака. Кад су били спреам попове куће устане овај човек и викне: Оче Симо, оче Симо! Нашло се мушко дете, хајде цркви да га крстиш! — Поп изађе на улицу, дође до кола и рече да не може ићи. Онај се човек наљути, позове га још неколико пута, па кад поп не хтеде, он викну: Па и не мораш, ја идем другом попу да ми крсти дете! Она друга два сељака само су се смешили док један од њих не рече другоме: Зналп шта? Да ми попа силом понемо у кола, па ако хоће да искочи, а ми да га вежемо. Онај други се осмехну па рече: Па добро, можемо. Боље је да ми њега вежемо него да с њим натезаемо! Па тако и учинише”.¹⁷⁾

Ако га змија пецне, али га својијем месом измијечи

Једна наша стара пословица, забележена још на крају XVII века и сачувана у рукопису у библиотеци Мале браће у Дубровнику, гласи: *Ако га змија пецне, али га својијем месом измијечи.*¹⁸⁾ Њој је врло слична пословица: *Ако га је змија уклала, она га је и измијечила.*¹⁹⁾ Значење ових пословица није јасно и не може се никако погодити ако се не објасни. Његово је објашњење, држим, у овоме:

Још као дете чуо сам у Алексинцу и околини како се говори кад кога змија уједе треба је убити, отсећи јој главу, размрскати је и привити на рану од уједа, па ће уједени оздравити. Доцније сам у нашој етнолошкој литератури нашао да

¹⁶⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, бр. 441.

¹⁷⁾ М. М. Исаковић, *Караџић* за 1903, стр. 128.

¹⁸⁾ Gj. Daničić, *Poslovice*, Zagreb, 1871, бр. 23.

¹⁹⁾ Мехмед-бег Капетановић Љубушак, *Народно благо*, Сарајево 1888, стр. 15. бр. 40.

се слично верује и у другим нашим крајевима. У Херцеговини кажу: „Ако змија уједе убиј је, па јој стучи главу и привиј на рану, па ти неће ништа бити”.²⁰⁾ У Гацку кад уједе змија кажу да је добро „ако се може исту змију убити, добро јој главу стучи, па на рани привити”.²¹⁾ У Босни и Херцеговини ако кога уједе змија „нека је не пушта живу, већ нека је држи и нека јој оцалари пасју главетину, па је међу двијема плочицама смрска и одмах на уједину привије, ако жели остати у животу”.²²⁾ Исто се то препоручује и у Далмацији.²³⁾ У Беођелији и околини „народ верује да је од змијина уједа најбољи лек убити исту змију, истучати њену главу и привезати је на рану”.²⁴⁾ У околини Крагујевца „кад змија уједе некога, треба овај да убије њу или коју другу, да јој одсече главу и да је привије на уједено место”.²⁵⁾ У Кучима је опште веровање да је против змијина уједа „најпречи лијек кад би се глава од змије која је ујела привила што прије на уједено мјесто закољком”.²⁶⁾

Овде мислим спадају и ови примери: у Бедни, у Хрватском Загорју, кажу: „Тко прије Великога петка убије змију и осуши је служиће за лијек ономе кога змија убоде. Тај нека комадић од те посушене змије метне на жеравицу и над њом држи овај дио тијела гдје га је змија убола, тако да дим вије око ране, па ће бол без икаквих посљедица престати”.²⁷⁾ У Кленовнику „змију која је ујела, убију, запале и рану над димом држе. Око Бакова мажу рану змијином машћу. У Жумберку распоре такову змију, изваде сало, растопе га и њиме мажу такође рану”.²⁸⁾

У Босни „стучу шаруљину (змијину) главу и метну у воду да проврије, воду проциједе и њоме онда испирају змијину уједину”.²⁹⁾

Да напоменем, најзад, да се и у немачким земљама употребљавају делови змијиног тела као лек против њеног уједа.

²⁰⁾ С. Н. Семиз, *Босанска Вила* за 1901, стр. 215; Т. А. Братић, *Гласн. Зем. Музеја*, књ. 15, стр. 168.

²¹⁾ Л. Прџић-Бјелокосић, *Из народа и о народу*, књ. II, стр. 123.

²²⁾ Iv. Zovko, *Zbornik za narodni život* књ. I, стр. 282—283.

²³⁾ O. v. Novorka und. A. Kronfeld, *Vergleichende Volksmedizin*, Bd. I, Stuttgart, 1909, стр. 439.

²⁴⁾ Ст. Тановић, *Српски Етнографски зборник*, књ. XL, стр. 237.

²⁵⁾ И. Радуловић, *Гласник Етнографског музеја*, књ. X, стр. 88.

²⁶⁾ Ст. Дучић, *С. е. зборник*, књ. XLVIII, стр. 543, Закољак је гдје је бравче заклањено.

²⁷⁾ J. Jedvaj, *Zbornik za narodni život*, књ. XXVII, стр. 163.

²⁸⁾ D. Hirc, *Zbornik za narodni život*, књ. I, стр. 15.

²⁹⁾ M. Hirtz, *Rječnik narodnih zoologičkih naziva* код речи *ujedina*.

Неки једу од њеног меса. У области Боденбаха људи убијају отровне змије које налазе у шуми и вешају их о гране дрвета. Кад кога уједе змија меће на рану комадић убијене змије и очекује сигурно оздрављење. Пепео спаљене змије меће се на рану.³⁰⁾

Сад је, држим, несумњиво јасно шта значи пословица: *Ако га змија пецне, али га својим месом измијечи и Ако га је змија уклала, она га је и измијечила.*

Пала Мара, пала Сара

Иако се пословица *Пала Мара, пала Сара* доста често у говору употребљава, међу пословицама које је скупио Вук С. Караџић није забележена. И њезин постанак и значење тешко да су многим познати. Због тога ћу овде саопштити оно што ми је јок. Милан Ђ. Милићевић написао о њој у писму од 11 децембра 1901 године:

„Сад, пошто сам се насмејао оном Црногорцу на исповести (мисли на белешку Л. Грђића у *Караџићу* за 1901, стр. 227—228), да Вам нешто речем и за реченицу: *Пала Мара, пала Сара!*“

„Ја сам слушао да је некакав калуђер био салетио две девојке Мару и Сару, да му учине по вољи. Оне се устезале, најпосле су пристале, али нису могле да се погоде која ће пре. Калуђер им понуди да се *хватају у штап* (Ви знате то коцкање). И калуђер који се свакојако надао успеху рекне: — Мени је све једно: пала Мара, пала Сара!“

Чијем се коза дичила, тијем се овца срамила

Има једна наша стара, давно забележена пословица која гласи: *Чијем се коза дичила, тијем се овца срамила*,³¹⁾ која није јасна ако се не протумачи.

Најкраће, али не и потпуно довољно објашњење овој пословици била би друга једна наша пословица: *Да зна коза шта је срам, никад не би дигла реп*.³²⁾ Значи, дакле, да је дизање репа оно чиме се коза дичи и чиме се овца срами.

О томе пак козину дизању репа у народу има неколико објашњења. Она се у главном своде на то да је за њезин реп други крив а не она. У народу се о томе овако приповеда:

³⁰⁾ Hoffmann — Krayer, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd. VII, 1170.

³¹⁾ Gj. Daničić, *Polslovice*, бр. 440. У Љубушака: *Чим се коза дичи, шим се овца срами* (Мехмед-бег Капетановић, *Народно благо*, стр. 198).

³²⁾ Т. Р. Борђевић, *Караџић* за 1899, стр. 16.

1. — „Кад је Бог казао Ноју да ће бити потоп, да начини лађу и да у њу узме од сваке животиње по један пар, он послуша Божју заповијед и изврши што му је Свемоћни наредио. Кад је било да животиње у лађу утура, све су мирно и задовољно улегле до ли упорне козе. Она никако да уђе у лађу и тако се Ноје с њоме мучаше. Најпосле је већ некако шчепала за реп и једва у лађу увуче. У тој великој љутићи прокуне је: Хајде, дао Бог те у сваке животиње реп доле висио, а у теби вазда узгор био, а осим тога у лијевој ти нози вазда ђаво стајао: — Што тада Ноје рече, то и би, те је и дан данас у кози реп узгор, а ђаво у ногама да се вере и пентра, по највећим вратоломијама.“³³⁾

2. — По задарским острвима се приповеда како се „једном кладао Бог са врагом да ће њему коза боље трчати него врагу овца. И Бог је доиста добио опкладу. Но тада ће враг Богу: Подај сада ти мени козу, а ја ћу теби овцу, па да видимо тко ће побједити. — Коза и овца почеше трчати, али овца превали двострук пут, док се коза једва упутила. Враг разјарен скочи и одризе кози реп.“³⁴⁾

3. — У Власеници, у Босни, приповеда народ како су једном чували Свети Петар овце, а враг козе, па ће враг рећи Светом Петру: „Моја је марва боља него твоја. — Добро, рече Свети Петар, ајдемо прогнати овим путићем кроз пшеницу сваки своје стадо, па чије прође мирно кроз пшеницу, и да се не дохвати жита, оно је боље. — Враг пристане, а Свети Петар узме свиралу и засвира пред овцама и прође оним путићем, а овце све за њим, а да се ни једна није дотакла жита. За њим узме враг диле и стане дилити и свирати и пође оним путићем а козе за њим. Кад су били наред пшенице козе се разиђу по пшеници и стану јести клас, а Свети Петар се стане смејати. Враг се наљути, спопане козу за козом за реп да их извуче из зијана, а како је круто прихватио шчупа им репове. Свети Петар стане му се ругати, а он покупи оне репове, баца на букву и оде Богу, па га замоли да му козе излијечи. Бог, хвала му и слава, оздрави козе а од оних репова створи пухове.“³⁵⁾

4. — У Волоском, на Истри, се прича како је „враг хтио појести“ пуха, то јест реп од козе. „Враг је на име ухватио козу, али му се она отела; само је њезин реп остао врагу у

³³⁾ Ст. Р. Делћ, *Гласн. Зем. Музеја*, књ. IV, стр. 204.

³⁴⁾ М. Zorić, *Zbornik za narodni život i običaje J. Slavena*, књ. I, стр. 248.

³⁵⁾ Т. Драгичевић, *Гласн. Зем. Музеја*, књ. XX, стр. 461.

руци. Стога се расрдио, бацио га је на храст и рекао: Крив је по дрвећу! Тко буде ради тебе пао те се убио, биће мој!"³⁶⁾

5. — У Будаку, у Далмацији, приповеда се овако: „Док је Свети Анте био момчуљком чувао је велико крдо оваца. У истој гори чувао је враг козе. Једном се Свети Анте и враг састадоше пак ће Свети Анте рећи врагу: „Знај, козару, ујутру кад упече сунце који први догна благо на воду, онога нек буду и козе и овце. — На ријеч Светога Анте враг пристаде. Ујутру, кад је сунце припекло, узме Свети Анте ђурлику, те ђурликујући уз овце, погна их води онако пасући. Враг то и позаборавио, те сиде под дебели хлад да теше славиће. Кад их отоговио и нашарао, сјети се погодбе пак козе заповрну на воду. Али кад је дошао, Свети Анте је своје био напојио и угнао под хлад. Сад враг готов да пукне од јада кад је видео да је изгубио, пак у оној љутини свима козама изгризе репове. Ето с тога су козе кусасте, а овце дуга репа. Свети Анте сав весео, а враг оде својим путем и кику чупајући”³⁷⁾

Према реченоме мени се чини да је пословица према кози неправедна. Мора бити још нешто по среди што ми не знамо.

Мучи се као ђаво у плиткој води

У нашем народу има пословица: *Мучи се као ђаво у плиткој води*. Вук С. Караџић ју је забележио без икаквог објашњења.³⁸⁾ Њено је пак објашњење у томе што се у народу верује да је ђаволу у плиткој води врло тешко. У Босни и Херцеговини се мисли да је ђаволу најгоре „бити у мало воде”. „Ту ти је њему ко и никоме. Врти се, окреће се, примеће се ко да је ко пода њ подасуо коњских муха или мрави. Никако да се смири и примири. Свађе он може како тако поднијети мјесто, али у мало воде не воли га. То му је најгоре и најбегерсузније (најнемилије)”³⁹⁾

Угодите се да вам даждим

У Даничићеву Зборнику давно забележених пословица налази се и пословица: *Угодите се да вам даждим*.⁴⁰⁾

Ја мислим да је овој пословици извор у једној познатој нашој народној приповеци, у којој се казује како се сељаци једне сушне године никако нису могли споразумети око тога

³⁶⁾ А. Flego, *Zborn. za nar. život i običaje*, књ. XX стр. 160.

³⁷⁾ G. Petković, *Zborn. za nar. život i običaje*, књ. II, стр. 152.

³⁸⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, бр. 3569.

³⁹⁾ Iv. Zovko, *Zbornik za narodni život J. Slavena*, књ. VI, 306.

⁴⁰⁾ Gj. Daničić, *Poslovice*, бр. 5391.

кога дана Бог да им пошаље кишу. Та је приповетка у нас неколико пута забележена.⁴¹⁾ Имају је и Арбанаси.⁴²⁾

Црно испод нокта

У нас су честе пословице: *До црног испод нокта*,⁴³⁾ *Колико црно иза нокта*,⁴⁴⁾ *Ни колико црно иза нокта*.⁴⁵⁾ Према примерима у којима се ове пословице употребљавају: Потрошио све до црнога испод нокта; Не дам ни црно испод нокта; Не вреди ни колико црно иза нокта — ја бих рекао да „црно испод (или иза) нокта” значи оно што је без вредности, без значаја.

Ја не знам је ли такво значење ових пословица још од почетка. Неће, међутим, бити без интереса ако саопштим нешто из румунског фолклора што ће можда боље осветлити и значење наших пословица.

У једној румунској народној приповеци казује се како је у почетку вода била свуда и како су Бог и ђаво путовали по њој. После седам година Бог се умори, па посла ђавола на дно воде да отуда донесе какво семе из којег би у име Божје створило земљу. Ђаво зарони и изнесе земље у своје име, али сва би спрана. Он зарони поново и опет земља би спрана. Трећи пут зарони и изнесе земље у Божје и своје име. Овога пута нешто земље остаде испод његових ноката. Због тога се међу Румунима верује да само црно испод нокта припада сатани, остало припада Богу. Тамо се каже да неко после смрти не би допао власти ђавола, треба се најозбиљније постарати да му се нокти очисте. У приповеци се даље казује како је Бог узео три зрна од блата и песка испод ђаволових ноката, а остало оставио ђаволу. Од ова три зрна Бог створи равну површину земље која је служила као одморште и њему и ђаволу. И тако даље. Остатак приповетке нас се не тиче.⁴⁶⁾

⁴¹⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне приповијетке*, стр. 289—290; В. Врчевић, *Српске народне приповијетке, понајвише кратке и шаливе*, Београд, 1868, бр. 151; М. С. Сриљкиња, *У Фрушкој Гори*, Земун, 1891, стр. 27—28.

⁴²⁾ M. Lambertz, *Albanesische Märchen* (Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung). Wien, 1922, стр. 88.

⁴³⁾ Gj. Daničić, *Poslovice*, 584.

⁴⁴⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, бр. 2774.

⁴⁵⁾ Исто, бр. 4302.

⁴⁶⁾ A. and H. V. Murgoci, *The Devil in Roumanian Folk-Lore* (Folk-Lore за 1929, стр. 136).

По овој приповеци, као што смо видели, „међу Румунима само црно испод човекових ноката припада ђаволу, а остало припада Богу”.

Ја не знам за слично веровање у нашем народу. Али ако би наше „црно испод ноката” можда потицало из сличног нашег веровања, онда би било сасвим природно да нема вредности ни значаја за човека, јер припада ђаволу.

Онај куси

У Поморављу Јужне и Велике Мораве, а можда и у другим нашим крајевима, кажу да је ђаво кус. Тамо има и пословица: *Не да му онај куси* — која значи исто што и *Не да му ђаво*. У Моравском округу верују да „ђаво има реп налик на воловски... младића ђавола замишљају с репом, а старијега као кусог”.⁴⁷⁾ Ја мислим да сам овоме веровању нашао објашњење у следећој приповеци:

Кад је Бог створио човека од земље назвао га је Адамом, задахнуо га је, оживео и рекао је у себи: Ја овоме човеку морам створити друга с ким би разговарао да му не би било досадно. Зато позва једног анђела и рече му: — Иди у воћњак; у њему ћеш наћи Адама, где спава па му врло пажљиво, не будећи га, извади једно ребро с леве стране и донеси ми га. Анђео се поклони пред Господом, отрча у воћњак, нађе Адама, пажљиво му извади ребро и однесе Богу. Али и Бог беше заспао, и како га анђео није смео будити, стајао је на вратима и чекао. Убрзо ту стиже и ђаво и рече: — Зашто стојиш пред вратима? Што не уђеш унутра? — Не смем да пробудим Господа. — А шта ти је то у руци? упита ђаво анђела. — Адамово ребро, одговори анђео. — Молим те дај ми да видим како је начињено. Не сумњајући ништа, анђео му даде ребро. Ђаво га узе и зажди с њим бежати, а анђео за њим покушавајући да му га отме. Најзад се ђаво сакри у једној рупи а анђео га шчепа за реп. Ђаво покуша да се спусти дубље у рупу, а анђео га стаде вући за реп докле му га не исчупа, а он се затим сакри у руци. — Шта ћу сад да кажем Господу? стаде анђео јадиковати враћајући се. Кад стиже до Бога, нађе га где још спава. — Морам га пробудити, рече у себи, па викну: — Господе, Господе! А Бог му, још затворених очију рече: — Иди, молим те! Остави ме да спавам у миру! А то што имаш у руци нека буде оно што сам рекао. Тако је од ђавољег репа постала

⁴⁷⁾ Т. М. Бушетић, *Српски Етнографски зборник*, књ. XXXII, стр. 400.

жена са именом Ева.⁴⁸⁾ То је у исто време и објашњење зашто се ђаво понекад назива и „онај куси“.

Исту приповетку имају и Румуни.⁴⁹⁾

У марами да га носиш

У нас се често каже за добро црно вино: *у марами да га носиш*, тј. да је тако густо да га можеш у марами носити, па да не прође кроз њу. Овакво тврђење о вину изгледа да није без основа. Један путописац из 1553 год. говорећи о Цариграду, справљању и продаји вина у њему, вели да у целој Турској скоро сва су вина била црна. Уз то су била толико густа да нису могла прогнцати кроз стони чаршав, нити су се дала испирати. То је долазило отуда што су фарбана. Фарбање се вршило помоћу аптуше која расте свуда по селима. Њен се плод метне у суд, изгњечи се и остави да од себе проври. Кад дође време, исцеди се сок, па се продаје крчмарима који њиме фарбају вино.⁵⁰⁾ У Бевђелци и околини „чим вино преври, отаче се у бурад или у бачве. Кад се вино сипа у бурад, неки му додају у прашку мендо да постане густо“. Мендо је врста камена лискуна. „Вино у ком има овог камена нездраво је, јер изазива главобољу“.⁵¹⁾

Чист као брајине гаће

Вук С. Караџић има пословицу: *Чист као брајине гаће*.⁵²⁾ Код ње упућује на пословицу: *Сви су болесни, осим килвога браје*.⁵³⁾

Судећи по томе што је „браја“ написано малим почетним словом, Вук је сигурно мислио да је „браја“ у другој пословици исто што и брајан, браја, брајко, и брајо, тј. исто што и брат (Bruder)⁵⁴⁾ и да је реч „брајине“ у првој пословици присвојни придев изведен од именице „браја“. Међутим у Алексинцу прва пословица гласи: *Чист као Ибрајимове* (или Ибрине) *гаће*. Према томе „браја“ је могло постати од диминутива именице Ибрајим — *Браја*, и отуда присвојни придев *Брајин*.

⁴⁸⁾ Lydia Schischmanoff, *Légendes religieuses bulgares*, Paris 1896, стр. 33 - 35.

⁴⁹⁾ M. Beza, *Paganisme in Roumanian Folklore*, London. 1928, стр. 126-128.

⁵⁰⁾ М. З. Влајинић, *Из путописа Ханса Дерншвама 1553—1555 (Браство, књ. XXI, стр. 78)*.

⁵¹⁾ Ст. Тановић, *Српски Етнографски зборник*, књ. XI, стр. 354.

⁵²⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, бр. 7068.

⁵³⁾ Исто, бр. 5619.

⁵⁴⁾ Види: Вук С. Караџић, *Српски рјечник код тих речи*.

Нек зна чалма што пати гужва

Вук С. Караџић је забележио пословицу: *Нек зна чалма што пати гужва*. Код ње је дао овакво објашњење. „Возећи чоек веслом пукне му гужва, а он скине с главе своје чалме пак мјесто гужве свеже”.⁵⁵⁾

Вук Врчевић има кратку народну приповетку „*Нек зна чалма што је гужва*” са овом садржином: „Некакав лађар возио, био млад и кицош, па и ако је превозио и о возећи живео, опет је носио чалму око главе као прави ага Турчин. Један дан превозећи чељад с једне стране воде на другу, пукне му гужва на веслу, а немајући друге гужве наљути се, па дигне чалму с капе, те од онога шала начини гужву говорећи: „Доста си на мојој глави заповиједала, ајде сад обиди да знаш и ти како јадна гужва пати”.⁵⁶⁾

М. Ђ. Милићевић је забележио овакву причу: „Прича се да је некакав Турчин орао па му се покидала гужва орачипа. Он тада скиде с главе своју чалму те њом замени гужву. Кад га неки путник упита зашто тако кида своју чалму, ага одговори: Бива нек зна и чалма што пати гужва”.⁵⁷⁾

Не бој се змије док се у круг не свије

Једна наша стара пословица гласи: *Не бој се змије док се у круг не свије*.⁵⁸⁾ Пословица није без основа. На Убу се мисли да змија „крател (vipera ammodytes) не уједа док се не савија у колут”.⁵⁹⁾ У Дрвару, у Босни, верују да „змија не може ујести када стоји; треба да се искривуда и онда уједа”.⁶⁰⁾ У селу Матејевцу, код Ниша, „змија се најпре смота у котур или клупче, онда уједа”.⁶¹⁾

Свака баба више воли зета него сина

У нас се често чује пословица: *Свака баба више воли зета него сина*. Вук С. Караџић није забележио. О постанку ове пословице у Пиротском округу, овако се приповеда:

Неки ловац отидне једне јесени у лов. Идући по шуми упадне у мртвило (зимовник змија). Хтео је да изађе из њега,

⁵⁵⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, бр. 3902.

⁵⁶⁾ Вук Врчевић, *Српске народне приповијетке*, Београд, 1868. бр. 356.

⁵⁷⁾ М. Ђ. Милићевић, *Српски Етнографски зборник*, књ. I, стр. 25.

⁵⁸⁾ Gj. Daničić, *Poslovice*, бр. 2575.

⁵⁹⁾ М. Hirtz, *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, књ. I, Zagreb, 1928, код колут.

⁶⁰⁾ Исто, код *iskrivucati se*.

⁶¹⁾ Исто, код *smolati se*.

али му змије и њихов цар то не допустише, већ га задржаше до пролећа, обећавајући му да ће га они тада извести. Живећи тако са змијама он виде како се оне претварају у девојке са именима: Петкана, Јелена, Марја, Јованка и слично, и тако живе. На неколико дана пред Младенце почну се змије спремати да изађу на земљу. Пред полазак цар им нареди шта ће која и где радити: — Ти ћеш, Петкано, ујести краву тог и тог човека зато што је радио на Младенце! Ти ћеш, Јованка, ујести дете тог и тог човека, јер је и он радио на Младенце. Налослетку цар се обрати Јелени: — Ти ћеш, Јелена, изнести овог човека, а осим тога да пазиш, па летос, па летос, на Светог Прокопија, кад пош буде позвао бедву (мобу) да му жаље жито, да ућеш под сноп који се први веже пошто бедвари ручају, попов ће син доћи да узме први сноп, а ти ћеш га тада ујести за руку!

Све је то слушао ловац, па кад га змија Јелена изведе, он не заборави да пази да змија не уједе поповог сина. Кад је било на дан Светог Прокопија, пош позва бедву и на њу дође и ловац. После ручка попов син пође скупљати снопове и чим приђе првом снопу, ловац му рече да га не дира док не виде шта је под њим. Затим дигну сноп и под њим нађу велику змију. Мобари су хтели да је убију, али им ловац не допусти, већ им рече да је ухвате у штипаљку и каза им да је змија лепа девојка и да се зове Јелена. Мобари јој нареду да се одмах преобрати у девојку, иначе ће је убити. Она се преобрати у девојку и удаде се за ловца. Затим му рече да је никако не сме ударити или дохватити конопцем, јер ако би се то десило, она ће опет постати змија. Ловац је срећно живео са Јеленом и леп су пород изродили. Кад су удавали једну кћер, ловац, спремајући по кући да што боље дочека зета и пријатеље, случајно дохвати конопцем своју жену и она се одмах претвори у змију, па се завуче у један прозор. Сватовима се учини чудно што нема пунице и запиташе за њу. Ловац немаде куд, већ исприча шта се догодило и показа им змију у прозору. Сви стадоше змију молити да изађе. Она им одговори да неко од њих треба да приђе и да је пољуби у чело, па ће се преобратити у жену. Од њених укућана нико не смеде то учинити, најзад се реши зет, приђе јој, пољуби је у чело и она постаде жена као што је била. Од тога је остало да баба више воли зета него сина.⁶²⁾

Светислав М. Марић, учитељ, забележио је у Власотинцу о великој љубави таште према зету следеће: „Била је нека баба која је имала пуно синова, кћери, унучади, зетова, сестара, браће и тако даље. Једном се та баба тешко разболи,

⁶²⁾ В. М. Николић, *Гласн. Етн. музеја*, књ. III, стр. 107—108. Види и Љ. С. Васиљевић, *Босанска Вила* за 1909, стр. 14.

падне у кревет и сви су држали да јој је крај живота близу. Пред сами умрли час позове она сву родбину око себе па јој рече: „Уснила сам ноћас ако неко, било од мојих синова, кћери или зетова, ухвати змију и пољуби је живу у чело, одмах ћу оздравити, а ако се нико не нађе од вас да то учини, овај ћу час умрети”. Сви слегосе раменима. Ко ће још живе змије хватати и љубити у главу. То је сигурна смрт! рекоше синови и кћери. Зет ништа не рече, већ изађе напоље. После неколико тренутака врати се он носећи живу змију у рукама и пред очима свију пољуби је у чело. Баба му онај час устаде, благосиљајући зета. Од тада бабе свом преданошћу и материнском љубави воле своје зетове”.⁶³⁾

Гора је рана од језика негли од мача

Једна наша стара пословица, забележена по свој прилици још у првој половини XVIII века и очувана у библиотеци Др. Људевита Гаја у Загребу гласи: *Гора је рана од језика негли од мача*.⁶⁴⁾ Њој је слична пословица: *Од ножа рана зарасте а од језика никад*.⁶⁵⁾ Значење овим пословицама није тешко погодити: лакше се поднесе физичка повреда него увреда речју. Али њихово значење бива још јасније кад се вежу, за приповетку из које су постале. Ствар је у овоме.

Ја сам 1899 год. саопштио сличну пословицу из Алексиначког Поморавља: *Зла рана зарасте, ама зла реч никад*. „За ову пословицу, рекао сам тада, има оваква прича: Пође неки човек у планину да насече дрва, па га тамо затече велики снег, који завеја путеве тако, да се никако није могао вратити. Лутао је овамо, онамо, али никако да дође до пута. Наједанпут изађе пред њега мечка па му рече: Брате, пропаћеш од зиме, него оди у моју пећину док се време не одгрне! — Човек прими понуду и уђе у пећину. Ту је преседео док се време није одгрнуло. Кад престаде потреба мечкиног гостопримства, човек хтеде да иде кући. Тада га мечка упита како му је било у њеној кући, а он јој одговори да је све било добро само му је домаћица доста смрдела. И мечки би то криво, али му ништа не рече, већ му нареди да је секиром удари у плећке колико игда може. Човек се стане томе одуспирати, али најзад мораде послушати, — удари је међу плећке и начини јој опасну рану. — Прође од тога времена много година. Онај човек опет изађе у планину. Таман је хтео секиром да

⁶³⁾ Свет. М. Марин, *Караџић* за 1899, стр. 105.

⁶⁴⁾ Gj. Daničić, *Poslovice*, Zagreb 1871, бр. 851.

⁶⁵⁾ Мехмед-бег Капетановић Љубушак, *Народно благо*, Сарајево, 1888, стр. 132, бр. 53.

обори некакав горун, а испод горуна изађе мечка. — Познајеш ли ме? рече мечка човеку. — Не познајем те, одговори човек. — Ја сам она мечка која те оне зиме спасе да не пропаднеш, и коју си ти на поласку секиром ранио; разгрни длакушину да видиш познаје ли се рана! — Човек, загледа, загледа, али рана зарасла. — Зла рана зарасла, рече мечка, али зла реч да сам ти смрдела још није. — То рече и растрже незахвалнога госта.⁶⁶⁾

1930 године саопштио је П. Костић сличну пословицу из Призрена: *Зла рана зарасте, а зла реч не*. У напомени испод ње Костић је рекао: „Прича се да је ова пословица постала на овај начин: Ловца који је ишао у лов сустигла јака мењава. Да би спасао живот, он је ушао у пећину у којој је била мечка која га је пустила да код ње преноћи. Кад је сутрадан ловац устао и пошао, мечка га упита: — Како ти је било ноћас? Топло ми је било, одговори ловац, али ме мучио твој смрад. — На то ће му мечка рећи: — Узми ову секиру па удри по мени где год хоћеш. — Ловац стане мислити по ком делу тела да је удари како би је убио и свој живот спасао, па замахне секиром по врату. Од ударца стаде крв шикати. На то ће мечка рећи ловцу: — Пођи сад с богом! После извесног времена исти ловац био је принуђен тражити преноћиште у пећини, и наиђе на исту мечку коју опет запита може ли код ње преноћити. — Можеш слободно, одговори му она. Сутрадан кад је ловац пошао, мечка га заустави и рече: — Погледај ову зараслу рану: Она је зарасла и више не боли, али ме боли твоја увредљива реч што си ми рекао да смрдим. — Рекавши то мечка га зграби и у комаде растрже. Отуда: Зла рана зарасте а зла реч не.⁶⁷⁾

Приповетка је неколико пута саопштавана без обзира на пословицу: са Трескавице планине у Босни⁶⁸⁾, из Призрена⁶⁹⁾, из Билећа⁷⁰⁾, из села у близини Корче, у Албанији,⁷¹⁾ из Рисна.²⁷⁾

Један ми се отего, други ми се протего

Станоје М. Мијатовић забележио је у Левчу народну пословицу: *Један ми се отего, други ми се протего*. Поред ње

⁶⁶⁾ Караџић, за 1899, стр. 16—17.

⁶⁷⁾ П. Костић, *Гласник Етнографског музеја*, књ. V стр. 128.

⁶⁸⁾ Fr. S. Krauss, *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* за 1891, стр. 101-103.

⁶⁹⁾ П. Костић, *Босанска Вила* за 1911, стр. 27.

⁷⁰⁾ М. Р. Влаховић, *Природа и наука* за 1929, стр. 40.

⁷¹⁾ A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l' Albanie du Sud*, Paris 1936, бр. 89 и 90.

⁷²⁾ П. Филиповић, *Луч* (Скопље) од 1 јуна 1937, стр. 91—92.

је, у загради, ставио овакво објашњење: „Каже жена у шали кад јој муж умре”.⁷³⁾ Значење је ове пословице по свој прилици исто које је и пословице: *Ако були Турчин нестане, други јој настане* (јер се може одмах удати, макар који пут било или макар била пуштеница) и: *Ако Турчин погине други були не гине*.⁷⁴⁾

Међутим, пословица може имати за једну маљу нијансу другојаче значење. Оно се види из веровања које сам пре много година забележио у Алексинцу. То веровање гласи: Кад ти дође гост у кућу, па пљуцка, значи да је гладан — зато му спремај вечеру; ако дрема, — спремај му постељу, јер му се спава; али ако се протеже, узми мотку, па га терај из куће, јер има стидне прохтеве. — Према томе, пословица из Левча би значила: Кад жени умре муж (кад се отегне), други је готов да јој буде муж (протеже се).

Фарбати некога

У нас се често приповеда како је неко некога „нафарбао”, што значи како га је добро преварио. У Херцеговини „кад ко у друштву каже нешто што није за вјеровање, многи му реку: Али нешто мастип!” Вук Врачевић је мислио да је овој изреци објашњење у овоме: „Кад ко нешто од хаљина или пређу масти (бојадеше), треба да ово јутро некоме у сусједству нешто новог лажно каже, па ако му они за истинито вјерова, боја ће што се најфиније може ухватити”.⁷⁵⁾

Да ли ко зна и друго какво објашњење?

Први се штенци у бару бацају

У зборнику пословица што их је издао Ђ. Даничић налазе се и ове две: *Први мачићи у море скачу*, и *Први се мачићи у море међу*.⁷⁶⁾ У зборнику пословица Вука С. Караџића налазимо такође две такве пословице: *Први се мачићи у море бацају* (Рисан) и *Први се штенци у бару бацају*.⁷⁷⁾ У Алексинчком Поморављу кажу: *Први се кучићи у воду бацају*. Вук је ове пословице овако објаснио: „Не треба гледати што коме из почетка срећа иде у напредак”.

Питање може бити само још о томе како су постале ове пословице. Пословица *Први се штенци у бару бацају* постанак

⁷³⁾ Ст. М. Мијатовић, *Срп. етн. зборник*, књ. VII, стр. 100.

⁷⁴⁾ Вук С. Караџић, *С. н. пословице*, бр. 9 и 133.

⁷⁵⁾ Вук Врачевић, *Србадија* за 1876, стр. 52.

⁷⁶⁾ Gj. Daničić, *Poslovice*, бр. 3857, 3859.

⁷⁷⁾ Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, бр. 5143, 5144. Види и А. Šimčić, *Zbornik za narodni život i običaje J. Slavena*, књ. XXXI, стр. 28.

би био у овоме: У Босни и Херцеговини ако би коју животињу ујела бесна мачка, пас првоштенац или вук, онда јој нема лека. Тамо се верује да је сваки вук првоштенац, јер већ прва вучја штенац „одгризу вучици сисе, те последије не може отхра-нити своју вучад”. Псе првоштенце народ одмах баца у јаму само ради тога што од њих нема лијека ако би побјеснели те кога угризли”.⁷⁸⁾ У обичају, дакле, уништавање првих ште-нади због тога што кад побесне, од њиховог уједа нема лека, лежи постанак пословици: *Први се штенци у бару бацају*.

У Омољу је разлог за убијање првих кучића нешто друго-јачи. Тамо кажу: „Ваља се прве кучиће од кучке побити, па ови додници неће беснети никако”.⁷⁹⁾ У Грбљу кажу: „Кад се најприје окоти мачка, ваља оне мачиће у море бацити, зато што или не ваљају, или не зна се зашто, него се рече: сутука”.⁸⁰⁾

Јамачно је сличан разлог о постанку пословица о бацању мачића, само што то није изриком речено: Очекивати је да ко из народа и то потврди.

RESUME

Tihomir DJORDJEVIĆ

FROM OUR POPULAR PROVERBS

In his study, T. Djordjević, the late Yugoslav folklorist, explains the origin and meaning of twenty-five Yugoslav proverbs by examples taken from popular life and beliefs. Some of these proverbs have already been published in various collections, while others are published here for the first time. The author selects a group of them under the name local or personal proverbs, i. e. such whose origin is connected with certain places or persons. These again are either historical places and persons or quite common places and people. A series of anecdotes, taken down in different regions of Yugoslavia, give a fuller explanation and serve as a vivid illustration of most of these proverbs.

⁷⁸⁾ Т. А. Браћин, *Гласник Земалског музеја*, књ. XIV, стр. 158.

⁷⁹⁾ С. М. Милосављевић, *С. е. зборник*, књ. XIX, стр. 306.

⁸⁰⁾ Вук С. Караџић, *С. е. зборник*, књ. I, стр. 16; *Исти*, Србадија за 1876, стр. 52.

Копирање на
Врхуња

Стеван Тановић, хон. сарадник Етнографског инст. САН:

Село као социјална заједница и управна јединица у Ђевђелиској Кази у задње турско доба

(Примљено на XI седници Научног савета Етнографског
института САН, 21-V-1949 г.)

ПРЕДГОВОР

Овај мој рад није постао на основу писаних или званичних докумената и извода, прикупљених из разних штампаних радова или архива. Не. Он је састављен на основу усмене народне традиције, на основу онога што је народ у овом крају преживљавао, што је запамтио и што је преносио с клена на колена те је сачувано од заборава. *Документа су жива народна реч*. Сем тога ја сам нарочиту пажњу покљонио овом раду и због тога, што сам и рођен и одрастао у овом крају и службовао у њему, у разним местима (у Богородици, Јенице-Вардару, Солуну, Ђевђелији, Водену итд.), од 1905 године па све до месеца марта 1941 г. Дакле, службовао сам осам година (1905—1912) и под турском управом, те могу рећи да ми је народни живот у Македонији, почев од Демир-Калије до Солуна и од Водена до Кукуша, познат до танчина, јер сам се о њему интересовао необично много, што се види и из књиге „*Народни обичаји у Ђевђелиској Кази*” у издању Српске академије наука (Етнографски зборник, књ. XL, 1927, стр. XVIII 483), написане 1911 године, још под турском управом.

Овде описане ствари *припадају већ прошлости*, која је оставила дубоке трагове у народној традицији. Јер, када се има у виду још и околност, да се овај крај граничио са центром богомилске јереси, која је још у оно доба предвиђала и изводила задатке данашњице, као: асанацију села (*melioramentum*), колективну помоћ, колективну (сеоску) одбрану или

казну итд., онда се да разумети и спољашњи изражај народа и појединаца у смерности, поштовању старијег, домаћина, у колективном праштању један другом, на јавном месту итд.

Прикупљајући такве податке, о начину управљања селом још под турском управом, ја нисам хтео ништа да мењам или дотерујем, јер, сматрам да то није научни рад — поштен посао. Ја сам бележио онако како сам чуо. Па и то, што сам чуо и што је било документовано веродостојним исказима од више њих, критички сам упоређивао са оним скорашњим, што сам и ја лично доживео и видео, и као дете на селу и као учитељ у разним местима овог краја.

Ради поткрепљења извесних навода у овом мом раду ја сам се у примедбама позивао и на неке наше и стране ауторе, да би се видео да су наведени подаци стварни, тј. да су их и други тако чули, заблежили и на видело изнели.

I

ТУРСКА ВАРОШКА УПРАВА

За време турске владавине, до краја 1912 године, општинске управе постојале су, иако не у правом смислу као позније општине, једино по среским местима, под именом *беледије*. Претседник општине, кога је постављала среска власт, носио је титулу *беледије-реизи*. Поред *беледије-реиза*, среска власт је постављала и чланове општинског одбора, и то на предлог претседника општине, односно по споразуму. Чланови одбора звали су се *беледије-азалари*. Прва четворица имала су већа права него остали, јер су чешће пута они и заступали беледије-реиза, када је овај био отсутан. Претседник и чланови општине бирали су и постављали општинске чиновнике. Први, најглавнији и најодговорнији чиновник био је *беледије-џагиби* (деловођа), који је стварно и управљао општином. Затим, бирали су благајника (санд'н-емини), који је морао бити и доброг материјалног стања; па чиновника војног отсека; чиновника који је водио бригу о вакуфским имањима и легатима; чиновника пијачних прихода; статистичара, који је водио и књиге рођених и умрлих у вароши; чиновника опште градске хигијене и општинског лекара, коме је стајала на располагању и општинска апотека, са апотекарком на челу.

Све општинске чиновнике плаћала је општина из општинског *биџета* (буџета), састављеног на *мечлис*у (седници) општинског одбора, крајем месеца фебруара, јер је финансиска година почињала првог марта. Буџет се слао на одобрење среској власти.

Чланови одбора били су дужни да редовно долазе на *мечлисе*, који су се редовно држали првог у месецу, у претсед-

никовој канцеларији. Претседавао је и подносио предлоге претседник општине. И беледије-азалари имали су право да подносе предлоге, о чијој се умесности и неумесности говорило, те су се примали или одбаћивали. Записник је водио деловођа.

Претседник општине и чиновништво редовно су долазили на своју дужност сваког дана, сем петка, државног и верског празника. Беледије-азалари (одборници) долазили су по потреби и на позив претседника, односно када су се држале седнице.

Претседник општине служио је из почести, као и одборници, тј. бесплатно. Због тога је средња власт за претседника увек бирала човека од угледа и код власти и у народу, а који је био писмен и разумевао се у управљању општином. Поред тога морао је бити и врло доброг имовног стања, имајући у виду мишљење турске владајуће феудалне класе да „немаштина прави човека неисправним и непоштеним, док у изобиљу — грамаљивост је искључена“*).

Иако је претседник био писмен, поред свог потписа и поред општинског печата, морао је стављати и свој лични печат, коме су у званичном послу придавала већа важност него и личном потпису. Наравно да је отисак његовог печата био депонован код првог ереског хатиша (бал-хатиш), ради евиденције и сваке евентуалности.

Ради лакшег управљања општином варош је била подељена на *махале* (квартове), а свака махала имала је свога *мухтар* (кмета) за муслимане, а *коцабашију* за хришћане. Мухтар и коцабашија примали су месечно извесну награду у новцу, а њихова је дужност била: да преносе наређење општинске управе; да опомињу грађане на обавезе према општини и држави; да са свештеником или хоџом или имамом (верским службеницима) подносе спискове рођених и умрлих на крају сваког месеца итд.

Општинска управа имала је и једног нарочитог чиновника под именом *комсер*, чија је дужност била, поред наплаћивања *серги-параси* (тротоарска такса), да води бригу о хигијенским условима по кафанама, хановима, дућанима, трговинама, пекарама и аччиницама (народним кујнама). У исто време контролисао је и мере по свима радњама и на тржишту. Он је собом водио једног општинског пандура, са општинским теговима и мерама за течности, и где би му се учинило нешто сумњиво, он је то пажљиво премеравао помоћу општинских мера, и код кога би продавца напашао на *ексик-меру* (не-

*) Јоклук адами бозар — Боллук адами адам јапар!.

исправну) одузимао му је сву робу коју је био изнео на пазар и одмах је исту упућивао у општину. Без даљег поступка, општинска је управа залепљену робу истог дана делила сиротињи бесплатно.

Веће или мање казне за ексик-меру нису се примењивале, јер одузимање робе изнете на продају, за продавца је некада много више значило, него да је био осуђен на не знам какву казну. Ова контрола према пекарима била је врло оштра, јер народ каже: „Укради ми јорган, али хлебца моје деце не дирај!“ Пазарним даном, када су се стицали продавци разне робе са разних страна, општинска контрола била је бодрих очију по цео дан. Тог дана, *комсер* не само да је водио рачуна о *ексик-мери*, него је водио рачуна и о хигијенским условима изнете робе на продају. Ако је риба била смрдљива или сир покварен, комсер би одмах позвао општинског лекара да робу прегледа, па ако би се он сложио с комсером, роба се товарила на општинска кола и бацала у Вардар. И са зеленим воћем исто се тако поступао без икаквог изговора и поговора.

Због тако строгих мера ексик-мера није било нити се на трг доносила роба која није била добра и исправна.

Општинска управа старала се о путевима и мостовима, одржавала чистоћу по улицама и трговима, водила бригу о осветљењу, бар по главним улицама итд. Водила је рачуна о сиротињи, која је зими добијала помоћ, и то у дрвима и храни. За сиромаше путнике располагала је и становима који су се налазили у самој општинској згради. Ови путници добијали су још и храну. Све ове трошкове, за месну сиротињу и за путнике, исплаћивала је благајна вакуфских имања и завештања за путнике и намернике. Трошкове око дочека „великих“ људи сносила је такође општина. Ако је општина у некој мисији или ради каквог дочека слала своје делегате, она је и њихове трошкове сносила.

О државним празницима, председник општине примао је и честитања, исто онако као што је примао и командант места и *кајмакам* (срески начелник). Чим би председник општине са одборницима честитао празник команданту места и *кајмакаму*, одмах се враћао у општину да и он с одборницима прима грађанство. Грађанство и претставници хришћанских установа долазили су у групама. Сваку групу, на степеницама, при улазу у општинску зграду, дочекивали су општински чиновници, а у сали председник општине са члановима одбора. После руковања и честитања гости су седели и били почашћени прво цигаретама, а потом и рахатлуком. Школе свих вероисповести у Ђевђелији (грчка, бугарска, српска, турска, католичка, румунска и јеврејска) са наставницима такође су честитале празник. Том приликом ђаци су са једним на-

ставником остајали у дворишту, а остали наставници одлазили су на честитање, и то свака народност посебно. За то време, док су наставници честитали, њихови ђаци отпевали би државну химну или коју другу пригодну песму. При поласку из општине или из дворишта среског начелства сваки је ђак добијао по фишек бонбона.

Те вечери главне улице биле би осветљене као и сва државна надлештва и друге хришћанске установе. Општинска зграда увек је била најлепше осветљена, јер се општина сматрала као домаћин града. Трошкове око осветљења улица, општине, команде места и среског начелства сносила је општина.

Вечерњи пријем у општини био је одређен само за чиновништво свих државних надлештава у Ђевђелији и „виђених” грађана Мухамедове вероисповести. Командант места са извесним бројем официра и претседник општине са извесним бројем одборника за то време забављали су се у среском начелству, као гости среског начелника — највишег претставника среке власти.

Толико о управним општинама по среским местима, колико да се види на каквој основи су биле оне организоване.

II

СТАРА СЕОСКА УПРАВА

По селима, ма колико она била велика, општинских управа није било. Ни најблажа села до среског места, односно до среске општине, као што је био случај са Мрзенцима, Сеховом, Мојином и Горничетом, која су била удаљена од 2—4 км., нису улазила у састав ђевђелијске општине. Међутим, свако село, и најмање, тј. од 15—20 кућа, имало је своју сеоску управу, која је деловала као и управа највећег села. Ни два најмања села, чије су се периферије додиривале, ипак нису имале заједничку управу.

Сеоских управа било је двојаких, односно тројаких, и то: за чисто турска села, са мухтаром на челу; за чисто хришћанска села, са коџабашијом (кметом) на челу; и за села са хришћанима и Турцима, у коме је случају било два кмета, тј. мухтар за Турке и коџабашија за хришћане.

Сваки *мухтар* (кмет) или *коџабашија* добијао је приликом постављања легализовани сеоски печат — *мур* — на коме је било написано, издубљеним арапским словима, име села и име среза, на пр.: *Богруч каријеси — Гевгели казаси*, тј. село Богородица — Ђевђелиска каза. Ако је пак село било мешовито, тј. ако је у њему било и хришћана и Турака, онда је село добијало два сеоска печата, само што се у том случају на хри-

хришћанском печату, поред речи које смо горе истакли, додавале још и речи: *христијан малеси* тј. хришћански део села — хришћанска мала.

У чисто турском или у чисто хришћанском селу, све послове и сва наређења власти вршио је сам мухтар, односно коџабашија. Али где су била села мешовита, тј. у којима је било и хришћана и муслимана, ма да је у таквим селима власт постављала два кмета — за муслимане и хришћане — *извесне опште, сеоске послове вршили су мухтар и коџабашија заједнички*, тј. у споразуму. Наравно, ова двојица, приликом решавања тежих и обимних питања, увек су водила и своје помоћнике (азе) које је бирало село, а среска власт тај њихов избор примала само на знање.

Иако су Турци били и сматрали се као *господари земље* (државе)*) не памти се да је на овим заједничким скуповима долазило до несугласница и неспораума или да су се Турци појављивали као с неким већим правом, зато што су Турци — *господари земље* или томе слично. Штавише, Турци из једног села, у случају потребе, бранили су хришћане из свога села и стављали су се у њихову одбрану не само противу суседног хришћанског села, него и против самих једноверника — Турака из другог села.

Ови заједнички састанци мухтара и коџабашија, с пролећа, леги и с јесени, држали су се под ведрим небом, пред *мектебом* (турском школом) или пред православном школом, а зими у *сеоској одаји* за путнике и намернике. У џамији или хришћанској школи нису се састајали, а дешавало се да се састану у мектебској соби, где је обично становао хоџа — турски учитељ — ако је био странац. Записник нису водили, нити је пак остајало каква трага о решавању. Све што се решавало, решавало се усмено, на лицу места, и решења су одмах ступала на снагу.

На таквим заједничким седницама говорило се турски, јер су сви хришћани знали да говоре турски још из малена — ако је у њиховом селу било Турака. Међутим, врло је редак случај био да Турчин говори македонски. Они су били *калн кафалије* — тврдоглави — како су се сами називали, и то их није вређало нити љутило**). У целој области хришћани су били многи културнији од Турака. Чак и села и махале хришћанске разликовали су се од турских, и у погледу хигијене, и у погледу лепоте.

*) Стојан Новаковић: Село, стр. 7, издање Срп. књ. задруге, Београд, 1943.

***) Тадеуш Ковалски: Књига о Балкану, I, стр. 186, Београд 1936.

Када је требало да се реши заједнички неко врло важно питање, где је требало да узме удела цело село, рецимо нешто да се заједнички плаћа или да се надокнади, да се нешто оправља или за село набавља, као оправка *селске одаје* или куповине *селског кораба*, за прелаз преко Вардара, онда су мухтар или коџабашија позивали све своје домаћине на договор. У таквим случајевима износили су своја мишљења и Турци и хришћани, и после краћег споразумевања, решавало се питање брзо и правилно, тако да су увек обе стране биле задовољне.

Приликом решавања каквог заједничког питања, које се сваке године понављало и које је постало скоро као правило, као што су била питања о одређивању дана, када ће отпочети берба винограда, кукуруза, кошења ливада итд., онда су се обично у таквим случајевима састајали само мухтар и коџабашија и они су сами доносили заједничку одлуку о том питању. Пре ове одлуке нико није смео да отпочне бербу винограда или кукуруза, па макар тих дана остао и без хлеба. Кога дана се одреди берба, тога је дана био и дужан сваки домаћин да се нађе у свом винограду и да отпочне са бербом, јер после тога пољак није био дужан да обилази и чува винограде и нико се не би смео жалити, ако није обрао виноград, а снашла би га каква штета.

Такве заједничке одлуке доносили су из разлога, што су виногради били засађени на једном посебном, за винограде одређеном делу сеоског атара, те су чинили један велики комплекс земљишта, заузет само виноградима. И ливаде су исто тако биле у једном комплексу, те је и косидба почињала истовремено.

Чим би се ова одлука донела и одредио се дан бербе, *селски притогир* (бирова) објављивао је у хришћанској и у турској махали, обично пред вече, после сунчева заласка, када су били сви домаћини код куће, да се припремају за бербу. Овакве врсте одлука доносиле су се обично 2—3 дана раније од казаног дана, да би се сваки домаћин припремио за „гроздобер“.

Међање оваквих заједнички донетих одлука никада се није дешавало, јер су се оне обично односиле на послове који су се сваке године обављали у исто време и на исти начин, као по каквом правилу. Сем тога берба винограда и берба кукуруза биле су везане и за поједине хришћанске празнике, као на пр.: берба винограда — одмах после Крстовдана, а берба кукуруза на 10 дана после Митровдана, те су и ова решавања била скоро унапред донета, а и позната сваком у селу. За бербу памука, сусама и пасуља није се одређивао дан зајед-

ничке бербе, као за винограде, него је сваки домаћин имао право да збира раскокани бубакј (памук), сусам (сезам), па-суљ итд. када му дође време.

Ако је нечији виноград или бостан био усамљен или доста удаљен од главног комплекса винограда, па би сопственик хтео доцније да га бере, тада је морао сам да га чува и дању и ноћу, јер сеоски пољак није више био обавезан за такве поједине случајеве, тј. да и даље води бригу о њима. Али такви случајеви били су врло ретки.

Заједнички су решавали мухтар и коцабашија још и ова питања: издавање сеоске попаше — *к'шила* и *јазла*, појединим страним сточарима, Арнаутима или Куцовласима, који су долазили са севера, па ту, на југу проводили време од Митровдана до Ђурђевдана. Са овим људима погађали су се мухтар и коцабашија, и то: колико има да дотера у њихов атар оваца, коза и коња; који сеоски потеси се уступају за попашу, где ће се овце појити итд. Винограде и дудове баште увек су изузимали од погодбе и нису дозвољавали да чобани у њима напасују овце, јер куда овца прође зими, када је земља влажна и блатњава, она толико набије земљу, да се врло тешко с пролећа обрађује. Сеоска управа и за њих је важила у сваком погледу.

Приликом погодбе водило се рачуна да сеоски атар не буде преоптерећен страном стоком, овцама, козама и коњима, те да за домаћу сеоску стоку не буде довољно попаше.

При погодби тачно су одређивали број оваца, коза и коња, који долазе са стране на попашу, *јер се плаћало на главу*. За овце и за коње мање се плаћало него за козе, јер су се козе сматрале као штеточине. Нарочиту клаузулу су постављали за козе тј. да се не смеју пуштати у младу шуму, у сеоски забран итд. Пребројавање се вршило одмах приликом догеривања оваца из туђег атара у новозакупљени атар. Практиковало се, обично, када су закупци били Арнаути, да се доцније изненада приступи поновном пребројавању оваца одастрани сеоске управе, јер Арнаути нису били увек исправни и нису се придржавали погодбе. Та њихова неисправност састојала се у томе што, приликом погодбе, нису казивали тачан број својих оваца, него увек мање него што су имали уствари. Тај сакривени број оваца обично су за прво време држали код неког друга *хеџаје**), у неком суседном атару, па када се погодба углавила и завршила, када се хеџаја већ добро упозна и са пољацима и са коцабашијом или мухтаром, онда је неприметно убацивао и тај сакривени број оваца у стадо у коме су већ овце биле избројане и за које се утврдила погодба према њиховом броју.

*) Хеџаја — сопственик стада оваца.

О броју оваца морао је коџабашџа или мухтар водити рачуна и због тога што је среска власт на сваку овцу наплаћивала извесну таксу под именом *целеп-параси*. Он је износио некада два, некада три или четири гроша — како кад. Због тога се морао знати тачан број оваца, иначе је среска власт могла изненада наредити пребројавање и у том случају, ако би се нашло више оваца него што је пријављено, одговорали су и сеоски кмет и ђехаја као утајивачи. Није се узимало у обзир да ђехаја није тачно пријавио, него се мислило да су договорно ђехаја и кмет сакрили да пријаве тачан број и да су ту разлику таксе они делили. Казна је била велика, те је због тога кмет морао строго водити рачуна о броју оваца.

Целеп-параси узимала је среска власт и на ту суму издавала ђехаји и званичну признаницу. А новац за попашу село је употребљавало за своје вакуфе*) или друге сеоске потребе. Ако је село било чисто хришћанско, попаша се није делила, али, ако је било мешано, онда је пола попаше ишло на турски а пола на хришћански вакуф. Често пута, ако није било вакуфских потреба, попаша се употребљавала на неку другу сеоску сврху или делила на становништво, односно на породице према броју донума зиратне земље. Породице, које су имале само винограде и дудове баште, а нису имале зиратне земље — нису имале права ни на део попаше.

Заједнички, тј. турски мухтар и хришћански коџабашџа решавали су још и ове ствари: оправку сеоских путева, сеоских обора, оправку сеоских чесама ван њихових махала, које су служиле целом селу, затим заједничких бунара, куповину или оправку сеоског кораба за прелаз преко Вардара итд. Све остале сеоске опште послове, који су се односили само на хришћане или само на Турке, сваки је мухтар или коџабашџа са својим махалским сарадницима (азама) решавао саомостално тј. мухтар за своје Турке, а коџабашџа за своје хришћане.

Из даљег излагања видећемо, поред овог напред изложеног, да је *коџа-башџа* (старија глава) *села*, у то доба био на челу општинске управе, тј. почетне управе јединице у држави, јер преко њега је власт наређивала све што треба село да изврши. Он је истина имао и сараднике и помагаче, али њих власт није узимала у обзир приликом издавања наређења, нити узимала на одговор ако наређења не би била извршена.

III

КОЏАБАШИЈА У ЧИСТО ХРИШЋАНСКОМ СЕЛУ

Као што смо напред напоменули, коџабашџу је постављала среска власт односно срески начелник, који се звао *кај-*

*) Вакуф — црквено имање, религиозна установа.

макам. Пре постављања, среска власт се распитивала и разабирала о кандидату или преко сеоског свештеника, или преко поузданих људи у среском месту, јер коџабашаја је морао бити стресит и писмен сељак бољи од свију, или бољи од међу њему равнима у селу, те да може да се снађе у свакој згодној и незгодној прилици, у сеоским пословима. Било је случајева где је и село бирало кмета — коџабашају — али то су били ређи случајеви, наиме када би од власти постављени коџабашаја заплео село у неки безизлазни ћор-сокак илд. Услови за овај положај били су: *да није нијаница, коцкар или презадужен; да није био осуђиван и кажњаван за нека прљава дела; да је био вредан и поштен домаћин итд.*

Никада није могао бити коџабашаја *неожењен и без деце човек.* То је био први услов без кога се није смело ни помислити на коџабашилук. Неожењени човек сматрао се за човека без праксе, неувиђавна, непотпуна човека, једном речју: *аџмија коњ без улара.* Само ожењен човек, са женом и децом, могао је добро управљати селом, јер је имао у шта да се закуне и на кога да помисли пре него отпочне неку неправду да врши. „*Ајмана адамдан адам олмаз*“, тј. од обезулареног човека не може бити човек! како је говорио мој стари комшија, Молла Исмаил, бакалин у Богородици.

Коџабашаја је добијао од среске власти писмено наименовање, на турском језику, као и сеоски званични печат — *кјој муури.* И постављење и печат коџабашаја је увек носио собом. Печат је носио у кеси с новцем, а наименовање, увијено у хартије, у цецу или нарочитој кеси од мушеме, да случајно не покисне. Потписивао се како је умео, дебелим и грубим линијама, више штампаним словима, и то обично грчки. У последње време потпис је носио словенско обележје. Поред свог потписа увек је ударао и сеоски печат, за печат му је служило мастило, упаљена шибица, петролејска*) лампа, кандило, упаљен луч итд. Обично пљувачком намаже печат па га надими и онда притисне на хартију, коју пре тога окваси језиком и отисак је готов.

По пријему писменог постављења и сеоског печата, коџабашаја се званично јављао кајмакаму, башћатибу, кадији и команданту жандармерије. Са шефовима осталих надлештава упознавао се накнадно у послу, јер је са њима мање имао веза и посла. Потом је обавештавао и своје сељаке да је постављен за коџабашају, ма да су то већ сељаци знали. Сељаке је обавештавао на тај начин што би их у првој недељи после постављења, преко сеоског пратогира (бирова) позвао на

*) Ст. Тановић: Гласн. Скопског научног друштва, Скопље 1940, стр. 128.

зборно место, пред школом или наред села, поред неког дућана или под ведрим небом, и то обично после ручка, и објавио би им просто да је постављен за коџабашију и замолио би да му изаберу помоћнике — *азе*. Избор *аза* среска власт примала је само на знање. Азе су помагале коџабашији у пословима где није морао он сам да присуствује или није могао да стигне, или у случају болести.

Полагања заклетве од стране коџабашије, приликом ступања на дужност, није било, нити су се пак какви обичаји или формалности обављале приликом увођења у дужност. Нови коџабашија није имао никакве везе са старим коџабашијом, нити са каквом заоставштином његовом. За све неправилности у протеклом времену одговарао је коџабашија из дотичне године, па макар се та неправилност открила после 10 година. Заостале наплате вергије — царских дажбина, стари кмет морао је сам да наплаћује и сам лично да предаје државној каси, да би се одужио, јер се код среске власти он лично водио као дужник. У последње време, око 1903—1905 год. откако су се почеле мешати и велике силе, приликом увођења рефорама, наплата царских дажбина преиначена је. Установљене су званичне књиге за све дажбине, а постављена су и званична лица за прикупљање царских дажбина. Људи који су вршили овај посао, све ове књиге, задужења и раздужења, носили су собом и у присуству коџабашија наплаћивали су од сељака: *бедел*¹⁾ (војницу), *јолтараси* (за оправку путева), *харач*²⁾, *ћупри-параси* (мостарину), *ерази мирије*³⁾, *хуџет*⁴⁾ (прив. земљарину) итд. Они су примали месечну плату, и зато од сељака нису смели тражити за себе јело или за коња зоби, сена итд. Све што им је требало набављали су преко коџабашије за свој новац. Звали су се *таксилдари*, врста порезника. *Таксилдар* долази од турске речи *таксид*, тј. плаћање у роковима. Таксилдар је четири пута годишње долазио у село ради наплате порзе и осталог. На 15—20 дана пре доласка у село он је извештавао коџабашију о своме доласку, да он обавести сељаке да припреме новац, да не би његов долазак био изненадан и да се сељаци не изговарају како нису знали итд. Коџабашија је сељаке обавештавао преко сеоског пратогира и два и три пута, да не би неко остао неприпремљен за таксилдаров долазак.

Дужности коџабашије преко године. — Турска, мејријска година, што ће рећи финансијска година, почињала је 1 марта

¹⁾ Харач — данак што су плаћали немуслим ни — лични порез.

²⁾ Бедел — хришћани нису служили војску, али су плаћали бедел — војницу.

³⁾ Ерази мирије: земљишна приватна својина.

⁴⁾ Хуџет — тапија.

и од тога дана коцабашија је обично отпочињао да врши своју дужност. Пошто би преузео у своје руке и формалну управу над селом, прво је време, обично недељу, две дана, прикупиљао податке о свему што је требало да се уради у селу. Друге или треће недеље после постављења и преузимања дужности, наређивао је пратогиру да позове све домаћине на одређено место ради договора и решавања општих, сеоских питања. Поред њега заузимали су место свештеник и азе. Као прва тачка била је црква. Не треба заборавити да је у то доба црква била центар и жижга целокупног живота у селу*). Као што је домаћи оцак или огњиште светиња за сваку кућу и за сваког домаћина и његову породицу, тако исто, и још јаче, била је и црква светиња у сваком селу. Јер, ту су се обављали најсветији обреди и дужности сваког хришћанина: примање хришћанске дужности — крштење; ступање у брачни живот и оснивање породице, пошто црква благослови брак; опраштање од земаљског, грешног живота и прелазак у вечити живот итд. Због тога је и свештеник био у селу десна рука коцабашије. Без знања свештеникова ниједан важнији посао коцабашија није започињао. Са њим се он претходно договарао и саветовао ма шта да је предузимао у име села да ради. Са свештеником он је посеђивао и власт, о чему ће даље бити говора.

Када би се на зборном месту констатовало да је довољан број домаћина дошао, коцабашија је пред свима јасно и гласно питао свештеника: „Деда попе, како село стоји са црквом? Требају ли какве оправке на цркви, у цркви, на гробљу, или у црквеној порти?“ Коцабашија је свештеника увек звао „деда попе“, па макар свештеник био много млађи од коцабашије. Ако би свештеник казао да је све у реду, или ако би рекао да треба нешто оправити или набавити, то је одмах, пред свима, коцабашија наређивао *митропу* (црквеном тотору) да оправи или набави предложено. Ако би неко од домаћина предложио за цркву неку набавку већег обима, онда би тај предлог коцабашија прво сам са свештеником разматрао, па потом питао присутне, достављајући свештениково мишљење да ли да се набави или не. Обично свештениково мишљење је преовлађивало, јер *деда поп* боље зна шта треба, а шта не треба набавити за цркву. Често пута, ако је предлог потекао од неког имућнијег сељака, који се разумевао у тим стварима, па ако

*) Између цркве и цамије као и између хоће и свештеника била је велика разлика. Хришћанин је био у сталној вези с црквом: од рођења па до смрти, па и после тога. Рођење, крштење, венчање, причешће, задушнице, смрт, парастос, шестонедељна отрокова молитва итд. Док је цамија служила само за клањање. Венчање код хоће или код куће. Мртваци не носе у цамију, него право на гробље итд. Из овога се види колико је човек био везан за црквом, те и улога њена није била мала.

би се предлог одбио, он је, у договору са којим другим имућнијим сељаком или рођаком, изјављивао да ће они (именујући који) ту утвару набавити о свом трошку, само моле деда пона да одобри итд.

Када би се завршила дискусија око саме цркве, онда је коџабашаја питао сељаке, али на првом месту свештеника: „Каква је био *питроп*, како је служио Богу и народу, савесно и исправно или не, и треба ли га сменити или не”.

Често пута сви су сложено хвалили *питропа* да је радан и марљив и предлагали су да и даље остане *питроп*, али често пута већина је била и да се смени. У случају да је већина била да се смени, свештеник није узимао *питропа* у заштиту, сем ако је била нека очита неправда или инат. Када се *питроп* није смењивао, коџабашаја би само упитао *питропа*: колико црква има готовине или дуга и да ли је имао у прошлој години каквих ванредних или већих издатака. Али, ако би се донела одлука да се смени, одмах би се бирао нов *питроп*, а исте вечери свештеник са два домаћина, које је одређивала већина, извршили би примо-предају дужности између новог и старог *питропа*.

Преглед црквених рачуна вршио се „на душа”, тј. како би то претставио и изнео стари *питроп*, јер дневника касе, ма у ком облику и виду, није било. Стари *питроп* је износио пред њих сав црквени новац, што је он чувао и прикупљао, затим би изнео колико у цркви има свећа, воска, шарлагана (зејтина), тамјана итд. Изјавио би да ли је неко цркви дужан, или, ако је црква некоме дужна, и на крају би рекао: *што је црквено све је овде*. Присутни су му тада упућивали следеће речи: „Бог и душа, да ли си све тачно изнео и казао?” Он се је тада свечано крстио, говорећи: „Бог и душа ми, све сам тачно изнео и казао. Како сам радио — тако Бог нека ми плати и данас и сутра и во вјекџв амин!”

О дужностима *питропа* биће говора у одељку „*питроп*”.

После црквеног питања узимало се у претрес школско питање. У то доба, званична турска власт није се старала о хришћанским школама, као што није водила бригу ни о просвећивању муслиманског становништва. Ако је селу требао учитељ или хоџа, ако је село било муслиманско, сељаци су сами о томе водили рачуна и они сами, од вакуфског, односно црквеног новца плаћали учитеља.

У то доба, дакле, пре 60—80 година, из кога доба располажем подацима, школе по селима нису биле редовне и далеко су биле од правих школа. Село је од црквеног новца и од прихода за зимске попасе плаћало учитеља, и то од Митров-дана до Ђурђев-дана, када се завршавала школска година на свечан начин, у присуству свих ђачких родитеља и осталог сеоског

становништва обојег пола. То је био свечани дан, свечана академија за сва лица у селу. На годишњем испиту, који се обављао пре подне, недељом или празником, у црквеном трему, да би могло да присуствује што више света, председавао је месни свештеник, уз асистенцију црквеног певца, другог сеоског фактора у погледу писмености. Уз ову двојицу седео је коџабашија и питроп. Кројачи, први ловци и први ороиграчи заузимали су места позади коџабашије. Женски свет заузимао је место иза мушкараца.

Важно је напоменути да ни декорација цвећем није изостајала. 1890 године први пут, поред природног цвећа, за декорацију су употребљени и ђачки цртежи и ланчеви од разнобојних хартија.

Учитељи су били отресити, писмени сељаци у најобичнијем смислу речи, који су од учитељске спреме имали: да знају читати и писати и да знају сва четири рачунска вида. Ако је учитељ знао и црквено певање, византиског стила — *псалтису* — и да одржи неко *надгробно слово* (говор), препис неког старог говора, такав учитељ сматрао се као најбољи учитељ, и село се дичило њим.

Поред рада са децом у школи, он је редовно обављао и неки свој занат, у самој учионици, без икаквог зазора или устручавања. Као најобичнији занат сматрао се кројачки занат. Један мој учитељ плео је и мреже за риболов, а један је умео да криш и ципеле. Учитељ није крио свој споредни занат ни од кога, како у школи тако и у селу, јер је био врло слабо материјално награђен: три до четири лире у злату, тј. 300—400 гроша, за целу школску сезону. Он је овај споредни посао радио упоредо са самом наставом, пред децом, те се понекад дешавало да неко дете, поред књиге, изучи и кројачки занат.

Често пута је учитељ поред награде у новцу добијао и храну. Ако је била већ таква погодба, сеоски пратогир обавештавао је домаћице, које су имале децу у школи, када је ред на њихову кућу да спреме ручак и вечеру за учитеља и да однесу у школу.

Приликом претресања школског питања, узимала се у обзир и оправка школске зграде, која је била увек у црквеној порти, или уза саме црквене зидине. Ако случајно те године село није имало учитеља, онда се коџабашији стављало у дужност да на сваки начин уреди ово питање, јер село без учитеља је *трло* (гор) без чобанина. А дешавало се често пута да село остане по две и три године без учитеља.

Коџабашија је увек црквено и школско питање заједно и напоредо решавао. И село није правило разлику између цркве и школе него се то увек сматрало као једна установа.

Када је школа радила, учитељ је био дужан да води децу недељом и празником у цркву. Штавише, 7—8 ђака морали су редовно да стоје уз певницу и да *исо-м*^{*)} помажу *псалту*, при певању. Ришиде су такође носила *при великом входу* школска деца.

После црквено-школског питања коцабашија је износио на претрес општу заштиту приватне, пољске имовине — као и општу сеоску имовину у селу и ван села, а то је било питање *сеоског пољака*. Ако је село велико, онда је и атар већи, и у том случају бирали су два *падара* (пољака), а негде и три. За пољаке бирали су људе из села. Пољаци су ступали на дужност првог марта.

Врло ретко се дешавало да за пољака изаберу неко страног лице, из другог села или из другог краја, ма да су странци уливали више обзира и страха него мештани. Страни човек — пољак — у том селу није имао рођаке и пријатеље, те за њега сви су у селу били једнаки, тј. протекције није могло бити. Једини недостатак је био тај, што странац у почетку није познавао чије је које имање, те су се дешавали неспоразуми. Али ипак сељаци су се од странца пољака више прибојавали, те су се и крађе и потрице ређе дешавале.

После овог питања коцабашија је износио на решавање и *говедарско питање*. Под именом *селски говедар* не треба разумети човека који чува сву сеоску стоку. Селски говедар је био изнајмљиван само за краве музаре, биволице, телад, ждребад и магарице. За осталу стоку сваки је домаћин имао свог сопственог чувара стоке, јер је та стока, пре подне, терана на рад у разне правце и места, те је зато био потребан и нарочити човек да је чува поред орача.

И пољак и говедар бирали су се и постављали сваке године. Могли су и стари, из прошле године, да остану, али коцабашија је сматрао за своју дужност да припита сељаке, дали су прошлогодишњи пољак и говедар били добри и исправни и да ли их треба сменили или оставити да и ове године врше своју дужност.

О говедару се мање водило рачуна, јер он није био нека утицајна личност, док се о пољаку водило више рачуна, јер, као што ћемо видети доцније, он је био чувар опште сеоске и личне имовине и заштитник села у неким случајевима.

Овим дакле, бирањем говедара, био је испрпен дневни ред о чему је имало да се решава, и обично после тога људи су се разилазили. Коцабашија са свештеником и азама последњи је напустио зборно место, с мишљу да је рад отпочео.

*) Исо — брујање лечијих гласова уз арију; врста пратње у једном гласу без речи. Псалт — цркв. певач.

ђупри-параси (мостарину), ни *мекјере-параси* итд. Плаћали су једино *бедељ* (војницу) и то врло мало, од 19 до 25 гроша на пореску главу, тј. од 21 до 61 године старости. По навршетку 60 година, на основу нуфуза, или на основу *кјој шадет-на-месу* (сеоског сведочанства) дотично лице ослобађало се *бедеља* (војнице). Целокупна дажбина, под једним именом *вергија*, за једну годину плаћала се у четири рате. Тада нија било царских *таксилдара* — порезника, него је вергију наплаћивао коџабашија и исту је сам носио и предавао властима у среском месту. Коџабашија је имао једну свеску, оверену од стране среске власти и приликом предаје новаца, санд'к-емини — благајник — је убележавао у ту свеску примљену суму, под својим потписом и државним печатом. Та се свеска звала *тукстид тефтери* — роковна књига.

Поред ове дажбине која се сматрала као главна дажбина или *миријска*, под општим именом *вергија*, о чијој се наплати старао једино коџабашија, било је других, посредних и много замалнијих дажбина, под именом *ондалуци* или *ашар*^{**}). *Ашар* се наплаћивао као 10% од свих пољских производа, почев од житарица, памука, бостана, сусама, грожђа, пасуља, кукуруза, сена па све до црна лука. А као трећа врста даванина био је *ђумрук*, тј. данак за отплату државних дугова. Ђумрук се наплаћивао на прерађевине пољских производа. На пр.: на свеже грожђе се плаћало 10% — ондалук, али на вино и ракију од истог грожђа наплаћивао се ђумрук. На сирове свилене чауре наплаћивао се ашар 10%, али ако нека домаћина задржи од силових чаура 4—5 ога и од њих *источи* свиљу за домаћу потребу, на ту свиљу у концу плаћао се ђумрук. На дуван у листу наплаћивао се само ђумрук.

Ђумрук су по селима наплаћивали нарочити за то одређени органи уз сарадњу коџабашије. Врло строго се кажњавало ако се не пријави исцеђено вино, испечена ракија и *источена*^{***}) свила. Сами домаћини морали су пријављивати коџабашији ове артикле да би их он увео у списак, који је доцније стављао на расположење ђумручким органима. Ђумручки органи имали су право, уз присуство коџабашије, да врше и претрес по кућама, ако су посумњали у неког домаћина, да је испекао више ракије него што је пријавио, итд. У таквим случајевима поред домаћина био је одговоран и коџабашија. Јер он, као старешина села, морао је водити рачуна и о томе, тј. морао је знати колико је који домаћин оцедио вина, испекао

*) Вергија — турска реч од глагола *вермек* — давати.

***) С. С. Бопчев, I књ. о Балкану, стр. 167, Београд 1936, помиње ашар под именом ошур (ушур).

***) Одмотавање конца са свилених чаура каже се *шочење*.

ракије итд. Непријављене а пронађене артикле ђумручки је чиновник залпељивао и после их је на јавној лицитацији продавао у корист државне касе. Поред тога следила је и казна.

Много више посла и тегоба коџабашџија је имао око *ашара*, јер је тај посао био доста разгранат.

Ашар или *ондалук* значи 10% тј. на 100 делова чега било, држава има право на десет делова. Ако нађете у винограду 1000 ека грозђа, држава има право на 100 ека. Наравно ашарџија није примао грозђе у природи, него по процени примао је у новцу. У неким местима ашар је износио 12%^{*)}.

Како је ондалук био веома гломазан и разгранат посао, а поред тога није се могао обавити једновремено, то, да не би управна власт сама прибављала ове приходе, јер би јој требало велики број чиновника, а пошто се ни коџабашџија није могао поверити овај посао, то је она примењивала један врло прост и практичан начин, ма да је овај начин био веома незгодан за сељаке, што ћемо видети доцније, приликом његове примене. Наиме, власт је знала, отприлике, према величини сеоских атара, *колико може дати прихода свако село*, и на основу тога, власт је прибирање ондалука од појединих села уступала јавним надметањем приватним лицима. Још док нису пољски усеви почели сазревати, власт је одређивала и објављивала преко среског телала, кога датума које би се село „продавало”, односно предавало *право на збирање ашара*, и, тога дана, јавним надметањем уступала су се поједина села ономе ко је највећу суму понудио. За овај посао среска власт је одређивала нарочиту комисију, која је на јавном месту, обично пред неком кафаном у чаршији, званично обављала овај посао. Телал је објављивао почетну суму за свако село, а закушци су се јавно надметали, и ко би понудио највећу суму — томе се дотично село и уступало.

Закушци су били обично богатији људи, из вароши, којима је овај посао био и као занимање. Они су одмах по извршеном надметању полагали унапред четвртину од целокупне излицитиране суме, а за остатак полагали су властима писмену гаранцију — ако их је власт признавала као достојне поверења. Ако власт нечију писмену гаранцију није признавала, онда је дотични ашарџија приводио *ћефиле* — јемце — које је власт познавала и који су били у стању да одговоре у свако доба својој датој речи.

*) Ово 2% прикупљао је ашарџија и звао се „муариф зами“, али исти (2% зам) предавао се муарифату — просветном одељењу и употребљавао се на просветне циљеве — школе.

За време надметања водио се записник, а по завршетку записник су потписивали чланови комисије, закупац и коцабашија. Закупац је добијао оверен препис протокола надметања са потписом коцабашије дотичног села, снабдевен и сеоским печатом.

Закупац, примивши препис протокола лицитације и положивши четвртину излицитиране суме, одмах је постајао велики фактор у селу, јер од тога тренутка, без његовог знања и одобрења, у погледу брања и сакупљања сазрелих пољских усева, или плодова, није се смело ништа предузимати. Сељак се ашарџије више бојао него и саме среске власти. Још ако је ашарџија био познат од ранијих година, како се понашао по другим селима, онда је народ просто дрхтао пред њим. Једина им је била нада у коцабашију, јер без његове сагласности није могао ашарџија ништа да решава.

Прва дужност ашарџијина је била да одмах дође у село, да се народ обавести о његовом доласку и да пађе за себе и за своје људе стан и канцеларију, одакле ће издавати наређења.

Првих дана коцабашија је био стално у канцеларији, односно у *одаји*, где је боравио ашарџија, јер коцабашија је био спона између ашарџије и народа. Од тога дана, дакле од дана откако је стигао ашарџија у село, сељаци су се јављали још изјутра дежурном чиновнику у одаји, ради добијања једнодневних одобрења (*пусуле*) за брање сазрелог пасуља, памука, папуде (*Vigna zimensis*) итд. Дежурни је чиновник убележавао у нарочиту књигу име и презиме дотичног сељака и на име чега је издата дозвола. На дозволи такође је бележио име и презиме, страну књиге и датум. Увече, када су се сељаци враћали са бербе, свраћали су прво у одају, где су јутрос добили *пусулу*. Ту је сељак прво предавао чиновнику дозволу што је јутрос добио, измерио би се убрани артикал и пошто би се оне убележиле у свеску, односно у рубрику дотичног артикла и дотичне стране сељакове, сељак је одлазио кући са целокупним беривом.

Сутрадан, ако је сељак обављао исти посао, вршила се иста, јучерашња процедура.

У ашарџијској књизи сваки је домаћин имао своју обележену страницу, у виду партијалника, и на тој његовој страници биле су обележене рубрике за све усева. Све што је сељак брао са њиве и доносио кући, ашарџија је бележио на његовој (сељаковој) страни, у дотичне рубрике. На крају бербе срачунавало се, по рубрикама, сваком домаћину, колико је свега убрао од кога артикла и на основу тога израчунавао ашар — колико је припадао ашарџији. Доцније, ашарџија је у споразуму са коцабашијом наређивао да му сваки домаћин

донесе ашар (10%) од свега онога што је преко лета брао са њива. Коџабашџа је био увек присутан предаји ашара и старао се да се све обави мирно и тачно.

Обично после Велике Госпође, приступило се мерењу бостана. Ашарџија, коџабашџа, пољак, један писар и једно помоћно лице, излазили су у поље, где је био посејан бостан и мерили површину њива засејаних бостаном (лубеницама и дињама). Помоћник је носио трску, у дужини 2 м. и сваку њиву са бостаном прмеравао уздуж и попречно. На основу тога писар, који је бележио имена сопственика бостана, израчунавао је површину њиве у донумима. Један донум износио је 1.600 м². Донум је имао 4 леја (а 400 м²), а леја 4 цима а 100 м² сваки цим.

Пољак је служио да покаже чији је премерени бостан, а ашарџија и коџабашџа одређивали су категорију, по плодности појединих бостаништа. Било је 3 категорије: прва, друга и трећа. По донуму прва категорија процењивала се по 30 гроша ашара, друга по 20, а трећа по 10 гроша — (1880—1895 год).

Ашарџија без коџабашџе није смео да прмерава површину бостана нити пак да одређује категорију. Приликом вршења овог посла нико није имао право на дневницу, сем што је ашарџија морао спремити храну за све запослене људе за тај дан. Њиве засејане памуком и бостаном заједно нису се мериле као бостан, јер је ашарџија узимао са те њиве 10% од памука.

Све остале њиве засејане сусамом, пасуљем, кукурузом и стрмним житом нису се прмеравале ради утврђивања донуна, јер је од плодова ових њива ашарџија узимао 10% ашара. И винограде нису прмеравали јер је од целокупног, убраног грожђа ашарџија имао право на 10%. За време „гроздобера“ ашарџија је, на раскршћу, ван села, куда су морали сви сељаци са натовареним коњима, колима или магарцима да прођу, установљивао кантар, где се мерио сваки товар, па и корпе грожђа што су се носиле из винограда у село. Писар је бележио сваки товар колико ока износи и убележавао у рубрику дотичног сељака. Понеки ашарџија је целокупној суми измереног грожђа, за време гроздобера, додавао још 120 ока грожђа, такозвано *јемеклик*, тј. рачунало се отприлике да је свака перодина, од како је сазрело грожђе па до гроздобера, морала појести бар 120 ока грожђа, те је и на ових 120 ока ашарџија рачунао своје право 10% или 12 ока.

Пасуљ, памук, грожђе и папуда мерили су се на оку (1280 гр.). Сусам и сва стрмна жита мерила су се на *кутал*. Кукуруз у зрну мерно се кутлом, а у клипу *кацом* — мера начињена од дасака, у облику чаше за воду, опасана гвозде-

ним обручима. Тежина садржине кутла зависила је од врсте жита. Када је мерила у тежини око 50—60 ока кукуруза у клипу, и то тек узбраног — позног*). Иначе када раног кукуруза, узбраног око 5—10 августа, у тежини је износила око 35—40 ока.

Одређивање ашара позног кукуруза, који се брао после Митров-дана, био је доста замршен посао. Пошто се обере кукуруз — пренесе се у село, на неко одређено место за целу једну махалу. Ту се комиша и потом мери кацом. Пре него што се премери кукуруз код свих земљорадника у селу, изабрао би се нечији средњи кукуруз у клипу, тј. ни најбољи ни најгори, и од тога кукуруза у клипу, измерила би се једна каца; обично како се мери код свију сељака. Тај се кукуруз у клипу изручивао у неки цаk и пошто се тај цаk завеже добро и запечати, остављао се у неку кошару, код неког домаћина, поред његовог кукуруза да стоји и да се суши. Када дође време да се кукуруз у зрну предаје ашарцији, комисијски се отварао цаk и пошто би се округлио, добивено зрно премеравало се кутлом. Од једне каце кукуруза у клипу обично се добијало два — два и по кутла кукуруза у зрну. А могло је бити поред мере кутлима још и по неколико прегршти више.

Према нађеном — обрачунавало се. Рецимо, ако је неки домаћин нашао у свима својим њивама 70 каца кукуруза у клипу, дужан је био дати седам каца ашара у клипу, а то је у зрну $7 \times 2,5 = 17,5$ кутли. Ако је било и прегршти (један кутал рачунао се да има 30 прегршта) онда су се и прегршти обрачунавале.

На вино и ракију као и на свилене чауре задржане за домаћу потребу ашарција није имао право да наплаћује 10%, јер је то право припадало Ђумруку — отсеку за исплату државних дугова (*Dette publique*). Али, како је ашарција узимао 10% од целокупне количине убраног грожђа пре него што је исцеђено вино, односно пре него што је испечена ракија, то је на овај начин на грожђу наплаћиван два пута ашар, тј. 10% ашар и 10% ђумрук.

Ашарција је наплаћивао од сељака још и за сваку воћку по један грош, а за сваку баштицу, ван дворишта, од два до четири гроша (зарзават-параси**.) па макар био засађен само црни лукац у њој. Али, ако је простор око куће засађен воћкама и засејан чиме било (памуком, бостаном, виноградом итд.), па макар тај простор износио и пола хектара или чак и читав

*) Позан кукуруз то је кукуруз посејан првих дана јула месеца који је сазревао и брао се после Митров-дана. Овај позни кукуруз сејао се поред Врдара, пошто је јечам пожњевен, тј. као други усев у истој години.

**) Зарзават параси — ашар за поврће.

хектар, ашарџија није имао право ни на какав ашар са тога усева, у природи или у новцу. То је право било *дувлеттен башлама* — одобрено од цара — и није смео у то право нико да дйра.

Десетак од стрмних жита предавао се ашарџији на један врло компликован начин. Када су сељаци пожњели сва стрмна жита и средили снопове у крстине, коџабашија је у споразуму са ашарџијом и сељацима одређивао дан када се има предати ашар. Сељаци су претходно достављали ашарџији на којим њивама, по колико снопова и које врсте жита имају. Ашарџија је то уносио у своју књигу, на страни дотичног домаћина, а потом на парчету хартије записао би име сваке њиве, врсту жита и број снопова. Ову је цедуљу предавао дотичном домаћину на чување. Одређеног дана сељаци су са колима одлазили на своје њиве, и чекали да дође ашарџијин човек, да приступе послу. Ашарџија је тога дана узимао више људи да му врше овај посао, и нарочито их је плаћао, јер су морали на коњима јурити цео дан од њиве до њиве. Чим би дошао ашарџијин човек до крстине, сељак би му предао списак њива и врста усева, као и број снопова, и чекао је да се одреди с које стране крстине жели да се издвоји за ашар онолико снопова колико износи ашар — 10%. Ако је ашарџијин човек налазио да нема више снопова у крстини него што је пријављено и на цедуљи забележено, онда просто би натоварио на кола онолики број снопова колико је требало и попли би даље. Али ако би он посумњао да сељак није тачан број снопова пријавио, тј.: ако је проценио да има више снопова, онда је наређивао да се крстине растури и поново преброји. Растурање и накнадно пребројавање било је приметно и штетно јер се том приликом класје ломило, али сила Бога не моли! После тога је ашарџијин човек на цедуљи, што му је сељак поднео, бележио како се зове њива и колико је узето и натоварено снопова, па би отишао даље, а сељак с колима продавао је до друге њиве, или у село, ако је био пренео сав ашар са њива на гумно своје. Одређеног дана за вршидбу ашара, сваки је сељак на свом гумну распоређивао све снопове у кругу, наравно сваку врсту жита засебно, и очекивао ашарџијиног човека да дође да констатује колико је снопова на гумну тј. да ли се слаже број снопова на гумну са бројем на цедуљи и да нису снопови оштећени. Ако се нађе да је све исправно, онда се приступало вршидби. Добивено жито пошто би се измерило кутлама и ашарџија забележио број кутли у своју књигу, пренашало се у нарочите магацине, којима је располагао ашарџија.

У јесен, обично после завршене бербе свих усева, ашарџија је прорачунавао посебно за сваког домаћина, према њего-

вим књигама, колико је имао да му преда ашара од свега што је тога лета брао, било у природи, било у новцу. Приликом предаје ашара у природи, коџабашија је морао сваког часа присуствовати, јер је између сељака и ашарџије често пута долазило до неспоразума. Ашарџија је увек налазио по неку ману донетим артиклима: или памук није чист, или је кукуруз влажан, пасуљ прљав и нечист итд. Тврдња ашарџијина никада се није узимала у обзир, ако и коџабашија не би делно то његово мишљење, јер обично су сељаци доносили ашарџији увек оно што је најбоље, само да не би било замерака.

*

Као што видимо, коџабашија је имао пуно посла и деликатних дужности у селу, јер је он био потребан и властима, када је требало нешто да изведу, а исто тако био је потребан и селу и сељацима, када се тражило и захтевало да узме у заштиту село или сељака. А све ове околности захтевале су да коџабашија буде угледна и ауторитативна личност, те да може лако и успешно да изађе на крај — без пандура!

За све ове послове коџабашија је добијао на име награде по 20—25 гроша годишње од сваког дома — односно *где је горела вагра!* Ако је ашарџија био *човечан*, на крају и завршетку ових послова награђивао је коџабашију са 100—200 кгр: пшнице, што је био добар и разуман, те је сав посао обављен без икаквих трзавица и неспоразума.

IV

СВЕШТЕНИК — ДЕДА-ПОП

Од власти непризната власт, која је имала већу власт у селу и од признате власти — коџабашије — то је био свештеник, или, као га је народ звао, и старо и младо, *деда-поп!*

После коџабашије, у погледу сеоске управе, долазио је свештеник. Свештеник је могао бити противу коџабашије, могао га је и јавно прекоревати, замеравати му и упућивати га, али кмет никада није могао радити и бити противу свештеника. Свештеник се сматрао као неприкосновена личност. Ни један важнији посао, предузет ма од кога у селу, без његова знања није се започињао, нити свршавао. Домаћин, ако је женио сина или удавао ћерку, пре него што би се отпочели преговори, обавештавао је о томе свештеника. Ако би неко хтео кућу да зида, или кућу да купи; дете да да на занат итд., сматрао је да треба пре свега обавестити *деда-попа*. Ако је неко био болестан у породици од тешке болести, домаћин је тражио савета од *деда-попа*. Ако је неко неке учинио нешто на жао, или се позавадио; ако су се у некој задрузи задругари

позавадици и ишло се на то да задруга растури, деда-поп је био ту, да својим саветима и ауторитетом спречи деобу итд. Ако је била свадба, служба (слава), „поврних“; ако је *умраш* (смрт) и *закопувајне* (погреб) — опет је он био ту... Сиромача да утеши, богатог и обесног да прекори — то је била његова дужност! Па и противу коцабашије ако је неко имао што да каже или да се пожали, жалио се и поверавао се прво свештенику. И сам коцабашија, сеоска власт призната од виших власти, у неким озбиљним и ванредним случајевима саветовао се прво и пре свега са свештеником, па је после предузимао што је требало да се изврши. Странац, када је наишао у село, прво је питао за свештеникову кућу! Власти су прво у његову кућу навраћали па су после коцабашију тражили. Јер... у поповој кући увек је било спремно, он је могао увек сваког дочекати: и силника и кроткога; и сиромача и богатога. Једном речју, без њега није се могло у селу, ма да он то није изриком захтевао, или неко други, са стране препоручивао.

Али и свештеници у то доба били су прави „божји“, *народни пастири*. Улицом је ишао смерно и достојанствено. Сваки га је поздрављао, а и он је свакога, и великог и малог, и старог и младог, складно отпоздрављао. Његове речи: „*Да си жив на дедо-поп*“... биле су јаке и крпке, пуне милости и живота. Када би дете на улици срело *деда-попа* и пољубило му руку, и када би му *деда-поп рекао*: „*Да си жив на дедо-поп*“, оно је радосно трчало кући, бацало се мајци у загрљај и срећно, као сунцем озарено, говорило је мајци: Мамо, мамо! Дедо-поп ми рече: „*Да си жив на дедо-поп!*“

Ето такви су били стари наши свештеници! Нико не памти да је видео пијана свештеника, или да се са ким прегонио и свађао. Нико није видео деда-попа у зачељу трпезе, па да пева световне песме. А дешавало се да и он раздраган и расположен, у кући неког свог блиског рођака, на свадби, просидби или томе слично, запева, али шта?! Он је певао „*Достојно јест*“... „*Возбраној војеводје побједителнаја*“... „*Јелици во Христа*“ итд. Када је деда-поп певао ове „*благословене*“ песме, сви су за трпезом престајали јести, седели су мирно и нетрепне по кући престајали су, а жене, ако би држале неке ствари у руди или носиле их на софру, спуштале су их на земљу, прекрштале су руке преко појаса, и изгледало је као да стоје у цркви!

За општом трпезом, ма у чијој то кући било, док свештеник не би благословно „*јастје и питије*“, стојећи и крстећи се, нико од присутних није се ни дотицао трпезе, а камоли да је почињао јести. Све сељаци у селу сматрао је као своје ро-

Ђаке, а и сељаци су га сматрали за свога најближег. Онда је „деда-поп“ био наш народни васпитач, учитељ...

Црква му је била друга кућа, други дом. Ако није био код куће — он је био у цркви. Он је био ту, морао је бити ту, у црквеном трему, с неким у разговору... О чему?... Он то није казивао. Што је неко њему поверио — то је остајало код њега, као да је у зрној земљи било закопано! Он је увек био први у цркви, а последњи је излазио из цркве. Сви који су били у цркви, сви који су отстојали службу божју и који су му пољубили руку, приликом дељења нафоре, сада су опет чекали њега, да изиђе из цркве, да им каже „добрутро“ и „за много години“, па понова сви редом, по старости да му приђу и опет да му пољубе руку.

Свештеник је био поштован од свију у селу. Он је своје сељаке волео, чувао, бодрио, поучавао, саветовао и спремао их за бољи живот. Он плату није имао нити се цењао око вршења појединих обреда. Сваки домаћин, земљорадник, без обзира на број чланова у кући, давао му је годишње два кутла пшенице или ражи. „Ајљакчије“ (неземљорадници) плаћали су у новцу, и то по 10—20 гроша годишње.

Приликом вршења појединих обреда наплаћивао је сразмерно врло мало. За сахрану и све обреде око сахране за годину дана 8 до 10 гроша; венчање 5 гроша, пар чарапа и један убрис; крштење два гроша, један убрис и парче сапуна; обичне молитве и прекађивање гробова 10 пара итд. А често пута ни толико није добијао! Али он је био задовољан, никад није гледао у оно што му се да. Сам пак да потражи, или да наговести што о плаћању — никада! Поред вршења црквених обреда, он је водио и књиге рођених и умрлих. Свако новорођенче уписивао је у књигу рођених, која је имала следеће рубрике: дан, месец и година рођења; пол и место рођења; имена родитеља и име новорођенчета. Неки су бележили и име кума. Књигу умрлих такође је водио савесно и тачно. Бележио је дан, месец и годину; име умрлог, као и очево име и презиме. Оба ова списка свештеник је подносио властима на увиђај, на крају године, по службеној дужности. Пошто спискови нису вођени на званичном, турском језику, то приликом подношења спискова властима у срезу, свештеник је диктирао ћатибу *нуфус дајресине**), који је просто преписивао оба списка и уносио их је у главну, среску, матичну књигу. После месец-два дана, иста ова канцеларија издавала је свештенику у руке *нуфузе* (један вид крштенице) за новорођену децу наплаћујући по два гроша од сваког нуфуза. Свештеник је после нуфузе предавао децијим родитељима на чување.

*) Канцеларија у којој су се водиле матичне књиге.

Нуфуз је био званична, јавна исправа, која је служила као крштеница и као лична карта приликом путовања по вилајету, у ком си рођен. За путовање по свима вилајетима, на основу нуфуза, издавало се *јол тескереси*. Пасош за иностранство издавао се такође на основу нуфуза. Па и венчање није се могло обавити без нуфуза.

Приликом отсељавања из једног села у друго, турска је власт, на предлог месног свештеника, на самом нуфузу, на полеђини, бележила ово пресељење, које се звало *накли меџан*. У исто време он је и у својој црквеној књизи рођених бележио да се иселио и где се отселио. Свештеник пак дотичног села, где је насељавање извршено — такође је ову промену уносио у своју црквену књигу рођених. Женска особа која би се удала у друго село, исто је тако званичним путем преко свештеника добијала *накли меџан* за дотично село. Женска удата у истом селу, где је рођена, преводила се по црквеним књигама, и по књигама у срезу, у рубрику чланова породице онога за кога је удата. Мушкарац када се ожени па пређе као *домазет* у женину кућу, и код свештеника и код средских власти брисао се из списка чланова његове дотадање породице и уписивао се у породичну рубрику своје жене. Ово му је доцније служило као аргуменат, да је званичним путем адоптиран од таста, чиме је стицао право на наследство¹⁾

Све ове послове свештеник је вршио по дужности и за све то није добијао никакву награду.

Свештеник је за село вршио и друге послове код средских власти, јер се и он, као и коџабашија, сматрао сеоским, општим *већилом* (заступником). Ако би неко село хтело да обнови цркву или школу, или нешто ново да се сагради или подигне за сеоску, општу потребу, па је требало да се прикупљају добровољни прилози и по другим селима, у истом срезу, дозволу за ово прикупљање добровољних прилога издавала је средска власт, на интервенцију сеоског коџабашије, а на јемство свештеника. О прикупљеним прилозима водили су рачуна коџабашија и свештеник²⁾.

У таквим случајевима, и село и средска власт, имали су неограничено поверење у свештеника. Никада се није посумњало у свештеника или помислило да ће злоупотребити њихово, односно сеоско поверење. Али ни свештеник никада и ништа није сам набављао нити исплаћивао неке рачуне без договора са коџабашијом или питропом. Такав је био *адет* — обичај!

¹⁾ Ст. Тачовић, Породични односи, Београд 1935. Гласник етногр. музеја, књ. X стр. 42.

²⁾ Ст. Тановић, Народни обичаји у Ђевђелиској кази, Срп. етногр. зборник, књ. XL, стр. 223.

Свештеник је увек пазио и водио рачуна да сви сељаци у селу живе у слози. Није он био неки велики проповедник или моралиста. Он је у цркви говорио кратко и јасно, без натурања свог мишљења. Али, ако би он рекао: „трабуве така да биде” — нико није кришио његову реч. Ма како да су два сељака била крвно завађена, њихова мржња није дуго трајала, у најгорем случају, само од дана заваде па до белих поклада. Та његова пастирска дужност достојно се испољавала уочи ускршњих поклада, *када је мирио све сељаке у селу и кога дана завађених домаћина у селу није смело бити!*

У недељу после подне, дакле у очи белих поклада или ускршњег поста, свештеник је сазивао све домаћине од реда у цркву на „Прошка” — праштање увреда, свађа, зајевница итд.

Сваки домаћин, апсолутно сваки, тога поднева, на позив црквеног звона, морао је доћи у цркву. Нико од домаћина није смео изостати, сем ако није био тога дана у селу. Ако неко случајно или намерно није дошао, црквењак или неко од млађих домаћина одлазио би по њега, да га доведе у цркву. Када би се сви домаћини окупили у цркви, онда је свештеник у свештеничкој, црквеној одори, са јеванђељем у руци, са царских двери, читао опроштајну молитву свима заједно. Потом, држећи у левој руци јеванђеље, а у десној припаљену свећу, пео се у владичин престо, одакле је говорио о праштању увреда један другоме и данас, и сутра, и сваки пут. Обично је говорио: „Нија сме од крф и месо, грешиме и кога одиме и кога седиме; и кога јадиме и кога спијме! Грешиме кога се смејиме и кога плакме! Зато ваја вечар, треба сите да са простиме и уд Бога пруштавија да сакиме! Оти, утре е великденски пост! Как ки чекиме Великден, ако сме грешни, ако не си простиме един на другј. На, јас првно ки ва мољам да ми простите, ако сум згришил на некуго уд вас, сакаки или несакаки! А јас ви пруставам на сити, који сте тука и који несте тука. Да ви биде прустено и уд мене и уд Господ!”

Када је свештеник изговорио ове речи настајала је гробна тишина, али на завршетку, сви пристуни, као у један глас, одговарали су: „Нека ти е прустено и уд нас и уд Госпу! И вадан, и утре и ду века!” После тога, спуштао се на први степенник владичиног стола и певао је тихим гласом: „Достојно јест”... а домаћини, по старешинству тј. по годинама старости, прилазили су свештенику један по један, крстили се и целивали су, прво јеванђеље а потом и руку којом је свештеник придржавао јеванђеље. Пољубивши руку измакао би се сваки за корак натраг и гледајући право у очи свештеника изговарао је гласно следеће речи: „Дедо-попе, ако сум згришил сакаки

или несакаки на тебе или на Госпуд, ти са мољум, ди ми простиш!" Свештеник је на ове речи одговарао: „Нека ти е прустено и уд мене и уд Госпуд!"

Домаћин, који је први пришао свештенику да тражи опроштај грехова, стао би после тога, уз свештеника, с леве стране, достојанствено, као да је сјајно извршио своју дужност. Затим је прилазио свештенику други домаћин, по годинама старости, понављао исто што и његов претходник и, пошто би добио опроштај од свештеника, прилазио би првом домаћину, који је стајао лево од свештеника, и, погледавши га право у очи тражио је и од њега опроштај, изговоривши ове речи: „Куту по малечук уд тебе, знајаки или незнајаки, сакаки или несакаки, може да сум ти згришил! Ти се мољам да ми простиш!" Домаћин до свештеника одговарао је: „Нека ти је прустено и уд мене и уд Госпуд!"... Затим се они рукују*) и овај сада, други домаћин по реду, стане с леве стране првог домаћина.

Тако су се ређали сви присутни, тражили опроштај прво од свештеника па после млађи од старијег све док се тако сви присутни не обреде.

Када би и најмлађи домаћин пришао свештенику и опростио се с њим и са свима домаћинима, који су стајали у једном реду, лево од свештеника, онда је свештеник, једним кратким благословом, завршавао обред и, пошто би свима пожелело „добар пост", улазио у оштар да скине одежду.

Људи, који су мало пре присуствовали овом обреду, чекали су сада свештеника пред црквом, па су сви скупи одлазили напред села, где је обично младеж играла коло, а остали народ посматрао.

На овај начин свештеник је деловао да се сви домаћини измире међусобно — ако су неки били у завади. По угледу на домаћине мирили су се и чланови њихових задруга, на путу, у колу, где се сретну, и то увек млађи је прилазио старијем — без устезања.

Те вечери свештеникова је кућа била целе ноћи отворена. Посете су се низале једна за другом до поноћи. Много је домаћина, који су се више дружили са свештеником, те вечери са својим синовима и снахама, са својим ћерима и домаћницама посећивало свештеника, посећивали своје пријатеље и рођаке, па су се и код куће *опраштали*. Те вечери свештеник није одлазио у посету ни код кога, сем ако је неки ста-

*) Љубљења није било ни међу најближим рођацима. Љубљење руку (млађи старијем) постојало је, али се ређе куландрисало — примењивало.

рији човек, домаћин, био болестан, па би изјавио жељу „да види деда попа!“ Такве је болеснике свештеник радо обилазио, делио им је свој благослов и опроштај.

Свако село имало је свештеника из места. Врло редак случај је био да неко село има свештеника из ког другог села. Стари, изнемогли свештеник припремио је свога наследника врло опрезно. Он је водио рачуна о свему и то врло марљиво. Први услов је био да је дотична особа, у моралном погледу, потпуно исправна, мирољубива, благог карактера, из добре породице, ожењен и без порока. Затим, да није са неким телесним мањима и недостацима и да није лен. Наследник је неколико година морао бити црквени певач, да би изучио потпуно правилно све црквене обреде. У најстарије време, на једно 100—120 година пре ослобођења (1912) изабраник је морао знати да чита и нешто да говори грчки, јер служба и сви остали црквени обреди вршили су се на грчком језику. Доцније грчки језик је замењен словенским:

Свештеника је посвећивао владика. За тај акт нови свештеник је плаћао владици по 2—3 тур. лире и један бохчалуц од попадије (кошуља, гаће, чарапе, убрус, и марама). Од јестива нови поп је доносио владици: погачу, печену гуску, татлију и нову тестију пуну вина. Владика је обављао овај чин у цркви — у својој резиденцији — обично радним даном. Присутствовало је месно свештенство као и један ђакон. Овом чину присуствовао је и коцабашија из села новопосвећеног свештеника са неколико људи из истог села као сведоцима. Када је владика приступао извршењу најглавнијег дела овог чина и сведоци из села новог свештеника морали су гласно узвикнути „достојан је“... Иначе, ако би неко из публике из пакости или мржње узвикнуо уместо „достојан је“... „*није достојан*“, посвећење се обустављало. Због тога се строго водило рачуна о присутнима у цркви када се вршило посвећење.

Свештеник је добијао од владике на поклон један епитрахил.

Одмах после извршења овог чина коцабашија се враћао у село са сведоцима, јер је нови свештеник остајао неколико дана код владике, да би се усавршио у богослужењу.

Када се нови свештеник враћао у село, њега је дочекивао коцабашија са првим домаћинима из села и са рођацима и пријатељима свештениковим. Први је прилазио новом свештенику коцабашија и пољубивши га у руку давао је на знање свима присутнима, да га он, коцабашија, сматра за старијег од себе, те му љуби руку, а да и они сви имају тако поштовати и понашати се према њему у свакој прилици.

Сви у селу свештеника су звали *деда попом*, а у његовом отсуству „поп Стојан“, „поп Риста“, или како му је било име, али никада само по имену и презимену, или само по звању: *поп!* Из овог узајамног поштовања произлазила је власт свештеникова у селу коју су сви поштовали и слушали.

#

Свештеници су имали право да пишу и тестаменте, које је после владика оверавао, а турска власт поштовала, али то су били врло ретки случајеви. Тестамент се звао *диатика* — на грчком, и под тим именом био познат у народу.

На развод брака и браколомство нико није ни помишљао. Ако би се појавио и најмањи неспоразум између мужа и жене, ту су били свекрва и домаћин који су решавали те спорове. Ван породице није се смело о томе говорити*).

V

ПИТРОП — ЦРКВЕНИ ТУТОР

Говорећи о коџабашинском ступању на дужност и преузимању управе над селом, напоменули смо и о начину бирања питропа. А сада да видимо какву је функцију имао у селу питроп.

Питроп је грчка реч и значи црквени тутор, али овде на југу, ова се реч одомаћила и ушла је у наш речник као наша. Питропа је бирало и смењивало село, народ, и то приликом ступања на дужност новог коџабашине. Његова је дужност била да води бригу о цркви и о свима стварима и пословима који су у вези са црквом. Он је набављао свеће, тамјан, зејтин и све остало што треба свештенику и цркви приликом служења св. литургије. Он се старао да у цркви буде примерна чистоћа: под да се чисти, кандила пред иконама да се перу и вода мења, завесе на иконама да се с времена на време оперу, паучина са зидова и икона да се скида, уочи празника и недеље да се прашина са столова и икона скида и купи, те да не буду иконе прашљиве када их народ целива итд. Исто тако морао се старати и о црквеном дворишту и о црквеној огради. Он је црквеним звоном објављивао празнике и то уочи празника. Он је први и пре свештеника улазио у цркву, а последњи је излазио. Црквени кључ је он лично чувао. Нико други није смео цркву отворати или затварати, сем

*) Ст. Тановић: Нешто о духу и менталитету нашега народа око Бевђелије, Гласник Етногр. музеја у Београду, књ. 3, 1928 г.

С. С. Бобчев: Правно уређење Балкана под турском управом. Књига о Балкану I, стр. 165.

када је неког он лично опуномоћавао. Он је био уствари домаћин цркве, црквеног имања и прихода. Он се сматрао и одговорним ако се црква нечим оштети, или се на време нешто не уради за цркву.

Уочи недеље или празника на сат пре сунчева заласка долазио је у цркву да припреми све што је требало, као: звоном да огласи сутрашњи празник, да спреми кандила, наложи ватру, тј. распали дрвени угаљ те да све буде у реду када дођу свештеник и псалт (црквени певач). Затим је уређивао пангар*), тј. из фијока је вадио свеће и распоређивао их је по *пангару*. Када је све ове послове довршавао, онда је стајао уз пангар и чекао свештеника. Обично је питроп морао имати и неког свог млађег (дечка) поред себе, сина или синовца, који је за време службе стајао у олтару и помагао свештенику: додавао му кадоницу, претходно ставивши у исту жар и тамјан. Када је свештеник читао јеванђеље, тај дечко је са стране држао свећу и осветљавао је текст јеванђеља. За време великог входа, иза рипида, дечко са кадоницом у руци кадно је пут пред свештеником.

Чим би се обавио велики вход, питроп је са *дискосом* у десној руци на коме је била прилепљена упаљена свећа на средини (знак да се прикуља прилог за цркву) прилазно сваком посетителу цркве, да приложи свој обол за цркву. Међу женама, које су у то доба стајале у препрати, дискос је носила нека од старијих жена, коју је *одређивао питроп*. По завршеном прикуљању прилога, и један и други дискос (*црквени тас*, ма да ни дискос ни тас нису наше рчне, јер је прва грчког порекла а друга турска) остављали су се на пангар, где су остајали до завршетка литургије. Ако је неко хтео да сазна, колико је тога јутра пало на црквени тас, могао је слободно пребројати новац, а могао је и питати питропа, који је морао казати колико је износио црквени приход тога дана.

Нико није био примораван да да прилог за цркву, али сви се сматрао дужним да приложи макар и најмањи прилог на дискос, јер су сви знали да се црква и школа одржавају од тога прилога. Када сви изађу из цркве, после завршене литургије, питроп је поновно пребројавао новац на дискосу и спуштао га је у црквену касу, коју је недељом носио, с новцем, у цркву, а после тога поново је враћао кући. Колико је питроп спуштао у црквену кесу нико није контролисао. Народ је имао велико поверење у питропа кога је он бирао и кога је могао у свако доба сменити, јер се говорило: „Лакше је поднети жив жар под пазухом, него црквени грош метнути у свој џеп“. Од

*) Велики сто са фијокама, у којима су се чувале свеће, тамјан и друге ситне ствари.

ових прихода што су се прикупљали недељом и празником у цркви, питроп је куповао све што је требало за цркву. Свештеник од ових прилога није узимао ништа. Сем ових недељних и празничних прихода, црква је имала и других прихода, као што су били: од крштења, венчања и парастоса. Затим лети се продавала трава у црквеној порти, дудово лишће, воће итд. Уочи великих празника, и уочи црквене славе, заветнице, људи су поклањали цркви телад, жито, новац, свилобубине чауре итд. Другог дана Ускрса, пре поласка литијом у поље, јавним надметањем у црквеној порти, продавале су се црквене иконе за жито, новце или свилобубине чауре итд¹⁾. Приликом какве болести у некој породици, домаћин је цркви, односно неком свецу, обећавао неку овцу, неко говече, јагње и томе слично. Жене су такође доносиле разне поклоне у рукотворинама (кошуље, гаће, столњаке), памук, памучну пређу, итд.

Све ове поклоне свецима примао је питроп и располагао је њима како он за сходно нађе. Све оно што је требало цркви питроп је задржавао за цркву, а остало се продавало јавно, надметањем, у црквеној порти. Новац је примао питроп. Када је на цркви или школи требало извршити неку велику оправку а у црквеној каси није било толико новаца, онда се узајмљивало од добрих људи да се оправке изврше. Ако је та оправка извршена пре Божића, онда су се организовале русалијске игре, у дотичном селу и по суседним селима, те су се прикупљали доброволни прилози. Од ових ванредних прихода питроп је исплаћивао узајамну суму новаца.

Питроп је водио рачуна и о гробљу, и то како о новом гробљу, тако и о старом гробљу, ван села, које се звале *замански гробишта* или *русалијски гробишта*. Свака већа породица у селу имала је одређено место на гробљу, где су се сахрањивали чланови те породице. Ове парцеле свима су у селу биле познате али ипак, приликом копања новог гроба, питроп је морао бити присутан и одобравао или не копање новог гроба — јер то је од њега зависило. Место за нов гроб није се наплаћивало ни први пут ни у поновном случају — приликом раскопавања после 4—5 година, и поновног сахрањивања костију³⁾. Носила, за пренос мртваца од куће до цркве, набављала је црква, али ништа није наплаћивала за употребу. Пренос мртваца од куће до цркве вршио се на рукама. За опело, парастос, помен итд. црква је наплаћивала врло мало. Обично се сводило на: „колико ко може — толико нека и плати”. Пи-

¹⁾ Ст. Тановић: Народни обичаји у Ђевђелиској Кази, Срп. етн. зборник, књ. XL, стр. 61.

²⁾ Наведено дело стр. 225—226.

³⁾ Наведено дело стр. 261.

троп никада и ни у ком случају није тражио да се мора платити за неки обред, извршен у цркви, ако дотични, у чије је име извршен тај обред, тога часа није био у могућности да плати. Нити се питроп даље интересовао, да ли ће доцније платити или не. Али, ако је неки црквени посао имао да се обави, обављао се врло хитро и без икакве наплате, па ма ко да је био позват да тај посао сврши. У таквим случајевима, на позив питропа, сваки се радо и одмах одазивао, па ма које доба било: лети или зими — дању или ноћу!

Питроп није тражио никакву награду за себе. Он је све лослове и дужности око цркве вршио бесплатно — *за душу* — као једно добротинство. Он се старао да му рад буде беспрекоран и без ичиге замерке. Желео је да му рад буде толико исправан и користан, да би га доцније узимали, при бирању питропа — за пример. Сматрало се да када неко служи цркви, као да служи Богу, а добра дела Бог и добри људи, по ондашњем веровању, никада нису заборављали.

Било је случајева да су се поједини људи, приликом боловања, зарицали да ће правити *измет* (тур. реч, служити) цркви годину дана или две, чим оздраве. Село приликом бирања новог питропа, такве људе је са особитом пажњом бирало за питропе и није им се ускраћивала жеља да испуне своје обећање. Јер ускратити неком да испуни свој завет Богу, сматрало се за велики грех.

Питроп се у селу уважавао и ценио. Његова реч се поштовала и увек се водило рачуна о њој. Он се рачунао и као саветодавни орган, те је у многим случајевима замењивао и свештеника. Коџабација се за неке сеоске послове увек споразумевао и са питропом, јер и он се сматрао као паметан и разуман човек. Питропово сведочење никада се није доводило у сумњу. Као и свештеникова породица поштовала се и питропова породица у свакој прилици и на сваком јавном месту. Питроп је питроп! Он је црквени човек! И административна среска власт питропа је ценила и уважавала, јер *вазуф* код Турака важио је као установа где се ради поштено, те и питропова реч у погледу тврђења или одрицања примала се у сваком случају као веродостојна.

VI

СЕОСКИ ПАДАР — ПОЉАК

И пољак је био у селу орган *сеоске управе*. Иако је њега бирало село са месечном или годишњом платом, ради чега је долазио као подређени орган сеоске управе, ипак избором, поверењем и ступањем на дужност, он је добијао извесну над-

моћност над сељацима, јер су се њему поверавала пољска добра свих сељака у селу и његова реч у сведочењу, у тврђењу или у решавању потрица, равњала се скоро са коцабашијиним речју, која је била увек од пресудног значаја, јер је била реч старешине села. Он се бринуо да се ни на чијем пољском добру не деси или учини каква штета. Он је и дању и ноћу био у пољу. *Место његовог боравка у пољу није се смело знати.* Због тога је сваки мислио, када је био у пољу, или у виноградима, да је пољак ту, у непосредној близини, па можда баш и мотри на њега! Чини ми се да је наша пословица: „Страх ложе чува“, турског порекла, јер и Турци кажу од речи до речи: *Корку (страх) балари (лозе) беклер (чува).*

Али ипак он је себи градио колибу на некој узвишници, одакле је видик био отворен на све четири стране те је могао посматрати кретање појединаца, по виноградима, бостанима итд. Поред колибе негде у средини винограда правило је и *родила гнезда*, на каквом високом бресту, са густим гранама, где се често пута виђао да седи и посматра околину. Он је само ноћу, нико да га не види, свраћао у село, да обиђе своју породицу, и то не сваки дан, јер то се сматрало као пренебрегавање његове дужности.

Главна је дужност пољакова била да пази да се сачувају виноградима, бостан и воћњаци од крадљиваца, да се усеви чувају од стоке, односно да чобани чувају своју стоку да не уђе у туђу њиву, да се нечије имање не оштети хотимице, или нехотице ма на који начин, итд. Због тога је он често пута, ноћу, прагнιο издаље овчаре а дању говедаре, те чим би нечија стока ушла у њиву или виноград, он је ту стоку одузимао од говедара (или овце од овчара) и терао је у село, односно у селски обор. Врата од обора затварао је катанцем. Ако је штета била велика, одмах је потом извештавао коцабашију и реферисао о учињеној штети. Затим је позивао сопственика оштећеног имања и сопственика стоке па су сва четворица одлазили на место учињене штете, да се иста процени. Процена се вршила обично у природи врсте оштећеног усева. *Одређена штета исплаћивала се у времену када дотични усев сазрева.* Пре тога времена није био обичај да се потрица надокнађује.

Ако је пак учињена штета била незнатна, онда се сопственик стоке строго опомињао да као сопственик скрене пажњу својој чувару да се други пут то не деси. За такве случајеве наплаћивала се мала казна, и то по један или два металика (6—12 п. дин.) од главе. По наплати казне стока се пуштала из обора и предавала сопственику.

Селски обор градио се обично у близини средсела, на отвореном месту; извештан простор, од прилике 100 м² оградно би

се прво дубоким јендеком а преко извађене земље полагао се прво трње у густом слоју. На приступачној страни намештала су се провизорна врата од дасака или укрштених обичних гредица, да не би могла стока излазити из обора. Врата су се затварала катанцем. Кључ је носио пољак собом, јер је само он био надлежан да отвара и затвара обор. У неким селима сеоски обор је био ограђен зидом од ћерпича. Такви сеоски обори су стални. Оправке је вршило село заједнички.

И данас су, тамо, крађе врло ретке и у вароши и по селима. Не памти се да је нечију трговачку радњу у Ђевђелији обио или опљачкао мештанин. Домаћице не памте да им је рубље nestало из дворишта, где је остајало целе ноћи да се на ужету суши. Јер казне су још од памтивека за крађу биле драконске — као да су се власти придржавале Душановог законика.

Крађе за грожђе и воће лакше су се опраштале јер се каже: виноград или воћњак подићи није лака ствар и не може свако подићи. Стога, ако је се неко огрешио — може да му се опрости! Али ухватити некога да краде лубенице, тај се кажњавао врло строго, јер је бостан свако у селу могао имати само ако је хтео! Бостан не тражи много посла и за три месеца стиже му род!

У то доба, ако би пољак ухватио човка у крађи грожђа, воћа или лубеница, дотеривао га је са украденим воћем у село и предавао коцабашији, да он с њим поступи како за сходно нађе. Ако је тај „неко“ био први пут ухваћен у крађи и ако би се установило да је узабрао грожђе или лубеницу радећи у близини винограда или бостана, било због жеђи или просто из недољиве жеље да нешто сочно окуси, обично му се праштало, јер за таквог човека довољна је казна била и то, што га је пољак довео у село и претставио коцабашији као неисправног човека. Али, ако је ухватио правог крадљивца, познатог у селу као таквог, онда га је пољак водио у село окићеног украденим плодовима, право код коцабашије а потом и кроз село, задржавајући га на сваком раскршћу, код сеоске чесме или соског дућана, да га сви виде и сазнају шта је урадио. После тога, пошто би се подвргавао и новчаној казни — ослобађао се.

Овај драстични и драконски пример више је деловао и чувао од крађе винограде, воћњаке и остало него и сам пољак!

Био је изузетан случај са бременитом женом. Трудна жена пролазећи пољем поред неког винограда, бостана, воћњака или чега било, слободно је могла свратити и узабрати шта јој се допадне, али само *толико, колико да је мине жеља*. Веровало се да ће бременита жена родити унакажено дете ако не окуси од плода што јој се допао. Јер, сматрало се и веровало да та жеља

није женина жеља да окуси, него је жеља зачетог детета у њој. У неким селима ово допуштање трајало је све дотле, докле жена доји дете, јер млеко њено могло се скосити — прогрушати, па услед тога дете да се разболи а мајка да претрпи велике болове у прсима и млеко да пресакне.

Ако је пољак у чисто хришћанском селу био Турчин, он се сматрао као законити заштитник сеоског атара, а своје сељаке узимао је у заштиту и од самих Турака из суседних села. Поред овога, пољак је био дужан да мотри и на то, да се његовом селу не потури неко прљаво или кривично дело споља, тј. од хришћана или Турака из другог, суседног села, па онда његово село да одговара. Сећам се једног случаја који се десило пре једно 60 година. Мој отац био је црквени тотор, те је црквени новац чувао код куће. Једне јесење ноћи око 10 сати упадоше у нашу кућу коџабашџија и пољак и позваше оца у другу собу да му нешто саопште. Нешто су шалутали и после кратког разговора врати се отац у нашу собу, узе из *долана* (удубљење у зиду са заклопцем од дасака) кесу са црквеним новцем и понова оде код њих. После краће паузе отац се врати и ништа не рече, а коџабашџија и пољак одоше.

Шта је било у ствари? — Пољак је после сунчева заласка, враћајући се кући, наишао на један човечји леш у атару нашег села. По турским законима, ако се убица не пронађе, одговарало је село, на чијем је атару леш пронађен. Да би се село спасло, морао се леш непознатог човека пребацити у атар неког другог села и то нико да не види и не сазна. Јер и у то доба кошуља је била прчка од доламе*). Наш коџабашџија и турски мухтар договорили се да се непознати леш избацити из атара нашег села. Они су нашли два *срчана* човка, којима је пољак показао где се леш налазио, натоварили на коња и пренели на тремеђу између Богородице, Стојакова и Богданаца. За ову услугу ова двојица добили су награду од црквеног новца, с тим да никоме ништа не причају.

Сутрадан нађен је леш на тремеђи те се није могао нико окривити. Сва три села избавила су се неприлике.

Једном речју пољак се сматрао и као извршитељ свих спољних послова и потреба једног села, јер је његова реч била веродостојна. Он је водио рачуна да говеда или овце суседног села не пређу у атар *његовог села*. Пољак је увек говорио, пред људима из неког другог села: „*моје село, моји људи, мој топ, мој коџабашџија*“ итд. Пољак је водио рачуна и о кирџијама, рабаџијама и свима лицима из других места, која су

*) Стојан Новаковић: Село, стр. 66 изд. СКЗ 1943; С. С. Бопчев: Поглед на правно уређење Балкана под турском управом, књ. о Балкану, I, стр. 167, Београд 1938.

заноћивала на територији његовог села. Пазно је пре свега да не секу дрвеће, било за какву потребу или за огрев, да не чине штету усевима, ливадама итд. Он је обилазио путнике, тражио им је путне исправе и наплаћивао је за стоку једнодневну попашу — *отлак параси*, ако би рабације преноћиле у атару његовог села. Он је и одређивао простор докле те ноћи смеју пуштати своју стоку да пасе. Кириције, које би заноћиле са његовим знањем, сутрадан нису смеле поћи на пут, пољак не дође да види и размотри околину, да ипак, и поред издатор наређења, нису учинили какву штету. Рабације, које би без пољаковог знања кренуле сутрадан на пут, ма да су још увече исплатиле *отлак параси*, ипак и саме су сматрале да нису добро урадиле. Јер, понекада рабацијама је требало да неко посведочи где су ноћили те и те вечери, а ко ће им боље посведочити него пољак, коме и сеоска управа и среска власт верују у сваку реч.

Пољак је имао право да мотри и на скитнице. Опасне или сумњиве људе доводио је у село и предавао их коџабацији, да с њима даље поступи по надлежности. А врло често такве људе, по сеоском налогу, спроводио је среској власти.

Пољак је имао право да носи пушку, нож и пиштољ. Морао је бити и пристојно обучен, иначе би лично губио много од свог достојанства и угледа. Што боље и светлије оружје и што новије и чистије одело и обућу, у толико је био и већи његов ауторитет у селу. Старији људи, као и коџабација, често пута звали су га и по имену, а млађи свет звао га, ако је био Турчин, *агом*, а ако је био хришћанин — *чиџом*.

Иако је село пољака бирало и постављало на то место и на ту дужност, иако је он био једини у селу под сталном и одређеном месечном или годишњом платом, иако је био нижи управни орган, потчињен коџабацији, ипак у неким случајевима, особито ако је био Мухамедове вероисповести, он је био сматран од стране среских власти као веродостојнији и од самог коџабације. Али такве прилике он је користио само онда, када је то сведочење ишло у корист самог села, у коме је са службом, а никако у своју личну корист или у корист кога другог Турчина.

Као што смо напред напоменули, он је „своје” село бранио, у корист „свога” села сведочио и заузимао се не само у обичним приликама, код обичних Турака, него је бранио село и сељаке и код самих власти, ако је требало селу помоћи. Из ових разлога често пута чисто хришћанско село бирало је за пољака Турчина, кога су из раније познавали као доброг и исправног човека. Иначе — непознатог или неисправног никада нису бирали за пољака.

Пољак је имао право и на *јемеклик**) од сеоских бостана, винограда и осталог воћа. Имао је право да изабере по неку лубеницу, корпу грождја, корпу воћа итд. али ово право није смео користити још првих дана, када први плодови почну сазревати и није смео никако користити се само са једног бостана, једног винограда или једне воћке. Што је најинтересније, све те плодове, које је узабирао овде-онде, од свуда помало, морао је носити кући *само дању*. Ноћу није смео ништа да носи кући. Исто тако ништа није смео ни продавати, јер то више не би био *јемеклик*, који му је одобрен и на што је имао право, него коришћење и пљачкање туђе имовине, која му је била поверена на чување. Таквим поступком онемогућавао је даљи свој опстанак у том селу као пољак — јер то није било дозвољено. Пољаци су се тога чували као од живе ватре.

Пољакова годишња награда зависила је од броја донума винограда, башта, дудара, ливада и донума пољских усена. Колико пак да се плаћа по донуму решавало је село у споразуму с пољаком.

VII

ДОМАЋИН ИЛИ СТАРЕШИНА ЗАДРУГЕ

Оно што је био коџабашџа за село, то је био домаћин за задругу. Домаћин или старешина задруге био је одговоран за све своје чланове пред коџабашџом, пред црквом и пред селом — подразумевајући збор сеоски. А чланови задруге били су одговорни пред домаћином у сваком погледу и у свакој прилици. Царске даванине, ашар, ђумрук, једном речју све даванине што су породица или појединац из његове породице били обавезани да плаћају тражиле су се од домаћина. Па и за најобичније и свакидашње ствари, као што су позајмице, услуге, помоћи итд. тражило се од домаћина, извршавало се с његовим знањем или с његовим одобрењем. Домаћица је била као посредник између чланова породице и домаћина. Сваки члан породице радије се обраћао домаћици него домаћину, а она је сироводила њихову жељу или потребу домаћину са образложењем. Домаћин је или одмах одобравао или наређивао да се сачека згодније време, боље прилике итд. Домаћин је био оличење правичности. Он није правило разлике међу члановима породице ни у чему. Сваки је добијао што му је припадало, сваки је радио *за укуп* — за задругу, јер је било све

*) Јемеклик — исхрана. Извесна количина плодова на коју је пољак са својом породицом имао право. „Јемеклик“ може да узабере и носи кући само пољак а не и чланови његове породице.

у кући заједничко — вкупно — сем ствари, као одело и обућа, што су служили посебице појединцима. Ту је било ограничење и знало се чије је шта и по томе се ценило колико је који члан чуваран у ношењу одела. Ако је неко од чланова породице нашао неку ствар или ако је некоме поклоњена нека ствар, није се смело рећи: „то је моје” или „то сам ја нашао — мени припада!” Мираз, или слично томе, чим би се унео у кућу, то је одмах већ припадало свима у задрузи.

Прича се и данас један врло интересантан случај о заједници у породици. Млада једна добила је од свог оца, као свадбени дар, једну младу јуницу. Сваке вечери, чим би говедар дотерао стоку у обор, она је прилазила јуници и милујући је говорила говедару: „Како моја јуница, је ли пасла данас добро, јеси ли је напојио итд.” Свекру се то није никако допадало и неколико пута је снаху опоменуо да то не чини, јер у његовој кући нема ни „моје” ни „твоје”, него је све *наше*. Али невеста никако да послуша и да се окани те навике, него је продужила и даље да се пред другим снахама истиче, како она има своју јуницу итд. Ово није било право ни осталим укућанима, јер нису били навикли на тако што. Наконлетку свекар је решио да излечи снаху од ове мане, те, једне вечери, када је опет снаха пришла јуници, свекар дограби секиру и лупи јуницу посред чела и обори је. Јуница се изврну на земљу и паде. Са секиром у руци окренуо се снахи и рекао је: „У нашој кући нема ни *моје* ни *твоје*, него је све *наше*!” Затим је позвао своје синове и наредио им да убијену јуницу извуку из обора и баца је у поље, јер није хтео ни њено месо да користи.

У погледу морала, домаћин је, уз припомоћ домаћинце, водно строго рачуна над члановима своје задруге. Морал је био најсветлија тачка у животу сваког задругара. Није се смело ни помислити, а камоли десити да је неки члан породице био неморалан. Женске су и саме водиле рачуна о своме *рзу и намзу* (поштењу) на сваком кораку. Женске хаљине биле су нарочито подешене да сакривају облике тела. Гола рука, преко лаката, није се смела видети ни у ком случају. Хаљине сиреда морале су бити закопчане од појаса до грла. Са откинутим дугметом на прсима жена или девојка није се смела појавити ни у кујни, а камоли пред неким мушкарцем. О краткој хаљини није било ни помена, а женске гаћине морале су по дужини ногавице бити једнаке са хаљином, тако да при сагињању никада се није могла видети гола нога изнад колена. Женска, ма кога узраста била, није смела сама да пође у поље или у виноград, на посао или шетње ради. Она је морала повести собом макар и неко детенце од 5 до 6 година, тек да не буде сама. Сама жена да иде пољем сматрало се недопуштеним.

Удаја девојке није била присилна него увек у споразуму. У нашем крају момак није плаћао за девојку ни пет пара, па била она из сиромашне или из богате породице. Таква трговина није никада обављана у Бевђелијској кази, сем ако је девојачки отац био врло сиромашан човек, па му се са младожењине стране притицало у помоћ, ради обављања свадбе. Младожења је понекад добијао и мираз уз девојку, ако је била јединица у родитеља, али док су младожења и млада били у заједници, у неподељеној задрузи — мираз је користила задруга, као заједничку ствар. Тек по распадању задруге мираз је припадао и прелазно у руке младе и младожење, без икаквог права на накнаду за раније коришћење од стране задруге.

Ако је нека женска занемаривала ове прописе, домаћин је преко домаћице давао на знање дотичној „женској глави“, да он то не одобрава, а чим се није одобравало, знало се за последице. Домаћин је водио рачуна о светињи брака. Уочи недеље и за све време великог поста муж је спавао одвојено од своје жене. На њиви, када се жање или сеје, муж није смео поћи заједно са женом^{*)}. Дешавало се, иако мало тугаљиво, али дешавало се, да домаћин на вечерн ускршњих белих поклада, опомеће младе парове речима „вечерас спавајте са својим женама јер од сутра настаје ускршњи пост, па се спава одвојено^{**)}“.

Поред ових и сличних других дужности, што је домаћин вршио сам у својој кући, јавно и спонтано, биле су и дужности много компликованије, а које је вршио врло обазриво.

Као што смо напоменули, да је за село одговарао коцабашија, за цркву свештеник и пштроп, за потрицу у пољу пољак или домаћин чија је стока учинила ту штету, тако исто и за породицу, односно за све чланове у породици, одговарао је домаћин. Рецимо, ако је пољак приметио неку крађу или потрицу, али није био сигуран или није могао утврдити ко је ту штету или крађу извршио; али ако је ипак, на основу неких знакова или околности (подозрења), дошао до неког закључка, онда је он ту своју сумњу саопштавао у поверењу коцабашији. Коцабашија је у оваквим случајевима поступао врло опрезно. Он се прво састајао са домаћинском дотичне породице, чији је члан осумњичен, и то насамо, и пошто би изложио пољаккову сумњу, и то не у виду оптужбе, него вишемање у циљу расветљавања ствари, молио га је да извиди ову ствар и да га обавести. Домаћин је примао то дискретно спон-

*) Цемс Ц. Фрезер: Златна година, стр. 179—183, Београд 1937.

***) Од госпође Драг. Ј. Милуновић (стан Беличка бр. 23, Београд), родом из Приштине, сазнао сам да је Хаџи Димитрије — Приштевац, такође уочи поста, издавао ову заповест својим задругарима, коју су строго поштовали

штење на знање, али *без правдања или одрицања унапред*, него као дужност о којој он треба даље да води рачуна, те да се дође до истине, која је била у овом случају њему најпотребнија.

Домаћин је сада узимао на себе дужност последника у својој породици и трудни се да утврди праву истину. У сваком приликама домаћин је вршио своју дужност савесно и достојанствено, без обзира да ли ће осрамотити или огласити за кривца пред селом свога члана породице или ће спасти част свога задругара, а с њим заједно и поштен глас своје задруге. Њему је копашица поверио ову ствар, јер је имао у њега домаћина, велико поверење, и зар би он дозволио да се такво велико поверење изгубио због непромишљеног поступка неког малолетног или чак и несмотреног члана његове породице! Зато је он приступао овом послу без околишења, јавно, пред свима укућанима, позивајући уједно и све њих у помоћ, да му помогну, те да се дође до праве, материјалне истине.

По селима, обично леги, није обавезно да сви укућани заједно ручавају, јер послови нису дозвољавали, али увече, сви су заједнички седели за софром и вечерали. Када је домаћин имао да саопшти какву важну ствар, он је то обично саопштавао увече, за софром, и то пошто се заврши са вечером, јер обичај је био, да се пази, да никоме вечера не *преседе*. Опомињање некога од стране домаћина, пре него дотични члан довечера, сматрало се варварским поступком.

Дакле, пошто би се завршила вечера, онда је домаћин упозоравао све присутне да има нешто да их пита. И после мале паузе, домаћин је упућивао опште питање свима укућанима, на пр.: Ко је од вас тога дана (када је била крађа извршена) био у бостану или винограду, на том и том месту (именујући тачно место где је крађа извршена), и да није случајно и не размишљајући много, дирао у бостан или виноград тога и тога домаћина, нашег суседа, итд. После ових речи, домаћин би заћутао и очекивао одговор. Међусобни погледи, укућана укрштани су се и мимиком су се питали међусобно и размишљали о постављеном питању. Порицање, негирање, прећуткивање или обмањивање није се очекивало. Одговор је морао гласити: „Тога дана ја сам био“,... или, ако нико није био реченог дана у близини места, где је крађа извршена, одговор је био јасан и категоричан: „Нисмо били“... или: „Нико од нас, тога дана, није био послом у том крају“...

Није се запамтило да су синови, браћа или синовци итд. *преварили или обманули домаћина за софром и сакрили истину*. Вечера је започињала крсним знаком и завршавала се такође крсним знаком, уз благодарност Богу, те лажима и обманама ту није било места.

Домаћин је веровао члановима своје породице без икаквог даљег проверавања. Сутрадан он је саопштавао коџабашини резултат истраге, тј. да његов „човек“ није учинио ту крађу. Али ако би домаћин утврдио и пронашао кривца, он би исто тако озбиљно и достојанствено сутрадан саопштавао коџабашини, да је занста „*његов човек*“ учинио тај преступ, и од тога часа *сматрао се он сам као ствари кривца, а не дотични члан његове породице*, који је извршио крађу. Без икаквог правдања он је примао на себе све последице, јер према сеоском обичају *домаћин је пред селом одговоран за све чланове своје породице, у погледу учињених кривица*, а чланови породице били су одговорни домаћину за све своје кривице. Ако би имало што да се надокнади или плати на име отштете, то је домаћин, *без саветовања са укућанима*, чинио сам.

Коџабашинија и пољак даље нису водили бригу о том случају и сматрали су да је ствар тиме окончана, али домаћин је и даље водио бригу о томе. Он је, опет на вечери, саопштавао свима укућанима, да је ствар решена на тај начин, што је одбранио своју породицу према њиховом исказу, или да је платио глобу или штету и да је обећао и дао реч коџабашини, да се неће други пут поновити такав случај од стране чланова његове породице. Ако је одбрана била праведна, присутни су се пријатно осећали и коментарисали су учињено дело, али ако је кривац био међу њима, сви су присутни са снисходљивошћу примали саопштење и изгледало је као да су сви на софри сукривци, што се тако нешто могло десити са њиховим чланом породице. После малог ћутања кривац је смерно устајао са софре и молио домаћина да му опрости, обећавајући јавно, пред свима, да се други пут неће преварити и неће срамотити ни њих ни себе. Да би обећање било што свечаније, кривац је тражио руку домаћинову да је пољуби, у знак праштања. Домаћин се тада обраћао свима за софром, отприлике овим речима: „Ја бих му опростио али бојим се да нас опет не осрамоти, па пита ћемо онда?!“ Кривац се стојећи обраћао молбом и осталим укућанима и поново је молио и обећавао да ће бити надале исправан и поштен члан итд. Тада су сви присутни молили домаћина да му опрости, а домаћин, у знак опраштања, место руке, пружао му је парче хлеба са софре, да пољуби. Кривац је прихватио парче хлеба и, уз српни знак, љубио је хлеб, и потом истим парчетом хлеба дотицао се очију, у знак заклетве да ће се држати обећања, у противном да ослепи.

Велика је срамота била за домаћина, па и за целу породицу, ако би се понављали такви случајеви. Али ако би се десило да су пољак и коџабашинија криво набедили неког члана

који се потпуно оправдао пред домаћином, онда је домаћин устајао у одбрану свога члана *мушки и витешки* и није дозвољавао да се његов члан срамоти.

Памтим један врло интересантан случај из мог врло раног детињства, који се десио у мом селу. Био је набеђен један младић, као да је једне вечери, чувајући свога коња на ливади, ушао у нечији бостан и да је избушио подоста лубеница, тражећи зрелу да је откине. Пољак је осумњичио тога младића*), јер другог те ноћи, у том сектору, није видео. Коцабашија је поверовао и учинио је по својој дужности, тј. известио о томе домаћина. Домаћин је наваливао да се крађа призна, јер су све околности поткрепљивале пољакову тврђду. Али дотични младић никако није признавао и бранио се до краја. После дугог испитивања и трагања није се могло утврдити да је и неко друго лице, те вечери, боравило у том пределу, што је и сам окривљени тврдио, те је домаћин дошао до закључка, пошто као и пољак и коцабашија, да је његов „човек“ крив. Оштро га је прекорно за софром и као кривца и као обманљивача. Оптужени никако није признавао намештуну му кривицу. Када је домаћин нагласио да му никада неће опростити ову кривицу, окривљени се дигао са софре, прекрстио се, пољубио парче хлеба што је било пред њим и изашао је напоље.

Те вечери окривљени који је имао око 22 год. спремно се и сутрадан рано, док су сви укућани још спавали, отишао у Солун. Скоро 2 године остао је у туђини. Његови укућани били су у великој бризи, јер на све њихове поруке није хтео ни да одговори, пошто је сматрао да су и они криви што му нису веровали а поверовали су пољаку, туђину, коме је требало ово покриће, тј. да је нашао кривца.

Скоро после две године пронађен је прави кривац кога је коцабашија јавно казнио, да би се дало задовољење ономе, који је на правди Бога набеђен и ради чега је напустио чак и своју породицу. Коцабашија, кога је цело село осуђивало, и који се и сам осећао кривцем у овом случају, замолио је свештеника, да оде у Солун, да пронађе на правди Бога окривљенога и доведе га у село. „Окривљеног“ су дочекали ван села коцабашија и домаћин, па су сва четворица ушли свечано у село, манифестујући на тај начин *својску правду*.

„*Својска правда*“ и „*јавни народни суд*“ били су неумитни и према самим домаћинима, који нису умели паметно управљати својом задругом или који, и својим понашањем и делима, не само што су штетили и срамотили своје чланове задруге, него су били од штете и целоме селу. У таквим случајевима,

*; Андон Гошв из села Богородице.

коџабашија и свештеник имали су прећутно право и одобрење од села да саветују и поправљају такве домаћине, па чак и да их кажњавају, ако се тај њихов начин управљања породицом није слагао са правдом и моралом.

Да наведемо један *класичан* пример из кога ће се видети, докле се та „сеоска правда“ пружала и какве је тешке казне изрицала и примењивала.

К. Ајдамаков, домаћин из села Сирминина, са многобројном породицом, предузео је био на себе једну деликатну дужност, да за своје село сврши неки поверљиви посао у Цариграду, а који је био скопчан са повећом сумом новаца. Ајдамаков је пошао на пут без икаквог званичног испраћаја, скоро поверљиво, с обећањем да ће посао свршити што пре. После два месеца Ајдамаков се вратио у село исто тако „нечујно и невиђено“, али није свршио поверени му посао: „*јер је новац изгубио*“. Сељаци су се згранули, запрепастили, јер није била мала поверена му сума новаца, али му њихта претходно нису рекли. Ђутали су али и... сумњали су! Читаву годину дана проверавали и најзад су наишли на траг код једног кујунџије у Бевђелији, код кога је Ајдамаков замењивао неке мало општећене лире за здраве. На тај начин утврдило се да Ајдамаков није изгубио паре на путу, него их је сакрио и присвојио за себе. Напослетку је и признао.

На сам дан Св. Арханђела Михајла, после службе Божије у цркви, остану у цркви само сеоски домаћини. На овоме сабору они реше, да Ајдамакова казне, и то тако *љут* (строго) да више никоме из села не падне на памет да тако што учини. После тога пођу сви присутни, водећи и Ајдамакова, уз Сирмининску Реку, горе у планину. Када су стигли до једне врло стрме и дубоке провалије, где река цепа једну стену на две половине и хучно се пробија кроз стену и шипражје, ухвати К. Ајдамакова за руке и ноге и баце га у провалију, одакле му ни врана кост није могла извући.

За ову сеоску казну нико ван Сирминина није чуо ни сазнао. Породица Ајдамакова није никога тужила за ово убиство, него је чак сматрала да је овим актом скинута љага са свих чланова Ајдамакове породице. Турске власти такође нису сазнале за ово убиство, а на крају године, месни свештеник, уз општи извештај рођених и умрлих у дотичној години, поднео је извештај и о Ајдамакову — да је природном смрћу умро.

И данас, ради сећања на ту сеоску правду, стена, са које је Ајдамаков бачен у провалију, зове се *Ајдамакова Стена*.

Из овог последњег примера може се видети и оценити, колико је била моћна и јака стара сеоска управа и какве је казне примењивала. Али, уочава се и још нешто: са каквом су

обазривошћу ти људи казну изрицали?! Нису они настојавали да се одмах Ајдамаков казни, чим се вратио у село и чим је изјавио да је поверени му новац изгубио!... Не... Јер човек тврди да је новац изгубио... Како?... И он сам не зна... Зато се ћутало... Али... и сумњало се. Никоме се ништа није говорило о томе, све док се сумња није обистинила. И наравно — казна је следовала... нечујно, тихо, као што је и вест о изгубљеном новцу примљена, тихо; без икакве ларме и негодовања.

Због оваквог начина управљања селом, ред и поредак у селу били су савршени. Поштење је било за дивљење. Лаж није постојала; а поверење је било неограничено. Позајмити новац могао си само у четири ока! Вратити га исто тако — *јер зашто и други да знају наше домаће ствари!*

VIII

СЕОСКИ ГУВИДАР — ГОВЕДАР

Сеоски говедар није се рачунао као члан сеоске управе, али како је својим радом и позивом у неким случајевима и он помагао сеоску управу, то смо га за њега резервисали мало места у овом списку.

Под именом „селски гувидар“ не треба разумети човека који је чувао сву сеоску рогату стоку, него човека који је имао за дужност да чува само краве музаре, биволице музаре, телад, ждребад и магарице. За осталу марву сваки је домаћин имао свога посебног говедара, који је чувао и терао тамо, где је орач тога дана орао, јер му је та стока била потребна за рад.

Говедара је бирало и постављало село, тј. договорно, на заједничком састанку домаћина који су имали горе именовану стоку. Могао је остати и прошлогодњи говедар, а могао је бити бирач и сасвим други човек, ако прошлогодњи није био подобан. Говедарова дужност је отпочињала првог марта, када су га и бирали, и трајала је до првог марта идуће године.

Говедара су плаћали у новцу, а од орача примао је и жито. Уз погодбу у новцу, по некада је село (из опште, црквене касе) говедару давало и опанке и пар одела, јер је он по некада вршио и неке споредне дужности и сеоске послове. Ако село није имало *пратогира* (бирова) говедар је привремено вршио и ту дужност: обавештавао сељаке о каквој наредби, позивао некога да се јави коџабашији итд.

Ако је село било велико те је било доста и крава, онда су обично бирали два или три говедара. У таквим случајевима обично су бирали оца и сина, или два брата, али није било обавезно да буду род. Довољно је било да се слажу.

Свако село имало је одређено место, обично на крају села, где је говедар ујутру чекао да му свака породица дотера и преда своју краву, биволицу итд. на чување, а после тога он је све заједно терао у поље на попасу. Место, где се изјутра стока прибирала, звало се *гувидарик*. Свако село је имало одређено место за попасу, за ову врсту стоке, и то се место звало *мера*. Мера је била обично земљиште непосредно за обрађивање, заједничко, сеоско те је сваки сељак имао право да га користи само за попасу. Нико није имао право да на њему што подиже, посеје или посади. Ко није имао стоку да га користи као и остали, није имао права ни да тражи какву накнаду. Као општа, сеоска попаша, она није била оптерећена ни порезом нити каквим другим наметом.

Говедар је био дужан, после сунчева заласка, сву стоку да дотера у село, одакле се после стока сама разилазила по кућама. Говедарева награда расла је пропорционално са бројем стоке, коју је он чувао преко дана. Награда се обично одређивала на главу, по 2—4 гроша годишње.

Ако би стока, дата на чување сеоском говедару, учинила преко дана какву штету у пољу, сопственик стоке није плаћао ту накнаду, него је исту надокнађивао говедар. Јер, сматрало се да је говедар крив што није чувао стоку а не сопственик, који је своју стоку поверио говедару на чување, и ради чега је он плаћао говедару говедарлук.

Сваки домаћин био је морално обавезан да говедару исплати још пре Божића, иако је говедарова дужност престајала тек првог марта идуће године.

Ако би нечија крава, кобила, биволица итд. пркла пристека јула месеца, сопственик је плаћао говедару за црклу марву за пола године. А ако би пркла после Светог Илије (празник Св. Илија сматрао се за сред лета) онда морало се платити за целу годину. О великим празницима сваки имућнији домаћин говедару је додељивао по неки поклон ма у чему било. Ако није имао своју кућицу, па је био вољан да нешто подигне и створи за себе, неко мало склониште или томе слично, скоро сви су га помагали, било новцем било у материјалу. Када се нечија крава или биволица, коју је он преко дана чувао, отели, опет је добијао поклоне у ручковима и новцу. Уколико је говедар био заузимљивији и предусретљивији утолико су га више и награђивали.

Говедара и пољака сматрали су за најпоузданије сведоке у пољу. Иако су говедара сматрали као последњег човека у селу, у погледу ауторитета, а и положаја, ипак његово сведочење узимало се, после пољака, као најтачније и у селу и пред властима у срезу.

Говедар је био најсиромашнији и најмирнији човек у селу. Говедар — момак, неочењен, врло тешко могао се оженити у свом селу, тј. девојком из свог села, јер, девојке нерадо су гледале на говедара у селу, узмијући у обзир његов социјални положај у друштву. Стога су у последње време ову дужност вршили обично Цигани. Исто тако тешко су се и говедареве ћерке удавале у истом селу. Нико није волео да се каже да је његов син узео за жену говедареву ћерку па мако-лико она била вредна и лепа. То је једини случај где је село чинило неправду према своме ближњем. Жене када су хтеле неког домаћина или момка нагрдити и увредити, обично су му пришивали епитет: Море, селски гувидаро! Ти си за гуведа да чувиш а за друго неси. Мајка сина, када је хтела да прекори, обично је упућивала речи: Море, селски гувидаро...

IX

ЗАЈЕДНИЧКА СЕОСКА ДОБРА — СЕЛСКО

Заједничка сеоска имања (добра) су била: сеоски забран, звани *селска курија* (реч курија дошла је од турске речи кору, од глагола *корумак* — бранити или чувати), *селска мезра (попаша)*, селска чесма, селска одаја (соба за стране путнике и намернике, који изненада дођу у село а немају рођаке или познанике у том месту), селски патипшта (путеви), каменоломи, дрвеће — поред чесама или извора ван села, реке и речне притоке, обале Вардара и то докле се простире сеоски атар, дивљач, птице и рибе, стара селска и заманска гробишта, црква, сва непошумљена брда под именом *селска мезра*, и средсело — празан и раван простор, на коме се о великим празницима игра, приређују састанци, договори итд.

Зиратна земља коју су сељаци обрађивали била је приватна својина. Исто тако и све зграде по селима у којима су људи становали или су биле намењене за какву другу сврху, биле су приватна својина. На сва ова имања, тј. на њиве, баште, винограде, куће, саманлуке итд. и Турци и хришћани имали су и тапије. Право отуђивања*), тј. продаје постојало је и то у неограниченој мери. Куповина зиратне земље, винограда, башта, дудара итд. била је такође неограничена и за Турке и за хришћане. Хришћанин је могао купити од Турчина а и Турчин од хришћанина. Својина се доказивала и потврђивала писменим путем или тапијом, издатом од власти и гласила је на име *старешине задруге — купца*.

*) Ст. Новаковић, наведено дело, стр. 134.

Како су Турци дошли, односно како су раније стекли право на своју зиратну земљу ни најстарији људи по селима не памте. Још 1905 године када сам прикупљао материјал по селима, у околини Ђевђелије, распитивао сам најстарије људе, као што су биле: Јанко Поповић, поп Стојан Костић, поп Ристо Стојанов, звани католик, који су тада имали отприлике 70—90 година а били староседеоци, али они нису умели да ми кажу на који су начин Турци дошли до зиратне земље. И њихова имања нису била комплексна, као и хришћанска, те се да закључити да су и они куповали парцелу по парцелу. Памте само један случај, како су им стари причали, на који је начин једна була дошла до зиратне земље. Шејме ханума из Цариграда, супруга неког царског благајника, дошла је у село Мачуково и огласила је цело село, са сеоским атаром, за свој чифлук. Затим је дошла и у село Богородицу и од атара овог села, где су биле најбоље њиве, заузела један део и присвојила га као свој мали чифлук. Није она бирала и распитивала да ли су присвојене парцеле хришћанске или турске*). Среска власт у Кукушу издала јој је тапије, обележивши и синоре, да је све то њена својина, као *наслеђе од неког њеног претка, бившег војног поглавара у том крају*. Она је подигла велики двораци у с. Богородици, са преко 70 одељења. Двораци је био, као и све споредне зграде околу главне зграде, опасан високим зидом. У дворациу је био бунар и пекара. Она је становала у Цариграду али лети је долазила у Богородицу и проводила по месец — месец и по дана. У дворациу је становао субаша са извесним бројем сејмена. 1885—86 год. због догађаја у Бугарској, турска војска која је из Мале Азије стигла у ове крајеве, посела је двораци за своје потребе. Тада је двораци претрпео велике штете, а приликом повлачења, после годину дана, и свим је демолирао. Од тада је двораци напуштен и постепено се рушио, те су, пре ослобођења овог краја 1912 г., били остали само темељи.

По нашим селима, која су била још у то доба ушорена, сви хришћани нису имали сопствену зиратну земљу, ма да су имали своје сопствене куће, своје винограде и своје баште дударе. Таквих случајева било је и код Турака. Али било је и таквих који нису имали ни својих кућа ни зиратне земље. Они су становали у беговим кућама и обрађивали су бегово зиратно земљиште на *јарја* (на пола) и звали су се *јарације* —

*) По причању Јорук Исина, главног надзорника овог чифлука, Шејме ханума водила је порекло од некога беглербега, који је у старини управљао Доњим Повардарјем. Становао је у селу Мачукову. Суседна Циганска Клисура била је под његовим надзором. На основу тога она је добила Мачуково и нешто земље у суседном селу Богородици.

наполичари. Они су радили бегово имање и становали у беговим зградама, све дотле док нису стекли своје домове. Чим би стекли кућу, они су се селили из бегове куће у своје, ма да су продужавали да обрађују бегово имање и даље напола. А ако би дошли и до своје зиратне земље, онда су без икакве сметње напуштали и бегову земљу, или су задржавали само извештај број парцела, да и даље обрађују уз исте услове као и до тада. *Нико није био везан за бегову кућу или земљу.* Из тих разлога бегови су често пута продавали своје зграде у селу па уз зграде продавали су и по неку парцелу зиратне земље. На тај начин сељаци су неосетно долазили до својих сопствених кућа и сопствене зиратне земље те је било све мање и мање бегова и ага по селима.

Када би се неки сељак примио да буде *јарација*, он је са бегом склапао уговор: да му бег да потребну количину семена од свих врста жита; ако није имао стоку да му купи два вола, једну краву и једно магаре; да сва слама од вршидбе остане јарацији, да има право на два-три донума земље за памук и бостан, без обавезе на деобу, тј. сав приход да припада само јарацији. Ако нема алата за обрађивање земље — и то да му купи.

Све ово што би бег купно рачунало се као дуг јарацијин бегу и то без камате. Такав дуг звао се *демир-баш*. Јарација га је исплаћивао постепено у житу или новцу и то колико је када могао. Када јарација исплати сав дуг, стоку и све остало, што је с бегове стране набављено, све је прелазило у његову својину. Тада се и првобитни уговор мењао у корист сељака. Сељак је добијао два дела од свих усева а бег један. Ова сразмера звала се *шкили-бирли* = 2:1.

Бег није могао ни у ком случају да отера сељака са имања или из куће, али сељак је могао у свако доба да напусти бега. У том случају дуг *демир-баш* морао је исплатити одмах или оставити односно предати бегу све оно што је бег купно.

Од зимске попаше, о којој смо раније говорили, бегови нису добијали на име попаше никакве накнаде. Њихов део остајао је сеоском вакуфу. Само, за време вршидбе, када су обично сви бегови посећивали своје јарације, ради деобе жита, добијали су од сеоских овчара око 40—60 литара млека и од тога млека правили су слатко јело тако-звано *сундурме*, па су сви бегови те вечери заједно вечерали.

Бегови нису становали у истом селу са јарацијама. Они су становали у чисто турским селима, као што су била Мајадаг, Карасинанци, Алчак итд. Чим би примили свој део жита одмах су одлазили у своја села и врло ретко се депавало, да

неки бег зими дође у село да посети свога јарадију. Ни сељаци нису посећивали своје бегове.

Не памти се да су сељаци заједнички обрађивали неке комплексе земљишта, па да су плодове са тога земљишта заједнички трошили или делили. Нису постојали ни такви називи, за поједине парцеле, на основу чега би се дало закључити да је некада, у најстарија времена, било и таквих случајева. У неким селима поједини сељаци поклањали су цркви неку љиву или башту дудару — *за душу*. Ове њиве сељаци су заједнички обрађивали а плодове је прибирао питроп — за цркву. Ова имања звала су се црквена или вакуфска имања.

Сада да видимо чему су служила сеоска, заједничка имања, која нису била зиратна — тј. земља за обрђивање.

1) *Селска курија* (забран). Свако село имало је своју курију од давнина. Па и она села, која су била у самим планинама, поред *балтал'ка**) имала су своје забране, који су били обележени синорима, и на које су имали и тапије. Сеоске курије искориставале су се само у случају великих потреба. Нико није смео самовољно да сече дрва у курији, без сеоског одобрења. Забран се користио само за *сеоске школе* и *сеоске одаје*. Затим и за сахрану муслимана, ако их је било у селу. Само у изузетним случајевима, ако је зима била врло јака и дуга, ако су били велики снегови те су путеви били затворени соспама (сметовима), онда се сеоској сиротињи и сеоском говедару одобравало по два до три бесплатна товара огревног дрвета из курије. *О таквом одобрењу поред коцабаније морао је знати и свештеник, азе и пољак*. Говорило се и правдало на овај начин: ако се једном или једанпут одобри сеча и онима који су се могли снабдети преко лета дрвима, онда ће се случај и с неким другим поновити, и то ако не исте године а оно идуће године или доцније. Стога, уопште, никоме се није одобравала сеча, ма колико зима била јака, сем ако је био неко тешко болестан у некој кући те се изузетно одобравала сеча за два до три товара, по врло ниској цени или бесплатно.

Поред горњих случајева курија се смела користити и онда ако је требало да се поправи или постави нов мостић, да се спречи одроњавање неког брега или кварења пута од бујице или потока итд. Црни трн (*Raliurus akuleatus*) и кушине копати и брати у забрану и носити кући ради ограђивања дворишта није било забрањено. Брати жир, плодове дивљих (горничка) крушака, зрелих кушина, белог глога и томе слич-

*) Балтал'к — део државне шуме, додељен појединим селима, из кога су се сви сељаци снабдевали огревним дрвима. Продавати дрва из балтал'ка није било дозвољено.

по није било забрањено. Није било забрањено ни ловити дивљач и птице како пушком тако и другим справама. Стоку напасати, па чак и козе које су знатну штету наносиле младој шуми — није било строго забрањено. Ако се у пролазу колима поред курије деси да се неки дрвени део на колима сломи, онда је било без припита и одобрења дозвољено да се отсече нека грана или читаво стабло. Деца без родитеља, незбринута — *сираци* — као и Цигани, имали су право у свако доба године, да по курији купе суво грање и пањеве и да то носе кући а да им нико не замери.

Ова дозвола, да само Цигани и *сираци* могу скупиљати суво грање по забрану, много је утицало на мештане, јер нико није желео да се изједначи са Циганима. Сваки се чувао од приговора да му се не добаши: зар и он, као Циганин, скупиља гране по забрану?... Не памти се да је неко крао дрва из забрана. Не што је само пољак чувао и мотрио на забран, него и сваки сељак био је дужан да чува забран.

Сеоска курија није била оптерећена никаквим дажбинама — ни сеоским ни државним.

2) *Селска мира*. То је необраћен велики комплекс земљишта, у близини села, који је служио за попасу сеоских крава и биволица музара, теладн итд. На овај комплекс земљишта сви сељаци имали су подједнака права у погледу попаше за домаћу стоку у свако доба, без ичијег припита или одобрења и без икакве накнаде. Иако је сваки домаћин у погледу попаше имао једнака права на ово земљиште, ипак нико није смео на њему копати, преоравати, ограђивати или бранити да и неко други користи то опште добро. Оно је служило само намењеној сврси.

Сеоска мира није се продавала нити издавала под закуп. Лети, ако је на неким местима трава стизала за косидбу, нико није смео косити сем ако је село имало *селског бика*, те је у том случају, пилтрон могао накосити само толико сена, колико је требало за исхрану бика преко зиме. Сеоски бик припадао је цркви.

Селска мира била је под надзором самог коцабашије и пољака. Али исто толико о њој су водили рачуна и остали сељаци у селу. И селска мира није била оптерећена никаквим дажбинама као и селска курија.

3) *Селска чесма*. И она се рачунала као опште добро свих сељака. Сеоску чесму оправљали су добровољним прилозима. Добротвор никада није наглашавао да је то његово дело или да је неком приликом замерао у разговору или директно коцабашији или коме другом да се чесма добро не одржава, да се квари или томе слично. О новоподинутој или оправљеној чесми бригу је водио једино коцабашија. Једино коцабашија

је био надлежан да се стара о њој, да се не квари, не загађује итд. Јер: „селска чешма — селски је образ“. „Каква чешма — такав коџабашџа!“ — „Какав коџабашџа — такво село!“ Прича се: село Б. било је једно од највећих и најбољих села у нашем крају, али, временом, почело село опадати и завладала је у селу неслога. Сви су се чудили и питали за узрок, али нико није могао погодити. Једног дана умро је најстарији човек у селу. Док је још мртвац лежао у својој кући дошао његов најбољи пријатељ и вршњак, какав је обичај код нас по селима, да се оспрости. Том приликом сагао се и почео мртвацу на уво нешто да шапуће. Када је завршио шапутање дигао се и гласно проговорио: „Ама да кажеш све што сам ти поручио!“ Присутне око мртваца заинтересовала порука и почели наваљивати на покојникова пријатеља да каже шта је поручио. . . „Е, шта сам поручио — поручио, то је моја ствар“, рекао је пријатељ. Али, како су присутни још више почели наваљивати да им каже шта је поручио, онда је он као да се снебива рекао: „Е, па то, поручио сам му да када стигне горе и састане се са нашим сељацима, па га упитају, како је у нашем селу, да им каже, да је коџабашџа тај и тај, а када чују ко је коџабашџа, они ће знати онда како је и у селу!“ . . .

Поред чесама које су поједини људи подизали „за душу“, било је људи који су за душу копали бунаре ван села, поред пута, где није било у близини потока или извора. Ови бунари били су снабдевени кофом и бакарним лончићем чиме се захватало воде из кофе. И о овим бунарима бригу је водио коџабашџа. Оправку је вршио добротвор.

4) *Селска одаја*. Свако село имало је, особито чисто хришћанска села, и *селску одају*, где би зачаснели или залутали путници могли преноћити. Турци су обично такве одаје (собе) подизали поред џамије или мектеба (школа) а хришћани на сред села или на неком раскршћу у селу, на најприступачнијем месту за свакога. Из тих разлога често пута ову одају је користио и ашарџија, приликом издавања *тусула* (цедуљница) сељацима када су изјутра полазили на бербу памука, пасуља итд. У овој сеоској одаји од намештаја је било: две-три велике асуре, на којима су се путници одмарали, крчаг за воду, метла, секира за цепање дрва, товар-два дрва, лимено кандило са петролеумом, један тигањ, два три земљана тањира, машице итд. На задњем зиду био је прилепљен и озидан нужник. Поред одаје био је и покривен трем за стоку.

Али ретко су хришћани путници, у хришћанском селу, ноћивали у овим одајама. Увек су били радо примљени од сваког домаћина хришћанина, коме год би се обратили и то не само на преноћиште, него су добијали и вечеру, па и сутрадан нешто би му спремили за пут. Једном речју, непознатог

путника дочекивали су као правог госта и сви укућани веома су се уљудно понашали према њему. *Зангије* (пешак жандарм) и *соарије* (коњаник жандарм), ако би закаснили у хришћанском селу, па и у турском, ноћивали су по овим сеоским одајама. Ако би им требало нешто за храну, а није било дућана у селу, они су се обраћали коџабашији те им је он набављао све што им је требало. Понекад су путници ове намирнице плаћали а понекада и нису — ако домаћин, од кога су набављене, није то захтевао. По одласку путника дужност сеоског пратогира је била да одају почисти и среди — да буде спремна за нове путнике.

Било је села која нису имала све врсте занатлија*), а било је села која су имала по неколико људи који су се бавили истим занатом. Неки од ових занатлија, обично они који су били млађи и умешнији, одлазили су у та села, где није било таквих занатлија, и, уз дозволу коџабашије, одседали су у сеоску одају. Ту, у тој сеоској одаји могли су остати и по неколико недеља обављајући свој занат и нису плаћали ништа. Сматрало се да се мештанима чини услуга, јер ако не би било сеоске одаје, где би тај занатлија радио?! Он би морао да најми неку собу, код неког сељака, и да плаћа кирију. У том случају занатлија би и скупље наплаћивао свој труд.

5) *Селски пат (пут)*. Сеоски путеви били су потребни као и данас, сваком сељаку и зато су се старали да их имају не само кроз село и око села, него да их имају и преко поља и до суседних села. Сваке године, рано с пролећа, коџабашја је предузимао мере да се сви путеви добро оправе. У исто време оправљали су се и пропусти и мостићи. Потребне греде и кочеве секли су у сеоском забрану. Колске путеве оправљали су у свако доба — чим се примети неки квар. Сваки сељак био је дужан да јави коџабашији ако би приметно да је негде пут искварен. Коџабашја је одмах одређивао људе и слао их је да изврше оправке. На такве особене и повремене оправке редом су ишли сељаци из појединих махала, тако, да ником није било криво када би му се наредило да изврши неку оправку. На оправку путева морао је ићи сваки сељак без икаквог изговора, чим би га коџабашја одредио.

6) *Каменолом — ташмајдан*. Каменоломи такође су били општа, сеоска добра, сем, када су били пронађени на неком приватном имању. Сваком сељаку било је дозвољено водити камен, па чак и продавати ако је био вешт у том послу. У неким сеоским атарима откривене су биле читаве мермерне чуке

*) Од заната знали су се: ковачки и поткивачки, самарциски, обућарски, качарски, бојаџијски, калаџијски, тешкеџијски, терзијски, халачки (дрндарски), касапски, зидарски и јорганџијски.

— белог, кречног камена. Код села Стојакова и данас постоји једна „чука“ чији се камен цепа у правилне плоче као да их дијамантском тестером секу. Ко год је могао да вади и тепе овај камен — могао је радити слободно — колико хоће. Једино када су од правог белог кречњака (Побрегово) печли креч и исти продавали, онда су вакуфу тога села плаћали извесну добровољну суму новаца, ради набавке зејтина или тамјана за сеоску цркву. Јер, без тога, продаја креча (пошто пије за личну употребу) сматрала се као крађа или недозвољено коришћење сеоског добра. У таквом случају, оном, који се бавио печењем креча, било је дозвољено да може користити за печење креча, место дрва, *прнар* (*Quercus cocciferae*) из дотичне околне.

7) *Табуисано дрвеће*. Дрвеће поред извора, кладенаца, бунара и чесама, у пољу и у брдским крајевима, које је служило за хлад и одмор путницима, сматрало се као опште добро (Бајалска војчка, Ђавочки извор, Шашово бунарче) и ције се смело штетити ни у ком случају. Ако би се неко усудио да посече не читаво дрво него само неку грану, коцабашија га је кажњавао штиме, што је морао идуће јесени да посади две нове саднице поред истог кладенца, и да води бригу о тим садницама и идуће лето тј. док се не приме. Ако се не приме, морао је исти посао обавити идуће године, па чак ако се коцабашија и смени. О извршењу те казне село је водило рачуна. Поред тих извора, кладенаца и бунара садило се обично лиснато дрвеће као: јавор, дуд, багрем итд. Негде су садили и тополе, иако оне нису гранате и не дају добар хлад, али оне су значајне због обележавања извора. *Воћке нису садили јер њихов плод у пољу, у ненасељеном крају, стварао је крадљивце и кривице* — како је говорио народ. Ако би се неко дрво осушило, онда је коцабашија то суво дрво некеме у селу уступао, али, под условом да на истом месту наступајуће јесени посади два или три млада дрвета и о њима да се стара док се не приме.

8) *Река*, са својим обалама, спрудовима и водом припадала је свима у селу као опште, сеоско добро. Ако је река била граница између два села онда је сваком селу припадала само она обала која се пружала поред атара дотичног села. Спрудови су припадали оној страни чијој су обали били ближе. Река је припадала једном селу у целости дотле док се њен ток протезао кроз атар дотичног села. Нико није смео исправљати ток реке на штету друге стране. Ако је река сама мењала свој ток и тиме наносила осетну штету противној страни, онда су договорно оба села предузимала мере да се исправи речни ток.

У погледу наводњавања њива, усева, башта итд. речна вода сматрала се као опште добро, и сваки је сељак и земљорадник имао право да се користи водом. Око наводњавања коџабашија је водно строг ред и поредак.

Пре него што би наступило време наводњавања, коџабашија је сазивао све сељаке на сабор, да сви заједнички реше, кога дана да отпочну да оправљају старе бразде, или ако треба и нове да просецају. Одређеног дана сви мушкарци са лопатама, ашовима и будацима, долазили су на одређено место и ту их је коџабашија распоређивао, где ће која група радити. Вештије људе удпућивао је тамо, где је требало да се граде мостићи, ради пребацивања воде (бразде) преко неког јарка или јаруге, помоћу коританаца од дасака итд. Потребну грађу за ову сврху секли су у сеоском забрану, или са међа дотичних њива, ради којих се и спроводила вода преко неке јаруге. За нову бразду није било потребно да се само труд улаже, тј. да се копа и пут отвара новој бразди, него се морало мислити и комбиновати терен са нагибом, те да се добије потребан пад — да вода тече без застојкивања. Ову дужност вршили су обично мајстори, зидари, ловци и остали вештији људи у селу.

Нико није имао право на целокупну воду, са главне бразде, да наврати у своју њиву. Главну воду (бразду) су распоређивали (делили) тако да су сви домаћини чије су њиве биле у одређеном комплексу за наводњавање тога дана могли наводњавати са подједнаком количином воде. Вода се веома штедила — приликом сваког наводњавања. Када су понекад настале велике суше, онда се на ред наводњавања пазило веома строго, јер, украсти некоме воду и осујетити му наводњавање сматрало се као да сте му хлебац од куће украли. Да би се правилно извео овај посао и да не би било свађе и несугласица око воде, коџабашија је одређивао и постављао човека, чија је дужност била да иде стално, с мотиком о рамену, уз бразду и низ бразду, да пази да неко неправилно не користи воду, да оправља бразду, ако је на неком месту вода провалила те тече ван бразде.

Овим послом људи су се бавили од почетка јуна па до краја августа, а понекад и до половине септембра, ако је година била изузетно сушна. Коџабашија је одређивао и награду „водару“ за овај посао. Он је опорезивао сваког сељака који је своје парцеле (њиве) наводњавао и, према броју доцума, рачунало се колико има да плати. Све спорове око бразде и наводњавања расправљао је коџабашија, и његова усмена пресуда била је обавезна за обе стране.

Овде да напоменемо како су се извршавала наређења која су била издата од стране коџабашије. Сва издата наређења, у

ма ком погледу била издата и ма на кога се односила, дословно су се извршавала, без икакве силе. Али, никада се у наређењу *није прецизирало час или дан извршења!* На тај начин остављало се довољно времена да се исправи одлука — ако је неправилно донета. На пример: ако је неко сматрао да је према њему неправедно поступиљено, да је неким решењем лично он погођен или оштећен, он је могао говорити и бранити се на собору, на средсела, пред свима сељацима, пред свештеником и коџабашијом и то јавно и гласно да сви чују. У таквим случајевима коџабашија се није одмах бранио и негирао доказе, него је ћутао и остављао *селу да оно реши ствар. Значи да се коџабашија сам изузимао*, када се имао да репи такав спор.

Ако већина присутних нађе да је решење правилно — „*меје ти за инат ти за себан*“, онда се свака жалба или разговор одбацивао, а наређење се имало извршити. Ако пак присутни исправе или ублаже коџабашијино решење, због неких нових чињеница — коџабашија није тврдоглаво одбијао *селски минасит*^{*)}, желећи да се покаже власт, него је свој пристајак на измену решења пропраћао речима: „*љугје сме, несме ангјеле па да не грешиме! Салде Госпут не са изл'жуве*“. И ствар се исправљала онако, како је *село видело минасит* — нашло за правилно!

На овај начин коџабашија је управљао селом и никада нису сељаци и коџабашија долазили у сукоб: Не памти се, говорио ми је деда-поп Стојан из Богородице, да је икада читаво село негодовало противу решења сеоског коџабашије, или, неко бар да је тражио заштиту од турских власти противу коџабашије. Сваки спор или неспоразум завршавао се разумно и паметно, обично речима и то старији млађем: „*Ајде, ајде, нека ти е просто, наше си куче!*“... или, млађи — старијем: „*Арно де, арно... дилми велите оти е така, нека биде така! па наши сме... несме јабанџији па да се колиме*“...

Сви су у селу коџабашију поштовали и сматрали га за сеоског заштитника и пријатеља. Нико није волео да буде у завади са коџабашијом а ни коџабашија није у томе уживао. Када би дошо до тога, сматрало се да је селом овладало велико зло.

9) *Лов*. Дивљач у шуми и рибе по рекама могао је сваки ловити — ако је умео. У лов су ишли обично у друштву. Ловци из једног села могли су ловити само у атару свога села. Прелазак у суседни сеоски атар није био дозвољен. Једино о

*) *Минасит* — како село нађе да је правилно.

Митрову-дне није било забрањено прелазити у суседни атар и ловити по њему. Тога дана сви су ловци, из једног села, полазили заједно и ловили су цео дан. Тај заједнички лов звао се Митровски лов или *Касим авда*. У овај лов ишао је и коџабашија и мотрио је да се не деси неки несрећни случај, јер поред старих и извежбаних ловаца било је и млађих људи, које је требало поучавати. Ову дужност коџабашија је поверавао најстаријем и највичнијем ловцу а он је само пазио да млади људи буду пажљиви и послушни.

У овом заједничком лову дешавали су се спорови око убијеног зеца, жаребице, дивље гуске, дропље итд. Ако зец, у сектору неког ловца, буде рањен, али није пао, па је прешао у зону другог ловца, и почео да малаксава, тај други ловац није смео пуцати ако не добије одобрење од првог ловца. Али, ако овај други ловац, не сачекавши знак одобрења од првог ловца, пуца па обори зеца на месту, у таквом случају појављивао се спор око убијеног зеца, тј. коме припада зец; првом или другом ловцу. Такве спорове решавали су најстарији ловци, обично двојица са кметом на челу. Приликом решавања они су испитивали величину ране и констатовали да ли би зец, са раном од првог ловца, могао и даље да бежи или би морао ускоро пасти. Али, ако би зец, иако рањен, могао да умакне у густу шуму, где би му се траг могао изгубити, онда, у таквом случају било је допуштено да и други ловци гађају, и ко би га оборио, томе је зец и припадао. У оваквим случајевима, често пута сами ловци, без ичије сугестије, показивали су један према другом и другарску пажњу. Када се појави такав спор обично се зец уступао оном ловцу, који дотле није био ништа уловио. О томе даље нико ништа није говорио.

10) *Мостови и кораби*. Вардар је нашу казу (околину) делио на две половине и то на источну и западну. Како је Бевђелија, среско место, на западној обали, то су људи са источне стране морали прелазити преко Вардара да би дошли у Бевђелију послом или по позиву. Због тога је прелаз преко Вардара у свако доба морао бити осигуран. Мостове је подизала држава, али ти мостови никада нису трајали дуже.

Где није било моста Вардар се прелазио корабима. Корабе су набављала поједина села која су била поред Вардара. Један кораб је коштао око 25 турских лира, (око 2500 гроша). Тај новац прикупљао је коџабашија од свога села и то резивањем на свако домаћинство, без обзира на број чланова у породици. Домаћинства, која нису имала одраслу мушку главу у кући, нису плаћала овај разрез, али ипак су имала

сва права на прелазак преко Вардара, као и остала домаћинства. Права су се састојала у томе што је сваки члан из дотичног села имао право да пређе преко Вардара на обе стране колико год је пута хтео — односно имао посла. За те преласке није плаћао ништа. Остала села, која нису учествовала у куповини, нису имала ова права. Сељаци из тих села за сваки прелазак плаћали су по један метелик (0.06 д). Исто тако плаћали су и за коње, магарце, кола, овце итд. Од овог новца што се наплаћивао од сељака других села исплаћивали су се корабари (људи који су управљали корабом), и разне друге потребе које су биле нужне за одржавање кораба у добром стању, итд.

О корабу, поред корабара, се старао коцабашија. Кораб је припадао дотичном селу и звао се по имену села, као: мачковски, богорочки, ђавочки итд. Сви су из села имали подједнака права на употребу кораба. Удовичке породице, иако нису учествовале новчано у набавци кораба, имале су иста права као и домаћини који су платили колико је износио разрез. На тај начин кораб се сматрао као опште добро села.

11) *Баири* — *непошумљена брда*. Сва непошумљена брда припадала су селу као опште добро. Сваки сељак могао их је користити на разне начине: пуштати своју стоку да пасе, сећи трње, копати кушине за ограду дворашта или баште, вадити камен из камеолома итд. За све ово никоме ништа није плаћао нити је пак од кога тражио одобрење. Сваки је, дакле, смео користити баири на горње начине, али нико није смео крчити њиву, сејати жито и томе слично, јер то није било дозвољено. По баирима није било приватне својине. Ако је неко покушао да заобилазним путем приграби неки део од баира, као: проширавањем своје њиве у правцу баира, ако се она граничила са баиром, или, заравњавањем ровова, које је од раније ископао између њиве и баира као бране, итд. Коцабашија је одређивао комисију од људи, који су такође имали њиве у непосредној близини, да утврде стање настало услед горе наведених махинација. Константована отимачина општег сеоског добра кажњавала се на тај начин, што је окривљени морао да да цркви извесну количину зејтина, воска и тамјана. Није било дозвољено ни засађивање воћака на 10 метара даље од синора њиве, али засадити воћке или какво друго дрвеће на 2 до 3 метра ван синора није било забрањено. То се сматрало као међа на којој је смело бити разноврсног дрвећа и воћака, јер то се сматрало и као заштитивање њиве од стоке, бујице, потока итд. То дрвеће припадало је само сопстве-

нику њиве који га је и посадио или подигао, па било оно плодно или не. Ни за опште сеоске потребе, без одобрења сопственика међе, није се смело дирати у то дрвеће.

Закупници зимске као и летње попаше смели су користити баири као и сваки домаћин тога села. Они су смели на згодном месту постављати зими и своја трла а лети и чардаке за пландовање оваца. То је било њихово право, јер и баири су се сматрали и рачунали у попаше.

12) *Селска црква, селска гробница и стара, русаљска гробница.* Све ово скупа сматрало се и рачунало у сеоско добро. Тако је то трајало до 1861 године; до те године села су имала по једну цркву и једну школу. Те године Рим је основао у Тракији и Источној Македонији унијатске архиепископије, на основу чега методисти успоставише своје верске станице у Пловдиву, Самокову, Кукушу, Битољу итд. У Кукушу је био злогласни Лазар Младенов, епископ, под чију управу дође и Бевђелиска каза. Од 1880 год. унијати почеше отварати по селима школе и цркве, и тако понека села добише по две и три школе и цркве, и, на тај начин, разби се компактност села — социјална заједница.

Овим је село, као управна јединица, почело да губи свој значај, јер се појавише фракције, као: Бугаро-католици, Бугари, Грци, Срби итд.

RESUME

Stevan TANOVIĆ

THE VILLAGE AS A SOCIAL AND ADMINISTRATIVE UNIT IN THE KASA (DISTRICT) OF GEVGELY IN THE LAST DAYS OF TURKISH RULE

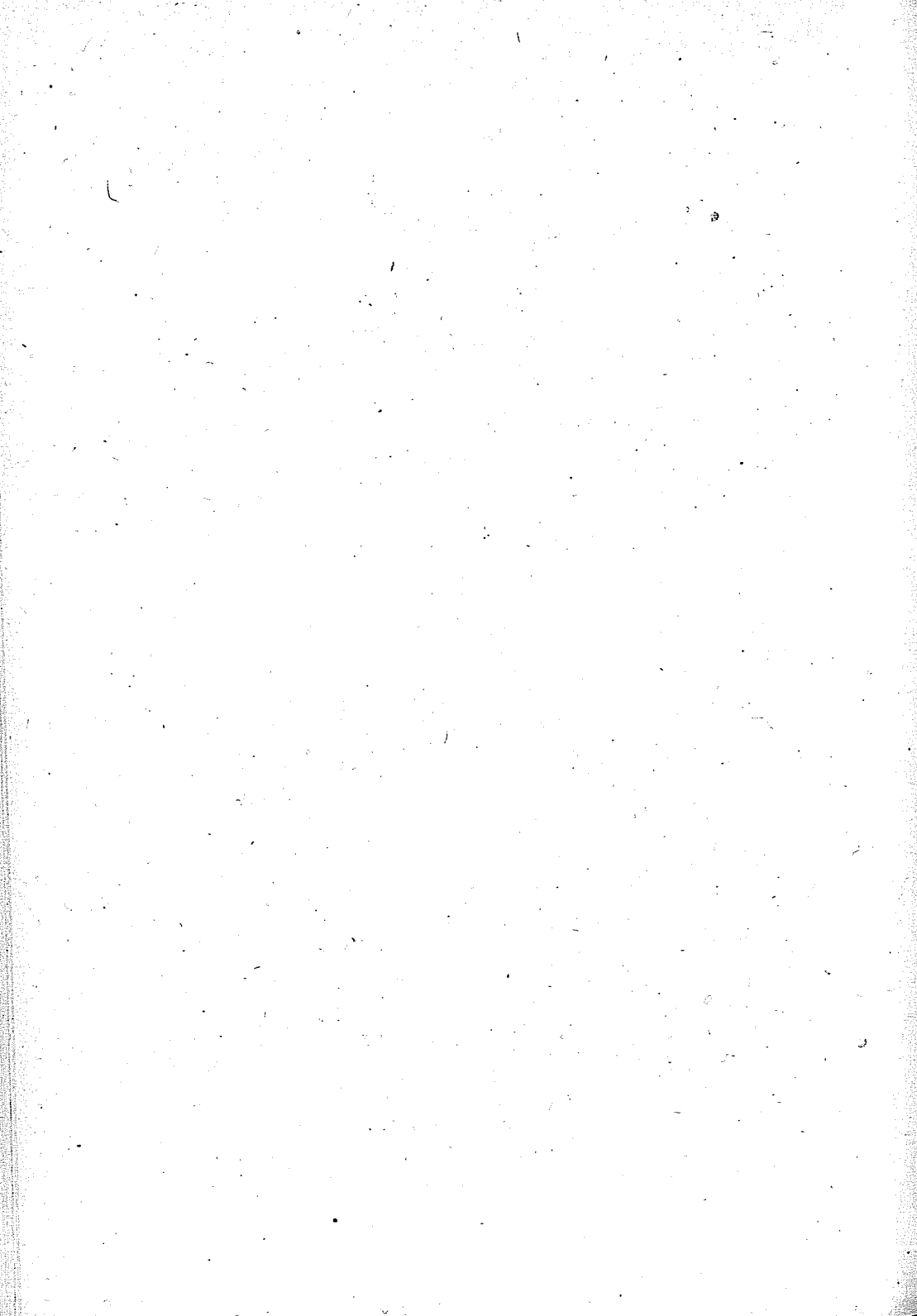
In the introductory part of his study the author explains the organization and the working of the district administration with its many officers: belediye reizi (president of the district council), belediye azalar (members of the district council), belediye kâtibi (secretary), kocabasi and muhtars (both terms indicate a minor officer who transmits the orders of the major authorities to the citizens, the former being the name for the same in the Christian quarters, the latter in the Moslem ones).

The first chapter deals with the ancient rural civil parish administration, represented by koca basi and muhtar who were appointed by the district authority. Their duty consisted mainly in collecting the imperial taxes, which they transmitted to the sandik-emini (district cashier). Koca basi also kept the official seal. The parish assembly

elected four assistants to the koca basi-azas. It also discussed all the questions of interest to the village community: church, school, election of church wardens, field constables and neat-herd guards.

In the following chapter the author describes the rôles of the priest, church wardens, field constable and neat-herd guard in the everyday life of a rural community. Lastly he gives an account of the rights and duties of the master of the house (starešina or domaćin) in the big (undivided) family (zadruga).

The last chapter is dedicated to a study of the collective parish properties such as village enclosure, village pasture, village running fountain, village chambers, where retarded travellers, especially those with no friends or relatives in the village, could pass the night, as well as country roads, stone pits, tabooed trees near the sources, wells and fountains, rivers and their tributaries whose waters served for irrigation, parish church, graveyards and ancient burial places etc.

Глиша Елезовић, дописни члан САН, члан Научног савета
Етнографског института САН:

Старе турске школе у Скопљу

(Приказано на XVI седници Научног савета Етнографског института
САН од 26-IX-1949)

Ако желите да упознате прилике код једног
вама сасвим непознатог народа, погледајте му
уређење његових школа.

Муниф паша.

I

ПРЕДГОВОР

Летњи одмор, ако сам добро запамтио, а забележио ни-
сам, 1933 год. провео сам у Скопљу, најчешће и најдуже у
друштву свога драгог пријатеља, сад, нажалост, давно покојног
шеиха Садедина, старешине текије Кадери у Скопљу, с којим
мени никад није била дангуба бити у друштву.

Разговарајући о разним стварима наиђосмо на тему о
томе: каква је била стара турска школа за малу децу у Ско-
пљу пре него што је она реформисана, европеизирана?

Из онога што сам слушао, а и што сам раније и сам по
нешто знао о томе, установио сам да се та стара турска школа
у Скопљу мало разликовала од школе црквено-школске општи-
не у Вучитрну коју сам ја у своме детињству учио код пок.
Анте Морачића, учитеља самоука. Учинило ми се да не би
бескорисно било, ако би се то питање узело у проучавање и
побележило што људи још држе у памети. Најпре сам задобио
свога верног пријатеља шеиха Садедина да забележи све што
још памти о старој турској школи у Скопљу.

Као увек тако је и сад он овај мој потстицај прихватио
свесрдно. Не само што је забележио оно што је из свога детињ-
ства запамтио, него је и сам правно анкету међу својим старим

пријатељима и познаницима, тако да сам ја на основу тога материјала који је он скупио, саставио овај чланак који ће нашим читаоцима, надам се, дати јасну слику о животу и раду

Сл. 1 — Шех Сал-ед-ин Мехмед Хазинедарзаде, старешина текије Kaderi у Скопљу, умро 1936 год.

старе турске школе за малу децу у Скопљу. Реч је о старој турској школи у Скопљу зато што је материјал узет из Скопља, у истини пак тај тип школа био је широм Турске царевине од Багдада до Будима и то још од постанка њена¹⁾, па све

¹⁾ О томе види мој чланак: *Прве турске школе и настава у њима у часопису Месечни преглед*, Скопље, 1926 год. I, бр. 2, стр. 66.

до Танзамата, до дана 26 шабана хиџр. 1255 (тј. 4 новембра 1839 год.) по новом календару, када је у Булхани у старом двору прочитан познати указ султана Абдула Меџида, којим се обзанило народу реформисање унутрашњег поретка Турске царевине¹⁾. У периоду од тада па до Берлинског конгреса чињени су разни покушаји и експерименти да се Турска реформише и подмлади, каткад озбиљно и искрено, али често пута притворно и лицемерно, само у намери да се страним силама и европском јавном мњењу замажу очи.

У том периоду забележени су покушаји да се и народна просвета у Турској унапреди. Тако за ширење просвете у земљи установљен је био прирез звани *me'arif* (просвета) који се брао у износу по 2½% од порезних обвезника на непосредни порез (вергија) и десетак (ушур). Хиџр. 1263 (1847) год. основано је Министарство просвете у Турској (*Nazaret-i-me'arif-i-ushuriye* или краће *Me'arif nezareti*).

По просветном закону и у Турској је проглашена обавезна основна настава.

Номинално укинута су телесне казне по школама.

Учитељи народних школа ушли су у ред државних чиновника.

Закон је предвиђао бригу о школским зградама и о хигијенским приликама у њима.

У државне школе су се начелно примали ученици свих народности и вера чији су родитељи турски поданици.

По варошима и селима где је становништво припадало једној вери, отворене су заједничке школе, а тамо где су становници били различне вероисповести, одобравало се да свака верска општина има своју школу за себе.

Издржавање мањинских добротворних установа: гробља, болница и школа падало је на дотичне верске општине, а свакој се општини допуштало да може отварати школе за просвећивање и учење заната под условом да изабрани наставници добију потврду надлежних турских државних власти у Цариграду.

Врло се споро отварале прогимназије (*rüjdüye*) и гимназије (*i'dadiyye*), а ни универзитет (*dar-ul-funun*) у Цариграду који је установљен 1845 год., није се без великих тешкоћа

¹⁾ У *Enzyklopaedie des Islam*, B. IV, на стр. 710 написао је J. H. Kramer посебну белешку о *Танзимашу*, па на стр. 713, каже да је булхански хати-шериф објављен 3-XI-1839 (26 шабан 1255) год. Међутим, по Wüstenfeld-Mahler-овим *Vergleichungs-Tabellen*, Leipzig, 1926, 26 шабан 1255 није био 3 него 4 новембар 1839 год. по грегоријанском календару.

афирмирао, нити га је реакционарно турско јавно мњење радо примило¹⁾. У том гласовитом хати-шерифу говорило се и о школи.

Међутим, све ове новине у пракси тешко су се спроводиле. Нарочито у удаљеним крајевима Турске империје у које су спадали у Европској Турској вилајети Косовски и Скадарски, у којима се реформе нису ни осетиле и све је остало по старом. У питању школских рефорама конзервативни и фанатични муслимани Косовског и Скадарског вилајета остали су, изузимајући веће вароши, све до Балканског рата 1912 год. онде где су били и пре Ђулханског *Hatt-i-şerif-a* и касније *Hatt-i-hümayun-a*.

Код таквог стања ствари није било тешко описати турску школу из времена пре турских рефорама. Требало је отићи у које било место западно од Шар Планине или Скопске Црне Горе, свугде су тамо, како је речено, све до ослобођења тих крајева од турског господства старинске школе и биле, и друкчијих је мало где имало.

Кад сам ове податке купио, мени нису биле познате белешке пок. д-р Тих. Ђорђевића: „Из турске фолклоре“, објављене у *Годишњици* Н. Чушића, књ. XXIV, Београд, 1905, стр. 265—308, међу којима је као последња белешка: *Школски обичај у Турака*, стр. 297—308, одакле је прештампана у V књ. *Наши народни живот*, Београд, 1932, стр. 141—151. И ја жалим што то нисам знао, а да сам знао, мој би материјал био обилатији но што је сад, а погрешке Ђорђевићеве биле би све исправљене, овако то нећу моћи да учиним, те ће тај чланак Тих. Ђорђевића остати са свима оним небројеним погрешкама како јесте. У осталом, кога буде интересовала стара турска школа у Скопљу, тај ће узети ово што ја овде саопштавам, не осврћући се на поменути Ђорђевићев чланак који је написан на основу података делом с брда с дола покупљених, а делом криво схваћених и потпуно погрешно протумачених.

II

СИБЈАН МЕКТЕБИ

ПОЛАЗАК У ШКОЛУ

По неком обичају који се ваљда створио још у Арапској земљи, муслимани из наших крајева водили су дете у школу, с обзиром на садашњу праксу, врло рано. Управо родитељи, који су желели да дете дају у школу, сели би, па би најпре

¹⁾ J. H. Kramers, на наведеном месту, стр. 712—713 погрешно мисли да су „Rüşdiyye“ Mittel а „i‘dadiye“ Elementarschulen. Напротив rüşdiyye су ниже, прогимназије, а i‘dadiyye су гимназије, обичне пуне или више.

израчунали кад им се дете родило. И кад је оно по њихову рачуну напунило 4 године, 4 месеца и 4 дана, узели би дете за руку и одвели у школу. Ово је тако рећи било правило, адет међу муслиманима, кога се свако, који је хтео да дете да у школу, придржавао¹⁾.

ДОВОЂЕЊЕ ДЕТЕТА У ШКОЛУ

Овај важан догађај како у животу родитеља тако, можда још и више, детета које је полазило у школу обављен је на сваки начин, без обзира је ли први пут ступало у школу дете сиромашних или богатих родитеља.

Сиромашни родитељи спремили би хоџи, учитељу, један скроман бошчалук, или бар један везен јаглук (чевре), нешто пара, једну татлију или штогод друго од слаткиша што је било простије и јефтиније.

Новога полазника у школу родитељи би, колико им је било могуће, окупали или само опрали и оденули у празнично рухо, или би му обукли бар чисто рубље и одело. Тако умивено, опрано и одевено дете отац или неко од његових старијих ухватио би за руку и одвео га у школу. Држећи га руком за ухо предавао га је хоџи говорећи: „Твоје месо, моје кости!“

Пошто би предао хоџи спремљене дарове, отац или стара-лац одлазио би на свој посао.

Много је свечаније обављан овај чин, кад се доводило дете богатих и угледних родитеља.

Чим би такво дете напунило 4 године, 4 месеца и 4 дана, настала би журба и почеле би да се спремају „симит-погача“²⁾. Према томе у коју школу намеравају да дају дете, позову дотичног хоџу са свима његовим ученицима, све сроднике и пријатеље, мушко, женско, позову својој кући. Одраслима се спремала гозба, зијафет, а школској деци се давао „симит-погача“ и служила се шербетом. Том приликом би се састала велика множина света.

Хоџа би на позив сврстао своје ученике по два и два и тако постројени дођу пред кућу новајлије који се има тога

¹⁾ Колико се сад сећам, у Вучитрну су се деца крајем 8 десетине прошлога века уписивала рано у прошете, ако не баш на Чисти Понеделик и даље преко целе Чисте Недеље. Какве су биле формалности при том чину, ја сад више не знам, али памтим да се учитељу носили дарови, слично као ово у Скопљу, а школској деци родитељи новоуписаног ђака доносили су по коју оку кестена, које су делили ученицима, да буду добре воље према новајлији, да га не бију и да га поуче у раду у школи, али никакве друге свечаности ницу се обављале.

²⁾ Тур. сложеница од *simid* и *bugaça*, врста колача, налик на оне што се овде зове михипрот.

дана да уведе у школу. Хоџини помоћници, калфе, старији ученици би за то време рецитовали и певали нарочите молитве, илахије, а остала деца на пригодним местима кликтала би у глас: „Амин!”

Ту се остајало неко време, па пошто се наједу и напију шербета, узму новог ђака и свечано га поведу у школу.

СВЕЧАНО ОДВОЂЕЊЕ ЂАКА У ШКОЛУ

Два најугледнија хоџина помоћника, калфе, узели би новака један за једну а други за другу руку и тако би ишли на челу поворке. За њима су ишли опет у строју остале калфе и певали пригодне илахије, а јата њихових шегрта, чирака, ученици после сваког стиха високим гласом прекидали су молитву заносним усклицима: „Амин!”

И тако је ова литија малишана на врло свечан начин и уз велику алабуку званог и незваног света доводила у школу.

Дете које је на овакав свечан начин поведено у школу, било је искићено и намештено што је лепше могло бити. Према имовном стању родитеља дете су украшавали и китили скупоценим камењем, златом, жижком и другим украсима. Тако искићено и нагиздано на челу поворке, лаганим ходом дошло би у школу.

Дошавши у школу, хоџине калфе би наредиле да чираци, млади ученици поседају сваки на своје место. Потом би и калфе поседале и тако су чекали хоџин долазак.

Хоџа, пошто би се код домаћина сит погостио, напио кава и напушио чибукa, са учениковим оцем, његовим старијим и блиским сродницима и пријатељима кренуо би за поворком и дошао у школу. Калфе са свима осталим ученицима дочекују их стојећи.

Тада хоџа седне на своје место, а гости поседају десно и лево од њега по седама којима је учионица застрта за ову свечану прилику по реду и старешинству.

СВЕЧАН ПОЧЕТАК ЧИТАЊА

Кад се хоџа на свом месту угодно наместио и гости расподелили и поседали, на хоџин дати знак калфе и сви остали ученици, сваки је заузимао своје место. После тога две калфе узму новака за руку и предају га његовом оцу. Тад би отац држећи дете за десно ухо приводио га и предао хоџи говорећи: „Твоје месо, моје кости!” У исто време ту на сточићу (tahle) испред хоџе лежали су поређани поклони и дарови.

О ПОКЛОНИМА И ДАРОВИМА

Поклони су зависили од имовног стања дародавца. Имућнији су обично хоџи поклањали комад чохе да од њега може срезати џубе, шалваре или штогод друго што опет хоџи може бити од користи.

НОВАЈЛИЈА ПОЧИЊЕ ДА УЧИ

Хоџа новог ученика посади на посебно за ову прилику сеџаде испред свога сточића (*rahle*). На подланици десне шаке хоџа ученику испише „*Rabb-ü-yessir*“, па, пошто те редове после ситним шећером, нареди новаку да тај шећер и ону писанију *Rabb-i-jessir* полиже. После тога хоџа је настављао читајући ову молитву реч по реч и тако вежбао новог ђака, док је не би научио.

Прве речи које је почетник у школи почео да учи, биле су из корана и на арапском језику које гласе:

Euzu bilahi min-eş-şeytan-ir-racim!
B'ism-il-lah-ir-rahman-ir-rahim!
Rabb-i-yessir ve la tü'assir,
Rabb-i-temmim-ebi-'l-hayr!
 Amin!

А то би на српском значило:

Од искушењ сатане — који је за каменовање!
 Склањам се у господа!
 Починем у име бога, свеопштег добротвора милостивог.
 Створитељу, подај лакоћу! Отклони, господе, тешкоћу!
 Учини да се са срећом започети посао доврши!
 Амин!

Затим је један од хаџиза прочитао десетак ајета из корана, а школски хоџа или неки други хоџа је прочитао молитву благодарења.

Тиме је ова свечаност била завршена и свет се разилазио. После ове свечаности дете које је на овај начин пошло у школу, постајало је редован ђак дотичне школе.

ПРИВАТАН КАРАКТЕР ШКОЛЕ

У старим турским школама за малу децу није било никакве уписнице, где се уписивала имена њихових ученика. Уписивање ученика у књиге у турским школама заведено је тек откад су проведене реформе у Турској и отворене школе по угледу на европске школе.

УЧЕЊЕ У СТАРОВРЕМОВИМ ТУРСКИМ ШКОЛАМА

Од првог дана ступања ученик у школи имао је да научи напамет напред наведену молитву звану *Рабб-и-јесир*. После тога је ученик ваљало да научи самогласнике арапске азбуке, који се у речима арапским најчешће не пишу, него, се само подразумевају, замишљају, што је, уосталом и претстављало највећу тешкоћу исламској деци да савладају арапску азбуку. Пошто се науче и сугласници, настајало је вежбање у шчитавању гласова у речима. Ученик је имао да научи да сваку изговорену реч рашчлани на гласове и да каже какав се знак подразумева изнад и испод сваког написаног слова. Другим речима нека посебна врста срицања и шчитавања. Као и у нашим некадашњим школама кад се читала реч на пр. баба што се читало најпре слово по слово: буки-аз-ба, буки-аз-ба, баба.

Прва књига коју су ученици у овим школама читали, звала се *елифба супараси*¹⁾, књига азбуки, тј. буквар.

Пошто науче срицање и шчитавање, ђаци су приступили учењу читања прве суре из курана, зване *Фатиха*. Ово би била као нека друга књига, други разред и звала се *елхам супараси*²⁾.

По свршетку елхам супаре прелазило се на читање сура из курана и на вежбање у правилном читању курана, по том се научила напамет сура из курана, звана *Јасин*³⁾.

Прва година у школи била је обично овим пословима испуњена.

СВРШАВАЊЕ ШКОЛЕ — ХАТМ

Свршити школу у оно време значило је умети читати куран од почетка до краја. Није било одређено време у коме се имала завршити школа. Зависило је од бистрине и прилежности ученика, а и од заузимљивости хоџине. Као што је бивало случајева да неко дете за годину дана научи да чита куран, било је и такве деце која су то постизавала једва за три па и четири године.

1) Тур. *supara* мала књига, књижница, свеска.

2) Тако кажу Скопљанци, а *elham* у речницима турским ја нисам могао наћи. Има арапска реч *ilham* откровење, инспирација којом бог надахњује своје робове, али ја не знам да ли је у *elham suparasi* та арапска реч *ilham*.

3) У *Kur'an časni* што су га објавили, превели и протумачили хафиз Мухамед Панџа и Цемалудин Чаушевић, Сарајево, 1937 год., стр. 678 стоји да је ова сура *Yasin* 36 по реду и по њима би та реч значила: о човече!

СВЕЧАНОСТ НА ЗАВРШЕТКУ ШКОЛЕ

Свршетак школовања једног ученика ове старинске турске школе обављао се свечано као и приликом увођења новог ученика у ту школу.

Кад се један ученик осетио способним да прочита цео куран, хоца је о томе извештавао његове родитеље или староца. Тад би код куће ученикове настала необична ужурбадост, спремање. Хитно су се довршавали дарови за учитеља, његовог главног помоћника, калфу. Ученику су се резале нове хаљине. Најзад се одреди дан, кад ће ђак да полаже завршни испит или *xat'm*, како се турски звао.

За ову завршну свечаност обично се бирали исламски благи дани, петак или понедељак у месецима кад се празновао Мевлуд¹).

Свечаност завршетка школе не само ученика имућних родитеља него и сиромашних обављала се по конацима и кућама месних првака и богаташа. Ако се тај испит обављао по кућама и конацима угледних људи, скопљанских грађана, приређиване су гозбе, зијафети на које су гости позивани, иначе се присутнима делили „симит-погаче“. На свечаност свакога испита поред учитеља, хоце и ученика дотичне школе звати су пријатељи, компшије и обавезно по неко из реда месне улеме, духовништва²). Ове свечаности Турци су упражњавали и све до наших дана нису их изобичајили били, с том разликом што се у задње време нису приређивале оне диновске гозбе, ручкови и вечере, као некад, него се гости послуживали само чајем. Раније, разуме се, било је много свечаније и са много више формалности.

Поводом ступања дечака у ред учевних људи, некад су се правили големи издаци и сваки се родитељ, који је имао ђака у школи, напрезао да не изостане иза својих другова и пријатеља.

ЗАВРШНИ ИСПИТ — ХАТ'М

Кад се званице искупе, у зачељу седи учитељ, хоца. Десно и лево од њега поседају гости, хоцине калфе. Седали су подавијених колена један до другога. Тишина је нема владала.

Пред учитељем је била шамлица, *rahle* која је замењивала хоци писаћи сто. Са друге стране *rahle*, према својој хоци,

¹) Арап, *mevlud* рођен. Као имен. празновање рођендана нарочито Мухамедова; житије пророка Мухамеда у стиху и прози о рођењу Пророкову, која се чита на правник звану Мевлуд. О Мевлуду видети моје *Турске споменике*, књ. I, св. 1, стр. 472 н. 2.

²) Вид. у одељку *Прилози*, докуменат бр. 1.

седне ученик који тога дана полаже завршни испит. На *рахле* лежао је куран: Ученик почиње са молитвом „Еuzu биллах!“ и „Бисмиллах-ир-рахман!“ После тога прочита с краја курана три кратке суре: „*Inšas*“¹⁾ и „*Miavezetein*“²⁾, са почетка курана суре „*Elham*“ и „*Fatiha*“. И, најзад, један део суре „*Veکارا*“³⁾. Сви присутни кандидата за свршетак школовања слушају са највећом пажњом.

Ако ученик слабо чита, присутни га коре, ако ли пак добро и одрешито чита, хвале га. Догоди се неки пут да се дете, које пред оваквим скупом почне да чита, збуни, па не уме да чита ни оно што је знало. У таквим случајевима би присутни хафиза помагали мученику и исправљали погрешке у читању. Али нису пропуштали да се ниједна реч погрешно прочита.

Ученик који би показао да уме лепо да чита, оглашен би био да је положио испит.

Тада се нису давале оцене као сада. Положио је испит онај о чијем би се читању похвално изјаснио присутни џемет са улемом на челу. Кад џемет учениково читање у знак одобравања пропрати поклицима: машала! и аферим! тад би присутни угледнији гости у знак одобравања и похвале ученика даривали већом или мањом паром.

Тако се обављао завршни испит ученика у тим старинским турским школама за малу децу које су Турци у нашим крајевима обично звали *мејтеб(н)* или *сибјан мектеби* и то је ученику служило за доказ да је свршио школу, *мејтеб(н)*. Никакво се друго сведочанство није издавало. Дечак који је на овај начин свршио *мејтеб(н)*, могао је наставити учење у медреси, ако је то хтео и имао намеру да уђе у ред исламске уleme. Ко те намере није имао, после тога је ишао на занат или у трговину.

ШТА СЕ УЧИЛО У ОВИМ СТАРИНСКИМ ТУРСКИМ ШКОЛАМА?

Како је напред речено, у овим школама које је народ звао просто *мејтеб(н)* или *мектеб(н)* школа или по негде *сибјан мектеби* школа за малу децу, главно је било да деца науче разликовати слова арапске азбуке, да са сугласницима шчитавају знаке за самогласнике, да сричу, да читају речи са крајњим пиљем да се извежбају да читају исламско св. писмо — Ку-

1) По напред наведеном *Kur'an-u*, стр. 954, то је 112 сура.

2) Суре *Miavezetein* и *Elham* у Чаушевићевом *Курану* ја нисам нашао.

3) Ова сура је друга по реду. Код Чаушевића у *Курану*, стр. 3.

ран¹⁾. Но поред овог основног задатка у овим се школама учи-ло узгред још по нешто из исламског обредословља и догматике као што је наука звана Mizrakli (ilm-i-hal²⁾) и Durr-i-yekta³⁾).

Из ових се књига учио напамет са препричавањем и тумачењем научног својим речима на пр.:

Amentu b '-l-lahi ve melaikêtihi, ve kütübîhi, ve rusuluhi, ve 'l-yevm-il-ahiri, ve bi-'l-kaderi hayrihi, ve şerîhi min allah teala ve-'l-biasü b'ad-el- mevti hakkun.

Eşhedü en la ilahe il-'l-allah, ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rusuluhu, тј.: Верујем у бога, његове анђеле, његове књиге, његове пророке и страшни суд. Верујем у моћ господњу као и то да добро и зло долазе од њега. После смрти ваистину се оживљава. Исповедам: Бог је један. Мухамед је његов слуга и посланик.

Пошто се научи ово исламско „Вјерују”, приступало се учењу из обредословља као што су: намаз (молитва), оруц (пост), зекјат (милостиња, дељење милостиње), хаџилук (џаџ), абдест (прање пре молитве), купање (gısl) и др. што је вером прописано или уобичајено да се чини (feraiz, sunnet).

Читала се поред тога још и књига tecvid наука о правилном читању слова и речи, опет у циљу да се научи што правилније и што лепше читање свете књиге.

ПИСАЊЕ У СТАРИМ ДЕЧИЈИМ ШКОЛАМА

Из досад изложеног видели смо да се у овим школама у главном учио само читање. Писање, међутим, било је јако ограничено. Кад се деси да је учитељ, хоџа у оваквој једној

1) Како се види, стара турска школа mekteb била је у првом реду читаоница, док је та иста реч код Арапа, како се по значењу може наслутити, била првобитно писарница, јер реч mekteb од корена ketebe значи место где се пише. У току времена реч mekteb добила је значење места где се учи, дом учења, читања, а не писања. Арапи, Персијанци за појам школе имају исту реч mekteb, само што Персијанци уз ту реч која сама собом означава место, дом где се пише, учи читати и писати, додају плеонастичку реч hane дом, кућа.

Saib-i-Tebrizi пева:

Ya mebad agâh ez zevk-i-giriftar-i-şevend

Mi künem azad tiffanra zi mekteb-hanehul

тј. Да се не би навикли на робају узивања:

Желим децу да ослободим од школе.

2) Арап. mizrak дугачко копље; ilm-i-hal житије

3) Арап. durr бисер, перс. yekta јединствен, који друга нема, неупоредим, durr-i-yekta или durr-i-yetim врста крупног бисера, једноусамљено зрно бисера у бисерној шкољци.

школи био писмен, он је, по себи се разуме, све ученике учпо не само читању, него им је и давао и прегледе за вежбање у писању. Но у највише случајева хоће ових школа нису знали ни једно слово да напишу. У то су време краснописци, hattat отвараили посебне школе, где се младеж учила да пише. Ученици који су хтели да науче и писање, похађали су и ове школе.

Има више врста арапског писма. У старије време били су најпознатији облици писања арапског *sülüs* и *nesih* јазича. Тако звана *gika'a* јазича тада још није биле у обичају.

Sülüs писмо је облик пунијег писања и нарочито се употребљава за писање натписа на споменицима, за писање на табацима, платнима који су се вешали по зидовима као исламске пароле и који су у исламском свету углавном замењивали слике.

Nesih јазича је тананија и елегантнија и нарочито се употребљава за преписивање курана и других светих књига.

Вежбања за писање у овим школама била је једна нарочита врста хартије углачана с лица, звана „бриши-пиши“ (*sil-yaz*). Учитель би на тој хартији ученику написао по један ред за преглед, па би ученик имао да се вежба подражавајући учитељевоу писању. Преписујући сваког дана 40—50 редака вежбања ради, ученик би своје писмо показивао учитељу. Уочене погрешке учитељ је сваком ученику на његову препису исправљао. Тек кад је ученик први преглед успео да напише лепо, без погрешке, учитељ би му задао нов ред за преглед и вежбање.

КОЛИКО ЈЕ ТРАЈАЛО УЧЕЊЕ ПИСАЊА?

Као у школи за читање, тако и у школи за писање ученик је остајао, док не научи писати. Према томе време трајања наставе ни у овој школи није било одређено, него је зависило од способности ученикове. Кад се краснописцу учинило да му се неки ученик довољно извежбао у писању, он би о томе известио његове родитеље или староца.

СВЕЧАНО ПРИЗНАЊЕ ПИСМЕНОСТИ УЧЕНИКУ

Сад је учитељ писања таквом ученику као преглед написао један ред *sülüs* јазиче и један ред *nesih* јазиче. За текст је узиман обично какав ајет из курана или хадис. И тако се ученик за писање почео вежбати преписивањем задатог прегледа. То је вежбање пред испитом могло да траје по недељу, месец, па по неки пут и више, што је, разуме се, зависило од способности ученикове. Подражавање учитељевом рукопису могло је да траје и читава три месеца, све док ученик који је

желео да посведочи да је стегао вештину писања, није успео да пише као његов учитељ. Ученик је дан иза дана показивао свој рукопис своме мајстору, а мајстор би му исправљао погрешке, пишући му како треба и речи које ученик није лепо написао. Рђаво преписане речи, погрешке које је учитељ поправио звале су се, у тим школама *чикарма*¹⁾ што је управо значило: вађење, отстрањивање, шкартирање. Ученику је била дужност да настоји да те „чикарме“ исправи и у писању се поправи. На тај начин, после дугог вежбања, кад учеников прелипис прегледа постане лепо писање, учитељ му налипе још неколико прегледа, па између свију ученикових прелиписа и прописа изабере најлепши. Тако изабрани прелипис учитељ је узимао, па га, радећи неки пут око њега и по неколико дана, украси на разне начине златним звездицама и свакојаким фантастичним пртежима, па га најзад и урами. И тај тако одабрани рукопис учеников искићен, украшен и урамљен у тим каллиграфским школама турским звао се *кетебе*.

Добијање отпуснице из школе писања обављало се на свечан начин као и испит у мектебу за читање, звани *хат'м*.

Тада се учитељ писања носили поклони, обављала се свечаност пред џеџоматом која је пропраћена пригодним молитвама и благодарењем.

Ученик који је „примио кетебе“, сматрао се као мајстор у писању. Могао је и сам да даје часове другим ђацима и да их подучава писању.

„МИЗАН“, СПРАВА ЗА КОНТРОЛИСАЊЕ ЛЕПОГ ПИСАЊА

Другим и неуморним вежбањем раније су многи људи успевали неоспорно да науче да лепо пишу. То се најбоље види по многим очуваним прекрасним рукописима. Ко је имао прилике да види изложене руком писане књиге, изреке по париградским џамијама и другим светим местима, морао је доиста признати да је школа на том пољу постизавала велике успехе.

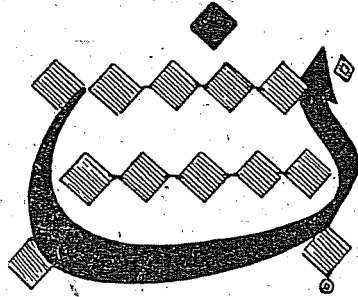
Рукопис да буде леп, краснопис треба да је онакав какав прописује справа за лепо писање која се зове „мизан“.

Свако слово је имало своју размеру. Одмах се могло да оцени је ли једно слово било написано лепо, чим би се ставило

¹⁾ У нас се често употребљава реч *чикарма*, али не значи исто што и овде, него код нас значи као нека врста клевете; кад се нешто о некоме обично неугодно прича, мада та реч није забележена ни у Речнику ЈА. У Вучитрну често се говорило: Извадили му *чикарму* на пр. да пије, тј. говоре да пије иако дотични не пије. Ове речи су од тур. глагола *çikartmak* извадити; гл. им. *çikartma* вађење.

под „мизан“¹⁾). Рукопис, који није одговарао „мизану“ није био леп. Свако писмо које не би одговарало „мизану“, па ма како и колико иначе било лепо, није имало велику цену.

Овде доносимо „мизан“ на пр. за слово пип, првене тачке и дезмови претстављају „мизан“ за слово пип.

Сл. 2 — Мизан за слово пип.

ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Најчешће и најобичније школе су биле смештене у претратама дозиданим уз џамије или поред њих.

Понегде су оснивачи задужбина подизали школе на вакуфским плацевима.

Школске зграде биле су сасвим прости грађевине које су се најчешће састојале из једне просторије разне величине. У њима није било као сада разних одељења, нити управитељеве и наставничке канцеларије. Тескобну просторију су испуњавала деца седећи стиснута једно до другог, готово глава до главе, тако да кад се издалека баци поглед на такву школу, виделе се само главе.

Због недовољног броја прозора, унутрашњост школске зграде најчешће је личила на какав мемљиви магацин. На „школи“ била су само једна врата.

Поред великог броја деце у свакој школи питање улажења у школу и излажења из ње претстављало је једну велику невољу и муку.

Нужници су били ван зграде, али примитивни, тескобни и очајно прљави, вазда погубљени за деље здравље.

У многим школама није било ни мало дворишта. Где га је и било, не само што није одржавано у реду, него је најчешће

1) Арап. *мизан* справа за мерење, терезије; у астрономији име једног од дванаест небеских сазвежђа; провера у рачуну; справа за проверавање лепог писања.

било обрасло трњем и цволиком, автушом, копривом и свакојаким другим коровом. Било је прави гуњињак.

Учионица, „школа” у ужем смислу, како рекосмо, била је ниска, слабо осветљена. Под у њима био је набијена земља или неки жалосни патос начињен од комађа натрулих дасака. Зидови су били чађави и прљави. На прозорима је била место стакла разапета пенцерија-хартија са ту и тамо уметнутим комадом стакла. Ретко је било двоспратних школских зграда.

КАКО ЈЕ ИЗГЛЕДАО ЧАС У ЈЕДНОЈ ОВАКВОЈ СТАРИНСКОЈ ШКОЛИ?

Време, распоред рада у овим старинским школама ни по чему није личио на модерне школе. У њима није било поделе на разреде. У једној учионици су сви ђаци на глас учили, тако да је у њој владала паклена галама, у којој није могао разабрати ни једне речи ни онај који учи, нити онај који другога учи. У тој граји једни су срицали, други читали куран. А учитељ на тај начин знао да му сваки ученик учи¹⁾. Ту је свако дете викало колико га глас служио²⁾. Хоца требало је свако дете једанпут дневно да преслиша. Ако би ученик својим одговором задовољно, хоца би му преместно восак у супари. У противном остајала би му иста задаћа и восак није помицан.

ЗАДАВАЊЕ ЗАДАЋЕ

На почетку и на крају задаће у супари, да би се знало шта је ученику задато, хоца би лепио по једно парче воска. Приликом слишавања, ако учениково знање задовољава, хоца би задао нову задаћу и воском је обележио. И тако би хоца све ђаке по једанпут дневно преслишао и свакоме задаћу променио или остављао стару, што је зависило од ученичког успеха.

¹⁾ Читање је у ствари у овим школама било певање, што и значи турски глагол *okumak*, као што то исто значи и арб. реч *te kıldico*, а у македонском говору *пеје* значи поред певати и читати: Да ми *пејем* оваја књига, тј. Да ми прочиташ ово писмо.

²⁾ Вук Караџић у свом *Рјечнику* код речи *школа* говорећи о нашим почетним школама у манастиру каже: „У школи су дјеца морала сједити и учили од јутра до мрака (само што отиду те ручају); а кад уче и чате, морала су (сва у глас) тако викати (чатећи свако своје) да се у школи ништа није могло разабрати. У школи се је учио по мало и писати колико је учитељ знао.

ДИСЦИПЛИНА У ШКОЛИ

Поредак у школи био је у рукама хоциним. Ни једном детету, чак ни хоцином калфи, није било допуштено, док траје рад у школи, да излази напоље. Хоца је при том вазда био намргођен и љут. Добити од њега допуштење за излаз, није био лак посао. Деца, међутим, и неколико часова ослобођења из овог мрског кавеза сматрала су за читаво блаженство, па су због тога била готови и на сваку подвалу и превару. Хоце су то знале, па су због тога и биле непрестано на опрези.

Кад неко дете устане на ноге и са прекрштеним рукама на прсима препокорно погледа хоцу у лице, значило је да хоће напоље нужде ради. Али хоца би се у таквим приликама често правио да ништа не види. И кад би хоца викнуо: „Седи на место!“ дете би се, не дајући од себе гласа, срзало доле. Много пута се догађало да деца сврше нужду пода се. Па како се и то сматрало за погрешку, пошто би му хоца добро извукао уши, послао би га кући да се очисти.

Пошто је у школи дисциплину одржавао лично хоца, поред њега се налазила једна дугачка трска. Ученику који није научио да чита своју задаћу, који је зверео тамо амо и који се са својим друговима разговарао десно и лево, ова би се трска с времена на време неочекивано спустила на главу.

„ДОШАО“, „ОТИШАО“ ДАШЧИЦА

У учioniци, поред врата висила је таблица којој је на једној страни крупним словима писало турски *geldi* — дошао, а на другој страни *gitdi* — отишао. Ако би се указала потреба да један ђак по ради себе изађе, обавезно је морао окренути дашчицу на ону страну, где пише „отишао“ (*gitdi*). До год на табlici не буде писало „дошао“ (*geldi*), ни помена није могло бити да други ученик изађе на поље.

Строго је било забрањено за време трајања рада у школи да се два ученика једновремено нађу ван учioniце¹⁾.

1) У нашој школи коју сам ја учио у Вучитрну, а која се као и ова старинска турска школа у Скенљу састојала из једне учioniце, биле су не једна него две дашчице величине 15 × 20 см. Свакој је на једној страни писало крупно црквено-словенско слово **Д**, а на другој страни велико **Ѧ**. Обе дашчице су висиле код излаза у учioniци једна поред друге. Кад на једној дашчици пише **Д**, а на другој **Ѧ** значи да је један ученик напољу. Кад на обема пише **Ѧ** значи да су два ученика изашла, а кад на обе дашчице пише **Д** значи да напољу нема никога. И тад могу два ученика изићи из учioniце, а само један кад дашчице показују различна слова. Док се на дашчицама не појави с лица слово **Д**

ХОЦИН КИОСК ИЛИ ХОЦИНА КАНЦЕЛАРИЈА И ГАРДЕРОБА

У овој школи која се састоји из једне учионице у једном куту њеном било је једно место уздигнуто 40—50 см. преко кога је разастрто шиљте, врста неког душека испуњена по негде сламом, најчешће вуном. Хоца је на њему седео, кад је у школи радио. Пред њим је стајала једна клупица слична шамли коју су Турци звали *kahle*. У учионици, осим овога хоциног киоска, од намештаја није имало ништа, ако се не броје у намештај оне подеране рогоце које су покривале под и на којима су седела деца једно дете до другог док траје рад у школи. Са стране у хоцину киоску било је и једно чекмеце (ковчезић). На том чекмећету био је поређан прибор за писање који се састојао из следећих неколико предмета: справа за зарезивање пера, врста ножића нарочитога облика који се турски зове *калем-траш*, мала дашчица обично од шимширова дрвета или од кости, подметач за засецање врха од трске којом се писало¹⁾. Ту су биле и маказе опет неког нарочитог облика за обрезавање хартије, лењир и дивит²⁾.

За време врелих летњих дана, кад би хоца хтео да расхлади главу од врућине и љутине, скинуо би чалму с главе и спуштао би је на ово чекмеце.³⁾

нико није смео ни да помисли да изађе из учионице, па ма шта га снашло. На први поглед као да су ове дашчице измишљене да поштеде учитеља од непрекидног досађивања: питања дозволе за излазак, међутим, то није било тако. Дашчице су регулисале само да не буде велика навала за излазак одједном, јер и поред дашчица сваки је морао добити одобрење за излазак од учитеља. Од више пријављених за излазак, учитељ је одобравао ко ће први изаћи иди се излазило по реду, како се који пријавио.

1) Данас кабинетски⁴⁾ историчари првчају као неко чудо како су људи у Египту умаkali заштрону трску, дужине наше оловке, при врху расцепљену. А то није никакво чудо невиђено. Турци и сви народи исламске вере који су писали арапском буквицом само тако су и писали. (Исп. *Политика*, год. XLVI, 24-VIII-1949 год., стр. 7)

2) Евлија Челебија у својим Путописима бележи да се у Ужмиду израђивали фини *дивити* који се кас поклон шаљу по свету, (Евлија *celebi Seyahat-namesi*, књ. VI, стр. 418); *Историјски часопис* Срп. академије наука, год. I, бр. 1—2 за 1948, Београд, 1949, стр. 120.

3) У старој вучитрској школи место овог хоциног ћошка био је, колико се сад могу ослоњити на своје памћење, учитељ Анђин „кревет“, знатно шире и дужи но данас т. з. дупли кревет. Био је уздигнут од пода више од пола метра, својом дужином прислоњен је био уза зид, на коме су били прозорни учионице. Овај „кревет“ са три стране имао је ограду од дасака изрезаних тако као да су претстављале некакве украсе, а само она страна која је окренута учионици, где су биле клупе у ко-

ВОДА ЗА ПИЋЕ

Није безначајно било питање воде за пиће у школи. Код улаза у учионици стајали су по крњав крчаг два за воду и једна маштраба од плеха из које су деца пила воду. Крчази су се пунили изјутра и то свега једанпут дневно, па док и колико трају. Што је више воде нестајало, све се мање у тас сипало. При крају су деца пила кап по кап. Изићи из учионице, напити се свеже воде, било је забрањено.

„САБАХ“ У СТАРИНСКОЈ ТУРСКОЈ ШКОЛИ

У старим турским школама час, лекција се звала „сабах“, без обзира да ли је час био пре или после подне. Баџи су тада говорили: Имали смо пре ручка један „сабах“, а један „сабах“ после ручка. Овај израз, како се чини, употребљавао се само међу муслиманима из наших јужних крајева.

ПРЕСТУПИ И КАЗНЕ

У старинским школама исламским као и у хришћанским, уосталом, казне су биле сурове. Најмања казна била је потежање ученика за ухо. Завијање и извлачење ушију одмеравало се према погрешци учениковој. Било је случајева да се детету упредало и вукло ухо док му не би бризнула крв. За теже погрешке ударао се шамар, неки пут и песница. Често је кривог ученика хоџа стезао и вукао за нос. Најтежа казна биле су фалаке.

Фалаке, то је била справа за батињање човека по табанима, а састојала се из једног подебелог штапа дужине до једног метра и нешто више. На оба краја били су провучени кајиши, на сваком крају по један, за стезање ногу. Фалаке су биле разно обојене и шарене. Онога кога је требало истући у фалакама, две хоџине калфе би оборили на под на знак. Ноге би му притегли уз ону батину кајишима. Тојалу од фалака

јима су седели ученици, била је отворена и није имала никакве ограде. „Кревет“ је заједно са поменутом оградом био обојен масном бојом и то лепом зеленом бојом. Кревет је био застрт некаквим шареницама, а са три стране уз ограду били су прислоњени тврди вуњени јастуци од домаће израде. На том кревету је за време рада у школи седео учитељ Азга. Колико се сад сећам, никад га нисам видео да се шета по учионици или између клупа. Вазда је седео на том кревету подавијених или прекрштених ногу. Често је шио, а ред је повраћао у учионици лупањем прутом по столу који је био пред његовим креветом и био доста велики и нешто виши од лежњишта седњишта кревета, а био је исте боје као и кревет.

ШКОЛСКИ РАСПУСТ У СТАРИНСКИМ ШКОЛАМА

У старинским турским школама није с радило у следећим данима: Рамазан Бајрам три дана, Курбан Бајрам четири дана, петком се цео дан није радило, а у уторак и четвртак није се радило по подне. Школе нису радиле још: 12. дана месеца мевлуда (12 реби-ул-евела), два дана у години звана

драго, тога критичног дана Кота није дошао у школу. Не само то, него тога дана Милован је нашао учитеља Анту у чаршији или дошао у школу, како је било не знам, доста то, да се он учитељу жално и свога сина Коту код учитеља оптужио за страшан злочин да је дигао руку на свога оца.

Одмах је учитељ одабрао 7—8 старијих и одраслих ученика који су као асаси били готови да изврше свако учитељево наређење. Учитељ им је заповедио да како знају, ма и испод земље, пронађу Коту и да га, милом или силом, доведу у школу. Као ловачки запарни ови „девери“ појурили су да изврше учитељево заповест, и после тражења од два-три сата, донели су га натовареног на леђима најстаријег од тих послатих ђака, а остали су га онако натовареног на кркаче држали да не утекне. Као да су вишеструког убицу схватили, тако су га убацили у учионицу, у којој је учитељ Анта као обично седео на својем кревету и нешто радио, а ђаци пред њим су врели као сваки дан што се чинило, кад су их учитељеви помоћници преслишавали.

Кад су Коту убацили у учионицу, учитељ Анта је сишао са свога кревета и пошто је примио рапорт од оних својих пандура, о томе како су га ухватили, где су га нашли, приђе јужном углу учионице, где је био уза зид прислоњен читав сноп прUTOва разне величине и дебљине и од разног дрвета: дреновака, церовака, лесковака. Прилично је дуго времена протекло, док је он са оне гомили испробавао прUTOве баш као човек који иде на двобој па испробава мачеве: који је виткији, који ли бриткији и за руку подеснији. Учионица је замукла и свакоме је у грлу застало нешто као велика дивљака од страха и стрепње од онога шта ће да буде, а да ће се догодити нешто страшно, то је сваки наслућивао и предосећао. Једини Кота је премирао од страха, мењао боју и сав очајан и избезумљен стајао је и очекивао шта ће да га снађе. Кад је учитељ Анта одабрао између многих неколико прUTOва, ставио их је на сто испред свога „кревета“, па учини два-три корака и заустави се испред клуша у којима су седели престрављени ученици. Напред су седели старији, па за њима редом све млађи, тако да смо ми најмлађи били у дну учионице леђима прислоњени уза зид. У стању као да хоће да одржи некакав говор, он није знао богзна шта да нам каже. Уосталом, он се није ничим одликовао, најмање говорничким даром. Знао је, колико се сад сећам, да нам каже неколико речи: „Видите ли онога“ и показа нам једног Коту. „То је велики преступник. Он је дигао руку на свога родитеља! И зато се мора примерно да каштигује!“ Затим се окрете, приђе ближе Коти и

Lokma günü, првога петка у месецу рецебу, кад се празнује Регајиб¹⁾ 27-ог дана месеца рецеба, кад се празнује празник Мирац²⁾.

Летњи школски распуст од два месеца у старим школама није био у обичају.

¹⁾ Арап. *regaib* мн. од *ragibe*, оно што је предмет жеље, поклон, велики дарови; *Leyle-i-regaib* празник кад се Мухамед зачео у утроби мајчиној, а то се догодило навече првога петка месеца рецеба.

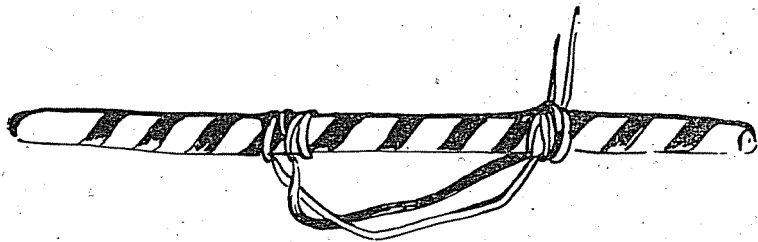
²⁾ Арап. *Mi'ras* Вознесење божијег посланика на небо; *Leyle-i-Mi'ras* вече кад се Мухамед узнео на небо.

страшан као целат вишњу: „Лежи“! Јадни Кота сроза се на под који је био даскама патосан.

У нашој школи тада нису биле у употреби фалаке. Нисам чуо да су се ни раније употребљавале, али се немилостиво тукло по длановима, по врховима прстију и по дебелом месу. Од оних одабраних прUTOва учитељ Анта изабра један који му се највише свидео и поче да удара Коту који је на поду лежао потрбушке. По замахињању учитељ Антином судећи, ударци су били опакни и Кота је од бола почео по оном поду да плаза као велики сом по Ситници. Тад учитељ нареди оним „деверима“ који су га из поља донели да му двојица седну на рамена, а двојица да га држе за ноге, па је затим одабрао друти штап и продужио да га удара. Ми претринули од страха нисмо били кадри да бројимо колико прUTOва му је ударио, а учитељ је шибao док се није уморио питајући између удараца: „Хоћеш ли и други пут“? Тад за трепутака прекиде ову операцију, па се опет окрете нама ученицима и нешто је онако љут говорио, али ја нисам запамтио шта је све рекао. Запамтио сам да нас је позвао да, због тога богомрског греха који је учинио, сви Коту пљујемо. После онога трепетка ученици се мало повратише од страха, па се чисто и развеселише и сваки се трудио да накупи у устима бале и пљувачке које су са свих страна полетеле на несрећног Коту. Ја ни сад не знам чиме је учитељ задобио тада ученике да онако без милости и свирепе казне јадног свог друга, ако није тај његов необични поступак што је дигао руку на свог родитеља, а деца су тада била јако привржена својим родитељима. Кота је сав попљуван и убалављен још лежао на поду. Пошто га и трећим прутом учитељ издевета, нареди да га затворе у „избу“ испод школе, која до душе није била дубоко у земљи, али је била мрачна и пуна дрвеног дрвеног ђумура и свакојаких ствари које је ту нагурао наш дандрљиви и вечито љут клисар чича Јанче.

Како је завршен овај страшни час тога дана, ја више не знам. Знам да се „чкоља пуштала“. Ми смо из онога пакла излетели у „дрквени обор“, како се звала црквена порта која је била и школско дворниште и касније се разишли по кућама да причамо чудо које се тога дана у школи догодило.

држали су двојица, сваки за по један крај, а хоџа би дреновим прутом (*degenek*) ударао по табанима. Према величини и тежини кривице одмеравањ је број удараца. Било је кривица кад се по табанима ударало све док из њих не би бризнула крв.

Сл. 3 — Фалаке

КАКО СУ СЕ КАЖЊАВАЛЕ УЧЕНИЦЕ?

За женску децу у школи биле су друкчије казне. Учитељица је девојчице које би се показале лабаве у учењу боцкала иглом по надланицама на рукама. Плиће или дубље боцкање зависило је од величине погрешке. Ако би кривица била за фалаке, ученице нису поваљивали и тукли по табанима, него би их цицали по длановима.

ШКОЛОВАЊЕ МУШКЕ И ЖЕНСКЕ ДЕЦЕ

Мушка и женска деца нису учила у истој школи. Мушкарци су ишли у мушку, а женска деца су ишла у женску школу.

УЧИТЕЉИ И ЊИХОВИ ПОМОЋНИЦИ

У једној школи радио је само један учитељ. Помоћници су му се звали *калфе*. Учитељ је имао за сваког ученика по једног калфу. Хоџа је и предавао и преслишавао ученике; и премештао воштане знаке који су обележавали задаћу у књизи. Калфама је била дужност да сваки свог ученика потстиче, нагони да учи и да му у учењу помаже.

У женским школама је био сличан ред и поступак.

ПРОГРАМ РАДА У СТАРИНСКИМ ШКОЛАМА

У тим старинским школама није се радило по неком утврђеном плану, програму и распореду. Ученик је долазио рано у школу, па је ту радио до подне. У подне се одлазило до куће на ручак, па се одмах после ручка враћало у школу, где се остајало све до сунчева заласка. Доцније су и овај одлазак на

ручак изоставили, јер су ученици одлазак у подне кући на ручак често злоупотребљавали, најчешће се нису више ни враћали у школу до сутра изјутра и ако то време нису проводили ни код куће. То је натерало хоће да у том погледу изврше измену у распореду времена рада. Заведено је било тада да сваки ученик ујутру полазећи у школу понесе у торбу штогод за ручак. Овој промени нису се противили родитељи, а за хоће она је била корисна. Деца су од јутра до мрака проводила у школи, а нису се „мангупирала“ по улицама. Хоће су од тога имали корист што им деца нису изостајала од школе и што су им ученици отпацама своје хране гојили живину, кад су у школи ужинали. Овом променом су само ђаци били незадовољни, јер су били спутани и затворени од јутра до мрака.

ОДМОР

У овим школама није било одмора. Рад је прекидан само у подне и то онолико колико је било нужно да се деца мало заложје.

ПОХАЂАЊЕ ШКОЛЕ

Мада у овим школама није било никаквих уписница и дневника, хоће су ипак сваког свог ученика имале урезана у памети не само по имену и презимену, него и по многим другим његовим карактеристичним особинама. Кад један ученик не дође у школу, хоће га преко његовог калфе потражи. Ако је дете болесно, одобравао му је отсуство, док не оздрави. Ако се међутим, установи да је дотични отсутни ученик неки школски бегунац, хоће преко калфе ухвати и осуди га на најтежу школску казну. Ишиба га у фалакама¹⁾.

¹⁾ Да се види како је у том погледу било у српској старој школи за малу децу у Вучитрну, испричаћу овде једну епизоду којој сам ја присуствовао кад сам највише могао имати 8 година. У ком сам разреду тада био, ја се сад више не сећам, али највероватније да сам био у првом разреду. То је могло бити негде између 1887 и 1888 год. Догађај је тај био за мене, неуго дете, тако потресан и страхан да сам га доста добро упамтио. То је некако било у лето, при крају школске године. У нашем пољу су била стрмна жита велика, али још зелена, а њиве су биле пуне црвеног „деленџика“. Од ђака Чашишке Махале био је поред других и неки Коста, кога су сви звали Кота, ваљда га тако од мила прозвали код куће. Мени се чини да је био 4—5 година старији од мене, али не знам поуздано. Отац му се звао Милован и по њему се овај Кота презивао Миловановић. Мора да се код куће није владао увек како треба и да свога оца није слушао, па га зато покарао или можда и истукао, тек, како му

Ислама уопште, него и бивше Турске империје врло ограничено, да не кажем скоро никакво, па зато је Тих. Борђевић пишући поменути чланак *Школски обичај у Турској* мислио да „Школовање у Турака у старија доба није подлежало ни под какве законске прописе, већ се, изазвано народном потребом вршило као обичај, онако како се мислило да је потребно да се врши или још боље како је можда од других примљено или наслеђено¹⁾.

Да ли је постојао какав формални писмени пропис о организацији ових основних школа, ја не знам, али је писменим изворима потврђено да је овај тип школа код Османских Турака постојао још од почетка стварања њихове државе. Као ове старе турске школе, *sıbyan mekteb-i* и у Скопљу у XIX веку, постојале су још и крајем XIV века у Бруси, па према томе и у другим већим местима турске државе. Цемат или махала сваке веће џамије имао је оваку своју махалску школу за малу децу, у којима се учила не само грађанска деца богатих и сиромашних родитеља, него чак и султанови синови. Најстарији син султана Бајазита I, Сулејман Челебија учио је једну такву школу, како се сваки може уверити из документа који сам ја, како је напред речено, објавио у часопису *Месечни преглед* на наведеном месту у предговору овога чланка. Него ја нисам ни имао намеру да улазим у то као морска пучина широко питање, које се, уосталом, код нас, ни кад би се хтело, темељно не би могло да проучава због недостатка најпотребније турске литературе. А за историју наше педагогије, само се по себи разумје, то би било од велике важности. Као ова некадашња турска школа у Скопљу била је и наша школа у Вучитрну, о којој сам напред понешто поменуо, а каква је била та српска школа у Вучитрну, биле су с мањим или већим разликама и све друге наше школе по целој ондашњој Турској царевини, с том разликом што оне нису биле приватне установе као турски мејтеби, него су биле школе црквених општина. Школа у Вучитрну припадала је храму св. Илије, који је учитеља плаћао и школске трошкове сносио, и ако је мој учитељ Анта, без икаквих квалификација, у њој у име црквене општине готово суверено господарио и радио како је најбоље знао и умео.

* .

Пошто је ова грађа о турским школама за малу децу у Скопљу сакупљена, допала ми је до руку II свеска књиге турског списатеља и песника из XVII века Наби Јусуфа звана: *Münşaat-i-aziziyye fi asar-i-osmaniyye* (Цењени списи о Османлиским делима) која је први пут у Цариграду штампом

¹⁾ *Наш народни живот*, књ. V, Београд, 1932, стр. 141.

објављена хипр. 1286 (13-IV-1869) у издању: *Sahnaf hasi Nuri efendi*. Прелиставајући је, ја сам у њој нашао неколико страница које могу послужити као документи о томе да је турска основна школа била оваква какву смо је ми описали по причању старих људи у Скопљу кроз цео XVI и XVII век.

Ради илустрације ми та документа доносимо у нашем преводу на српски, јер они изврсно потврђују податке о старој турској школи које смо ми овде саопштили.

1

„Позив упућен од стране Целал наше улеми да присуствује завршном испиту, хат’му султанова сина Мустафе”.

„Владарског курана један благословени став, сура која даје царства као уздарје, оснажен од божије стране, онај који зна пита је искреност, који носи круну величине, узвишени пријатељ, божанска слика људима, сунце које са светских небеса просипа светлост хитра ума, зоре на царским видицима, заштитник зналаца курана, књига за висока знања и величину, син Њ. В. милог, милостивог, моћног султана, нашег добротвора, Њ. Височанство племенити млади принц, наш господар султан Мустафа, помоћу свеплаженог Мухамеда, кога са часном му породицом поздрављам и који је закључио књигу пророштва, куран објавио и истумачио га, прочитао је куран, и довршио га до краја”.

„По прописима Отоманског царства и према његовим благим обичајима сугра, у петак обавиће се свечаност хат’м-а”.

„За одржавање овога скупа, коме ће бити присутни и анђеоски небески, изашла је царска прада”.

„После свечаности хат’м-а одржаће се благодарење и управиће се молитве које ће бити услишане од св. Мухамеда, пророка господњег, по коме је господ и послао куран. Зато ће бити и потребно да и ваше благодорство присуствује уреченог дана овом молепствију”.

„У исто време извештавам вас да ће поменутог дана после подневног намаза, који ће се отклањати у великој џамији св. Софије, пћи у царски двор, где ћете и ви изволити доћи”¹⁾.

*

Султанов син, како одавде видимо, учио је да чита куран. Кад се стекло уверење да га је научио, приређена је у петак свечаност завршног испита, хат’м; коме присуствују државни великодостојници и цариградска улема. После испита одржана је свечаност и благодарење у џамији св. Софије. После благодарења заказан је пријем у двору. Како се види, све као и у убогим скопским старинским мејтебима.

1) Nabî Yusuf, op. cit., св. II, стр. 55.

ХОЦИНА ПЛАТА

Учитељи ових школа нити од државе нити од општине нису примали никакву плату. Хоће су живеље од поклона које су редовно добијали од својих ученика. У четвртак пред подне сваки је ученик, пре него што ће поћи кући, предавао хоци у фишеку завијену извесну суму новаца, коју је од својих родитеља добио да преда своме учитељу. Калфе међутим том приликом нису добијале никакву награду.

ЂАЧКИ ШКОЛСКИ ПРИБОР

Некад ученици нису носили као сад кожне торбе за школске књиге и писаћи прибор, него су већином своје књиге носили у торбама од сукна или обојеног платна. Торбе ученика имућних родитеља биле су срномезене, а сиротињска деца била су срећна, ако би им мати сашила торбу од обичног беца. У торбу су ђаци стављали своје књиге, а торбу су пребацивали преко главе на десно раме, тако да су им књиге висиле под левим пазухом. Тако су некадашњи ђаци ишли у школу.

Прибор за писање не само старинском ђаку турском него и уопште сваког писменог човека муслиманина био је на првом месту: *дивит* који се састојао из једне цеви од метала разне дужине са поклопцем, у коју се цев стављала пера од трске за писање. При горњем делу ове цеви била је изливена опет од метала мастионица са добро упасованим поклопцем. У мастионици је било мастило нарочите врсте које се лако могло брисати, а у њему су били натоњени конци од памука или кучина који су чували перо да не подиже већу количину мастила него што је потребно, а и да се из мастионице не би мастило просипало, пошто мастионица на дивиту ипак није била савршено херметички затворена. Пишући тим мастилом, писар

Причало се да су родитељи касно увече Коту одвели кући. Ако се добро сећам, Кота је ускоро после тога „побегао у Србију”, што значи да је илегално и без очеве одобрења пребегло преко границе и отишао у Србију. Куда се потуцао и како се мучно, ја не знам, али кад је већ био зрео човек служио је као кочничар на железници у Нишу и тамо је стекао нов надимак. Сви су га звали Кота „Кочкор”, свакако изопачено име од речи кочкар, које у Вучитрну дотле није употребљавано. Мора да му је то име из времена, кад се мучно по Србији и кад је радио свакојаке неподопштине и дружио се са кочкарима.

После ослобођења 1912 год. Кота „Кочкор” је дошао са нешто капиталом, па је са својом браћом: Трајком и Велимпром отворно за вучитрнске прилике велику механичку радњу и од тада је спадао у ред угледнијих вучитрнских грађана.

је сваку погрешку могао наквашеним прстом или врхом од језика полизати, те погрешно место и поправити како треба. Од имовног стања зависила је вредност дивита, који су често пута претстављали врло скупе ствари. Дивит се није носио у торби, него задевен за појас као мала пушка или јатаган¹).

ХОЦИНА „ЧАВКА”

Родитељи су пратили кретање и понашање свога ђака, па ако би запазили штогод што се не пристоји добро васпитаном дечаку о свему су обавештавали хоџу. После тога би хоџа у школи таквог ученика испитивао зашто он то и то ради, рецимо не слуша родитеље, туче се са уличном децом и сл. Ако би ђак покушао да пориче, хоџа би га укорио и опомену да не лаже, јер је то све њему казала „чавка”, а она је један верни гласоноша који никад не говори неистину²). Дете би се у таквом случају збунило, у чуду остало, признало кривицу и обећало да неће више никад да чини тако штогод. Ако би се укућани потужили хоџи на рђаво, владање учениково, хоџа би га, по себи се разуме, примерно казнио.

III

ПРИЛОЗИ

Овде се исцрпљују моји подаци о старинској турској школи у Скопљу. Било би од нарочите важности за историју школства у нашим земљама, кад бисмо се осврнули на историју порекла овога типа школе који је био одомаћен међу муслиманима по свима крајевима докле је допирала власт Турске царевине, али наше је познавање културних прилика не само

¹) Приче се причају о мастилу старих Египћана и Римљана који су употребљавали неку врсту мастила које се лако брисало сунђером или језиком. Међутим, Турци су такво мастило употребљавали по нашим крајевима тако рећи до јуче. По државним надлештвима чиновници су место садашње уп-јаће хартије употребљавали „риг“, ситан песак, а хоџе су употребљавали мастило које се могло лако полизати. Фраза у нас: *Што смо рекли нећемо да лижемо* биће да је отуда пореклом (Исп. *Полишика* од 24-VIII-1949, год. XLVI, бр. 13324, стр. 7).

Дивит су носили и наши људи. На једном дивиту од сребра који је некад био у разници Пећке патријаршије ја сам преписао овај запис урезан по дивиту:

Сия дивитъ еромонааха Антима Радоиковича пострижника сербске патриархие.

На његову поклопцу изображен је у барелефу са натписом пророк Моис., а на свитку који он држи у руци пише: *кџина неоп. (алија).*

²) Занимљиво је да се код Турака као хаброноша јавља *чавка*, иначе и код нас се мала деца варају *пиштом*, к-ја све што деца неупутно ураде извештава роитеље и старије уопште. На Косову је хаброноша *сврака*. Она јавља домаћој чељади тамо кад ће од својих добити вести или кад ће им доћи гост.

„Не само то, него и ако имам оспособљење за кадију, за све то време одређено да се добије право на кадиско звање, ја нисам успео да извучем ни једнога меда над простим словом као што је једно *елиф*“.

„Потребне ми изразе и ставове ја знам да читам, пошто сам их научио напамет“.

„Са децом, којима се као *жемзе* од *елифа* искривила кичма, седох да учим читати прву задаћу звану *tehiyyat*“¹⁾

„Као људи болесни од много мољења богу и ја сам с тешком муком успевао. Ја нисам од оних људи што се стално богу моле, али нисам ни од оних који су у њега изгубили сваку наду“.

„Ја сам вам човек тако безначајан као она тачка у трбуху слова *цим*“.

„Кад ми дође да има изгледа да ћу од некуда откинути какав поклон, од те мисли после не могу да се ослободим, него трчим, мучим се. То је моја мајсторија. И зато што ме је освојила та мисао, догађало се може бити да сам заслужио да ме за поправку ставе у *фалаке*“.

„За време свога учења у славу суре *Zariyat*²⁾, благословом суре *Mülk*³⁾, све и кад бих успео да избијем на суру *Kaf*⁴⁾, ја поуздано знам да нећу на *Каф* планини са *Анка*⁵⁾ птицом бити заједно у једном гнезду“.

„И ето с овим мислима забављен, плачући у својој тужној кући, приђе ми моја мала *кћерчица*: — „Бабо, што плачеш? упита ме, па затим настави: „Дошло је време, кад ја треба у школу да пођем. Хоћу један буквар (*elif-ba*) украшен златним звездицама, срмом везену и бисером искићену *ђачку* торбу, седефом украшену у дуборезу *клушцу* (*rahle*), суседима, пријатељима да се приреди *зијафет*, а моме учитељу и свој деци што ће викати „Амин“! да се даду поклони“ — На то ја најпре за себе: „Господе, ти знаш!“ затим *кћерчици* рекох: „О *кћери* моја! то што мислиш ти и ја бих желео. Али за све то треба пуно новаца. Тај посао ћемо за сад морати да одложимо!“ То јој врло *снуждено* рекох“.

¹⁾ Арап. *tehiyyat* мн. од *tehiyye* поздрав, м. литве.

²⁾ Арап. *zari* плач, јектеније, ридање; име 51 суре (поглавља) *Курана*, В. Чаушевић, наведено дело, стр. 966.

³⁾ Арап. *mülk* иметак. Код Чаушевића, наведено дело, сурa 67. стр. 967.

⁴⁾ Име слова *k* у арап. азбуци; име 50-те суре у *Курану*, наведено дело, стр. 966.

⁵⁾ По турском народном веровању некаква птица позната по имену, непозната у стварности, која живи на исто тако фантастичној планини *Kaf dağ-у*, нека врста митолошке крупне птице, чија сенка кад се наднесе некоме над главу, доноси додичноме срећу.

„Учи се и усавршавај, ако хоћеш да те свет слављ,
 „Иначе, мили мој, без знања и неуљубљен не вредиш ни
 за шта”.

„У жељи да ти кажем шта сам мислио овим што ти као
 увод изложих, желео сам ти рећи: Господу, хвала на твом
 лицу, по свему у теби се блистају звезде природних способ-
 ности. У природи ти се показује светлост бистрине”.

„Време, које ти је одређено за учење у овој твојој мла-
 дост, немој трошити ни часа на играчке. Немој ићи кривим
 путевима. Немој да те забаве освоје. Не дај себи близу каквим
 безначајностима. Непрестано учи задаће. Наука и васпитање
 нека ти је сврха. Настој да умеш лепо писати и лепо говорити.
 озбиљно се труди. У послу буди истрајан, ако хоћеш своје
 жеље да оствариш и циљ да постигнеш. Немој своје биће и
 своје достојанство да осрамотиш глупошћу. Свим силама се
 труди да се ослободиш од незнања и лудости који су прецини
 свакојаким тугама и невољама. Јер да се стекне слава, вред-
 ност, први су услови знање и наука. То је сасвим једна јасна
 истина. Ако овако будеш радио и управљао се у животу, стећи
 ћеш врло цењен назив ефендије. И међу својим друговима и
 онима сличнога звања и положаја, бићеш у милости Господа
 бога, који је цар над царевима”¹⁾.

*

Аутентично или измишљено ово писмо, сасвим је јасно да
 је у њему реч о султану Сулејману II Величанственом (1520—
 1566) и његовом сину Мустафи, кога је чудном иронијом суд-
 бине и поред све љубави изражене у овом писму, у сплету ин-
 трига дворских људи и жена, отац 16 октобра 1553 год. дао
 погубити у вароши Ерегли, у Караманији¹⁾.

3

Рано су и турска женска деца ишла у почетне школе. Не-
 каквом, мени непознатом, Садрудин бегу стасала кћерчица за
 школу, али за упис треба нешто и потрошити, зато се он
 обраћа великом везиру с молбом да му помогне, како би му
 дете могло да пође у школу. То писмо у нашем преводу гласи:

„Госпoде, подај лакоће! Немој истинати тешкоће, госпo-
 де! Допусти да се са успехом заврши!”

„Овај потписани ваш слуга нема појма какво значење
 имају дијакритични знаци над или испод појединих слова:
 једна тачка, две тачке, три тачке”.

¹⁾ Наби Јусуф, наведено дело, стр. 25.

¹⁾ *Enzyklopaedie des Islam*, B. IV, стр. 567-a s v *Sulaiman I*

„Покоравајући му се, погрбили смо се као *дал*”.

„Из очију нам сузе лију као *гаин*”.

„Па при свем што је тако, ноге нам из фалака не силазе као *лам-елиф*”¹⁾

„За све ове муке на име награде дају нам у читавој седмици дана распуста само дан и по: пола дана четвртка и петак цео дан”.

„Махалска деца јашу коње, а ми јашемо фалаке, што их зову „црна мазга”²⁾).

„Махалска деца бацају цилит, међутим, цилит игра по нашим табанама”.

„А благи, весели дани тако брзо пролазе. Још подне није дошло, нама се већ смркло. Четвртак прохуји брзо као љубавни састанак”.

„Па и благословени петак прође без радости при помисли да ваља сутра у школу ићи. И ми остајемо не осетивши сласти од распуста.

„У овом посебном питању насрће се на наша права. Чини нам се неправда. Хоће из прошлости у овоме питању нису могли да остану у границама правде, него су нама ђацима учинили тешку неправду. Молимо да се ствар извиди и испита. Ето, противу свега-овога ми се жалимо”.

„Поводом ове жалбе приведоше у суд хоће које врше службу учитеља. Да би могли да дају суду одговор, саопшти им се дечија жалба. У исто време суд их упита: „Да ли би се могао дати још један дан поред четвртка и петка и замоли их да уваже овај предлог”.

„На то хоће, заснивајући свој одговор на неким трансценденталним законима изјавише:

„Они који су овај систем у школи завели о правду се нису огрешили, него деца засада још нису толико паметна да то могу схватити, па су зато посегли са оваквом једном бесмисленом тужбом. Ми ћемо свој одговор дати поткрепљујући га сведоџбом разума и мудрости”.

„На првом месту истичемо:

„Човека чине четири елемента: вода, земља, ватра и ваздух. Три од ових елемената робови су човекови. Само је један од њих слободан. То је ваздух”.

„И у природи важи иста подела. Од народа је само једна четвртина остала слободна. По том рачуну деца несумњиво имају право на одмор у седмици дана један и по дан. Ако

¹⁾ *Elif* име првог слова у арап. буквици. На исто тако име слова које претставља глас сличан нашем х. *Dal* или слово *д*, *gayin* име слова *г*, *lam-elif* име слога *ла*.

²⁾ У орг.: *kara katr*

није било доста, него му још преко свега на главу обеси једну торбу. Ми пак као велимо да се „соко“ негде не очеше, ишли смо уздржавајући се и пазећи данима. Најзад рана зарасте. Као један несрећник коме је кожа одерана”.

„Ми се враћамо кући и шетамо и радујемо се у уверењу да нас у будућем животу не чекају тегобе. Слободно по својој вољи шетасмо се по баштама и наслађивасмо се”.

„Но која фајда? Наш отац изгледа човек који мисли за далеку будућност. Он каже да нам мисли добро”.

„Поче да обилази школе, да се обавештава о учитељима и донесе нам хрпу вести: Како на пр. деца у школи криво живе. Једно поред другог седећи, колена уз колена разговарају се. Поступно, све мало по мало испало је да од науке и васпитања, лепог писања, спретног изражавања ничег бољег нема ни на овом ни на оном свету. То му дође као највећа срећа. Отац нас једном гомилом оваквих речи наговори, одушеви нас! Изазва у нама љубав и одушевљење”.

„Најзад једнога дана одведе нас у школу и предаде једноме хоци”.

„Кад смо први пут ступили у школу, дочека нас весели дечији жагор. У школи угледасмо, управо онако како нам је отац казивао, малу децу као што смо и ми. Видесмо их како у кругу седе једно до другог. Али голуб се беше већ ухватио у замку. Шта да се ради! Разумна птица, кад се ухвати у замку, ваља да трпи. Би шта би!”

*

„Према свему изложеном, ми се жалимо:

„Је ли право да ми време детињства, пролеће свога живота проведемо по тим простим местима, по тим затвореним просторима што се зову школе?”

„Тај учитељев свет, те хоце, додуше су на први поглед као анђели, али седну ли деца пред њима, морају се бојати као кад се склањају код бога бежећи испред ђавола! То мученици, школска деца врло добро знају”.

„Наш хоца је љут човек и пргав преко мере. Бљује ватру која суши мозак у деце”.

„Има још једна невоља. Наш отац у жељи да изгледа побожан, предајући нас хоци рече му: „Твоје месо моје кости!” Али, како се чини, наш отац и не зна да хоце нису људи који знају за шалу. Зар господић учитељ разликује шалу од истине? И ево, хоца изистински шкргуће зубима и насрће да нам месо поједе”.

„Авај! зна се шта ће бити са нама, беспомоћном децом:

„Стој хоци на службу на ногама као *елиф*”.

„Отвориш очи као *ха*, прати му сваки миг”.

„И тако се данас донесе пресуда о поравнању да се не прорађавају старе границе”.

„На захтев овај се хуџет написа”¹⁾.

На завршетку овде доносимо кратку белешку о писцу ова четири докумената.

Наби Јусуф (1642—1712) убраја се међу најугледнијим песницима и књижевницима турским. Родио се у Урфи (Rûna) у Халепском вилајету на рушевинама старог Ура Халдејског, па се зато каткад зове и *Ruhavi*. Особиту је милост уживао код Мусахиб-Мустафе паше и када овај за владе султана Мехмеда IV (1648—1687) постаде по други пут везир, доведе га у Цариград и постави га за секретара Претседништва владе (*divan kâtibi*). Службеним послом је ишао у Хиџаз. Ту је прилику искористио, те посети Света Места и тако изврши дужност хаџије. По повратку из Јемена, после смрти свога заштитника, повуче се неко време у свој завичај Халеб. Тамо је дошао у ближи додир са тамошњим валијом Балтаџи Мехмед пашом. Кад овај постаде велики везир, поведе са собом и свога пријатеља у турску престоницу. Балтаџи Мехмед паша постави Наби Јусуфа за директора Анадолског рачуноводства (*Anadolu muhasebecisi*). Пошто је изменио још нека звања и положаје, 3 реби-ул-евела хиџр. 1124 (10-IV-1712) год. умро је у дубокој старости од преко 70 година. Сахрањен је у Искудару код Цариграда у гробљу Караџа Ахмеда, недалеко од текије Мискинлер.

Написао је више дела од којих се као најглавнија помињу: *Müreteb divan* који је публика турска примила са великим одушевљењем, тако да је његова писца поздравила као свога првог песника. Дуго се у Цариграду говорило: „Говори као Наби”. Спис *Naugiuue* написао је у облику савета своме сину Еб-ул-Хајру, а дело *Münşaat-i-aziziue fi asari osmanliue* из кога смо напред навели три писма и четврту комичну кадиску пресуду, као докуменат о турској основној школи у ранијим временима, написано је у главном у облику писама и има историску важност. Од историских дела на гласу му је историја о боју на Камењцу Подољском под именом *Feth-name-i-Kamenica* или краће *Fethi-i-Kamenica*. Хиџр. 1093 (1682) год. написао је дело *Tuhfet-ül-haremeîn* у вези са својим хаџилуком. Писао је у стиху и прози стилем китњастим који су његови савременици и доцније сматрали за класичан¹⁾.

¹⁾ Наби Јусуф, оп цит стр. 37.

¹⁾ Види: Mu'alim Naci, *Esami*, Istanbul, 1308, стр. 312—314; Ş. Sami, *Kamus-ül-alam*, књ. IV, Istanbul, 1316 (1898), стр. 4534 s. v. *Nabi Yusuf*; *Enzyklopaedie des Islam*, B. III, Leipzig, стр. 867, s. v. *Nabi Yusuf*; İbrahim Alâedin Gövsa, *Türk Meşhurları ensiklopedisi*, Ankara, 1947 (?), стр. 269.

RÉSUMÉ

Gliša ELEZOVIĆ

ANCIENNES ECOLES TURQUES, A SKOPLYE

L'auteur se propose de retracer un tableau de la vie coutumière chez les Turcs, relativement à l'éducation, éclairé de tous côtés, dans un des centres anciens très importants de la Roumélie où la culture turque avait déjà jeté de profondes racines dès le commencement du XVe siècle.

Dans son avant-propos l'auteur explique le procédé qu'il a employé dans la composition de son article, en soulignant en même temps, que le type d'école qu'il nous décrit, n'était pas limité à Skoplye et à ses environs, mais répandu dans tout l'Empire Turc, immense jadis, de Bagdad à Buda, jusqu'à l'époque des réformés en Turquie, au début du siècle précédent, lorsque les écoles et l'instruction publique dans ce pays ont commencé à se conformer aux conditions homologues dans l'Europe chrétienne.

Dans un bref aperçu il indique ce que les réformes en Turquie prévoyaient théoriquement en ce qui concerne les écoles et l'instruction publique.

Après avoir jeté un coup d'oeil sommaire sur l'article de Tih. Djordjević: Coutumes scolaires chez les Turcs, l'auteur passe à l'objet principal de son étude: quand les enfants islamiques allaient à l'école pour la première fois, avec une comparaison accessoire: comment cela se faisait dans l'ancienne école qui existait auprès de l'église à Vučitrn vers 1880. Plus loin il expose les préparatifs de l'élève pour la fréquentation de l'école, son introduction solennelle à l'école. Puis il nous dit ce que devient l'élève une fois à l'école, comment commence-t-il à apprendre? Qu'est-ce qu'il apprend? Il nous parle du caractère privé de l'école et des moyens de son entretien. Comment payait-on le maître? Quelle était la durée de cette école? Une attention particulière est consacrée à ce que l'on apprenait dans ces «sibyan mektebi» antiques turques.

A côté de ces écoles qui étaient destinées à l'enseignement de la lecture, il existait parallèlement à Skoplye des écoles semblables pour l'enseignement de l'écriture, qui pouvaient être fréquentées par les élèves de ces premiers «mekteb» pour la lecture. Tandis que les écoles de lecture étaient dirigées par les maîtres (hodjas) du quartier (mahalé), les calligraphes locaux (hattat) se chargeaient de ces autres écoles d'écriture. Les deux catégories d'écoles avaient des méthodes de travail semblables et presque les mêmes moyens de subsistance. L'auteur expose la manière dont l'art d'écrire fut enseigné dans ces écoles, combien de temps l'enseignement durait-il et enfin de quelle manière reconnaissait-on à l'élève qu'il avait terminé ses études à l'école d'écriture.

La question de l'éducation des fillettes islamiques dans ces «sibyan mektebi» anciens, ainsi que celle des édifices et des cours scolaires, sont également mentionnées dans l'article.

L'auteur a essayé d'évoquer au lecteur une leçon dans ces écoles pour les petits enfants. Il a pris en considération l'ordre et la discipline qui y régnaient, ainsi que le travail des assistants des hodjas-kalfes.

Ça et là l'auteur établit des parallèles avec les conditions de travail à la vieille école serbe de Vučitrn dont il était élève lui-même: le «lit» du maître dans la classe, les écritaux: «sorti» et «entré», la punition des élèves etc.

La partie finale de l'ouvrage est composée de plusieurs annexes — la traduction serbe de quatre documents tirés d'une oeuvre du poète turc connu Yussuf Nabi de la deuxième moitié du XVIIe siècle. Ils démontrent que l'école primaire turque, dont l'auteur nous donne la description selon les dires de vieux musulmans de Skoplye, ressemble jusqu'aux détails à l'école telle qu'elle était au XVIe siècle, et même qu'elle était, suivant un autre article du même auteur, publié dans la Revue mensuelle (Mesečni pregled) à Skoplye — I année, N° 2, page 66, en 1926, presque identique à celle du XVe et même du XIVe siècle, avant que l'invasion turque n'eût débordé les Dardanelles et submergé le territoire européen.

Мирко Р. Барјактаровић, хон. сарадник Етнографског института САН:

Двовјерске шиптарске задруге у Метохији

(Примљено на X седници Научног савета Етнографског института САН, 8-IV-1949 г.)

I

Ако се пође од Пећи ка Дечанима, Баковици и Призрену, па се од села Раушића човјек одвоји од аутомобилског друма и продужи улијево лошијим колским путем да пјешачи још два и по или три сата, стићи ће и у села Горње и Доње Баране. Раније је у Доњим Баранима била општина, сада је тамо мјесни народни одбор за неколико села. Ако се одатле иде и даље, истим путем, још једно два пјешачка сата, онда се стиже у Глођане, гдје се налази други мјесни народни одбор. Али, прије него се стигне до одбора и самог села Глођана, мора се проћи кроз његов заселак Дрезге, а нешто десно од села Косурића, кроз које пролази тај пут, остаје село Лугађија.

Село Горње Баране, заселак Глођана Дрезге и село Лугађија имају једну занимљиву појаву задружног живота људи. Наиме, у овим селима доскора су постојале или се чак и сада сретају неподјељене задруге у којима су нека чељад католичке а нека муслиманске вјере.

Колико ми је познато у нас о овим и оваквим задругама до сада није писано. Једино у студији д-ра М. Лутовца о Метохији налазимо само помен једне такве куће у селу Косурићу (непосредна близина Лугађије и Глођана), гдје се каже да у једној задрузи живе заједно муслимани и хришћани (М. Lutovac: *La Metohija*, Paris, 1935, p. 72).

Бавећи се у Ругови преко љета 1948 г., ради етнографских испитивања, сазнао сам да у Метохији, у селу Лугађији, постоји једна задруга у којој, под истим кровом, живе у заједници крвни сродници, од којих су једни католичке, а други

муслиманске вјере. Зато сам половином јануара ове године (1949) отишао са једним студентом на лице мјеста, у само село, да проучим и испитам ту појаву.

Иначе, о задрузи и задружном животу код нас много је писано. О том има повише и посебних студија. Код нас, на Балкану, каткада се задруге стварају и од несродника (М. Филиповић: Несродничка и предвојена задруга, Београд, 1945 с. 8, 59), да би се лакше радило и живјело. Задруге се затим, каже Филиповић, дуго као задруге одржавају и када то формално више и нијесу. Наиме, понека се задруга предвоји и живи на два или три удаљена имања често и са разном економијом, али, ради допуне и лакшег одржања, ови дјелови задруге се и даље сматрају као једна задруга (*ibid.* 3, 59—60). Ја сам прошлога љета у Ругови наишао на једну задругу (село Боге) од 40 чланова, која је прије двадесетак година узела к себи једног дјечка а који није био ни у каквом сродству са овом задругом и која, с друге стране, живи предвојено: у селу Богама и у селу Набрђанима код Пећи. Ово би била нека комбинација и такозване несродничке и предвојене задруге (задруга Бали Чука).

Филиповић је у својој студији навео (по Дучићу) и занимљив примјер заједничког живота двију мушкобања: једне из Куча, друге из Коћа, а које су, иако једна католичке, друга православне вјере, живјеле у заједници као посестрима (*ibid.*, 27). Ја ћу овај случај навести, по Дучићу, опширније, јер он за ова наша излагања није без интереса. Из године 1931 Дучић, иначе добар познавалац и испитивач Куча, говорећи о посестримству пише: „Посестрима се као и побратими пазе и надгледају. Ја у Кучима знам један интересантан пар посестрима, и то обје томбелије¹⁾: „Ђурђа, шћер бившег капетана Илије Поповића са Медуна, и Џура Пренк Редина, католичка Арбанашка из Коћа, која је још прије петнаест година пренијела своје очинство у дом оца Ђурђина, ће с посестримом у заједници и највећој слози живе. Ове се посестрима врло ријетко раздвајају, већ су вазда на послу заједно и немогуће је у мало ријечи исказати, каквом слогом живе” (Стеван Дучић: Живот и обичаји племена Куча, Српски етн. зборник, књ. 48, Београд, 1931, с. 235—236). Бавећи се у Подгорици школске 1938/39 године и ја сам за овај случај сазнао.

О томе пак да су чланови једне исте задруге бивали и разне вјере имамо податке и из наше земље и из Арбаније. То

¹⁾ Томбелгијом се у Сјеверној Арбанији и по Црној Гори назива дјевојка која је остала у дому родитеља са завјетом да се никада не удаје. То чине обично најмлађа кћи или јединица, да не би родитеља остали сами.

су, рецимо, случајеви када се један од чланова задруге или породице потурчи док остали остају и даље у ранијој религији (хришћанству). Код Михачевића, који је написао и једну књигу о Арбанасима, налазимо и овај податак: „У Лурији су муслимани напола кршћани, а кршћани напола муслимани. Та били смо у Лурији у кући сеоског кнеза католика, који има рођенога брата муслиманина: један слави Божић, други Бајрам; једнога су дјеца Иво и Петар, а другога Суљо и Осман. У Лурији ће католик дати своју кћер муслиманину, а овај опет католику. Баш је била недеља, па су дошли и муслимани у цркву, њих пет до шест, а једна була је клечала под олтаром уз мису” (Lovro Mihačević: Po Albaniji, Zagreb, 1911, s. 30).

Но, можда је овај кнез из Лурије био одијељен од свога брата и можда је сваки од њих имао своју кућу, своју вјеру и свој начин живота. Ми пак по Метохији имамо случајева да рођена браћа или браћа од стричева живе заједно, неодијељени, али да је један католичке а други муслиманске вјере. Већ смо на почетку поменули села Горње Баране, Глођане и Лугађију, у којима живе или су доскора живјели у заједници припадници двију религија. О тим задругама биће сада говора. Оваквих двовјерских задруга по Метохији раније је било више, па су чланови једне вјере временом изумрли или су се задруге издијелиле те ми данас имамо и не слутећи да су прије неколико година извјесне породице биле само дјелови оваквих двовјерских задруга, на једној страни муслиманске породице, а на другој чисто католичке породице. Ја сам за свега двије такве задруге сазнао од једног старца у Лугађији (Таир Адем), а од њих једна више и не постоји, а друга је скоро на умору.

Једно је од њих била кућа браће: Садика, Мете и Усеина, синова Ајдинових из села Белега (Ђаковачки крај). Негдје прије 80 година двојица од ове браће — Садик и Усеин — прелазе у ислам. На питање зашто, стари Таир одговара само: „од драге воље”. Мет, трећи брат, остаје и даље католик. Он је био ожењен и имао је дјецу. Садик и Усеин били су тада нежењени. Ова два брата су последије турчења често наваљивали на Мету да се и он потурчи. Но, он се није хтио никако превјерити, али је једнога дана довео берберина („брицу”, како овамо кажу), сунетио синове и тако их „потурчио”. Он је са женом остао као католик у истој задрузи, са оба брата муслимана и са синовима муслиманима. Никада, прича стари Таир, међу њима није било свађе због тога што је сваки имао и своју вјеру. И. Мет је умро као католик негдје око 1912 г. Ускоро за њим умрла му је и жена те је тиме и двовјерство у тој задрузи престало. Од Садика није остало мушке дјеце. Од Усеина су

остала два сина: Бајрам и Дена (надимак свакако од Ајдин). Ови су се недавно одијелили од Метиног сина Дервиша, који је као дјечак „потурчен“.

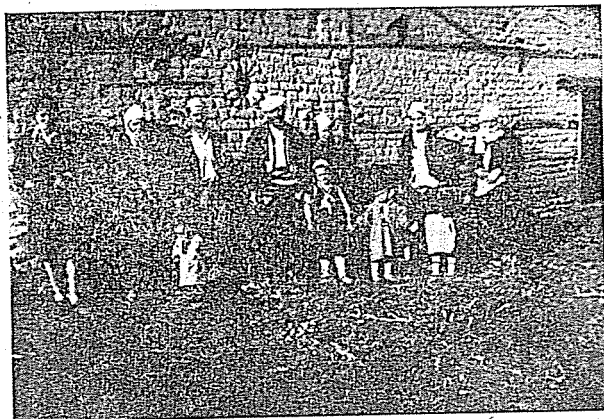
Други случај се десио у селу Дашиновцу (опет ђаквачки крај) негдје прије 70 година. Наиме, браћа: Ват, Ајдар и Бинак турче се. И ови су се, како прича стари Таир, потурчили од драге воље („од ђефи“). Они су сви били већ зрелији, ижењени и имали су дјецу. Један од Ватиних синова, Ариф, био је одрастао. Он је имао и вјереницу, ћерку једног католика из села Паљабарда. Али, како се читаву кућу потурчила, отац Арифове вјеренице, католик, поручује Вату да му неће дати своју ћерку за његовог сина зато што се потурчио. Ват тада одлази пријатељу, објашњава му случај турчења своје породице и моли га да му да ћерку за сина Арифа „а да јој они неће у вјеру дирати“. И, на крају овај пристаје и даје му своју ћерку за Арифа. Та жена је и сада жива и католичке је вјере, док су јој сва дјеца муслимани. Неким двовјерским задругама ово је и бивала клица: узимање дјевојке друге вјере, у чију дотадашњу вјеру нијесу дирали, а чија су дјеца бивала каткада мајчине вјере или нека очева а нека мајчине — по споразуму. Код Арбанаса по Метохији видимо, дакле, упоредно постојање двију умногом опречних ствари. То је, с једне стране, велика постојаност једних у својој вјери, а с друге стране, веома пажљиво поштовање туђе вјере. Различитост у вјери код ових људи није била неком великом препреком и сметњом да се људи међу собом помажу и пазе.

Ова два наведена случаја ја сам посредно сазнао. А оваквих и њима сродних несумњиво да има још по Метохији (а свакако их је било и раније), али ја за њих нијесам овом приликом могао сазнати.

Три случаја, о којима ће сада бити говора, ја сам лично провјерио и код сваке задруге по извјесно вријеме као гост провео.

II

У селу Горњи Барани живе у једној кући, под једним кровом, али већ подијељени: Бајрам Смаил (стар 40 година), Ук Ариф (стар 33 године) и Микел Баља (стар 30 година). Ови одјељаци доскорашње задруге (в. сл. 1) припадају фису (племену) *Thaq* или, како они изговарају, Фтаћ. Они су крвни сродници и потијечу од браће Кећана и *Vardhes-a* (они изговарају Барлец), односно од њихових потомака, који су овамо досељени из села Лугађије. Барлец је имао Арифа, Ариф Уку. Кећан, брат Барлецов, имао је Смаила и Садика, који су се потурчили, и Мустафу, који остаје као католик. Од Смаила остао је син му Бајрам, а од Мустафе, католика, остаје Баља, чији је син Микел. Дакле, Ук и Микел су католици, Бајрам

Сл. 1. — Бајрам Смаил са двије своје жене, четворо дјеце и маком, муслимани (десно под бр. 1); Ук Ариф са женом и ћеркицом (лијево под бр. 2), католици и Јагода, Микељ Ђаље (отсутног), православна (на самом крају лијево под бр. 3).

муслиман, а сви су живјели заједно, у задрузи, до 1933 године, када су се подијелили на три дијела. Бајрам прича да су се његов отац (Смаил) и стриц (Садик) потурчили без икакве невоље и само „од ћефи“. Дружили су се са муслиманском дјецом од малена, па су се стали некако и неосјетно сматрати и издавати и они за муслимане!

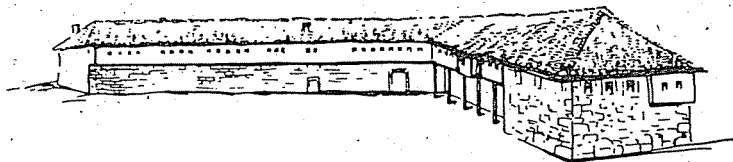
Занимљиве су брачне везе сва ова три нова домаћина. Ук, католик, оженио се ћерком католика Цан (свакако хипокористика од Destan) Бајрама из Лугађије, који је доскора такође живео у једној исто тако двовјерској задрузи, а о којој ће касније бити говора. Иначе, када је Ук био стигао за женидбу, један муслиман из његовог села, Ајдин Селца, давао му је ћерку без икакве накнаде за њу, само да се потурчи. Али Ук му је одговорио „да се не би потурчио па да би ми давао сваки дан по дјевојку“. Микељ, опет католик, последије ослобођења оженио се једном православном Црногорком из Берана, која је овамо била дошла к неким рођацима колонистима. Бајрам пак, другобратучед Укин а стриц Микељов, муслиманин, оженио се једном прије десетак година. Али, он се и опет оженио прије пет година својом снахом, удовицом умрлог брата¹). О овом обичају — да се узима снаха, братовљева удовица — они овако причају: „Обичај није баш лијеп, али братова жена је већ доведена и за њу се платило шта је имало

¹) Оваква појава, позната семитским народима и многим и родима исламске вјере, назива се у науци левират (од латинске ријечи levir-дјевер).

да се плати. Отуда, када она остане удовица, њен дјевер има више и прије права од свакога другог да је узме за жену. Зато је и узима". Као што видимо, у њиховој кући, под једним истим кровом, у једној старој, невеликој и дозиђиваној кули живе муслимани (Бајрамова породица: он, мајка, његова прва жена са двоје дјеце и његова друга жена, са братовом и затим његовом дјецом) и католици: Ук са породицом (жена и дијете) и Микељ, који је сада у војсци, са женом православном (в. сл. 1).

У засеоку Глођана, Дрезги, живи и сада стари Таф Зећа, (од Zekir), муслиманин, и синови његовог умрлог брата Мисин (од арапског Muhšin) Зеће, католици, у неподјељеној задрузи. И Таф је био католик све до своје осамнаесте године. Сада тврди да има 104 године, те излази да је он прије 86 година пријешао у ислам. И, као добар муслиманин, он је прије једно педесет година пустио и браду. Он прича да је имао рођаке муслимане те да је по њиховом наговору и за њихову љубав пријешао у муслиманску вјеру. Када се потурчио, он је потурчио и своју жену. Жену се послѣје и други пут (муслиманком), јер му је прва жена умрла. Није имао мушке дјеце. Остала му је само једна ћерка, која се удала у село Грабаницу (Пећки срез), гдје он често одлази и остаје по неколико дана. Прије десетак година умрла му је и друга жена. Зато је стари Таф сада једини муслиманин у кући, док су осталих једанаесторо чељади све католици. И, уистини, сви га они добро пазе. Стари Таф прича да његовом брату, Мисину, и осталој чељади у кући није било баш драго што се он потурчио „али се нијесу баш толико много наљутили, те смо остали и даље у заједници". Ово је једини живи примјер, истина, већ на умору, двовјерске задруге, која се неподјељена и до данас одржала, а коју сам ја обišао.

У селу Лугађији живјело је до 1936 године у једној, два пута дозиђиваној, кули од ћерпича (в. сл. 2), око шездесет чељади једне опет двовјерске задруге. Око једне трећине чељади

Сл. 2. — Кула старог Таир Адема и Цан Бајрама у селу Лугађији, у којој сада живе четири породице. Десни и крајњи дио куле је најстарији, грађен од камена, остало је касније дозиђивано и од ћерпича.

било је католичке вјере, остало муслимани. То је била задруга старог Таир Адема. По његовом казивању, двовјерство је у њиховој кући настало овако: Прије једно деведесет година Таир Паља, католик, од фиса Бериш, имао је синове Адема и Ајдара. Једнога дана, уочи муслиманскога рамазана, Адем је био на слами. Брат му Ајдар додаје сламу и тако праве стог. Када је Адем чуо, претпразничко весеље и жагор код сусједа муслимана, дигао је само један прст и рекао: „Алах, алах, ла и ла плала”. То је било довољно и он се тако потурчио. Брату му Ајдару није било мило и право, те је хтио због тога да се одијели од Адема, али му није дала жена, која му је рекла да ће, ако се дијеле од Адема, она отићи с Адемом. Када се Адем потурчио, потурчила му се и вјереница. Адем је затим имао Таира, Алију, Зумера (од Zumber) и Шабана. Потомци свих ових су муслимани. Таир је још жив и има Адема и Челју (свакако од Celadin); Алија има Јаха и Азира; Зумер има Асана. Ајдар пак, који је остао као католик, имао је Бајрама и Љуша (ваљда хипокористика од Ali Aluts . Од Бајрама је Цан, кога смо већ прије помињали као таста Ук Арифа. Од Љуша је остао Јусуф. Цан Бајрам и Јусуф Љуша, као католици, живе у заједници. Иначе, у овој задрузи, која се прије 12 година подијелила на четири дијела, биле су се сугустигле четири генерације. Отада су извјесни чланови помрли или отсељени и данас у четири њихове породице има свега 40 чланова: Јусуфова (са Цаном старешином) 17 чељади, Јахова 11, Ибраимова 4 и Зуменова 8.

То би били најкраћи подаци о овим трима задругама: двјема већ недавно подијељеним и једној још неподијељеној, али скоро као таквој на умору (јер од старог Тафа нема мушких наследника).

III

Ко не познаје изближе живот и обичаје Шиптара по Метохији, помислио би, наравно, да постоје и знатније разлике између начина живота и обичаја Шиптара католичке, с једне, и Шиптара муслиманске вјере, с друге стране. Али разлика углавном и не постоји. Или бар не у толикој мјери да би се о њима могло говорити са неким нарочитим истицањем.

Живот и организација ових двовјерских задруга су исти као и живот и организација сваке друге задруге у нашим патријархалним крајевима. Кад се површније посматра, човјек не може уопште да примијети да се у једној таквој и једној те истој кући живот ипак одвија по двјема религијама.

Тип куће код Шиптара по Метохији исти је код католика као и код муслимана. И католичке се жене крију исто као и муслиманске. Отуда је и распоред у кући и намјештај у њој истовјетан код једних и других. Мушка или гостинска соба

строго је одвојена од женске одаје. У ношњи се такође ни по чему не разликују муслимани од католика. Раније су перчине носили и католици. Жене католичке су се бојиле каном као и муслиманске. Начин женидбе и покривање младе једнак је код једних и других. О каквим језичким разликама не може бити ни говора. Тако стоји и са исхраном. Гдје се пак утицај религије, богомоља и свештених лица морао осјетити, ту се једино и назире извјесне разлике у животу једне муслиманске од живота једне католичке породице. Отуда се једино у вјерским и погребним обичајима и опажају неке разлике у животу муслиманског дијела двовјерске задруге од живота њихових задругара католичке вјере.

Наиме, муслимани гледају да од малена сунете мушку дјецу, а сахрањују се према прописима ислама, без сандука и само умотани у платно: Они се могу сахранити и ван сеоског гробља, на своме имању. На дан сахране код њих се не даје никаква врста даће, само се даје гробарима да једу, већ се то ради послје три или четири дана када се приређује такозвано „ћилиме“¹⁾.

Католици се сахрањују у сандуку, по могућности у присуству свештеника и у одређеном заједничком гробљу. Ако нема католичког гробља у селу гдје живи усамљена католичка кућа онда мртваца из такве куће носе у које сусједно католичко гробље, заправо у оно село из кога води старину та породица. Такав је случај и са католицима из већ помињане задруге из села Горњи Барани, одакле мртваце (католике) одnose у село Косурић (Југађија), јер је одатле раније досељена ова породица и јер тамо има католичко гробље. На дан сахране католика обичај је да се даје извјесна врста подушја и хране.

Прослављање појединих вјерских празника и извођење обичаја уз њих у оваквим двовјерским задругама чини се углавном по вјерским прописима: католици сијеку бадњаке, уносе их и ложе по својим обичајима. По обичају ваља да се посијеку три орахова или храстова дрвета (а то су у ствари граде), која увече уносе два мушкарца (само католика) и ложе, стављајући их унакрст. Муслимани им у овом иду на руку и помажу ако што треба. Католици имају и славу. Они славе, додуше, многе хришћанске празнике (св. Јована, Ђорђа, Илију, Петра, Госпођину), али једнога свеца славе највише и као своју главну славу. За славу се спремају три свијеће и што боља јела, али нема неких обавезних јела као за славу Срба. Тада им долазе гости и пријатељи, као и Србима што се на славу долази. Гости се за славу не позивају. Када се

¹⁾ Врста даће, када се коље овца или јагње и позивају сусједи на објед.

увече упале свијеће и устаје у славу божју и ради читања молитве, устају наравно и присутни муслимани. Срећна је околност била да смо и нас двојица присуствовали Уковој слави, св. Јовану (19-1-1949), када сам, „као пријатељ“ (како ме је назвао Ук), и ја добио једну свијећу да држим у руци док се домаћин крстио и шалутао „оче наш“ на шиптарском. Другу свијећу дао је своме шураку, који му је био дошао на славу, док је трећу сам домаћин држао. Бајрам, његов одјељак (муслиманин) са својим малим синовима, био је са нама поред домаћина. И, сем по томе што су муслимани имали своје кандиле на глави за то вријеме, ни по чему се не би могло пријетити да су ту присутни људи разне вјере.

Док су ови били у заједници (Бајрам, Ук и Микељ), као и они у задрузи Таир Адема (и Цан Бајрама) у Лугађији, те као и данас код Таф Зеће у Дрезги — за Божић, славу и друге светковине католика и за што боље њихово прослављање старао се домаћин задруге, било да је он био католик или муслиманин, или су се пак о томе трудили само муслимани. С друге стране, за Бајрам и друге муслиманске празнике трудно се омет старјешина или пак само католици. Толеранција и квалитетство које надмашује и себе само! За Витер Бајрам, Бајрам послѣ мјесеца рамазана (од арапске ријечи *Fitz*) муслимански дио задруге даје неком од сиротиње у сусједству по два килограма пшенице на свако своје чељаде, или даје у новцу онолико колико стаје та количина пшенице. Ако о том празнику имају и гостију, онда и на њих, као и на своју чељад, дају тај прилог.

У задрузи код Бајрама, Уке и Микеља десило се једне године да је слава католичког дијела задруге, св. Јован, пала некако у рамазан. И тада су, наглашавају они, муслимани с поносом служили госте својих задругара католика, а да сами нијесу због поста ништа окусили преко цијелога дана.

У Лугађији, у задрузи Таир Адема, једне године подударно се Бајрам муслимански и слава њихових задругара католичке вјере (Велика Госпојина). Тада је пространа мушката или мусафирска соба предвојена: на једној страни славили су католици са својим јелима и пићем (месо, пиринач, ракија, кафа, колачи и друго) и са својим гостима, а на другој страни празновали су муслимани свој Бајрам са својим гостима. Јелима и пићем (кафа, алва, баклава, пита, лимунада, ратлук и друго). И с времена на вријеме устајали су појединци с једне стране и прелазили на другу да се почасте ракијом, ратлуком, или чим другим. Муслимани, који пију ракију, а обично калку да то чине „из љубави према својим рођацима католицима“, прелазили су католицима да коју испију, док су католици прелазили муслиманима ради лимунаде, баклаве или чега дру-

гог што је за муслиманску трпезу спремљено. За овакве празнике, а и иначе, католици из пажње према вјери својих задругара муслимана не једу свињетину и не пију вино. Из тих обзира овакве задруге уопште и не држе свиње. Најчешће ни послѣје, када се овакве задруге издијеле, католици не држе свиње и не једу свињетињу. Ракију, коју према вјерским прописима муслимани не би требало да пију, пеку и пију сви. Муслимани је о празницима пију, како они кажу, „да не кваре весеље и ђеф католицима задругарима“! Они знају да тиме крше једну вјерску забрану, али се нешто мора жртвовати за љубав својих рођака! И католик је са своје стране пажљив. Он не једе свињетину и не пије вино у присуству својих рођака муслимана, а нарочито неће то да чини у кући, јер живи под истим кровом са њима. Он се затим пере, као и муслиман, прије и послѣје обједа, као и послѣје спавања са женом. Ово њима вјера не прописује, али они то чине из пажње према муслиманима. Када муслимани посте рамазан, а треба да се ради, они гледају да раде колико год могу, док с друге стране за то вријеме католици настоје да их поштеде од тежих и напорнијих послова. И тјерају их да се што чешће одмарају. У то вријеме католик неће пред муслиманином да једе и није већ се склања када треба то да ради. За вријеме рамазана католици настоје да њихови задругари муслимани имају што бољу храну. Јусуф Љуш, из Лугађије, садашњи старјешина католичког дијела некадашње двовјерске задруге, прича да његова мајка, која је бивала домаћица, за вријеме рамазана није спавала скоро по читаву ноћ, већ је спремала храну за муслимане задругаре и будила их да једу. С друге стране, муслимаћи су настојали да се не одвајају ни у храни ни радом од осталих задругара (католика) и често нијесу, а особито старији, хтјели ништа да окусе изван онога што је за сву чељад спреmano. Уз рамазан, узели би само у сумрак, када би се дао знак за почетак јела, по мало сира и хљеба, затим би пушили и чекали да заједно вечерају и једу са католицима. Жене су рамазан лакше издржавале јер нијесу радиле теже и пољске послове и нијесу пушиле дуван.

Односи сусјета и задругара према неком новопотурченом задругару или и читавој породици били су сасвим коректни. То утолико прије што су турчења бивала баш у вријеме тешкоћа за хришћане, па се зато неког видног негодовања и реакције на то није смјело ни испољити. Нарочито не од сусјета којима се дотично (потурчено) лице могло да освети. Сусједи су се иначе, иако разне вјере, обилазили о празницима, посјећивали дугих зимских вечери, узајамљивали једни другима разне ствари и међусобно се помагали.

У свим случајевима које смо напријед спомињали ради се о преласку из хришћанства (католичанства) у ислам. У народу се веома ријетко може чути и изговор да је турчење чињено да би се људи ослободили од арача или којих других дајбина. Јовићевић, на примјер, држи за Клименти да су у ислам прелазили да би што прије, будући да су били чифчије, постали слободни баштаници (А. Јовићевић: Плавско-гусињска област, Населња, књ. X, с. 428). Међутим, познато је да су се Клименти често замјерали Турцима учествујући у борбама уз хришћанске силе противу њих и да им често због тога није ништа друго остајало до да напуштају свој завичај или да прелазе у ислам. II, ту свакако прије лежи објашњење њиховом исламизирању.

У свим поменутих случајевима двовјерских задруга, а све су то релативно новија турчења, прича се да се тај и тај предак турчио без икакве невоље и притиска. Ово тврди и сам стари Таф Зећа, који се својевремено такође драговољно потурчио. Можда је каткада било и страха, зулума, или рачуна, али свакако да за прво вријеме владавине Турака у нашим земљама није било присилног турчења раје, јер је та раја требало да храни Турке. Откада су пак Турцима ствари почеле да иду све горе и од придруживања раје хришћанским војскама, свакако да је било — и турских зулума и бјежања у ислам из страха од турске освете. Од тих времена мора се претпоставити да је било и турчења. Турчио се вјероватно најприје старјешина куће*) а поред њега можда и још који мушкарац. То је најприје свакако чињено привидно и површно. Свештеника и оца није било толико да они имају одлучујућег утицаја на одржање вјерника у старој или коначно прилажење новој вјери. Отуда се временом појављивало двовјерских задруга или пак и двовјерство једне те исте особе тј. да се издаје рецимо за муслиманина а да потајно врши и хришћанске обичаје, или обрнуто (в. А. Урошевић: Двоверство међу Арбанасима, Сборникъ на IV конгресъ на славянските географи и етнографи въ София, 1936, София, 1938, с. 333, 334). Због тога су се окупљали више пута бискупи на саборе и вијећања, а у том правцу било је и папских забрана и препорука својим вјерницима (католицима) да не узимају муслиманске жене, било да би тако избјегли данак, било ради чега другог (Necquard: Histoire et description de la Haute Albanie ou Guererie, Paris, 1858, р. 483; цитирано и код Урошевића, с. 334). Иначе је позната појава код свих балканских народа,

*) Види о томе Ј. Томић: О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку, Б. 1913, с. 22—30, 90.

не само код Арбанаса, да се поштују и туђе националне светиње и култови.

Мени се чини да је исламизирање Арбанаса, па ма коликог обима оно било, имало неколико привидних стала и узрока, а који се у крајњој линији опет могу свести на један: привредни, економски. То је случај и са почетком турчења једне или више особа у некој хришћанској породици. Наиме, доласком Турака у наше земље жена се свакако још више повлачи из поља и са улице у кућу. Прими ли неко ислам, он наравно почиње и жену да сакрива. Шиптари католици по Метохији о сакривању својих жена резонују овако: — Турци су каткада отимали лијепе жене. Зато смо их и крили. А, друго, крили смо их и због тога што су и Турци (мисли се уопште на муслимане) своје крили. И, када Турчин крије своју, а гледа моју жену, зашто и ја своју да не сакријем од њега са комадом платна. Ово ће бити свакако један од елемената који су касније олакшавали исламизирање. Друго, и хришћани су (овдје мислим на католике Шиптаре) одавна почели давати својој дјечи поред својих, календарских (хришћанских) и муслиманска имена. Овај је процес почео поодавно јер смо још на почетку видјели да се „турчи Ајдар“, да се „турчи Садик и Усеин“. Рекли смо затим да су се у Горњим Баранима потурчили Кећанови синови Смаил и Садик, а да је Мустафа, њихов брат, остао и даље као католик. Поменуто је и то да се Зећин син Таф потурчио, те да се Адем Таиров прије деведесет година потурчио. Дакле, „турче“ се људи који већ имају муслиманска имена. То је настављено и кроз каснија времена те ми данас сретамо у огромном броју муслиманска имена код Шиптара-католика по Метохији. Додуше, у списковима код свештеника, они најчешће имају и друго, хришћанско име, али њихово сеоско и домаће име у већини је муслиманско. И то је био један, најприје невин и наиван начин мимикрије и пенстицања свог хришћанског обиљежја (имена), али који је касније олакшавао пријелаз у ислам. То је давање исламских имена такође значајан моменат у доцнијем коначном прелажењу у муслимане. Тако су временом вјерски прописи и вјерска осјећања постајали све површнији и често доста еластични. Огуда и појаве да једно те исто лице исповиједа двије вјере. Зато није ни било тешко да се испред неке непријатељске (турске) најезде или због какве повластице почну људи (ма то било најприје и привидно) издавати за муслимане. Ако би та потреба потрајала дуже онда су се те привремене и привидне појаве сталне претварати у дуже и сталније. Још ако су у кући били мјешовити бракови, између хришћана и муслимана — а што је код Арбанаса и дан данашњи нормална појава, онда је овај процес текао даље и залазио у породицу све дубље. Двовјерски

бракови, површно гледано, и били су често квасац настајању двовјерских задруга.

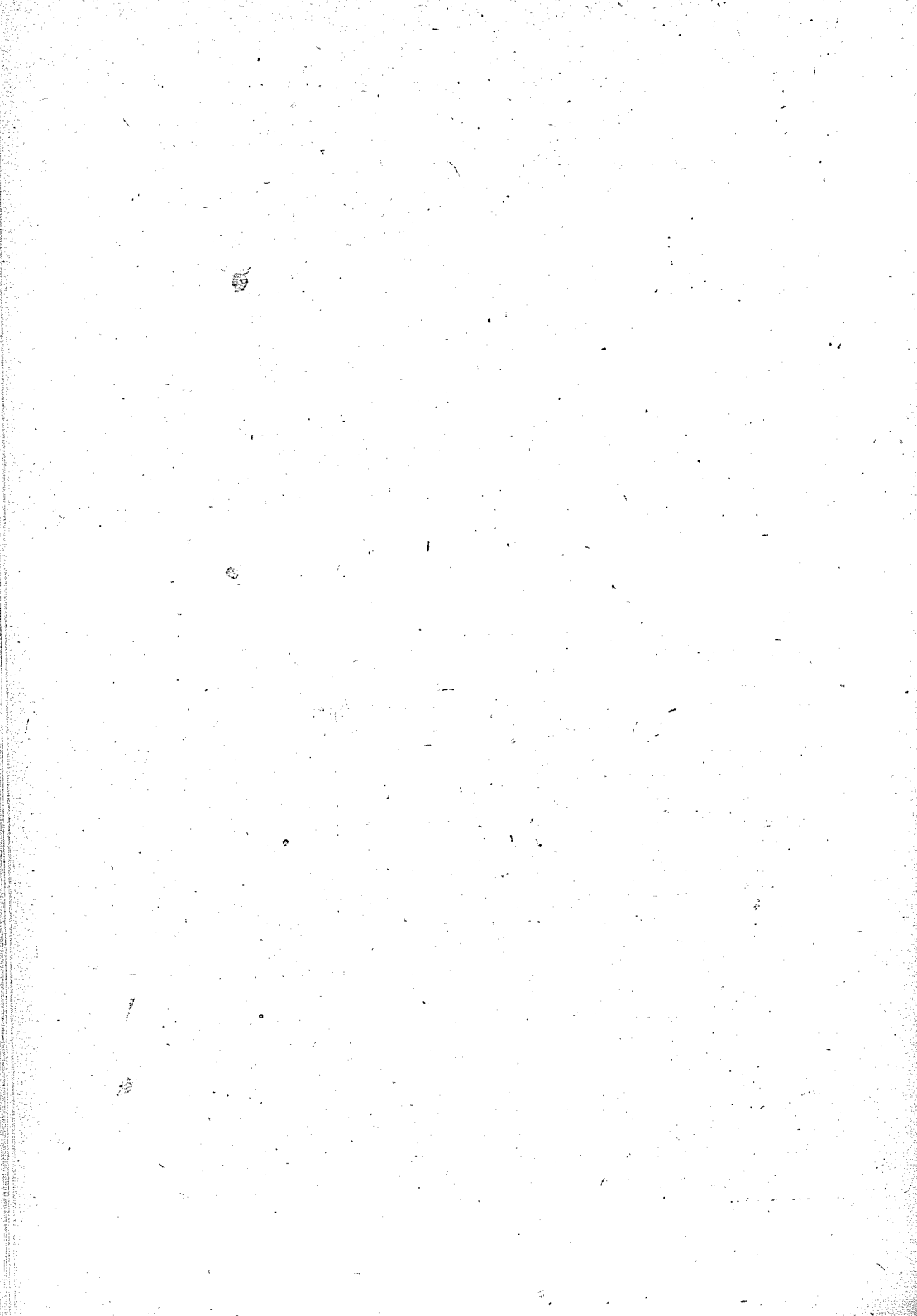
Да би се пак сачувало имање, кућа и задруга као једна недјелива економска и друштвена цјелина и заједница, као и извјесно вријеме и под извјесним условима своја најбоља заштита, породица се сналазила на најлакши и на свој начин: пријеђе неко од мушкараца у другу вјеру, да би тако путем вјерске, односно политичке премоћи штитио или богатио своју породицу, односно задругу, своју крвну заједницу и економску јединицу којој је припадао. Даје ли с друге стране неко дјевојку за човјека друге вјере, он то често чини и с надом да се у датом моменту наслони на одиву (удату ћерку или сестру) и на пријатеље чија вјера тога момента буде боље стајала. Јасна рачуница: два брата, али разне вјере, било да њима влада која хришћанска или исламска сила, неће пропасти. Један за другога вазда је јемство, а слобода живота, рада и обраде имања вазда сигурна. (Не пита се ко се како крсти!). Заједница живота, тј. задруга као радни колектив и овдје је показала не само своју велику еластичност, већ и велику животну снагу.

RESUMÉ

Mirko BARJAKTAROVIĆ

LES ZADROUGAS (FAMILLES INDIVISES) ALBANAISES BI-CONFESSIONNELLES A METOHIJA

Certains villages de Metohija gardent jusqu'à nos jours un type spécial de zadrouga dont les membres n'appartiennent pas tous au même culte, les uns professant le catholicisme tandis que les autres sont musulmans. L'on rencontre de ces zadrougas exclusivement chez les Albanais. En 1949 l'auteur en a visité trois — une encore indivise et deux autres scindées il y a une dizaine d'années. Dans la suite de son étude l'auteur nous donne une description détaillée de chacun de ces trois cas et conclut que ce phénomène de zadrougas bi-confessionnelles s'est formé dans un temps relativement récent, c'est à dire durant la dernière période du régime turc, caractérisée par l'anarchie alors que la population musulmane tyrannisait, par des actions arbitraires, les Albanais catholiques. Ceux-ci avaient cru avoir trouvé un moyen de protection contre l'oppression turque en faisant embrasser l'islam à certains de leurs proches parents. De cette façon ces derniers, appartenant désormais à la même communauté religieuse que leurs maîtres turcs, pouvaient, au besoin, agir en protecteur auprès de leurs parents catholiques. Ces zadrougas bi-confessionnelles étaient plus nombreuses auparavant, mais par suite des changements politiques que les deux guerres mondiales successives ont apportés, elles sont en train de disparaître définitivement et bientôt il n'en restera que quelques témoignages dans la littérature.

Д-р Милорад Драгић, хон. научни сарадник Етнографског
института САН:

Прилози из народне медицине у околини Тавне

— Хигијенско-етнолошка испитивања о „кужним“ (заразним)
и другим обољењима код становништва у источној Босни —

(Примљено на XIV седници Научног савета Етнографског института
САН, 8-VII-1949 г.)

УВОД

Испитивања о народној медицини у источној Босни вршена су 1940 г. у крају око манастира Тавне и то у селима Бањици, Ченгићима, Белошевцу, Кацевцу, Горњој, Средњој и Доњој Трнави. Изнесени материјал има карактер прилога за народну медицину и претставља један издвојени део испитивања народног живота у поменутој области.

Прикупљени материјал односи се на унутрашње и заразне болести, струњак, кугу, туберкулозу, маларију, главобољу; обољења ока, уха, носа и зуба, реуматизам, водену болест, кожне болести, сифилис, ране, ујед змије, женске болести, падавицу, душевна обољења и остале болести (хирургија, емпиризам).

I. УНУТРАШЊЕ, ЗАРАЗНЕ И КОЖНЕ БОЛЕСТИ

Испитујући народни живот у источној Босни (околина манастира и реке Тавне) прикупљан је знатним делом и материјал из народне медицине ових крајева. Према народноме схватању о болестима, у највећем броју случајева није могућно извршити неку прецизнију класификацију болести. Народ обраћа пажњу углавном само на то, да ли је неко здрав или болестан. Ако је неко болестан, онда се покушава да се помоћу трава, мађија или другим одговарајућим средствима истера та болест из тела, не интересујући се много који је део тела оболео или у коју врсту обољења спада та болест.

Поред свега тога може се у неодређеним облицима да изврши, донекле бар, подела болести према оболелим органима или према локализацији болести на појединим деловима тела, односно према извесним израженим симптомима.

Грудне болести. — Народ се жали да му највише досађује кашаљ. Као лекови од кашља, а и уопште код слабих плућа, кувају се извесне траве као куница или хајдучица (*Herba Millefolii*), затим бели слез (*Radix althaeae*), пелен (*Herba absinthii*), дремовац (*Tuber salem*), и кантарија (*Herba centaurei*). Све ове траве кувају се и употребљавају уопште против сваке „прехладе“. У случају кашљања још се нарочито кува теј од зове (*Flores sambuci*), који се пије „да боље дозри назеб и да се испари мало гуша“. У истоме смислу употребљава се и цвет од липе. (*Flog. Thiliae*).

Ако се претпоставља да неко има запаљење плућа („упала плућа“, „ватра у плућима“), онда се дају таквом болеснику и облози од воде и сирћета од јабуке, а додаје се и љута ракија.

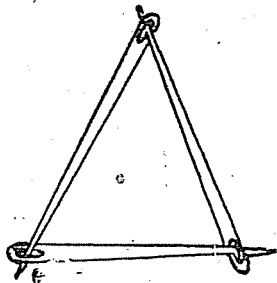
„Димња“ (*Сипња, Asthma*). Сматра се да „димња иде по природи“ и ко много пије. Употребљава се следећи лек:

Узме се лубеница, издуби, стави се у њу мед и пече се. Тај мед после једе се као лек. Осим тога, против димње употребљава се бео лук и ракија. Бели лук треба истуцати, прелити зејтином и јести 40 дана, свако јутро.

„Санџије“ („поткочница“, прободи у грудима). — Код пробода у грудима узима се секира и ставља пљоштимице на место где се осећају прободи. Оставља се да секира лежи на овоме месту око 5—6 минута, и сматра се да гвожђе на тај начин извуче оне болове.

Као магичан лек против „санџија“ употребљава се и „катилски нож“ („убојни нож“, т. ј. нож којим је некад неко убијен). Магична радња помоћу „катилског ножа“ врши се на следећи начин:

Узму се прво три шиваће игле па се забоду врхови игала у ушце тако да се добије један троугао (Види сл. 1). Затим

Сл. 1 — Троугао од шиваћих игала за лечење „санџија“.

се узме брдо за платно, оде се на бунар и прелије се преко овог брда захваћена бунарска вода и то тако да се брдо напије водом. Тако натопљено брдо донесе се кући и из њега се испеди вода у једну чашу, али тако да при овоме цеђењу из брда у чашу вода пролази кроз онај троугао од игала. На тај начин захваћена вода сипа се из те чаше у једну другу чашу; ово сипање врши се преко катилског ножа и то тако да се при сипању вода слива од „камзи“ (дршке) према врху. После тога, ту воду, из ове друге чаше, попије болесно лице. Ову магичну радњу може свако лице само да изврши, а за воду на бунар може да се пошаље које било лице, па и дете.

Код санџија употребљавају се и синализам: ставља се загрејан преп на место пробада или се узме плава хартија (плава због тога што је то чврста хартија, за паковање), намаже се медом па се по меду после дуван и та хартија после стави се „на санџију“. Или се узме лист од дувана, помаже се медом и прилепи на место које боли.

Желудачни болови (Gastralgia). — Постоји убеђење да човек, нарочито кад је гладан па трчи, кад се стресе, затим уопште при тежем раду (подизању терета) а и кад много пости, „може да се струни“. Као симптом струњавања долазе болови у желуцу и према овом симптому уврштавамо струњак у групу *Gastralgia*, где на сваки начин спадају разна обољења желуца: *Gastritis* (запаљење желуца), вероватно и *Gastrectesia* (проширење желуца) а можда и *Ulcus ventriculi* (чир у желуцу).

Струњак се сматра као анатомска дислокација желуца, који мануелном манипулацијом треба вратити на своје место. Тако, на пример, сматра се да желудац при „струњаку“ може да оде некуда испод ребара, а нормално му је лежиште око пупка. Да би га повратиле на његово нормално лежиште, жене врше тај посао („наместање струњака“) на следећи начин:

Лице које намешта струњак намаже своју руку машћу и почне да пида, т. ј. да „тражи струњак“. А кад га нађе, а то се осети под својом руком, онда почиње, да га тера према пупку.

Да би се струњак лакше пронашао, врши се претходно парење. За парење узме се тиква пуна вруће воде и то се стави на пупак оболелог „да отпусти“. Верује се да ће се тако струњак лакше пронаћи, а уједно и да ће се лакше вратити на своје место. Ово парење може да се врши и помоћу вруће зоби: обарена зоб завије се у врућу крпу и то се стави на стомак. Или се узме триње од сена („цвет од сена“), па се кува у води и тако загрејана маса завије се у крпу и то се стави на тело.

Када се на тај начин пронађе струњак и почне да дотерује према пупку, онда лице које то врши уједно и нешто баје („шапће“), и кад „дотера струњак“ до пупка, онда узима један филцан, хукне у њега и опет нешто шапће. Затим саспе у тај филцан мало воде и влакна, запали ово влакно, преврне брзо филцан и остави га да тако преврнут стоји на пупку. Ако овај филцан остане приљубљен уз пупак, онда значи да је посао добро свршен, да је струњак враћен на своје место.

Код струњака ради се и следеће:

Верује се да ко има струњак мора под плећком или између палца и кажипрста или на мишици да има као неки чвор или „напету жилу“. Неко уме да нађе под плећком или на руци или на мишици поменуто задобљања на жили. Кад се то место нађе, онда треба по њему трљати да би се умекшало. Кад се та жила гњечи, кажу да се примећује како оболелог тера нешто на повраћање. После тога оставе болесника да мирно лежи, а саветује се да после тога оболели поједу нешто масно.

Овај посао не врше само жене, већ и мушкарци. Али мали је број оних који знају да то раде; обично се ово знање преноси са једнога на друго лице у истој породици.

Постоји још једна чиста хомеопатична магична радња, без техничке манипулације око болесника.

Кад се неко струни, онда треба узети лончић са топлом водом, та се вода преручи у једну тепсију и брзо се поклони с ошрим топлим лончићем. При томе треба избројати брзо од 20 или од 10 па све до један. Ако се за то време погупи вода под лончић, онда је тиме већ поможено. Ово може да врши само жена за коју се верује да има „добру руку“. Оваквој жени за ову услугу да се нешто, па и то не као нарочит хонорар, већ само „руке ради“.

Радије поменуто парење врши се и кад постоје болови у крстима. Осим тога пече се у рерни или под леком и афтугом (*Sambucus ebulus*) и том врућом афтугом пари се стомак или крста у случају болова.

Куга. — У селима око Тавне доста се прича о куги, која је некада пустошила ове крајеве. Кажу да су веома многи умрли од ове болести („асталук“) и да је после њеног пустошења пресстало мало породица.

Прича се како се народ свуда крио од куге, па и по потоцима, али их је она и ту налазила. А кад куга наиђе на људе, „она помете као метлом“.

Народ нема одређену претставу о спољашњем облику куге. Спомнићу да се појављивала у облику неке животиње или у облику као неке жене, која узјаше човека и пита онога

кога узјаше: „Јесам ли ти тешка?“. Ако се овај превари и каже: „Јесте, тешка си“! — онда куга још више отежа и умори га. А ако каже: „Лака си“! — онда неће умрети.

Осим тога прича се да куга где наиђе на ред и чистоћу, не чини помор и оставља укућане на миру. Нарочито се одбровољи ако уз тај ред и чистоћу наиђе још да јој је домаћица у чистом суду оставила воду, чешаљ и још поред тога и шећер.

Верује се да у старо време није било у народу других болести и слабости осим куге која је ужасно морила, тако да је „народ после тога морао поново да се запати“. Исто тако верује се да сада куга више не сме да дође на земљу и да уместо куге помор сада врше друге болести.

У народном сећању постоје успомене на кугу што се неки гробови сматрају као остаци из времена куге. Ту спада и „Васин гроб“ у њиви села Трнавe.

Постоји веровање да као сретство за одбрану од куге служи корен одољена (*Racix Valerianae*). Ко је знао и имао ову траву, на њега куга није могла да иде. Сада се та трава даје деци да је носе код себе од урока („није рђаво да се понесе“).

Туберкулоза („Сушица“). — Туберкулоза позната је у овим селима под именом „сушица“ или „сува болест“. Ову болест познају по томе што се оболели од ње суши и побледи. Народ је запазио да је сушица компликована болест, да не узима код свих оболелих исти облик и зато се и може чешће чути да „сушица има од девет руку“. Кажу да је пре првог светског рата није било, али да се после овога рата знатно размножила.

Као узрок сушице народ сматра прехладу, нарочито ако се легне на хладно место са slabим покривачем или простирачем. Осим тога сматра се да се сушица може јавити и код „жестоких људи“, т. ј. код људи, „који се много секирају“. По народном схватању, сушица се јавља и код жена код којих је „слаба материца“, због чега, кажу, да се после порођаја доста често добија сушица. Народно је запажање, да од сушице више болују женска него мушка лица.

О начину ширења ове болести претеже мишљење, да сушица не може да се пренесе са оболелог на здраво лице. Ово мишљење поткрепљује се тиме што могу остати и здрави они који су заједно живели, јели и пили са оболелима. Уколико се сматра да се ова болест може и пренети, утолико се сматра да је преношење ове болести знатно ограничено и по томе што сушица може да пређе само од старијег на млађе, а не од млађих на старије. Затим верује се да жена ову болест не може да добије од мужа. А осим тога, по народном веровању, по-

стоји још једна значајна одбрана од болести. А то је: „Кад знаш од чега неко болује, онда се та болест не може пренети“.

Против сушице народ употребљава многе лекове. У првом реду долази употреба „цигер-траве“ (жалфија *Folia Salviae*); Ова трава кува се са млеком, а ко нема млека може да је кува и у води. Овако кувана жалфија пије се заслађена са шећером или и незаслађена. Жалфију пију и одрасли и деца. Неки узимају лишће од ове траве, измрве га и жваћу односно једу са медом. Осим тога, кува се и седеф-трава „седефак“ *Herba Rutaе* и пелен.

Као лек против сушице употребљава се и горка трава кантарија, (*Herba centaurei*) затим репушина (*Lapa Major*) и жара (коприва, управо корен од коприве (*Radix Urticae*), и корен од автуге

Уједно сматра се да оболели треба да се боље храни, да пије млеко и да не ради.

Као лек од сушице даје се да оболели једе мешавину рена, меда, јаја и белог лука. Затим препоручује се и следеће: помужено млеко приставити на ватру. У прокувано млеко стави се сиршите од краве, а у то се још сипа и мало љуте сирутке. То се све просири, одвоје се за себе сир и сирутка, па се и једно и друго једе, односно пије.

Као лек од сушице неки препоручују киселину (сирће), затим бели лук и киселе љуте паприке. Препоручује се сирће са белим луком и то да се пије на ште срца, „да одбије гуту од срца“ („киселина одбија ту гуту“). Једна жена у Брђанима (Савка Матић) саопштила ми је један лек против сушице који иначе није познат у овим селима, а за који је она дознала у Добоју. Овај лек, за који она сматра да је најбољи, саставља се на следећи начин:

Узме се у једну боцу препечена шљивовица и у њу се стави: 3 корена жаре (коприве), 3 корена рена, 3 корена омана (*Radix Epulae*), 41 чено бела лука (неољуштена). Овом се дода још нешто мало каранфила. Оваква боца повеже се хартијом и стави се да стоји на сунцу. Од ове течности даје се оболелом свако јутро на ште срца по једна кашика.

Баба Сока Мићић из Кацевца, које добро познаје народну медицину и магичне радње, каже да је још њена мајка препоручивала као лек од сушице кајмак од крављег млека са водом, медом и вејтином: од тога да се једе свако јутро по три кашике. Ово добро делује због тога „што су ту састављене три силе“.

На истоме месту дознали смо и следеће лекове:

Треба узети месо од роде (од „хаџи-роде“); ово се месо кува и пржи.

Или: кад кокош лежи на јајима па случајно липше, онда треба узети мали комадић меса од те липсане кокошке и помешати га са другим кокошијим месом. Од тога треба болесник само мало да окуси, али при томе не треба да зна да је ту стављен комад од липсане кокошке.

Или: Првоштенче (прво окоћено штене) треба огулити и од њега истопити маст, па ту маст давати болеснику да пије.

Као лек од сушице препоручује се и следеће: Треба ухватити гују (змију) и ставити је у ракију и оставити је да тако дуго стоји у ракији догод не иструне. Ову ракију треба да пије сушичав болесник.

Исто тако болесник од сушице треба да пије сопствену мокраћу.

Маларија („Грозница“). — Маларију народ зове грозницом. Народ је запазио да последњих година грознице има знатно више него у ранијим временима, али јој не познаје узрок. Постоје тумачења, као и код свих других болести, да маларија долази од назеба. Верује се да се од грознице не може умрети, али да је ова болест у стању „да отера човека у танке нити“. Као најкарактеристичнији симптом болести сматра се „трешење“ (дрхтавица), а и „крупна“ или „приштеви“ (*Herpes labialis*), који избија на уснама. Када се већ појаве приштеви око уста, сматра се да је грозница сазрела.

Противу грознице употребљавају се разне траве, које имају горчину. Кува се и пије се: кантарија, пелин, метвица (*Mentha piper.*), цигерија (жалфија — *Fol. Salviae*), врбов лист. Сматра се да све ове траве треба скувати увече с тим да се пију тек идућег јутра. Ове скуване горке траве дају се одраслима као и деци.

Осим ових лекова који се узимају интерно, постоји и „трава од грознице“ која се примењује екстерно и то преврћаном на руку. Ово се чини због тога да би се рука на томе месту „поприштила“, т. ј. преврћана трава надражи кожу и изазива занављив процес са мехурићима. Стављање ове траве да би се кожа „поприштила“ врши се на сваки начин због тога што се на избијање *Herpes*-а гледа као на сазревање грознице, па се према тој аналогiji сматра да ће се изазивањем вештачких „приштева“ изазвати уједно и убрзано сазревање, т. ј. лечење саме болести.

Највећи део лечења маларије своди се на принципе имитативне мађије. Према том принципу један од начина лечења маларије јесте изазивање страха: Кад заспи болесник који болује од грознице, онда га треба изненада прелити хладном водом. Ово се чини због тога што ће то изненадно поливање водом уплашити грозницу, која ће услед тога страха да по-

бегне. Дакле, страх оболелог имитативним путем пренеће се и на грозницу, која се увукла у тело оболелог и напуштањем овога тела настаће и оздрављење.

Друга магична радња: Треба узети „жару“ (коприву, *Urtica divica*). Прут од коприве расцепи се уздуж али тако да се на крајевима не раскине, т. ј. да се добије такав облик, гроз који би се оболели могао да провуче као кроз неки обруч, (или као што се провлаче кроз „вучји зев“). Пошто се оболели провуче кроз тако расцепљен прут коприве (види сл. 2), онда

Сл. 2 — Лук од прута коприве за лечење маларије.

ову коприву треба бадити и болести више неће бити. Очевидно да у овом случају влада исти логични принципи као и у претходном случају. Само у претходном случају грозница се истерује психичком тортуром, т. ј. страхом; а овде физичким атаком, т. ј. малтерирањем грознице биљком која пали, пече, на ње — претпоставља се — на сваки начин грозница брзо побеђи да би се тако извукла из ове неугодне ситуације.

Сасвим други облик имитативне мађије налази се у једној другој врсти лека против грознице: Треба наћи кошуљицу од змије; ову кошуљицу треба ставити у воду па ову воду дати да пије оболели од грознице. Поред тога треба још и да се накали тамњаном на који се стави и та змијска кошуљица. Јасан је имитативни смисао ове мађије: као што је змија скинула кошуљицу, тако ће и сам болесник скинути са себе грозницу, пошто је кађењем и пијењем воде у којој је била змијска кошуљица примио у себе особину, која се налази у тој кошуљци. А то је особина скидања, уклањања, ослобођења: као што се змија ослободила кошуљице или као што се кошуљица ослободила од змије, тако ће се ослободити од грознице онај који је, пијући поменуту воду и кађењем, примио уједно у себе особину ослобађања, која лежи у овој кошуљци.

Против маларије (грознице) употребљава се још један интересантан лек, који би се можда пре могао уврстити у групу преносних мађија, мада има и особине хомеопатичне мађије. Наиме, кад грозница траје дуже времена, онда мушки болесник треба да оде распуштенику, а женско оболело лице да оде распуштеници. Распуштеник или распуштеница треба оболелог да напоји водом кроз свој леви рукав, па ће грозница попустити. Детаљније о овоме лечењу добили смо по-

датке од једне старице (Соке Мићић из Кацевца), која је као распуштеница сама вршила ове послове. Према њеном казивању распуштеница („пушћеница“) треба на огњишту да наложи ватру, затим узме десни skut од своје кошуље, саспе у тај skut воду и три пута напоји овом водом оболелог од грознице. Ово напајање може да се врши и пет пута (само не сме бити паран број ових напајања већ пепаран). При овом напајању распуштеница изговара речи:

„Како сам ја пуштена, нека Милана (или већ како се зове) пусти грозница“.

Ово се врши и говори трипут, а неки пут и пет пута. После тога остатак воде из чаше односно суда из којег се болесник напајао, саспе се низ колац на месту где се градина прибочава са речима: „Плот у плот а Милану (или већ како се зове) вајда одједанпут“.

Било је случајева да су ради оваквог лечења од грознице долазили баба Соки и у недељу. Ова није сигурна да ли ова радња помаже ако се врши у недељу, али је ипак извршила поменути мађију позивајући оболело лице да за сваки случај дође идућег дана, у понеделик, ради понесног обављања ове мађије отпуштања грознице.

Ову мађију поменути старица, која је овај посао научила од своје мајке, вршила је увек само примењујући мађијску радњу директно на оболело лице. Међутим у години наших испитивања имала је један случај вршења индиректне, посредне мађије. Наиме, мајка једне оболеле девојке из суседног села Бјелопшевца дошла је нашој старици да над њом, дакле над мајком оболеле девојке, изврши потребну мађију отпуштања грознице. Ово је захтевала због тога што њена кћи, која је била тешко болесна, није могла да се креће. Баба Сока извршила је на тај начин први пут ову мађију над здравим лицем, над мајком оболеле девојке, дајући уједно да мајка, над којом је извршена мађијска радња, однесе оболелој девојци од оне воде која се употребљава при овој мађији. Баба Сока ми је изјавила да раније није никад тако радила, али у овом случају „било је вајде“.

Главобоља. — Народ се доста жали на болове у глави па због тога постоји и више лекова за лечење главобоље.

Против главобоље стављају се на главу облози од хладне воде, затим листићи од купуса или кромпир исечен на кришке. Ако то не помогне, онда неки препоручују да се ископа „жара“ (коприва) и то са кореном, па се овај сиров корен истуца и стави се на главу. Или се стави облог од ракџје, затим лист рена који се стави на чело и повеже крпом. На исти начин ставља се и лист калопера (*Flores Tanaceti*), затим истуцац при лук помешан са кафом и зејтином.

Поред ових сретстава против главобоље врше се и магичне радње. Тако: узме се нешто мало рога, затим зрно испржене кафе, мало шећера, паучине и тамјана. Све се то метне на жар и оболели се окади. Код главобоље врши се и гашење угљевља. При овоме гашењу угљена изговарају се речи:

„Треба травице, мало водице, узми га бољом помоћу и мојом руком”.

Једна жена из Доње Трнаве (Петра Митића, родом из Глоговца код Бијељине) лечи од теже главобоље следећим магичним ритуалом: Кад некога много боли глава, онда узме нож, перушку и метлу, па са тим стварима одлази на дрњак (место где се секу дрва). Ово се врши у времену кад сунце почива. Са бајалицом одлази болесник. Ако је оболело лице мушкога пола, онда је бајалица мушкарац, а ако је оболело лице женскога пола онда је бајалица женско лице.

Ту, на дрњаку, бајалица говори:

„Отуд иде девет мајстора. Питала их бајалица (ту лице које баје мора да спомене своје име):

— Ако Бог да, девет мајстора?

— Ми идемо у Свету Гору, да правимо свету цркву.

За то време бајалица ножем, метлом и перушком маше над болесниковом главом као да сече, па затим наставља сама свој започети дијалог:

— Вратите се девет мајстора и исјеците болеснику сјекавину и буквину.

При томе сецка ножем над главом и одмах затим додаје речи:

— Вратише се и исекоше и нема је више.

После тога бајалица наставља:

— Отуд иде девет младих невестица. Питала их бајалица (опет каже своје име):

— Ако Бог да, девет невјестица?

— Ми идемо у Свету Гору да почистимо свету цркву.

— Вратите се девет невјестица и сметите болеснику сјекавину и буквину (при томе маше метлом над болесниковом главом); вратише се и сметоше и нема је више.

Затим бајалица наставља са трећим делом свога бајања:

— Отуд иде девет девојака. Питала их бајалица (име):

— Ако Бог да, девет дјевојака?

— Ми идемо у Свету Гору да пометемо свету цркву.

— Вратите се девет дјевојака, пометите болеснику сјекавину — буквину.

— Вратише се, пометоше (за то време маше перушком над болесниковом главом) и нема је више.

Тиме је бајање свршено. После тога нож, метла и перушка баце се у воду или на неко забачено место („нож би се могао и вратити у кућу”).

Она која овако „чвара” мора напамет да зна целу бајалицу.

Очиа обољења. — Против очних обољења у највећем броју случајева употребљавају се катаплазме (локална загревања оболелог ока). Оболело око пари се: крпом и то обично масном судопером, обојцима, знојавом капом. Док су пошени фесови, нарочито су употребљавани знојави, масни фесови: пригреје се овакав фес на ватри и стави се на око. На исти начин на око се ставља и нешто влажна, масна и загрејана судопера. У истоме циљу употребљава се и восак: згреје се комад воска, истањи се на длану, загреје се мало и после прилепи на око. Ово се врши по неколико пута.

Ако се око натруни, онда може та натруњеност да се истера лизањем језиком. Тако је постојала једна жена у селу Батру на Дрини, која је у таквим случајевима искретала очни капак натруњеног ока и излизала га својим језиком. Случајеви натруњености ока чешће се дешавају при радовима око пшенице, нарочито при вршидби (Жена која је вршила овај посао у Батри умрла је, али је у томе послу наследила друга жена. И за њу кажу како са успехом врши овај посао: једно дете дуго је имало болесно око које је отекло и сузило; она је лизала око односно очни капак и тако излизала, натруњеност).

Против болова очију препоручује се, да се оболело лице не умије, све док сунце високо не искочи, а пре умивања још и да смлачи воду. Исто тако верује се, да се не треба умивати водом која је остала од недеље и тако преноћила. Сматра се да очима помаже ако се у воду за умивање стави ђурђевак, босиљак и „видова трава” (*Herba Euphrasiae*) а треба се чувати „невидове траве”.

Ако постоји „живо у очима (види одељак о власцу), онда се овакво око пари разним травама. Нарочито треба узети чубра питомог (*Satureja hortensis*) и дивљег (*Satureja montana*). Код села Модрана тражи се мирисна трава „питовна нана” (мајчина душица, *Thymus serpyllum*). Верује се да од ових трава, „живо” изиђе из очију.

Као заштита „од очију” начине се на кошуљи три до четири крстића од црвеног конца. Ови крстићи израде се на Лазарев-дан, пре сунца. Раде се жмурећи. Ово се врши због тога да би се добила заштита очију ако се ради на празник Лазарев-дан. Наиме, пошто због Ускрса има пуно послова, то да се не би дангубило, изврши се ова заштитна, магична радња. После тога мушкарци тога дана смеју да ору, вуку ђубре а

жене на Лазарев-дан могу да везу, режу кошуље и шију. Поменути крстићи израде се на Лазарев-дан пре сунчевог изласка.

Обољења ува и носа. — Кад заглужне уво или кад уво процури, направе се фитиљи и пале се „да изиђе маст из увета”. Ово се врши на следећи начин: фитиљ од крпе натопи се воском и пали се извесним цвећем и то гори близу ува. Осим тога, истрља се трава чуваркућа (*Sempervivum tectorum*) и кроз једну крпицу оцеди се директно у уво. Код дечјих болова увета препоручује се да мајка замузе нешто од свога млека у дечје уво па ће проћи.

Када постоје болови у *носу*, даје се мало нишадора и „коњског камена” (плави камен) и то се даје да се ушмрче у нос.

Обољења зуба. — Код обољења зуба употребљава се зубна трава (*Husciamus nigra*). Ова трава упржи се на жару и то на тај начин што се прво стави на ватру неки земљани суд (џаса или пека), па се у тако загрејани суд стави семе од зубне траве. Када на тај начин почиње да се пржи, т. ј. да ее дими, онда се лице које пати од зубобоље надими том паром. Осим тога, за то време спреми се врела вода и у ту још кључалу воду брзо се саспе ђаса која дими. Болесник се нагне над тај дим (пару) и покрије се тако да му та пара иде у уста. После тога, кажу, у ђаси се појаве ситни црвићи, беличасте и модрикасте боје. Верује се да ти црвићи нагризају зуб и да их треба истерати из зуба помоћу поменуте паре.

Што се тиче узрока обољења зуба народ сматра, да се зуби кваре од врућег јела и шећера.

Болови руке и ногу. Болови у врату и леђима (Rheumatismus, Torticollis, Lumbago). — Болови у *врату* („уштук”) лече се стављањем облога од топле воде или натопљеном ракијом. При боловима у *леђима* и *крстима* (*Lumbago*), ставља се, ради загревања леђа, коњска балега и кора од оскоруше. Томе се кадгод дода и терцентин. Исти поступак врши се и код убоја.

Костобоља („улози”) лечи се на више начина. Сматра се да је код костобоље добро мазати се машћу од пса. Код реуматичних болова у ногама даје се да се ноге држе у сланој и топлој води. Или се трљају ноге машћу „капавицом”, т. ј. машћу од Божићне печенице. Неки у сличним случајевима туцају бели лук и стављају га у сирће и тиме се мажу.

Кад се неко жали на болове у *ногама*, онда се сматра да узрок боловима може бити тај, што болесник болује од „улога” и према томе такав болесник треба да се лечи од тих „улога”. За лечење ове болести постоји нарочита трава чији се корен употребљује за лек. Употреба ове траве, једење корена,

везана је за магични ритуал, јер мора да се једе свега трипут и то први пут ујутру на месту где излазе кокоши из ћумеза, друго јутро ову траву треба јести на месту на коме се секу дрва, а треће јутро на кућном прагу. (Ово ми је саопштила баба Сока Мићић из Кацевца с тим, да је за ову траву чула од пок. Саве Јовића који је имао 100 година. Вредност ове траве, односно њеног корена баба Сока изразила је речима: „Да сам ишла не знам где за запис, паба би било!“ Тако је дакле добра ова трава да вреди више него сви записи. Народно име ове траве нисам могао дознати).

Код болова *руку* и *ногу* врши се и следећа магична радња:

Узму се „пометне нити“, т. ј. нити које служе за ткање платна па су бачене, не употребљавају се. Овим нитима увече везује оболело лице унакрст леву руку и десну ногу, и десну руку и леву ногу.

Дебела болест (водена болест, *Ascites*). — Под „дебелом болешћу“ назива се отицање трбуха и ногу. Као узрок овом обољењу сматра се извесан рад у т. зв. „себичној хефти“. Наиме, у месојеђу, пред часне посте, постоји „себична хефта“. У овој седмици дозвољено је да се мрси и у среду и у петак. Али, ако би у тој „себичној хефти“ жена попарила кошуље, опрала или наложила суву јапију, као на пример дугу од каце или врљику, онда би добила дебелу болест, т. ј. оток у ногама и у трбуху.

Лечење од ове болести: сеју се „дебеле тикве“, па се узме једна таква тиква, стави се у врелу воду и онда тако разгрејану тикву треба ставити на трбух оболелог лица.

Кожне болести. — Кожне болести познате су под општим именом краста; затим су позната обољења на кожи под именима: чир, сугреб, свраб (чеша) и аспе (свраб са крастицама).

Красте се лече употребом „русе траве“ (*Chelidonium majus*). За време часног поста најбоље се ова трава која расте по камењу у близини манастира Тавне. При пресеку листа ове траве појављује се наранџасто-жућкаста течност. Ова трава истуца се и измеђа са сољу, зејтином и ракијом и са тим мелемом мажу се и превијају красте.

Осим тога, красте се лече „вађењем живе ватре“. „Жива ватра“ добија се трењем дрвета. Кад се на тај начин дрво запали и изгори, онда се узме пепео тог изгорелог дрвета и поспе се по крастама.

Аспа (свраб са краставцима или сугреб) добија се кад се „нагази“, т. ј. на путу кад неко нагази на пасји сугреб (т. ј. на место на коме се чешу пси). Као лек од аспе употребљава се празна кострена врећа која се баца на кров. Ову врећу треба оставити да лежи на месту где је пала. Пре но што се

баци врећа треба да се „стрља све низа се“. Верује се да је то једини лек од аспе и да осим овога лека не треба тражити ни докторе, ни врачаре, ни бабе.

Свраб (чеша, Scabies). — Сматра се да може да пређе са једног лица на друго. Верује се да „чеша“ пређе кад се паре кошуље. Али ако неко каже да има чешу, онда она не може да пређе. Сматра се исто тако, да онај који болује од чеше треба да опљује оболела места и то пре јела, а пре но што се умие.

Чиреви (Furunculosa). Кас лек препоручује се да онај који болује опљује чир својом пљувачком, и то пре јела.

Сифилис (фрењак). — Сифилис је познат под именом „фрењак“ и сви тврде да га у српским селима нема већ да се јавља скоро искључиво код муслимана („код Турака“). Постоји сумња да су имала фрењак и нека лица у српским селима, али то је крајњи изузетак.

Највише се верује да се фрењак добије од „нечисталука“, од нечистих судова а нарочито од нечистих бакарних судова (кад неочишћено бакарно посуђе остане да преноћи). Сматра се да се фрењак јавља код „Турака“ због тога што ови једу из бакарних судова. Постоји уверење да ради чувања од фрењака треба све да се држи чисто: кућа треба добро да се помете, да се опере, хлеб треба да се покрије да га случајано мачке својим додиром не опогане. „Код Турака не треба ништа да се пије, од тога се и замеће фрењак“. Ради чувања од фрењака сматра се да не треба нико да дозволи да му Циганка умеси хлеб. Постоји мишљење да у вези са инфекцијом од фрењака не треба да једе више лица са једном кашиком или да се пије вода из једног суда. Због тога сељаци неће да једу заједно са „Турцима“. Ако знају да неко има фрењак онда таквога неће да зову на копање.

Ова последња тумачења очигледно су новијег датума. Међутим, од једне 80-годишње следе старнице из Бјелешевца (Стаје Ристић) добио сам карактеристично саопштење, да „фрењак неће да пређе на друге“. Само ко види ову болест код некога онда за 40 дана не треба никуда да иде. Она изричито каже, да у том случају не сме никуда да се излази док не прође тих 40 дана, а у томе времену треба јести неке лепе чорбице и млека („крава сваку траву пасе, а у свакој травци лијека има“).

Народу је познато да фрењак може да иде у нос, затим да неко „болује од фрењака унутра, а некоме се испришти језик, нешци (небо) и по устима“.

Стари су причали да у случају фрењака треба ићи хоћи да му овај „састави апове“ (записе). Осим тога кажу, како су

„старе жене причале: чим се угаси свећа, онда уједно треба угасити и онај дим са фитиља, јер се од тога дима најпре добије фрењак.

Фрењак лече још и на следећи начин: узима се балега и ова балега стави се у врелу воду. У ову воду бацала се и нека трава, сада непознатог имена. Болесник се пари изнад те вреле воде у којој се налази балега и поменута трава, а при томе покрије се неким покривачем.

Ране. — За превијање рана употребљавају се извесни мелеми који се справљају у самоме народу. Као основни саставни део ових мелема употребљава се најчешће восак, осим тога зејтин и тамјан. Нарочито је познат народни мелем који се спрема на следећи начин: узме се од зове „мезгра“ (средина), затим се томе дода тамјан, восак и зејтин и све се то скува тако док се добро не укува. После тога та маса процеди се тако да се мезгра од зове избаци а мелем се чува у некој боци. Овим мелемом помазују се отворене ране ради „замлађивања“.

На ране се ставља и лист од „оструге“ (купине — *Rubus fruticosus*). Овај лист, који се прилепи на рану, учини да се рана још више разједе, али после тога кад се рана очисти, стављају се на рану листићи од „меке траве“, да замлађује.

На ране, нарочито ако кржаве, ставља се гашљива крпа, т. ј. крпа заквашена петролеумом, затим дуван, чађ и стуцана жишка (жар). Сматра се да стуцана жишка најбоље може да задржи крварење. Осим тога ради постизања истога циља, струже се и кајиш и ове струготине стављају се на рану.

„Наздравица“. — Наздравицом називају се ране које се појављују саме од себе, т. ј. без неке повреде, „на здраво“ од чега је и дошао назив наздравица. Од наздравице као лек употребљавају се разне траве као: „развиј“, „уштук“, трава Св. Богородице (*Hureticum reperatum*). Од траве Св. Богородице, која се чак и зими може наћи у шуми, истуца се лист са водом и то се прелије на оболело место. Ако оток није велики, онда, верује се, оболело место одмах попусти. Ако је велики оток, онда ће се провалити, па према томе ипак помалке. Ово се употребљава нарочито за лечење наздравице на прсту а и код обољења прсију (млечних жлезда) код жена. При стављању ових трава уједно се и баје речима:

— „Божја воља, божја травица; од Бога част, божје травице ласт“.

Као лек код наздравице употребљава се и божићна свећа чији се изгорели део због тога и чува. Овом свећом треба помазати место које заболи „на здраво“.

Трудови (Pararitium). — То је обољење „кад на здраво заболи прст и испадају кошчице“. Трудови се зову и наздравица, али „кад су трудови, мора отпасти неки део кошчице“.

Код трудова употребљава се као лек „трудова трава“ или „трава од трудова“. Ову траву називају и „меком травом“. То је трава зелена и лети и зими. Беру је сељанке по шумама. Осим тога, на оболели прст ставља се и црвени парадајз, а доцније и „мека трава“ да зарашћује рана.

Мицина (*Limphadenitis*). — За мицину сматрају да хода по телу на девет места и да изиђе на препону. Због тога јавља се поред осталог: под пазухом, код ува, на слабини, на листу. Код мицине осим преврјања поменутих трава (нарочито уштук) и мелема, врши се и бајање речима:

„Уштук боља знана и незнана, уштук трава знана и незнана, без оца се родила, без мајке зачедила“. То место које је оболело и над којим се баје после тога пошљуне се.

Кокочињи пришт. — Кад се, нарочито код детета, јави гнојење на ноzi где се поред гноја прозире и црна крв, онда се такво обољење назива „кочињи пришт“. Као лек против кочињег пришта народ на оболело место ставља „пријелетњу сланину“, т. ј. сланину која је од прошле године, која је већ „друго лето“. Уз сланину додаје се још и бела лука и кочињег измета.

Убој (*Contusio*). — Код убоја (угруваности) употребљава се афтуга.

Власац („живо“, „живина“, „жива рана“). — Као синоними употребљавају се речи: „власац“, „жива рана“, „живо“, „живина“. Речи „живо“ и „живина“ употребљавају се због тога што се овим речима изражава народно схватање да се у тим ранама налазе проузроковачи који претстављају нека жива бића, која нагризају, једу ткање тела и тиме стварају „живу рану“. Израз „власац“, који се такође веома често употребљава за ову болест, долази од веровања, да та болест живи у води као нека длачица, дакле као влас због чега се и зове власац.

Власац као „жива рана“ може да се јави на свима деловима тела, али најчешће појављује се на носу, оку или другим деловима лица. Власац изједе органе које напада, са чела може да захвати око, па чак и мозак.

Народ верује да се власац добија најчешће од рђаве воде. Сматра се да власац не може да се добије ако се пије вода из копаног бунара, али може лако да се добије ако се пије вода са извора или из потока. Нарочито може да се добије ако се пије вода нешто даље од извора или из неке барице. Због тога, верује се, власац се обично јавља код чобана који пију на овај начин воду коју је стока загадила. Исто тако, из истог узрока власац може да се добије кад говеда пију из кофе па се после том кофом служе људи, јер, верује се, волови и краве могу да имају ову болест у својим очима („власљиво говече“).

Када се овако „влашљиво говече” напије воде, на пример из неког корита, па после дође неко дете или старије лице па се напије те воде, онда ова „влашљива вода” чини да и то лице, које се нагло да пије ову воду, оболи од ове болести. Болест почиње обично на носу, оку или челу, због тога што при узимању ове воде лице се нагне над извор, поток, корито или ведро, услед чега нечиста вода додирне ове делове и тако се приметне болест. Због свега тога сматра се, да треба пазити да се говеда не поје из истог суда из кога пију људи. Исто тако сматра се, да власац може да се добије и ако је домаћица неуредна па поји стоку или стоци даје мекиње из суда у коме кува хлеб („од говеђе бале нема ништа горе”). Верује се да код „Турака” (муслимана) има више случајева обољења од власца услед нечистоће.

Осим тога, постоје и друга тумачења о постанку власца. Тако верује се да власац може да се добије и кад се мрве једу. По томе веровању нарочито не ваља јести мрве помешане са сољу у сланику. Верује се чак да се „живина” може добити онда ако би домаћица при кувању ручак посолрила са сољу у којој се налазе мрве од хлеба којим су деца умакала у со.

Сматра се да се та болест не преноси од болесног на здраво лице. Власац се познаје по томе што на њему нема красте већ постоји жива рана, са црвеним месом.

За лечење власца употребљава се више лекова:

Када се закоље младо пиле, узме се његова јетра и то одмах, док је још млака и ставља се на рану („на ту цигеру вади се живина”). Исто тако на рану од власца преврца се и млад сир јер „тако се мами живина”.

Осим тога кува се и трава „чубар” (*Satureja hortensis*), која има мирис босиљка („мами се живина на ове мирисе”). У истоме циљу ставља се и „питовна трава” (мајкина душица) и мирођија. Лечење овим травама врши се на следећи начин:

Загреје се 4—5 литара воде па се узме босиљак, чубар („чуба”) и мирођија. Она топла вода закити се овим цвећем које се претходно намаже медом. Када вода почне да ври, онда се босиљак наднесе над паром а болесник се покрије неком поњавом. Та пара удише се догод се вода не исклади.

После тога употребљавају се још мелеми од воска, зејтина и тамјана. Ови мелеми стављају се на рану „да подмлађује”.

Неки још употребљавају следећи лек:

Узимају говеђу балегу коју спирже на ватри и тако добивени пепео баце у топлу воду и том тако задеђеном водом, паре се.

Осим тога саветује се да се одмах, већ у почетку болести, ставља у нос дуван, без обзира који је орган тела захватила

„живина”. Исто тако саветује се да болесник што чешће пуши и то најжешћи дуван.

Ујед змије. — У нашим селима у више случајева дешавају се уједи од отровних змија те народ добро познаје опасност и последице оваквих уједа.

Поред свега познавања опасности постоји опште веровање да змију не треба убити, јер кажу да гује (змије) постају од Св. Петке. Једна жена причала ми је: „Заиста, баш није добро убијати гује. Ја сам их као чобаница убијала, али кад су почела деца да ми умиру, ја их никада не бих убијала. Једанпут је изишла једна бела гуја, ја сам је убила, па ми је после тога умро муж” (бела гуја није отровна).

Осим тога, постоји веровање да кад се сретне на путу прва змија, онда је треба убити јер „ако је не убијеш одиће ти снагу”. Али поред тога постоји веровање „на путу, кад те не дира, не треба убити гују, јер је то грехота”. Не треба убијати, по народном веровању, „гују кућарицу”, за коју се верује да има под сваком кућом. Због тога, ако змија уђе у кућу онда је не треба убити, већ се може само изнети напоље.

Како нарочиту улогу игра змија у народном веровању, види се и по томе што постоји нарочити празник посвећен змији. То је „гујин светац” Св. Јеремија. На Св. Јеремију не сме да се ради да би се на тај начин чељад и стока заштитила од уједа змија. Тога дана само се храни, поји и чува стока. Ако случајно тога дана мора да се ради, онда треба од беле лозе да се исплете гужва и та гужва треба да се набије волу на десну ногу. На тај начин верује се извршиће се заштита од уједа змије. Чак се и пости „гујин пост”. Као гујин празник сматра се и Јаков-дан („не ради се ради марве”). Гујин празник је и дан Апостола Јуде (19 јула). „На Ијудију не раде ни женске ни мушкарци да гује не кољу марву”. Поводом ових празника жене кажу: „Пако је варошанима да не светкују гујине празнике, али ми морамо јер наша деца чувају стоку у шуми”.

Светковање гујиног празника претставља превентивну, заштитну меру од уједа змије. А када змија већ уједе онда се као најраспрострањеније магично сретство примењују бајалице. Ове бајалице изводе се у облику шапутања на уво уједенога. За све бајалице употребљава се као технички израз „шаптање” („треба да иде да му се шапће”). Шапће се и уједеној марви као и људима. При овоме шаптању обаје се комадић хлеба и да се да озлеђени прогута овај хлеб. „Чим прождере овај хлеб, буде му боље”.

Сматра се да ово магично шаптање треба кадгод да врше и два лица. Спомине се случај једне уједене девојке којој су шапутали један муслиман и Ђоко Поповић из Бањице, али је

та девојка ипак умрла. Као најљућа отровница сматра се змија „колеруша” или „поскок”. Верује се да кад уједе шарена отровница, онда место уједа постаје шарено; ако уједе црна змија онда се на месту уједа појављују црно-модрикасте флеке. У селима наших испитивања Бјелошевцу, Кацевцу, Горњој и Доњој Трнави нисам нашао никога који зна да шапће од уједа змије. Народ каже да ову магичну радњу шаптања зна да изврши само сељак Ђоко Поповић из Вањице. Али он не сме да каже другима шта то шапће, јер кад би коме то поверио, онда би одмах изгубио моћ даљег вршења ове радње, т. ј. он би одмах заборавио како се шапће или онај коме је већ отшаптао умро би.

За лечење од уједа отровних змија употребљавају се и следећа сретства:

Узима се ракија и петролеум и у тако измешану течност ставља се лековито лишће којим се натрља уједено место. Неки препоручују да се узме змијина глава, да се стуца и да се то привеже на уједено место.

Врши се и следеће лечење: Кад отровна змија уједе за прст руке, онда се уједени прст стави у „дубурницу” (чмар) једног пилета. После неколико секунди пиле ће липсати. То исто треба учинити и са другим пилетом које ће на сваки начин опет липсати. Тако треба чинити неколико пута, догод најзад неко пиле при овој процедури не остане живо. Сматра се да је после тога осигурано да се повређеноме неће десити никакво зло (саопштење старога Ђоке Дејића из Вањице).

У неким случајевима, ако је на пример уједена нога, ради се и следеће:

Ископа се руна у земљи, а претходно се повређена нога добро повеже крпама или сличним. Онда се тако подвезана нога закопа у земљу, т. ј. у претходно ископану рупу која се затрпа земљом. Са тако подвезаном и закопаном ногом треба провести 24 часа. Овај принцип механичког задржавања змијског отрова да не циркулише по телу озлеђенога разуме се да претставља уједно и тешку тортуру коју треба издржати. Причају за једног Еру који је то чинио да је одмах испио и полаке ракије „само да заборави муку”.

У једном случају подвезивања уједене ноге извршено је ниском дуката. Ђока Дејић, из Вањице, који ми је саопштио овај случај, каже да је гледао својим очима како је повређени веома чврсто подвезао своју ногу да се она ниска дубоко упила тако, да се чак ни дукати нису видели. Сељаци причају и о једном случају који се десно пре три године:

Једног сељака ујела је змија када је купио пшеницу. Он је одмах узео секиру и дао је да му други отсече прет више уједенога места. Овај сељак остао је после тога жив и здрав.

Спомињу се и извесне гујине траве као мек од уједа отровне змије.

Женске болести. — Поред по правилу доста снажне кон-струкције и свежих генеративних функција, у изузетним случајевима постоје и нероткиње. Осим тога код жена које рађају постоји кадгод жеља за рађањем мушке односно женске деце. У таквим случајевима употребљавају се нарочите траве које се кувају и пију.

У ређим случајевима постоје и вештачки побачаји. У томе циљу гравидне жене пију сирће, шап (стипсу) и то помешано. Ретки су случајеви да породиља нема млека. Ако се деси да нека мајка нема млека, онда свака жена која има млеко радо ће пристати да „из севана“ подоји туђе дете.

Осим тога, ако жена нема млека саветује јој се да учини следећу ритуалну радњу из области имитативне мађије:

Таква жена одлази на бунар где из бунара захвати пуну брему воде. Од оне воде која остаје на бреми изнад отвора из кога се пије вода, треба ова жена да отицје ту воду и то већ на бунару и онда ће, верује се, да јој надође млеко.

Болови у прсима лече се помоћу траве „седефак“ (румен. *Ruta graveolens*). Та се трава истуца, скува, па се пије неколико пута „на стреште“ (на празан стомак).

Кад боле прсне брадавице, онда се ставља на њих мелем или чиста крпича наквашена водом. Кад се запале и провале прсне жлезде (*Mastitis*), ставља се на њих јошков лист, т. ј. лист од јошке или јове (*Alnus glutinosa*) и лишће од траве подбјед (*Tussilago farfara*).

Осим тога сматра се да овакву рану може да чисти и трава рањеник (*Stachys officinalis*).

Кад жену боли мали трбух, поступа се слично као и са струњаком.

Поремећај менструације (*Amenorrhoe* *Metrorrhagia*). — Менструација почиње да се добија од 15—18 године. Сматра се да менструација не треба да се добије ни много раније ни доцније од овог времена. Исто тако сматра се да се менструација раније јавља уколико је девојка здравија. Код изнурених лица менструација се јавља касније.

У случају застоја менструације кувају се и пију траве кадифа и богородичина трава (која има као крв црвено лишће). Ако се менструација не појављује код неке девојке, а сматра се да би већ требало да је добије, онда се кува пшеница и пије се или се употребљава трава „црвена жара“ (*Lamium purpureum*). Ова биљка гаји се на прозорима, пије се као свежа трава а од суве траве прави се као чај.

Metrorrhagia („прекомерно време“) лечи се куваном пшеницом: од куване пшенице начини се каша која се измеша са

млеко и пије. У случајевима јаког крвављења при менструацији жене чешће иду хоџама за запис или православним свештеницима ради читања молитве. Одлазећи свештенику оваква жена понесе и покаже му црвено обојен памучни конач, јер се стиди да непосредно каже свештенику због чега је дошла. На овај начин свештенику је јасан циљ њеног доласка.

Епилепсија (падавица). — Епилепсија, позната под именом падавице, заузима нарочито место у народном интересовању.

Иако су ретки случајеви обољења од епилепсије, веома је интересантно предање према коме су стари људи причали да сваки живи човек мора да има падавицу, а да ову болест може да добије и стока. Верује се, дакле, да падавица мора да захвати апсолутно сваког човека па ако неко нема ову болест док је жив, „онда ће га она протрести у гробу“.

Од интереса је и уверење да падавице има „од девет руку“, т. ј. да се јавља у разноликим облицима. Из разговора са сељацима и сељанкама види се да су они запазили три главне манифестације ове болести. Као најлакши ступањ сматра се кад оболели одједном „залеприша очима“, узме у руке без неког разлога и потребе који било предмет и потрчи некуда. Верује се да ће овакво стање пре да прође ако се тако оболело ме да узме у руке кључ.

Други је облик овог обољења кад оболели падне, „па као да је умро“. И најзад, као трећи тип спомиње се, када оболели добије напад при коме као да „излуди па не зна за овај свет“. Кажу да су у оваквим случајевима стари попови тукли по noktима да истерају „ону несрећу из ње“. На сваки начин да у ову последњу групу спадају случајеви функционалне неурозе са хистеро-епилептичним нападима.

Као узрок обољењу наводи се кадгод и назеб. Али су много чешћа друга тумачења. Тако тврди се да трудна жена не треба да тресе воће, на пример крушке и јабуке, јер услед тога дете које буде родила може да добије падавицу. Из истог разлога трудна жена не сме да се провлачи кроз градину: тресење градине и њено провлачење може да изазове доцније тресење и њеног детета, дакле дете може да обולי од падавице. Исто тако верује се да дете може да добије падавицу ако је његова мајка за време своје трудноће клала кокош. Јер „као кокош која се коље што скаче и претура се, тако може после и њено дете да се претура од падавице“. За узрок овом обољењу наводе се и „грехови-иксана“ (погрешке људи). Тако сматра се да треба добро назити, да се жене као и мушкарци не огрше о празнике Арханђела Гаврила. Постоје три празника посвећена Арханђелу Гаврилу и у сва три ова празника не треба радити због падавице („да не снађе ова болест“). Је-

дан од ових празника пада у лето, пред косидбу, други долази нешто пре познатог јесењег празника Арханђеловог дана а трећи је сам Аранђелов дан. Верује се да у те дане жена не треба ни хлеб да меси, а мушкарца, ако у те дане ради, може да спађе ова болест и то при косидби, орању, копању или другом сличном послу који врши.

Значајно је да у народу постоји убеђење да „доктори не могу да лече падавицу”.

Као познате народне лекове против падавице наишли смо на следеће:

Треба узети свраку, бацити њену главу, јер се сматра да је глава отровна, па од ове свраке скувати чорбу. Од ове чорбе болеснику треба само да сркне „па је све у реду”.

Стари Ђока Дејић, из Бањице, саопштио ми је да је једна девојка, ћерка неког трговца из Зворника, као лек узела и прогутала бубало (желудац) од живе змије. Описујући овај случај стари Дејић каже:

„На пола часа после гутања змијиног бубала наступиле су код ове девојке тешке муке. Изгледало је да ће умрети. После тога смирила се и заспала. Кад је устала, узела је да једе и после тога месец и по дана провела је код манастира. Више никад није имала напад падавице, удала се и однеговала троје деце”.

У ранија времена падавичаре, као и душевне болеснике, водили су у манастир ради лечења. Као лечење употребљавало се читање 12 глава јеванђеља. Ово читање јеванђеља вршило се у „максуз-доба” — у поноћи.

Веома је карактеристичан и значајан магични ритуал који се употребљава као лек од падавице:

Кад неког ухвати падавица, онда треба неко лице, које уопште никад није видело случај падавице, да узме један нож и овим ножем треба да окружи око оболелог, почињући од његове главе. После тога треба да забодe нож код главе болелого, а затим поново да врши окружавање ножем око болесника. Ова радња окружавања ножем и забодања ножа код болесникове главе врши се трипут. Верује се да се после тога неће више поновити напад епилепсије.

Нож којим је извршена ова радња треба оставити на томе месту, па нека га узме ко буде наишао.

Душевна обољења („лудило”, „лудња” — Psychosa). Душевна обољења позната су под именом „лудило” или „лудња”. Сматра се да човек може да полуди и ако нагази на нешто. Али најчешћи узрок лудилу сматрају се погрешке у раду, т. ј. када се ради о празницима. У ове опасне празнике спада Св. Петка, Параскева — уочи Св. Пантелије; Петка пред Св. Тројицу и Петка пред Госпојину. Сматра се да мушкимма бог праш-

та ако се огреше и раде о поменутиим празницима, али женама не прашта се. Чак, верује се, ако жена ради о поменутиим празницима, моћи ће лако да полуди и њено дете.

Као лек код душевних обољења сматра се да је потребно да се оболело лице одведе у манастир где ће му се читати молитве. Народ верује да за овај циљ нема бољих манастира од Тавне и Озрена. У ранија времена довођени су у манастир Тавну многи болесници од душевних болести ради лечења. Доводили су обично веома немирне болеснике које су везане остављали у нарочите манастирске ћелије. Везивали су их кошуљама без рукава, од сељачког бега (платна). С времена на време уводили су ове болеснике у манастир где су им калуђери читали молитве. За једног „поштрог“ калуђера кажу, да је употребљавао и хидротерапију и то на тај начин, што је терао болесника да се по један или два сата умива хладном изворском водом.

Старији људи сећају се да су у манастир Тавну довођени и мушки и женски болесници, али више женске. Из појединих саопштења види се да су чешће довођене жене са пuerпералном односно лактационом психозом (душевни поремећаји у вези са порођајем и дојењем), чије је оздрављење приписивано дејству манастира. Из овог разлога и муслимани Тузле доводили су своје оболеле жене манастиру, обдарујући често богато манастир због излечења ових жена.

II. ОСТАЛЕ БОЛЕСТИ

Врућица. — Под овим називом могу се сакрити многе болести у којима је највиднији симптом повећана температура. Сматра се да се врућица добија од назеба.

Лечење врућице врши се мађским ритуалом на следећи начин:

Узме се лисичја или псећа лобања („главуља“). Ова „главуља“ позајмљује се од ових који је имају. Затим се угреје вода у неком бакрачу и у тако узаврелу воду стави се та глава. Осим тога у ватру се стави да се усија саџак, затим вериге и једна потковица липсалог коња. Када се све усија, баци се у онај бакрач, у коме се налази врела вода и главуља. Исто тако у бакрач се стави и неки стари, претходно на ватри загрејан лемеш. Све се ово врши ноћу. После тога болесник се скида наг и одлази код ђумеза где кокоши слећу са седала. Ту се преко болесника трипут прелије та топла вода. Ово „обљевање“ треба да се врши три дана и то као што је поминуто само ноћу, управо увече, „око ићидије“, дакле кад сунце почива. Ово „обљевање“ врши се као што је споменуто око ђумеза, односно уз плот.

Уједи беснога пса. — Ако неко нагази на слине беснога пса, онда треба узети мало хлеба и на том хлебу, ко то уме, треба да „запише”. Тај хлеб са записом треба прогутати и онда, верује се, неће се ништа десити.

Ако бесан пас некога уједе, онда уједено лице треба да се накади длаком тог бесног пса.

Шрофзуле („Гуте”). — Као лек употребљава се „шгер-трава” (жалфија).

Гушавост (Struma). — Кад се неко случајно ухвати за своју јабучицу, треба да хукне у прсте „да не би огушавио”;

Црвени ветар (Erysipelas). — Муслимани у Горњој Трнави лече црвени ветар на следећи начин:

Оболело лице узима црвену мараму и њоме покрије свој образ. На тој црвеној марами запали се влакно. За то време нешто се баје а затим помаже се лице медом, односно медом се помаже оно место где постоје знаци црвеног ветра.

Преломи костију — емпирици. — У поменим селима може се наћи понеки емпирик који је вичан намештању прелома костију и то код човека и код домаћих животиња. Ово искуство преноси се по правилу са старијих на млађе чланове породице. Тако у селу Брђанима спомиње се Стеван Гајић из Брђана који је умро око 1920 године. Био је познат као искусан емпирик у намештању прелома костију. Овај Гајић вршио је фиксацију преломљених костију чврстим завојем који је спремао на следећи начин:

Узме топле воде и у њој провари влакно. Затим стави мало соли да боље стегне и са тим направи фиксативан завој. Осим тога, да би завој био чвршћи, мазао је по влакну и жу-манце јајета кога је при томе запекао мапама: кажу да је та-као завој био чврст као гипс. Осим тога уз фиксативне завоје стављао је и текове дајући при томе, ако је прелом ручних костију, да носи неки предмет у рукама, на пр. неку столи-чицу, да ради прстима или му је давао калем да га ногама ваља ако је прелом ножних костију.

Прича се да је овај Стеван научио намештање прелома костију од своје мајке. Наиме, још као дечак сломио је ногу па му је мајка објаснила како треба да је намести. Доцније почео је да намешта преломе и другима. Учио је и свога сина Јована који сада врши овај посао. За Стевана Гајића кажу да је одлично намештао све преломе и ипчашења костију, на при-мер кад се поремети вилица при зевању и то код човека као и код животиња. Повређене је задржавао да му леже код куће по недељу дана и као награду, кажу, није нарочито тражио: свет му је давао колико ко хоће. За сина Јеврема кажу да је преузео овај очев посао као неко наследство али да нема дара.

Сада се налази у суседном селу Главичицама сељак Јован Милосављевић за кога тврде да уме веома вешто да намешта преломе костију „па макар да је на три места пукла”.

Емпирици врше и вађење зуба. Тако у селу Брђанима постоји неки Милан Пејић који вади зубе са неким старим кљештима. Тај посао научио је од свога таста. А служи се неким „докторским кљештима” која је набавио од неког „хећима” (лекара).

RESUME

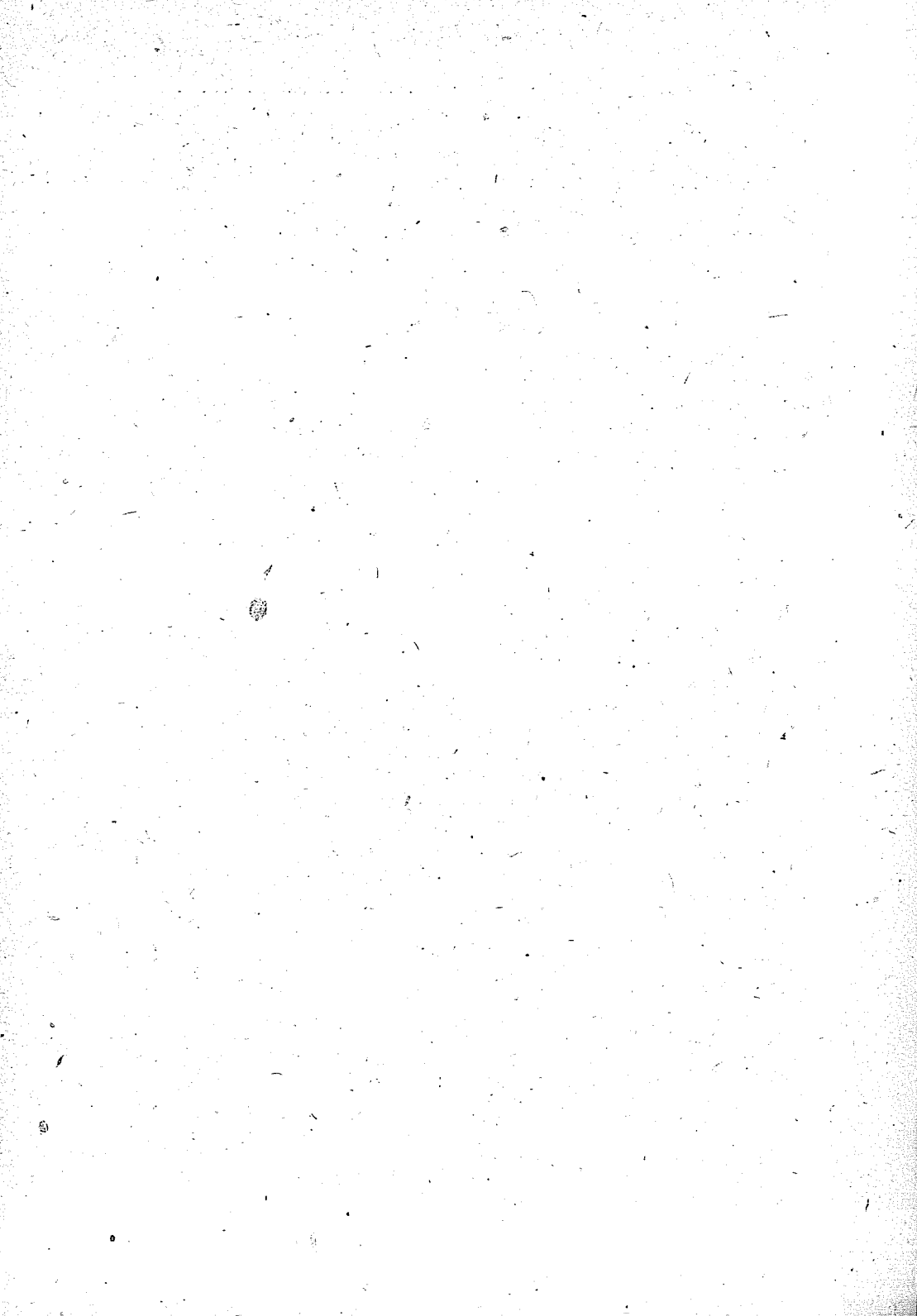
Milorad DRAGIĆ

CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF FOLK MEDICINE IN THE NEIGHBOURHOOD OF TAVNA (EAST BOSNIA)

This study represents part of a larger work dealing with popular beliefs in the neighbourhood of Tavna' (monastery and river in East Bosnia).

The material collected here belongs to the sphere of medical folklore and contains not only documents dating from the times of magic and animism but also many posterior influences as well as different empirical experiences which the people apply in their therapy of the sick.

According to the popular conception of the causes and character of diseases it is impossible, in a great number of cases, to make any classification of illnesses whatsoever. The people content themselves with establishing in general whether a person is in good health or not. If he is ill, they try to expel the illness from the body by means of magic, herbs or some similar expedient, without paying much attention to what category of disease the actual illness belongs. Nevertheless, in the present study the author makes an effort to group the illnesses according to their localization in different parts of the body or to some visible symptom. He also gives, many examples of the various forms of general diseases and, in the sequel, devotes a paragraph to popular explanations and treatment of every particular kind of illness.

Персида Томић, асистент Етнографског музеја:

„Виларке“ и „вилари“ код влашких Цигана у Темнићу и Белици

— Прилог проучавању падалица и калушара —

(Примљено на VII скупу Одељења друштвених наука САН,
5-IX-1949 г.)

I

Већ више од педесет година влада у нашој науци велико интересовање за „дубочке русаље“ или „падалице“, падање жена у занос у селу Дубокој и у још неким селима у источној Србији. У тим селима, о заветинама на Духове, па и у току читаве духовске седмице, поједине жене и девојке падају у занос из кога могу да их поврате само „краљеви“ и „краљице“, и то по нарочитом ритуалу. Три „краља“ и три „краљице“ образују коло око падалице и играју уз свирку карабљица, а затим и њу одводе односно носе до потока, застајући у путу три пута. Кад застану, падалицу полажу на ћилим да легне или да седне и играју крај ње на исти начин као и на месту где је пала. Ту је прскају из својих уста водом, ижваканим белом луком и пелином. Кад дође до реке, преведу падалицу преко реке и запоје је водом коју захватају јататаном. На тај начин „се одиграва“ (лечи) болест¹⁾.

У западној Бугарској, код тамошњих Влаха, оболеле од „русалске болести“ лечи група од шест калушара, којој је на челу ватафин. У току русаљске (духовске) недеље иде по се-

¹⁾ *Милан Ђ. Милићевић*: Кнежевина Србија (Београд 1876) 861, 1085—1086;

М. Мајзнер: Дубочке русаље. Годишњица Н. Чупића XXIV 226—257;
М. Драгић: Русаље као функционална неуро а маса. Социјално-медицински преглед VIII (Београд 1936) 201-209.

лима поворка калушара и лечи ту врсту болесника помоћу игре, свирке, биља у грнету, белог лука и сирћета у земљаној здели и неначете воде. Калушари носе око капе венац од вилинског биља, на опанцима имају металне пралорце, а у рукама нарочите калушарске штапове. Око оболелог, који лежи на простром ћилиму, играју калушари русалске игре, по такту музике. Игром руководи ватафин, који има чаробну моћ коју преноси на остале калушаре, на биље и воду и на друге поменуће елементе. Под његовим зачарањем отступају и саме невидљиве силе, руше се чини и мађије. На крају обреда, ватафин даје знак свирачу да свира „флоричику“, специјалну мелодију. Кад игра постане најживља, ватафин удара штапом по грнету са неначетом водом тако да вода попрска болесника и калушаре. У том часу болесник скаче на ноге и бежи исцељен, а један калушар, па и два или три калушара, које је ватафин нарочито упорно гледао, падају у несвест. Онесвешћене калушаре повраћају на исти начин као што лече болесника, само што овога пута коло игра с лева на десно²).

Калушари су веома позната ритуална игра и у Румунији. Нажалост, румунска литература о томе није ми, засада, приступачна, па не могу рећи да ли је обичај како се изводи у Бугарској у свему исти као и у Румунији.

Веома сличне тим обредним поворкама и радњама су и поворке „русалија“ у Бугарској и Македонији, које су такође некада у одређене дане у години играле и лечиле болеснике од вилинских болести³).

Те поворке и њихове радње претстављају веома занимљиве појаве у животу балканских народа које у науци још нису сасвим објашњене.

Једна анкета Етнографског музеја у Београду о играма под маскама, обављена почетком 1947 г., открила је, узгред, да се и код неких влашких Цигана у Темнићу обављају сличне ритуалне игре ради лечења болесника од „вилинских болести“ односно „вилинских намера“, а што је и дало повода овоме чланку. Грађа коју сам о томе сабрала међу Циганима на Ђурђевдан 1947 г. у селу Суваји (Темнићки срез), на Спасовдан 1948 г. у селу Малој Трешњевици (Белички срез), и на Ђурђевдан 1949 г. у селу Стрижиљу (Белички срез), допринеће да се проучавање „дубочких русаља“, калушара и других сличних поворки и радња стави на ширу основу.

²) Д. Маринов: Народна вѣтра и религиозни народни обичаи. Сборникъ за нар. умотворення и народопис XXVIII (Софија 1914) 476 и даље.
³) Сп. Тановић: Народни обичаји у Бевђелиској Кази, Српски етнографски зборник XL (Београд—Земун 1927) 223—226; Љ. Јанковић: Русалије. Гласник Етн. музеја у Београду XVI (1929) 21—30.

II

Пре него што пређем на излагање прикупљања грађе о „вилинским намерама“ у селима Суваји, Малој Трешњевици и Стрижилу укратко ћу се осврнути на порекло Цигана у овим селима као и на њихов однос са суседним српским живљем.

Поред других Цигана у Србији живи знатан број влашких Цигана који су пореклом од сразмерно новијих досељеника из Румуније. Стање Цигана у Румунији, где су они били робови, било је врло тешко, и због тога су они напуштали румунске земље. Многи су прешли и у Србију. На подручје Србије почели су, вероватно, у већем броју да прелазе после 1690, после великих пресељавања Срба из области јужно од Саве и Дунава. Цигани су долазили заједно и истовремено са Румунима или Власима, који су прелазили на опустело земљиште у Србији. Тог досељавања је нарочито било за време аустриске окупације једног дела Србије (1718—1739). Оно се продужило кроз цео 18 век да опет узме веће размере за владе кнеза Милоша, који је и сам настојао да у Србији насели што више Цигана из Румуније. Ти влашки Цигани растурали су се у мањим групама углавном по источној Србији и продужили су да се баве својим старим занимањима: они су у првом реду коритарци, ковачи, мечкари итд.⁴⁾

Неке групе тих влашких Цигана доселиле су се од прилике пре 120 год. из источне Србије у Темнић и Белицу. Једно време су се померали док се најзад нису пре неких 90 год. населили у Сувају, Малу Трешњевицу и Стрижило. За село Сувају се зна да је још 1821 била српско село и да је те године кнез Милош претио да га расели због хајдучије⁵⁾. У Суваји данас има 88 кућа, а према испитивањима Станоја Мијатовића, Цигана у Малој Трешњевици има 60 кућа, а у Стрижилу 251 кућа⁶⁾. Прва два села налазе се на падинама Јухора, према Морави, а Стрижило на 5—6, км западно од Багрдана и према Црном Врху.

Становништво сва три села живи оскудно, на малом сеоском хатару. Земље за обрађивање имају мало. Ниједна породица не бави се само земљорадњом. Како скоро ниједна породица нема довољно стоке за обраду земље, то се удружују са стоком и људском радном снагом на широко заснованом спрећу, док не обраде сву земљу. Сточарство је сведено на најмању

⁴⁾ Опширно о распрострањењу и пореклу влашких Цигана у Србији: Тих. Р. Борђевић: Наш народни живот VI (Београд 1932) 99 и д.

⁵⁾ Тих. Р. Борђевић: Српски етнографски зборник XXXVII (Београд-Земун 1926) 99 и д.

⁶⁾ Ст. Мијатовић: Белица, Српски Етнограф. зб. LVI (Београд 1948), 93, 147.

меру. Углавном се баве коритарским занатом. И њихове жене се баве дрводељством, али оне израђују само вретена, и то на стругу. У прво време по досељењу, дрво за своје израђевине секли су на Јухору или на Црном Врху. Нешто доцније, када је забрањена слободна сеча државних шума, све више су морали да се удаљују из својих села и негде далеко да закупују дрво за своје израђевине, па потом да их трампе или продају.

С пролећа, пре Ђурђевдана, полазе и данас у таква удаљена места са закупљеним дрветом из села читаве породице, или у кућама остају само жене са малом децом и стари, а враћају се кућама после 3—4 месеца или тек после Митровдана, да презиме. Тако о Ђурђеву дне 1947 једна трећина Сувајаца није била код својих кућа. Своје производе трампе код сељака за њихове производе, па их трампе или продају и поново купују сељачке производе у другом крају. У овом посто нарочито су вешти Стрижиловци. Израђују и продају или трампе по целој Србији, Косову и Метохији, прелазе у Македонију до Скопља и на северу у Панчевачки Рит.

С друге стране овакав начин живота отстрано је жену од домаћих послова — домаће радности. Њихове жене не знају ни да ткају, ни да боје, ни да шију. За све те услуге оне су приморане да плаћају српским женама из околних села или да купују изношене хаљетке или оне које излазе из обичаја код српског живља. Немају жеље да стварају удобнији живот код куће, јер добар део времена проведу ван куће. Њихове куће запуштене су и прљаве као и они сами. Међу собом говоре влашки. Само Стрижило, и то тек од 1947, има основну школу.

Иако су упућени у економском животу једни на друге, Срби и Цигани живе одвојено једни од других. Због њиховог другачијег начина живота — полуномадског, лабилности брака, нечистоће, итд., Срби живе изоловано од њих, не друже се с њима, не склапају бракове, па се на саборима не мешају с њима (кола су им одвојена). Овај однос допринео је да су се код Цигана очували многи обичаји и веровања које су допели са собом кад су дошли у овај крај. Они су задржали своју стару народну религију и поред тога што су преведени у хришћанство. Сматрају се као припадници православне цркве, али они тој цркви припадају само по имену. Они у цркве не иду, свештеницима се не обраћају. Једино што празнују неке хришћанске празнике, али и то на свој начин.

Цигани уопште имају неке претставе о „богу“ или „великом духу“ односно „добром духу“, који је господар грома и муње, снега и кише. Знају и за принцип зла, „бенг“, али тај принцип нема код њих ни издалека онај значај који има „ве-

лики дух”. Земљу сматрају светом, а доводе себе и у неку везу са звездама. Код правих номадских Цигана има и елемената култа месеца. Међутим, у њиховој народној вери ипак највећи значај имају сваковрсне виле и духови, који дејствују невидљиво. Виле живе као и људи, стапују у удаљеним клисурама у прекрасним палатама од злата и сребра, у које не залази људска нога. То су женска бића, која су све дотле млада и лепа док их не дотакне човек. Над сваком групом тих добрих и злих бића влада по једна „матуја”. Не треба замишљати да је природа оживљена на тај начин да у сваком стаблу, у свакој стени борави по једна вила, него тако да те виле могу у свако доба да прожимају ствари у природи. Ако је нека Циганка велика свађалица за њу кажу да је у њу ушла нека зла вила. Заносне виле особито радо муче младе људе ноћу и покушавају да их загре, да би занеле с њима. Умре ли млад човек од изненадне смрти, то значи да га је била загрлила нека зла вила. Бројеви три и девет играју улогу у животу Цигана као и у животу вила. Виле живе у групама од по три или девет или у броју који је заједнички садржатељ тих бројева. Та бића праве људима свакојаке пакости... на. пр.: ако се дете роди као богаљ, ако не напредује растом, све је то стога што је нека зла вила у виду црне кокоши снела матери јаје у крило кад је она зачињала. Стога Цигани нерадо једу црне кокоши. Плаши ли се неко дете да газн воду и сл. и томе је крива вила. Кад се роди дете, такве виле, суженице, долазе као духови заштитници и чувају му живот. Циганин настоји на све могуће начине и свим могућим средствима да спречи или предупреди кобни утицај тих духова. Али никада неће погодити саму вилу, јер вила је само она која је проузроковала болест. Може се дејствовати само против њених радњи и онога што је она урадила⁷⁾.

III

И у поменутих влашко-циганским селима у Темнићу и Белици основну и главну садржину циганске народне религије чини веровање у виле. Верују да виле живе животом истим као и људи и да имају децу, постељу, софру итд. Виле управљају њиховим целокупним животом и оне им могу дозети, како они верују, свако добро, али исто тако шаљу болест ономе ко им се замери. Од вилинских болести или „намера”, како се у овим селима каже, ослобађају „виларке” (на Влашком „пој маносе”), жене које саме виле одреде. У Стрижилу такве жене зову „виловитим”. Ови Цигани у живим су

⁷⁾ Dr. Martin Blok: Zigeuner (Leipzig 1936) 180—182.

везама са осталим Циганима у Великом Поморављу и источној Србији и по казивању њиховом исто веровање постоји и код влашких Цигана у Наупару (Расински срез), Томиславцу (код Пожаревца, Моравски срез), Лукову (Бољевачки срез), Саземчи (Расински срез), Вију (крај Витановца, Расински срез), Бродници (Звижд), Комши (Звижд), и у Влашком Дољу (код Пожаревца, Моравски срез).

Виларке обично постају оне жене које су једном оболеле од вилинских „намера”. Њима лично или виларкама које их лече јаве се виле у сну и одреде, која ће од оболелих да постане виларка. Вилама се то не сме одрећи, иначе ће болесник умрети од „намера”. У Стрижиљу, данашња главна виларка Катарина (има их у селу три), када јој је било 14 година, почела је да пљује крв, док је била у дрвима. Лечила је виларка Марија из М. Трешњевице, пошто је установила да је болест од вила. Виле су казале Марији у сну, да Катарина мора постати „виловита” кад уђе у тридесету годину. Тако је и било. Када је навршила 29 година, девет дања и девет ноћи у заносу је само играла, нити је јела, нити је пила. У селу Наупару врачала је и лечила болеснике Циганка Стана. Она је једном уснила да њена снаха Перса може да постане виларка. Стара је убеђивала у то снаху, дизала је ноћу и водила под једну крушку, далеко од села. Говорила је снахи да се на том месту виле састају, играју коло и позивају њу, Персу. И Перса је, кажу, заиста видела виле и постала виларка. Верују да само виларке могу да виде виле и да са њима опште, само њима виле не могу ништа да „науде”. Оне ослобађају болеснике од „вилинских намера” игром, свирком, падањем у занос, мађнским биљем и поклонима. И игра и свирка и поклони су за то да се виле одбровоље. Виларке су сада само жене. Раније је било и мушкараца „вилара”, сада их нема.

Људи се нерадо жене виларкама зато што су оне обично болешљиве и рађају виловиту децу, која не живе дуго. Најбоље су оне виларке које пређу климактеријум.

Замишљају да се на виле најчешће може наћи испод храста, бреста, испод крушке или глога или испод „записа”. Дреће под којим бораве виле издваја се од околних стабала по своме положају, по својој лепоти или величини. Нарочито су опасна она стабла која имају заобљен врх. Један Сувајад видео је у Ресави један храст који је личио на кишобран од врха до половине, а од половине на храсту расло је сваковрсно цвеће. (Вероватно да је нека лоза, која је изникла покрај храста, била уцветала). Како се храст по лепоти издвајао од осталог дрвећа, Сувајад је био уверен да је то стабло боравиште вила. Због тога, ни по највећој непогоди, на путу, Циганин из Суваје, М. Трешњевице или Стрижила неће ни за

живу главу да седне испод каквог дрвета, јер су она обично „чиста места”, односно места где виле бораве, а човек је грешан и прљав, те може наљутити виле, па да оне пошљу на њега опаку болест. На виле се може наићи на раскрсници или кад дува ветар у „ковитлац”. Кад дува „аловити” ветар може да се спасе само онај који одмах седне на земљу или бежи удесно. Вилама може да се замери када се нагази на вилинско цвеће или биље, на вилинску колевку или софру, или ако се сече вилинско дрво.

Човек може у свако доба дана или ноћи да се намери на виле. Један Циганин из М. Трешњевице, 1912 године, враћајући се кући, осети, кад је био код „вилинског дрвета”, да га нешто текну око срца. После тога одмах се разболео — укочио се, и није знао за себе. Један Циганин из Витановаца, по имену Маринко, који је тада „радио са вилама”, објаснио му је, пошто је „позвао виле на огледало”, да им се је замерио. Виле су рекле: да је у то-и то доба прошао поред вилинског дрвета. Оне су биле у „каруцама”. Коњи су се тргли, пропели се на задње ноге, предњим ногама су скинули мреже са очију и прсла су им два каиша. Стога су га виле казниле и одузеле му мождину из костију, да је оне употребе за коломаз. Када смо упитали једну Циганку из Суваје како је дошло до тога да се једна Сувајка 1947 разболела од „вилинских намера”, рекла нам је да се је она сигурно помокрила на „чистом месту”.

Цигани у овим селима верују да вилâ има од девет „руку” (врста). Од сваке врсте има по три виле. Главне су горске, водене и ливадске. Виларке могу да опште само са ливадским вилама. У Стрижилу кажу да само ливадске виле примају крст. Оне друге не. За ливадске виле кажу да су толико лепе „да их лепших у Европи нема”. Према расположењу мењају боју: кад су љутите, оне су зелене, кад су добре воље оне су црвене, или сијају као сунце или месец. Понекад су све у белени. Не само да им је боја одела таква, већ и тело им је исте боје као и одећа.

Вилинских болести — „намера” — има од три руке. Најчешће је обољење које се испољава на тај начин што се човеку одузму руке или ноге, једва може да говори, не може ни да једе, ни да пије. Бива да виле отворе живе ране људима, или да даду да човек не може да мокри, или да му иду жмарци по рукама или ногама, или да буде мртав, или да пљује крв. Затим долазе болести главе: на лицу излази црвенило, или севаеу у глави. Најзад, виле каткад стрелају право у срце и човеку пође пена на уста. Овој болести нема лека. Све ове болести, ако виларка установи да су од вила, не могу се излечити, ако не притекне у помоћ виларка. Само ако установи

да болест није од виле, виларка упућује болесника лекару. Ако је пак болест од вила, лекар, по мишљењу виларке, не може да лечи. Не могу се излечити ни они болесници које су њихови најпре водили у цркву: њих виле односно виларке неће да лече.

У лечењу болести „вилинских намера” разликују се два дела. Први део је „молба” и лечење које врши виларка, а други део је предаја поклоне и „похвала” вилама од стране виларке и болеснице, што је болесник спасен, и да се одбровоље виле. И у првом и у другом делу главни су елементи виларкина игра, свирка и њено падање у занос. Сем игре, падања у занос и свирке, виларка код лечења употребљава и купање с мађским биљем и нож са којим игра. Лечење се предузима у свако доба године, јер и болест може доћи у свако доба. Међутим, предаја поклоне вилама врши се само у „добре дане” (Стрижиловци кажу „велики празници”), на влашком „зиље марј”. Добри дани су Ђурђевдан, Спасовдан, Велика и Мала госпојина и Совет госпођа (1 октобра). Виларке у „добрим данима”, а нарочито о сеоској заветини, предају вилама од болесника поклоне, који стоје окачени о „вилинско дрво”, испод кога она игра и врши друге мађиске радње. Неке од поклоне виларка сме и сама да употреби и да их носи најпре на саборе, али их не сме продати или коме другоме поклонити. Може дозволити да те поклоне, о празницима, понесе њена кћи, па и друге девојке, само ако су невине. Неки поклони, кажу, остану на дрвету, и верују да ће се рука-осушити ономе, ко са вилинског дрвета узме поклон.

Када се деси да се неко разболи, па се помишља да би виле могле бити узрок болести, морају се виларки донети три памучна белега од болесника или се мора виларка позвати код болесника да види да ли је болест заиста од вила. Виларка узме паницу (земљани суд, дрвени не сме бити), улије у њу „неначету воду”, па у воду стави три донета белега. Затим узме босиљак у руку и почиње да баје. Ако белези иду према истоку, то је знак да је болест од вила. Ако пак крећу у круг и саставе се, биће лека. На тај начин баје виларка Илинка из Суваје. Катарина из Стрижила, када јој донесу белеге, падне тобоже у занос. Неко од присутних стави јој белеге ниже груди. Пошто је она у трансу тобоже изгубила везу са овим светом, ти белези, које она осећа као неку сметњу, треба да јој помогну, док она у том трансу општи са вилама, да зна о којој личности треба да говори. Белеге које стави у паницу тумачи овако: ако се два белега саставе, а трећи иде око њих, значи да он треба лека, да ће болесник оздравити. Ако се белези укрсте, онда нема лека. Ако се први белег трза, значи да се човек у сну трза. Док бају говоре влашки. Рекли су ми да се

Илинка обраћа вилама овим речима: „Сестрице миле, спасите Н. (болесника), купиће вам нож, мараму, цвеће итд.”. Поменула сам већ да је Циганин из Витановца дозивао виле на огледало.

Ако нађе да је болест од вила, онда виларка преузима и лечење. Ако нађе да је болест „од бога”, шаље болесника лекарима. Неке начине лечења од вилинске болести забележила сам од лица која су тврдила да су боловала од „намера” и излечила се.

За време лечења, виларка се пресели код болесника. Она посади болесника да седи; ако је тешко болестан, болесник лежи у својој постељи. Узме белегу од њега (мора бити пачучна), стави је у паницу са „неначетом водом” и баје са ножем у руди. Потом почиње да игра. Игра у простору од болесника до панице. Том приликом ништа не говори, али, ако јој је потребан свирач, да рукама знак да свирач дође, па продужава игру уз пратњу свирке. Својим појасом удара болесника по болесном месту. Три пута у току игре узима босиљак, ижваће га у својим устима па га ижвакана преноси из својих уста непосредно у уста болесника: рукама не сме да се помаже. Три пута га напаја вином у коме су траве, које је нарочито брала у планини за ту прилику. Док она игра и баје, у соби стоји бакрач са неначетом водом и млечиком. Виларка понекад, док је у заносу, и по снегу или блату, боса, играјући, иде далеко изван села, до винограда или до неке горе. Виле воде виларку на место где се болесник огрешно о виле, где су виле „устрелиле” болесника. Виларка се том приликом и избодје, јер не гледа куда гази, занесена. У току игре узима босиљак у десну руку а у другу нож и почне да баје над бакрачем с водом и млечиком. Најзад, затетура се у заносу. Присутне жене је у том часу придрже и спусте на чергу на земљи. Када се виларка поврати из заноса, ставља бакрач с водом и млечиком на ватру да се загреје, па том топлим водом окупа болесника. После сваког купања облачи му чисто рубље. Три дана узастопце обавља то исто. Тако је лечила виларка Илинка. Друга виларка, такође из Суваје, употребљавала је „каравиље”, босиљак, и то по три цвета „каравиља”, за једно купање — свега девет цветова за три купања. Ако се лечење обавља у току зиме, бере суво биље; за сваки случај лечења бере се ново биље, јер вилинско биље не сме да се држи у кући. У шуми на Јухору, кажу, има биља од сваке болести. Виле дају виларкама и виларима то биље да приме лече. Главне су врсте тога биља: босиљак, „каравиље”, змијина трава (на влашком „чајлада”), моћна трава („претвара се у вино”), „огљишеље” (пије се у вино). Они то биље ижваћу у планини и соф од њега скупљају у чашу. Кажу, да се тај

сок не разликује од вина. Само у виларкиним устима се тај сок претвара у вино. Кад болесник после тога заспи и усни виле, сматрају то као најбољи знак да ће оздравити.

Чим виларка преузме лечење, она у име вила захтева од болесника извесне поклоне. Виларка Илинка из Суваје обично захтева да болесник набави једну велику свилену мараму, какву често нису могли нигде у близини купити, већ су морали ради тога да иду до Рековца или до Светозарева, затим кинобран („амрел“) и нарочити нож. Сазнала сам да се ради о ножевима који су израђивани у Крушевцу. Нож је челичан, дршка му је орнаментисана, а има и корице које су такође орнаментисане. Виларка после враћа нож болеснику да га носи као хамајлију (сл. 1). Тим ножем служиће се он убудуће када

Фот. П Томић

Сл. 1 — Три „виловите“ са болесником, на Ђурђевдан 1949
(село Стрижило, Белички срез).

буде клао Ђурђевско јагње. Једна Циганка из Суваје саопштила ми је да су виле захтевале од ње три свеће, три прстена и три низа манистри. Циганин из Трешњевице морао је да купи две мреже, два каиша и два прстена с ликом. „Виловита“ Катарина у Стрижиљу захтевала је од болесника, у име вила, 1949, да купи ове „поклоне“: један вилински појас (кожни, широк око 7—8 см, украшен металним полулоптицама, специјално рађен за „виловиту“), мараму са три цвета у три ума и са три игле, нож са канијом (увлаком), три звонцета,

три прстена и три кићанке од разнобојне вуне, огледало са пепкиром, марамицу са три цвета, усну хармонику и ципеле. Свега десет поклона. Болесник од тих „поклона” узима за себе: нож са три цвета, три звонцета и три прстена. Сви су ови поклони повезани за нож, болесник их носи о „великим празницима”. Остали поклони остају „виловитој”. Некада се гледало да поклона буде три или девет, а данас „колико виле затраже”. „Виловита” Катарина у Стрижиљу заветује болеснике од извесних јела: да не сме да једе козетине, или рибу шарана, или јело које се пресица из једног суда у други — да се и болест не би повратила.

Болесника купа обично увече. Зимом се купа у соби, а вода из корита се просипа на чисто место. Летом се болесник купа испод дрвета, у башти са цвећем.

Ако је болесник велики грешник, па му виле не могу опростити, могу виларке (у Стрижиљу), ако се нагоде са вилама, дати неког другог у замену за њега, па да се болест пренесе на њега. Виларка онда по имену помене неко друго лице. Ако је човек учинио мањи грех, довољни су поклони. Од слушања такође зависи колико ће поклона оболели морати да куну, и хоће ли бити „велике или мале молбе”, тј., да ли ће бајање и играње бити дуже или краће.

У селу Суваји је сеоска заветина Ђурђевдан. За тај дан долазе кућама и сви они који су отишли негде далеко у печалбу; долазе да прославе своју заветину окупљени око записа. У обичајима и обредима који се код њих врше тога дана главно је приношење жртве вилама, које има карактер молбене и заветне жртве. Као жртву кољу тога дана јагњад (сл. 2). Обичај је био да свака кућа коље онолико јагњади колико има мушке деце; и сада то раде они који су у могућности да набаве јагњад. Тог дана обично кољу јагњад и болесници који су се разболели од „вилинских намера”, ма да они то могу да ураде и у неки други „добар дан”: болесник је дужан да сваке године закоље јагње вилама у један од „добрих дана”.

Раније, јагње се није смело заклати код куће, јер кућа, окућница, па и читаво село нису чисти. Зато је свако од ових села имало нарочито место за ту сврху. На крају сваког села има по један пропланак — „грубање” и на пропланку „вилинско дрво” (сл. 3). О „добрим данима” сви су се ту скупљали и заједнички прослављали. Општи је обичај био да се уочи празника иде у гору да бере грање: ситне гранчице са лишћем остављали су на софру, а од већих дељали ражњеве. Остало суво и сирово грање употребљавали су за ватру на којој ће пећи јагњад. Јагњад се пеку покрај ватре на ражњу. На свакој од тих ватара пеку се по два до три, па и четири, јагњета. Пошто се јагњад испеку, на истој ватри ће домаћица пећи

Фот. М. С. Влаховић
Сл. 2 — Цигани пеку јагњад на Ђурђевдан 1947 (село Суваја код Варварина).

Фот. П. Томић
Сл. 3 — Циганско село Стрижило (Белички срез), на Ђурђевдан 1949;
напред вилинско дрво.

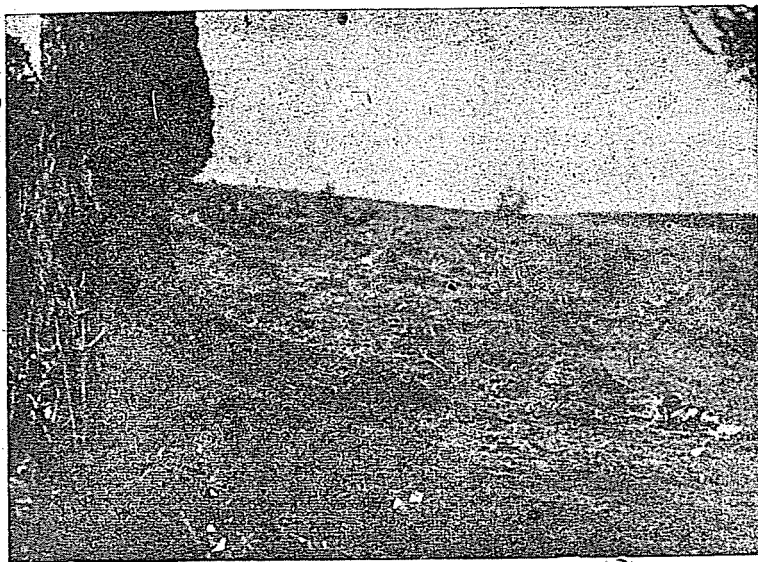
колаче вилама. За свако мушко дете закоље се по једно јагње, а уз свако јагње се испеку по три колача (мале погаче од пшеничног брашна), јер су три виле.

Када се испеку јагњад, од донетог грања и лишћа направилу би заједничку софру. На ту зелену софру су стављали печену јагњад, погаче, пиће и друго све што су спремили за ту прилику, а чељад би поседала унаоколо. Сваки домаћин узео би девет комадића шећера и три чаше вина. Са чашином вина у руци почну сви да се моле вилама за здравље и срећу. Затим, домаћин узима јагње и комада га рукама. Ножем не сме да се помаже. Печење које би остало не би се носило кући, јер кућа није „чиста”. Тако у селу Трешњевици остављали су печење окачено о вилинско дрво, а Сувајци су остављали у бунару, јер је бунар „чисто место”, па одатле скидали односно вадилу кад би опет хтели да једу.

После ручка настаје играња и весеље. На игрању и весеље долазе у Сувају и сељаци из многих околних села, па и варошани из Варварина. Уверавају да се ни у једном селу и ни у каквој другој прилици не скупи толико света као на Ђурђевдан у Суваји.

Некада је у Суваји постојало само једно култно стабло, код кога су се окупуљали о „добрим данима”, и то је био дуд. Доцније су поред тог дуда оглашена за култна стабла још два дрвета где су виларке долазиле да предају „поклоне” и да чине „похвалу” вилама. Оба та дрвета су крушке: једна на почетку села, долазећи у село из Избенице, а друга је изнад села, идући према селу Својноу. У новије време падале су виларке у занос код крста — записа који стоји усред села. Сва та култна стабла издвајају се од осталих. У селу Трешњевици, од како памте, култно дрво је један храст, на уласку у село, према Великој Трешњевици, на једној ливади од пола хектара. То је једино култно стабло у том селу. На Спасовдан 1948 сви су Цигани из тог села кљали и некли јагњад покрај тога храста. Било је око двадесет ватара. У Стрижиљу, на „гурбању”, некада је било неколико дрвета. Данас су два култна дрвета: једно је дуд — запис и на њему је урезан крст; друго је крушка — вилинско дрво и на њему нема крста. На Ђурђевдан 1949 испод крушке видели су се трагови крви од закланог јагњета, китица босиљка на грани и неке траке, на земљи на крвавом трагу три комада шећера (сл. 4).

Вилинско дрво је уопште свето, табуисано дрво. Ко год би га посекао или само једну грану отсекао, тешко би настрадао. Свуда постоје приче о томе како је неко страдао услед тога што је секао или оскрнавио вилинско дрво. Таквих прича има и у Трешњевици. Један Србин, причају, по наређењу свога газде, кресао је храст. Пошто је замахнуо неколико пута, по-

Фот. П. Томић

Сл. 4 — Три кошке шећера испод вилинског дрвета (са сл. 3)
на Ђурђевдан 1949 (село Стрижило, Белички срез)

шила му је крв на нос. А газда, који му је био наредно да креше, разболео се од „намера“ и умро. Пред смрт је викао да га даве Циганке. Једно српско дете, које је такође кресало храст, удавило се је у Морави.

Ђурђевдан код Сувајаца је значајан нарочито по томе што тог дана, најчешће, виларке падају у занос и у том заносу опште са вилама (сл. 5), „с њима зборе и с њима се смеју“ и, нарочито, играју вилама. Виле воле игру и зато виларке „чине на вољу вилама, играју им за свој народ“, и на тај начин откупљују грехове и захваљују вилама за спас људи који су се огрешили према вилама и због тога се разболели. Поред игре, виларке предају вилама поклонѐ.

Виларке су некада, у Суваји, падале у занос само пре подне. Доцније се то време продужило до 4—5 часова после подне. Раније су концем опасивали круг у коме ће виларка играти. У тај круг су улазили само виларка, свирач, болесник и неко лице које ће назити да се виларка не убоде, када у заносу игра с ножем. Причају, да се то првобитно вршило код култног дрвета. Обичај се доцније нешто изменио. Више није било обавезно ни клање јагњадн на „чистом“ месту: то се је могло обавити и усред села. На Ђурђевдан 1947 године већина је клала и пекла јагњад код својих кућа, а само понеки усред села, заједнички. Код дуда није било живе душе.

Фот. П. Томић
Сл. 5 — Две „виловите“ спремне за игру, на Ђурђевдан 1949
(село Стрижило, Белички срез).

Према казивању Цигана из Суваје, дешава се да виларка ладне у занос усред села и да тако у заносу, играјући, иде до записа или до другог култног дрвета.

Вилинску игру, на Ђурђевдан 1947 године, у Суваји играла је виларка Илинка, која је у току те године лечила једну Циганку од „вилинских намера“. Игра је почела после подне, око четири сата, у затвореном кругу од посматрача, а само на неколико метара далеко од места где је младеж играла. Педесетогодишња Илинка отпочела је игру са болесницом коју је у току године лечила. Оне су се држале обема рукама, које су биле пребачене на леђа и укочене. Илинка је била бледа, са дубоким подочњацима и укоченим и неодређеним погледом. На себи је имала „вилински појас“, којим се била опасала. То је кожни појас, широк око десет сантиметара, украшен металним полулоптицама, које су симетрично распоређене дужином целог појаса (сл. 6). На дужини од три-четири метра Илинка и болесница правиле су по неколико корачаја напред и неколико назад, враћајући се увек натрашке. Игра је почела без свирке, јер свирач Станоје, који увек свира

Сл. 6 — „Виловита“ Катарина Анђелковић са вилинским појасом, на Ђурђевдан 1949 (село Стрижило, Белички срез). Фот. П. Томић

Илинки кад она игра вилама, пије имао код себе Илинкину свиралу, уз коју је само Илинка играла, те је морао да отрчи и донесе је, иако је у цепу имао своју. Наиме, Илинка у своје сандуку чува свиралу уз коју јој свирач Станоје свира кад она игра. Свирала је лепо украшена дрворезом и сјајном жицом, а раније је припадала њеном насторку, који је погинуо у Народноослободилачком рату. Игра удвоје трајала је неколико минута, а затим је Илинка продужила сама да игра. Окренувши се болесници, Илинка је отпочела игру сличну додолској. Играјући тако, она је час миловала болесницу по лицу, осмехујући се на њу, час ударала себе и болесницу по грудима. Потом је понављала описане кораке удвоје и комбиновала ову игру са игром око болеснице. Свирач је мењао мелодије, па је наизменично свирао разна кола и она је по такту

играла. У почетку саме игре, кад је свирач почео да свира и почела да игра сама, Илинка је узела киту босиљка која јој је била за ухом и почела да је кида зубима, жваћући је мало по мало, док је није целу у уста ставила, а затим тако ижвакану ставила је у уста болеснице, да је ова прогута. Док је то радила. Илинка није престајала да игра. Мало времена затим, једна жена пришла је болесници и пружила јој чашу вина са босиљком. Непрестано играјући испред болеснице, Илинка је узела чашу, промешала вино с босиљком и три пута напојила болесницу (сл. 7). После тога Илинка је вратила чашу с вином болесници, а затим је необично брзим кораком трчала у круг (сл. 8). Њен укочени поглед није се ме-

Сл. 7 — Виларка са болесницом, на Ђурђевдан 1947 (село Суваја код Варварина). Фот. М. С. Влаховић

њао. Руке је држала час на грудима, а час опуштене (сл. 9), и када је игра постала врло жива, ударала је себе по грудима и глави, бацала мараму с главе, коју би болесничина мати дохватала и с муком омет стављала Илинки на главу; док је она у заносу играла.

Круг у коме је Илинка играла у међувремену био се је толико сузио, услед тискања радозналост света, да виларка није имала довољно простора да игра. Због тога, болесничина мати,

Сл. 8 — „Виловита“ Катарина Анђеловић — игра, на Ђурђевдан 1949 (село Стрижило, Белички срез). Фот. П. Томић

која је била одређена да се нађе при руци виларки, направила је пролаз кроз круг да би прошле болесница и Илинка и продужиле игру на новом месту. Поновна игра отпочела је односно продужила се је на месту седам до осам метара даљем од првобитног. На новом месту Илинка је опет напојила болесницу, и то се је поновило још једаред, и продужила да игра у бржем темпу и већем заносу.

Пошто је игра трајала дуго, свирач је сустајао неколико пута и прекидао свирање, а Илинка је, међутим, непрекидно играла. Само је једном повикала: „ођени, ођени!“ (влашки: одмора, одмора). На то је свирач престао да свира, а она је читава два минута уморно талкала у месту, а затим дала свирачу знак да продужи са свирањем, па је онда наставила игру у још већем заносу, ударајући се и бацајући мараму с главе. Соло-игра смењивала се је покаткад с игром удвоје на опи-

Сл. 9 — „Вилочита“ Катарина Анђелковић изводи вилинску игру,
на Бурђевдан 1949 (село Стрижило, Белички срез)

Фот. П. Томић

сани начин. У току игре Илинка је одједном почела да скида „вилински појас”. Пре него што је сасвим скинула тај појас са себе, пришла јој је болесничина мати и опасала је другим појасом да јој не би спала сукња. Илинка је ухватила обема рукама предвостручени појас. Најпре је пришла болесници да она пољуби појас, а затим је играла са појасом, држећи га бише главе, или с истуреним рукама и појасом испред себе. Играла је на све описане начине. Одједном, играчица је ухватила један крај појаса обема рукама и отпочела да удара себе по леђима и грудима тако снажно да је све пуцало. На исти начин ударала је и болесницу, само много слабије. Мати болеснице је прилазила Илинки и подметала своје руке да би ублажила ударце. На крају, Илинка је, узевши предвостручен појас у руке и приближавајући руке једну другој и уда-

љавајући једну од друге, пуцкетања каишем тако снажно да је пуцкетање каиша надјачавало све остале гласове и свирку. Одједном је престала са пуцкетањем и ставила појас болесници на десно раме.

Кад год би Илинка доспела у већи занос и себе јаче ударала, старе Циганке, са плачним изгледом, говориле би нешто влашки, обраћале се болесничиној мајци, која је прилазила Илинки и спречавала је да се удара или подметала своје руке кад се је она ударала каишем. Циганке објашњавају да виле наређују Илинки да туче болесницу која је згрешила, а она, Илинка, откупљује болесницу, ударајући себе.

Илинка је играла још десетак минута, али све уморније. Игра се је неопажено пренела пред саму кућу, свакако намерно, да би се одмах могла да изнесе шареница и простре по земљи, кад се виларка „заковитла“, јер виларка не сме да легне на голу земљу. Тако је и било. Илинка се „заковитлала“ (сл. 10) пред кућом. Две жене су је прихватиле, трећа је изнела шареницу, прострла је по земљи и помогла да се Илинка спусти на земљу. Потом су изнели тестију с млаком водом и умиле Илинку. На шареници, она је седела погнуте главе, уморна, не реагујући ни на шта, што је сасвим разумљиво после једне тако заморне игре, која је трајала око 50 минута.

Потом су је увели у кућу, где се задржала свега десетак минута, после чега се са пуно живости ухватила у коло да игра, што доказује да је губљење свести у игри било само привидно. У току читаве описане игре виларка Илинка била је стално при свести. Све радње које је извршила могла би да уради само у свесном стању.

Док виларку „држе виле“, свирач мора да свира. Како она игра пола сата, па и сат, то су се свирачи могли смењивати. Свирачи су некада свирали само у свиралу, а доцније и уз виолину. Кажу, да је некада постојала и нарочита „вилинска свирка“ у Стрижили и да је било девет вилинских мелодија. Нисам могла да дознам каква је била та „свирка“, а данас свирају само познате мелодије које изводе и на обичним скуповима и весељима.

Илинка је „вилинске игре“ научила од Циганке Персе из Наупаре код Крушевца. Била је тешко болесна и од те болести ју је излечила Перса али јој је остала мала грба више струка.

У Малој Трешњевици је пала у занос, на Спасовдан 1948, једна девојчица од својих 8—10 година. Истога дана је се женио њен брат. Она је пала у занос код куће, усред свадбеног весеља, и, играјући, дошла до вилинског хрста уз пратњу једног трубача. Девојчица је играла неколико минута испод тог дрвета. Остали, Цигани и Срби сељаци који су је пратили, нису се приближавали дрвету. Непрестано играјући, девојчица

Фот. П. Томић
Сл. 10 — На крају игре „виловита“ пада у занос, на Ђурђевдан
1949 (село Стрижило, Велички срез)

се вратила кући, где је продужила игру у соби. У соби је играла још 10—15 минута, а онда се „затетурала“. Жене су је придржале; прострле чергу на земљу и спустиле је на чергу. Девојчица је за време игре била свесна. Она је, одлазећи до „вилинског дрвећа“ и враћајући се натраг, ишла по неравном земљишту, па је често морала да скаче с камена на камен. Лежећи на черги, најпре је почела да шапуће нешто неразговетно на влашком. Старије Циганке су сале крај ње и слушале. Мало доцније девојчица је почела да плаче. Плач се претворио у ридање. Дрхтала је целим телом. Циганке око ње такође су плакале. Објаснили су ми да девојчица плаче због тога што је муче виле, јер родитељи нису купили поклон који су захтевале виле: три цвета, мараму и нож. Девојчица је врло мршава и за време заноса је била бледа, са укоченим погледом: изгледало је да не обраћа пажњу на свет око себе. Окуп-

љени Цигани око ње тврдили су „да она није од овога света” за време заноса. Та девојчица почела је да пада у занос од пролећа 1948 и о Спасовдану 1948 пала је по трећи пут. Она још није виларка и врачарица, али Цигани из села предвиђају да ће она бити велика виларка и да ће моћи да лечи народ, кад одрасте. У селу Малој-Трешњевици живи једна стара и болесна виларка, која 1948 није падала у занос.

Све се тако ради и у Стрижиљу, али у овом селу код виларки нема више нечега спонтаног: свака виларка односно „виловита” у том селу пада у занос по поруџбини. На пр. на Ђурђевдан 1949 „виловита” Катарина пала је у тобожњи занос по мојој жељи (сл. 11). Може да се занесе кад хоће. Чим

Фот. П. Томић

Сл. 11 — „Виловита“ са болесником на крају игре, на Ђурђевдан 1949 (село Стрижиљо, Белички срез).

се занела, претварала се да не види. Присутни су је придржали и положили на кревет. Узела је босиљак који јој је заденут за ухо, измрвила, протрљала по лицу и прекрстила се. Почела је да говори неке неразумљиве речи. Помислила сам да говори влашки, али су ми присутни објаснили да и они не разумеју, јер она, тобоже, говори језиком који разумеју само виле... После је продужила да говори влашки и у том говорењу помињала „чајладу” (траву звану „змијска трава”).

До 1920 г. у селу Стрижиљу виле и виларке су „владале”. Те године сеоски кмет пок. Јован Милетић, вероватно по наређењу власти, образовао је литије и крстове, а забранио рад

виларкама. Оне су још до 1923 „радиле”, а од тада су почеле власти да их прогађају. Пред сам други светски рат и за време окупације, појавиле су се наново неке младе жене као виларке. У селу су се лањске године (крајем 1948) два младића разболела од туберкулозе. Један се обратио за помоћ „виловитој” Катарини, која је установила да је болест од виле, а други, просвећенији, лечио се у санаторијуму у Сурдулици. Ономе што се је лечио у санаторијуму пошла је болест на боље, а онај што се је обратио виларки није се ништа помогао. Ови примери су много допринели да и многи Цигани већ почињу да сумњају у моћ виларки.

Некада су и мушкарци „радили са вилама”. Поред већ поменутог Маринка из Вија (код Витановца), у Суваји живи један врло стари Циганин, који је раније падао у занос. На Ђурђевдан 1947 био је болестан и нисам могла с њим да говорим. Занимљив је случај Циганина Малуље у Суваји, који је био пао у занос 1922 г. Причају да је њега то снашло савим случајно, без неговје жеље. Није преко године лечио болеснике. Да би га повратили, умивали су га водом. Нису му свирали. То му се десило први пут на Ђурђевдан и није га сналазило сваког Ђурђевдана. Није дуго живео. Рано је погинуо. Потпуније податке о виларима добила сам у Стрижиљу. У том селу много се прича да је некада било и вилевитих мушкараца. Такав је био Радосав Крачуловић, који је умро пре 10 год.

Причају да су некада виларке биле „праве”, нису лагале. Сви наводе као пример случај виларке Персе из Суваје, која је 1914 г. у заносу, играјући с ножем, ударала себе у трбух тако жестоко да је од тога наскоро умрла. За њу кажу да била „права”, није лагала: „могао си (док је била у заносу), да је печеш, она није ништа осећала”. Играла је усред села. Она и виларка Мара, такође из Суваје, редовно су падале сваке године. У селу Стрижиљу некада је била „права вилевита” Мара Шарбановић, која је умрла 1937. По казивању оних који су је запамтили, она је лечила читаву околину, и Србе и Цигане. „Код ње су долазили са фијакером”. Када би се она занела и пружиала руке, из ваздуха би јој долетела боца с вином! Имала је и специјалан бакрач са биљем. Кад се она занесе, о малом прсту ухвати бакрач од 10—15 литара са водом и игра с њим тако лако, као да држи о прсту бочицу. При крају живота почела је да пије, а исто и да „шара”, па су се виле биле „одбиле” од ње.

Изгледа да је међу влашким Циганима у овом крају данас најчувенија виларка Перса из Наупаре⁸⁾. О њој сам, посред-

⁸⁾ Наупара је велико српско село у околини Крушевца, има и своју циганску малу од неколико кућа влашких Цигана. Та мала нема посебно име.

ством д-ра Мил. С. Филиповића, добила ове податке: Перса је од 1925 — падала о Ђурђевдану, Спасовдану, Духовима, Божићу и Ускрсу, кад игра коло у селу. Играла би хистерично, не гледајући где ступа. Пела се по дрвећу, газила по Наупарској Реци. А кад би пала, лежала би бледа и као да ништа не зна за себе. На њу су увек мотрили свекрва и муж јој и пазили да је придрже пре него што ће пасти, да се не би угрувала. Тада би јој извукли нож иза појаса и заболи га у земљу. Перса је увек у рукама имала ђинђуве или стаклене вазе и њих би често полупала. Полупале би се, јер виле нису биле задовољне! Оне су тражиле нешто боље. Морали би то да купују, без обзира на цену и трошак, јер тако виле наређују. После неколико минута, Перса би се освестила. Свекрва или ко други око ње прекрсти јој руке. Некипут би Перса играла и после тога, а некипут би отишла кући или под брест. Посматрачима је Перса била најинтересантнија кад се пење по дрвећу затворених очију. Док се она пење, свекрва јој баје. У заносу, Перса је говорила са вилама. Она је прва у Наупари пала у занос. После ње је падала још једна млађа жена. Перса је била временом толико ослабила да је њена околина сматрала да је туберкулозна. Пошто је играла у току неких пет година, престала је да игра и да „говори са вилама”. Кад би Перса у току своје игре хтела да разбије дугачку стаклену вазу, извадила би нож из корица, па њим ударала по вази и одбијала мало по мало док све не одбије, и онда би бацила постоље на земљу. Перса је играла са затвореним очима и уздигнутим рукама, не обраћајући пажњу ни на кога. Њен муж би свирао оно коло које би она наредила. Кад Персини укућани не би имали новаца да купе оне ствари што их виле траже, онда би се скупљали прилози од Цигана у селу. Куповали су амрелчиће, корпице, пантљике и сл. То је све везивано за дрво, где се скупљале виле, у шуми под Јастрепцем, далеко од села. Нико не би дирао те ствари: по циганском веровању згрчила би се рука ономе ко би узео оно што је намењено вилама.

IV

Саопштавам ово као грађу која би могла да послужи као прилог познавању народне религије влашких Цигана у Србији на једној страни, а у исто време и као прилог проучавању међусобних утипаја балканских народа на другој страни.

Очигледно је да обреди лечења „вилинских намера” игром и другим мађиским радњама нису првобитно цигански: сем влашких Цигана, други Цигани не знају за то. Бар нам није познато. Чак ни групе влашких Цигана које су се населиле

западније, на пр. у Ришњу и Обреновцу, не знају за ове обичаје. Циганска веровања о вилама у основи су иста као и код Срба. И код Срба постоји веровање у виле и виле се замишљају углавном у свему исто као и код Цигана. Разлика је само у томе што веровање у виле код Срба нема тако велики значај као што га има код Цигана, код којих виле и данас владају њиховим претставама о свету и утичу на целокупни њихов живот. И врачаре лече српски живаљ од вилинских болести, али нема ни помена о свирци, игри и падању у занос. Дешава се, међутим, да и Срби у невољи траже помоћи од виларки, ако се сумња да је болест од вила.

Велика су подударња између елемената који се сусрећу у радњама виларки (и вилара) с одговарајућим елементима код падалица и калушара. Падање играча у занос битно је како за „русале” у Дубокој, за калушаре у Бугарској и за виларке код влашких Цигана у Темнићу и Белици, а свуда је циљ обредима да се из болесника истера болест или зли демон. Али, док код Влаха у источној Србији „краљеви” и „краљице” својом игром треба да лече жене које су пале у занос и из њих истерају болест, калушари, виларке и вилари сами падају у занос и они својом мађиском моћи лече болеснике који пате од вилинских болести. Код Цигана се цео обред упростио у погледу броја учесника, тако да код њих игра само једно лице (виларка или, раније, вилар), а у Дубокој (падалице) и Бугарској (калушари) играју групе.

Игра и музика су заједнички елементи у свим поменутих обредима и њихов је задатак да умилостиве или одагнају демоне, односно болести. Сама игра има унеколико карактер драме (борбе са демоном). Велика су подударња и у појединостама: неначету воду употребљавају и калушари и виларке, а у Дубокој се и падалице преводе преко воде (јер демони не могу да прелазе преко текуће воде) и запајају водом: падалица односно болесник не стављају се на голу земљу него на ћилим; калушари имају на врховима штапова гвозђе, први „краљ” у Дубокој има јатаган, а виларка игра с ножем у руци или са појасом који има металне украсе, итд.

Толика сличност већ на први поглед упућује на заједничко порекло, односно на то да су влашки Цигани од Влаха или Румуна, у чијој су средини дуго живели, примили елементе из њихових обреда калушара и русаља па их накалимили на своје домаће претставе о вилама, приликом чега су првобитни румунски обреди и радње упрошћени и прилагођени циганским схватањима и потребама, онако исто као што Цигани и код Срба преузимају сличне обредне радње. Веома су познати код Срба обичаји „лазарица” и „додола”. Али те творке сада у неким крајевима изводе српске девојчице, а код

већине Срба те српске обичаје врше, уколико се уопште одржавају, циганске девојчице. Цигани су прихватили те обичаје код Срба, пошто су они код њих у неку руку преживели. Код су ти обичаји прешли у циганске руке, они су се знатно изменили: код Срба су вршени са пуно пажње и топлине, а Циганке их обављају механички, јер је то за њих један вид прошње.

Вероватно да су ове појаве првобитно настале из верског заноса, путем сугестије или аутосугестије, којима су нарочито подложене извесне особе. На подлози хистерије и сугестије могли би се објаснити и неки случајеви падања у занос код некадашњих виларки. Виларке су, данас, исто што и врачаре по другим селима — обично шарлатанство, начин да се тиме дође до зараде. У њиховим селима не сматра се да је то лак начин зараде, јер око болесника виларка мора много да се бави: мора да се пресели код болесника, да иде у гору по биље, да купа болесника, игра и др. У Стрижилу, 1949, једна млада жена била је, тобоже, одређена од виле да постане виларка. Она је молила виле да је ослободе, ради чега је на Ђурђевдан заклано јагње вилама, и виларка предала поклоне. Зато, бар данас, у виларке као позив иду жене са телесним недостацима, које се не би лако снашле на другом послу. Виларка из Суваје грбава је, а Катарини из Стрижила десна рука је за 10 см краћа.

Упоредо са упрошћењем целог тока лечења од „вилинских намера” ишло је и опадање вере у моћ виларки. Данас су већ многи Цигани свесни да виларке лажу. Случај два туберкулозна младића у Стрижилу поколебао је још више Цигане у овом селу у моћ виларки.

RESUME

Persida TOMIĆ

»VILARI« AND »VILARKE« AMONG THE WALACHIAN GIPSIES IN THE REGION OF THE VELIKA MORAVA RIVER

The author gives an account of the origin of the Gipsies in Serbia and of the Gipsy folk-religion, of their belief in fairies, their use of magical plants and magical actions, of the presents offered to the fairies and of fairy dances. She describes, further, the Walachian Gipsy custom of »vilari« and »vilarke« (people of both sexes communicating with the fairies and thus serving as medium between the fairies and the sick person whom they pretend to heal through a supernatural intervention of fairies). A comparison with similar Walachian customs in East Serbia, Macedonia and Bulgaria — (the »padalice« of Dubočica, the Bulgarian »kalušari« and their method of healing the »rusaliya« mälady, as well as the Macedonian »rusaliyas«), — is given at the end of the study.

Јован Л. Вукмановић, хон. сарадник Етнографског
института САН:

Народна ношња у Спичу

(Примљено на X седници Научног савета Етнографског института
САН, 8-IV-1949 г.)

УВОД

Област Спича простире се у нашем јужном приморју, између Паптровића и Барског Поља, од Дубовице до реке Железнице, и од мора до планинског венца према Црмници.

Рељеф ове области разбијен је многим мањим узвишењима и увалама, на чијим падинама лежи шеснаест омањих села. Њихово становништво, досељено током времена са разних страна, састоји се, мањим делом, од православних и, знатно већим, од католика. Обе групе су прилично измешане, нарочито у неким селима. Између себе се орођавају, имају једнаке обичаје, у основи исту ношњу, а понегде и заједничку цркву.

У прошлости Спич је, припадајући повремено разним државама, претрпео многе политичке и културне утицаје, домаће и стране.

Пре непуних сто година Спичани су се, будући изоловани од страног света, углавном бавили сточарством и земљорадњом. Овај начин живота имао је великог утицаја на њихову ношњу, мушку и женску. Она је у то време израђивана углавном од жуке, лана и вуне. И данас се могу наћи извесни старински аљеци, нарочито женски, израђени од ових материја. Уколико домаће ткањине нису могле да подмире кућне потребе или су биле понекад непогодне, добављана је роба са суседних пијаца, нарочито из Бара и Скадра. Током времена, услед живљењег трговачког промета, све су се јаче осећали страни утицаји, нарочито турски. Они су појачани још и тиме што

су Спичани, услед привредне пасивности свога краја, одлазили много за зарадом у свет, нарочито у Цариград. Иако је пут био дуг и напоран, правећи, пешке, најмање двадесет пет конака, одлазило их је врло много, обично у групама од 20—30 људи. Тамо су, бавећи се разним пословима, обично лакшим, остајали дуже времена, носили разна одела, куповали их и слали својима код куће. У једно време било је толико Спичана у Цариграду да су имали свога шавца, који је радио не само за њих, већ и за њихове на дому. Нарочито су жене, чији су мужеви били у свету, добијале много цариградске робе. Ово женско одело, богато и живописно, рађено је умногоме према турским аљецима, са којима су и имена примана. Мушкарци, враћајући се својим кућама, доносили су цивилна одела, која су постепено успела да сузбију народну ношњу.

У народу се на ношњу веома много пази, особито на њену лепоту и чистоћу. Нарочито се у овом погледу истиче женскиње. Спичанка има увек, ма где била и ма који сељачки посао обављала, пристојно, чисто и уредно одело. Она до њега много држи и пажљиво га чува. Код старијих жена могу се још увек наћи старински аљеци, израђени од жуке или лана пре сто година. Женско одело је практично, довољно широко и прилагођено климатским приликама. Спичанка је увек потпуно обучена, чак и код своје куће. Младе жене воле да се ките и имају неколико комада накита који носе уз извесна одела.

I МУШКА НОШЊА

У току последњих педесет-шездесет година мушка народна ношња се потпуно изменила. Раније одело израђивано је од домаћих материја и по облику било је слично црногорском. Жене су преле вуну, трле лан и жуку (жукву, брнстру), и ткале разне домаће тканине. Сав посао око одела обављале су претежно старије, искусније жене. Одело је било прилично грубо, једноставно израђено и са мало аљетака.

СТАРА МУШКА НОШЊА

До краја прошлога века Спичани су носили домаће одело. Између свакидашњег и свечаног; као и летњег и зимског одела, није било велике разлике.

Свакидашње летње одело. — У народу се не памти да су мушкарци некад нарочито украшавали главу. У разна доба косу су различито шишали. У најстарије време носили су је дугу и незачешљану. За време турске управе, која је овде дуго трајала, косу су шишали наоколо, а по средини главе остављали су дуги *пипак*, перчин.

На глави су, до пре сто година, носили *напету*, комад домаћег белог ланеног или, чешће, жуковог платна, које је било дуго око 40, а широко око 60 см. Наоколо је била украшена са две црвене вођице, на једном крају биле су две ресице, а на другом *кордун* (врпца), који је служио за везивање око врата. Лети служила је и за чишћење лица, нарочито од зноја. Она се, иако је давно ишчезла, дуго помињала у народу, нарочито у шали међу децом: „Напета, мајка ти је сапета”. Рано се почео носити и црвени фес са малом китом.

Кошуљу су правиле жене од домаћег белог жуковог платна. Рукави су били дуги до иза шаке, а широки пола метра. Око врата имала је узани и ниски *околијер*, а под грлом, одакле се спуштао прорез до паса, завезивала се са две *петље*, начињене од истог конца. Била је прилично дуга и носила се у гаћама.

Гаће су биле такође од жуковог платна, сашивене од три поле, са ногавицама до испод колена. Биле су широке и око паса стезале су се вуненим гатњиком. Испод њих, понекад, носене су *доње гаће*, урађене обично од ланеног платна.

Изнад кошуље носила се обична *антерија* или, врло ретко, кратки *гуњ*. Антерија је била сашивена од белог домаћег сукна. Имала је дуге рукаве, спреда је била отворена и падала је до ниже паса, тако да је доњи део био у гаћама. Рубови поврх рамена, низ прса и око рукава били су украшени црним, вуненим гајтанима. Око паса, преко гаћа и антерије, опасивао се *појас*, црвен или бео, према могућностима. Био је изаткан од домаће вуне, широк до 20 см, а дуг до 5 м. На крајевима био је украшен шарамма и малим китицама. Њему је био сличан *скендер-пас*, који се набављао из Скадра.

Од чланака ногу, па до колена, биле су беле *доколенице*, израђене од домаће клапње, које су се на трбушку закопчавале обично са многим копчама. Горњим делом доколенице су улазиле испод гаћа и завезивале се неком подвезом.

На ноге су обуване кратке, беле или црне чаране, а преко њих понајчешће опанци на опути. У раду, чобани и сиромашнији људи носили су обично *опанке на гогачком*. Они су, такође, били од волујске коже, али простије израђени, свега са по неколико *горњица* (врчаница) на *лесицама*.

Свечано летње одело. — Није се много разликовало од свакидашњег. Углавном, аљеци су били исти, само новији и неки израђени од лепше материје. Кошуља, на пример, била је начињена од белог и прилично меког платна, које је ткано од домаћег лана и куповног памука. Имућнији људи, под утицајем грчке војске, која је у турско доба редовно долазила на Хај-Нехај, носили су у једно време *тоску*. То је био кратки, потпуно бели аљетак, у облику сукње, начињен од многоброј-

них, на оба краја намрсканих клинова, који је купован највише у Бару. Тоску, која је била јако „стимована“ (цијењена), носили су већином одраслији и угледнији људи, али су је правили и за имућнију децу. Њу су, која је била највише у употреби пре сто година, облачили као деца и данашњи осамдесетогодишњи старци.

Свакидашње и свечано зимско одело. — Прављено је од дебљег материјала. Око феса, нарочито у доба веће хладноће, обавијао се обично мушки *појас* или црвени *шал*, дуг метар и по, а широк око 25 см. Гаће су биле израђене од дебелог, белог, домаћег сукна, а место антерије носио се бели сукнени *гуњ*. Имао је дуге, узане рукаве, падао је до испод колена и спреда је био прилично отворен. На прсима, по једној страни била су као украс ситна дугмад од црног конца. За време хладноће и кише, поврх одела, носили су црногорску *струку*, изаткану од црне или, ређе, беле домаће вунене пређе.

МУШКА НОШЊА ОД КРАЈА XIX ВЕКА

Спичани су, услед повољних веза са страним пијацама и великог одлажења у свет, почели врло рано да носе и грађанско одело. Уколико су економски слабије стајали у свом крају и више одлазили по свету, утолико се јаче ширио утицај цивилног одела. Долазећи са стране, нарочито из Цариграда, људи су, ипак, поред грађанског, доносили и живописно народно одело, које су носили једино о већим свечаностима. Домаћу ношњу још боље су чували поједини имућнији људи и чиновници, нарочито официри, који су били у црногорској служби. Иако је током времена превладало цивилно одело, до којег је било лакше доћи, ипак народ сматра за своје одело црногорску ношњу, која се данас носи једино о свадби. Између спичанског и правог црногорског народног одела постоје извесне разлике. Код Спичана оно је од тамније чохе, са више веза око џепова, има понекад друге називе и нема толико аџетака као код Црногораца.

Свечана летња ношња. — На глави је округла, плитка *капа*, начињена од црвене чохе и свилене, црне *деравије*, која је свуда унаоколо и озго за 2 см ширине. На њој су данас иницијали као на црногорској капи. Међутим, пре првог светског рата она је била нешто друкчија. Деравија је била израђена од црне кадифе, а на *тепелак*у, као аустриски поданици, људи су носили разне емблеме: аустриски грб, шестокраку звезду или иницијале свога имена (сл. 1). Многи, да би избегли ову капу са ознаком туђег поданства, носили су *бугарску шубару*, коју су, при свом повратку из Турске, доносили из Бу-

Сл. 1 — Народна ношња у Спичу; свечаво летње одело (на мушкарцу капа чија је деравија од црне кадифе).

Сл. 2 — Народна ношња у Спичу о празнику (мушкарац са бугарском шубаром на глави).

гарске или су је, попут ње, правили код куће (сл. 2). То је била кожна капа, дубока око 8 см, која се и данас, зими, може видети на старијим људима.

Изнад куповне кошуље дође *антерија* (џамадан), са рукавима, дуга до испод појаса, начињена од црвене свите. Прса су јако широка, тако да се, приликом облачења, један *лет*, обично леви, пресамити преко десног и дубоко закопча на три-четири мала, метална дугмета испод руке. Прса, леђа, око врата и врхови рукава украшени су златним или црним, свиленим гајтанима. Према материји којом је украшена разликују се две антерије, *златна* и *свилена*. Прву, која је зорнија и свечанија, носе више млађи, а другу старији људи.

Изнад антерије облачи се, најчешће о свадби, *златна душанка*, начињена такође од црвене свите. Њен предњи део јако је отворен, дуга је до паса, а рукави, који обично висе, само су једним делом пришивени за рамена, тако да испод пазуха остане већи отвор. Она је од свих аљетака највише украшена златним гајтанима и шпритима: рукави, по врху и на рамену, око врата и нарочито низ прса. Осим ове, постоји и *свилена душанка*, коју носе већином старији и сиромашнији људи. Она је начињена, као и златна, од исте чохе, само што је место златом украшена свиленим гајтанима.

Демје су начињене, за разлику од правих, плавих црногорских, од затворено-модре свите и имају више срме око џепова. Јако су широке у горњем делу, а ногавице, које се нагло сужавају, спуштају се до испод колена. Око џепова су пришивени, један уз други, прво два дебља, а затим три тања златна гајтана, од којих је спољашни, *кривач*, ситно изломљен (сл. 3).

Изнад антерије, уместо душанке, старији људи носе обично *корет* или, како се ређе чује, *јелек*, начињен од црвене свите. Он је без рукава, спреда отворен, дуг до појаса и украшен по леђима, око врата и низ прса златним или свиленим гајтанима. На обе стране прсију пришивена су многобројна метална, позлаћена *пуца*, која служе само за украс.

Око паса, поврх демјеја и антерије, која је доњим делом у њима, опасује се *гарабулуз*, цариградски појас, састављен из три поле, широк око 90 см, а дуг око 3 м. Свака пола је ишарана, нарочито средња, и то различитим шарама, а на крајевима су мале ресе. Приликом опасивања ставља се силав, тако да појас дође више изнад него испод њега. За силав и појас раније су се стављала разна оружја: две леденице и нож или само револвер и сат, који је био са китама на сребрном *ћостеку* (ланцу), обешеном око врата (сл. 1 и 2).

На ногама носе, као и Црногорци, беле сукнене *околене*, беле или *шарене чарпане* и опанке или, што је чешће,

Сл. 3 — Свечана мушка летња
ношња у Спичу.

Сл. 4 — Свакидашње летње
женско одело у Спичу.

обично ципеле. Раније, док су више ишли у свет, доносили су *ципеле на ластикама* (сл. 2).

Свечано зимско одело. — Има, поред летњег, и струку, а појединци носили су у једно време још зелену доламу и свитни гуњ. *Струка* је изаткана на стативама од црне, ређе, беле пређе, са дугим ресама на оба краја. Широка је преко 60 см, а дуга око 2 м, према величини мушкарца. Носи се ради заштите од хладноће и кише, и као украс. Ставља се, према времену, на разне начине око рамена.

Свитњи гуњ био је веома редак. Отрагу четрдесет-педесет година могао се видети једино у Папанима, православном селу. Био је израђен од куповне беле свите, дуг до колена, са рукавима, спреда отворен, у пасу сужен и са стране имао је по један џеп. Рубови око врата, низ прса и поврх рукава били су украшени обично црним, свиленим гајтанима. Носио се поврх антерије. Место гуња појединци су носили *зелену доламу*.

То су били једино официри у црногорској служби или чувари по црногорским банкама. *Долама* била је начињена од зелене свите, по облику као гуњ, само што је испод пазуха имала широки отвор. Прса, рамена и рукави били су украшени црвеним, свиленим гајтанима.

Одело у жалости. — Кад је мушкарац у мањој *короти* (жалости), носи око руке црну *бенду*; у случају веће жалости, стави још црну машну и пресавијени црни *фацулет* (рубац), већи него ручни, око врата. Одрасли мушкарци, у раније доба, нису се бријали за четрдесет дана.

II ЖЕНСКА НОШЊА

ДАНАШЊА ЖЕНСКА НОШЊА

На женску ношњу, услед географског положаја и историјске судбине Спича, почео се још средином прошлога века осећати страни, турски утицај. Он је нарочито појачан од друге половине прошлога века, откад су Спичани почели да иду у већем броју у Турску. Нова ношња, која је већ створена крајем XIX века, разликује се умногome од старе по својим облицима, по изради и у погледу материје. Старинско одело израђивале су код својих кућа вредне и окретне Спичанке од разних, често пута грубих, домаћих тканина. Данашња ношња, напротив, прављена је од нежније, већим делом куповне материје или су, чак, поједини аљеци готови набављени са стране.

У току године, као и доба старости, женска ношња је различита. Женско дете, чим наврши неколико година, облачи народно одело, које мења у току живота према годишњем добима, положају у друштву и старости. Свака Спичанка, до овога рата, у своме крају ишла је у народној ношњи. Данас већ може се видети нека девојка и у грађанском оделу.

ДЕВОЈАЧКО ОДЕЛО

Свакидашње летње одело. — Једноставно је и без много аљетака (сл. 4). Девојка држи увек главу уредно. Косу, приликом чешљања, подели по средини главе и спусти је према доле. Католикиња стави онда плитку, црвену *капицу* на врх главе и прстом уз нос и чело подели косу на два једнака дела. Уз сваки део стави по један крај црвеног *оплета*, и тако оплете у три струке две плетенице. Прво их пресамити иза главе, затим изнад чела, па их онда завеже врховима оплета на потиљку. Потом покрије главу *јашмаком*, најчешће белим, који изнад чела изведе у облику два *шпирункића*, а затим га обично завеже на потиљку. Православна девојка чешља косу и завежује главу на исти начин, само што не носи капицу и што *јашмак* пусти да слободно пада низ леђа.

Оплет је оплетен од домаће или куповне, црвено-обојене рудице. Састоји се, према дебљини конца, највише од двадесет осам жица, које се оплету у кружном облику на кудељи и прстима. Дуг је око 2 м, а широк, кад се спљосни, око 4 см. Он се, кад се коса позади главе раздели, преполови и један крај дода једној, а други другој половини. Затим се са косом, подељеном у два једнака прамена, оплете као трећа струка у плетеницу, која се на врху завеже његовом жицом. Он се примећује у коси са обе стране чела и даје лицу веселији изглед.

Капица је изаткана од домаће, танке, црвено-обојене рудице, „фудрована“ (постављена) белим платном, а подрубљена црном, платненом орубом, широком пола см. Има облик према глави, једне плитке и широке купе, око чијег је врха, благо сведеног, унаоколо пришивено неколико дебљих и тањих, црних и белих гајтана. Капица је више затурена позади, тако да се једва са страна, изнад чела, може приметити испод јашмака.

Јашмак је начињен у облику квадрата од танког, куповног, белог батиста и украшен је на сваком крају са по једном свиленом, везеном граном. Стога се и зове *јашмак на гранама*. Пресавије се скоро по средини, стави на главу и, према вероисповести, спусти низ леђа или завеже на потиљку.

Кошуља се израђује код куће од обичног, белог, куповног платна. Прилично је комотна; дуга понекад од сред ногу, са дугим и широким рукавима око 40 см. *Грло* (околијер), од којега иде прорез до паса, овално је скидано, тако да се не може закопчавати. Око грла, низ прса и поврх рукава је бела чипка, израђена обично од памучног конца. У горњи део прсију стави се нека игла којом се прорез састави и служи као украс.

Поврх кошуље, на доњи део тела, облачи се *котула*, израђена код куће од белог, куповног платна. Око паса завезује се *кордунима*, а по дну обично има белу чипку.

Камижот, који дође изнад кошуље, је лака, бела хаљина, израђена код куће од 7 м обичног, куповног платна. Његов горњи део, *стан*, постављен је истим платном и јако припијен уз тело, док је доњи, набран око паса, нарочито позади, знатно шири и спушта се до чланака. Без рукава је и предњи део стана јако исечен, тако да се виде цела прса кошуље. Око рамена и низ прса је бела или црвена оруба.

Уместо камижота девојка носи понекад лети, ако нису велике врућине, *рашу*, начињену од танког платна, вишњасте боје. По облику она се разликује од камижота само по рукавима, који су дуги до иза шаке. На њој нема, осим зелене орубе по рукавима, никаквих украса.

Око паса, преко камижота или раше, иде црни *појас*, изаткан на статијама од домаће црне или у црно омалћене пређе.

Дуг је до 3 и по м, широк око 15 см и на крајевима има китице. Њиме се девојка, почињући спреда, овлаш и узано опаше, и други крај затакне испод опасаног.

Спреда дође *бокча*, израђена од белог платна, чија се два горња краја затакну за појас, тако да га скоро покрије. Прилично је широка, дуга скоро колико камијот и по дну је обично уткана разнобојна шара. Додавља се са стране, највише из Бара и Скадра.

На ногама су домаће беле, памучне чарапе, високе до колена. Поврх њих дођу кожне, куповне пануче или гумени опанци.

Свечано летње одело. — Разликује се од свакидашњег по томе што је новије, од нежније материје и украшеније (сл. 5). Глава се опреми као и радним даном и покрије на исти начин *јачмаком*, који је на сва четири краја извезен у облику грапа

Сл. 5 — Свечано летње женско одело у Спичу.

Сл. 6 — Свечано зимско дев'јачко одело у Спичу.

црвеном и наранџастом свилом. Изнад камижота и иза појаса затакне се *бокча*, *травеша*, начињена од лепе, куповне свиле, која је у разним бојама. На ноге, поврх памучних чарапа, које могу бити различито плетене, девојка обује папуче или, ређе, ципеле. О грлу носи *перле*, вештачке беле бисере, у облику ћердана.

Свакидашње зимско одело. — Не разликује се много од летњег. Поврх кошуље, место камижота, облачи се раша, начињена од домаћег белог сукна, које је претходно омашћено у затворено-црвеној боји. Са узаним рукавима је, дуга до чланака и спреда, на прсима, знатно отворена. Стан је постављен тамним платном, а рубови око врата, низ прса и око рукава опшивени су финијом орубом. Први пут почеле су је носити девојке, као год и жене, пре шездесет година. Чараше су оплетене од домаће беле вуне.

Свечано зимско одело. — Састоји се од истих, свакидашњих аљетака, који су само новији (сл. 6). Појас, осим тога, мало је позади украшен.

Венчано одело. — На дан венчања, девојка се обуче углавном као удата жена (сл. 7). Косу прво очешља низ прса и стави изнад чела *јашмачић*, који са два кордуна, пришивена на његовим крајевима, пошто их пресамити на потиљку, завеже на челу и врхове, да се не би видели, завуче унутра. По средини главе направи *предељак*, извуче мало косу изнад увака обрвама, скупил је на потиљку, где је подели у два дела и затим је плете, као и девојка, са оплетом у две плетенице. Изнад чела, преко горњег дела јашмачића, пресамити плетенице и завеже их на потиљку врховима оплета, које сакрије испод косе.

Јашмачић се састоји од комада белог, куповног шифона, широког око 10, а дугог до 35 см, на који се, поврх целог, пришије ширит од отворено-жуте срме. На крајевима је по једна *бичмица*, врпца, израђена од исте срме, која служи за везивање. Овај јашмачић, осим о венчању, млада носи у свечане дане и касније за коју годину.

Поврх свега овога дође *чебра*, која се на овај дан носи друкчије него иначе: пресавије се на пола и пребаци преко главе, тако да два дела висе са страна, а друга два, један изнад другог, падају низ леђа. Чебра се добављала из Цариграда, где су је, од финог, белог, куповног платна, израђивале и везле на ћербефу буле. Њена површина износи око 1 м². Свуда унаоколо, у неколико редова, извезене су срмом гранчице и вијугаве војице, а на сва четири краја, иза њих, налази се по још једна, већа грана. По богатству срме зове се још и *златном чебром*. Коштала је раније отприлике око хиљаду динара. Њу

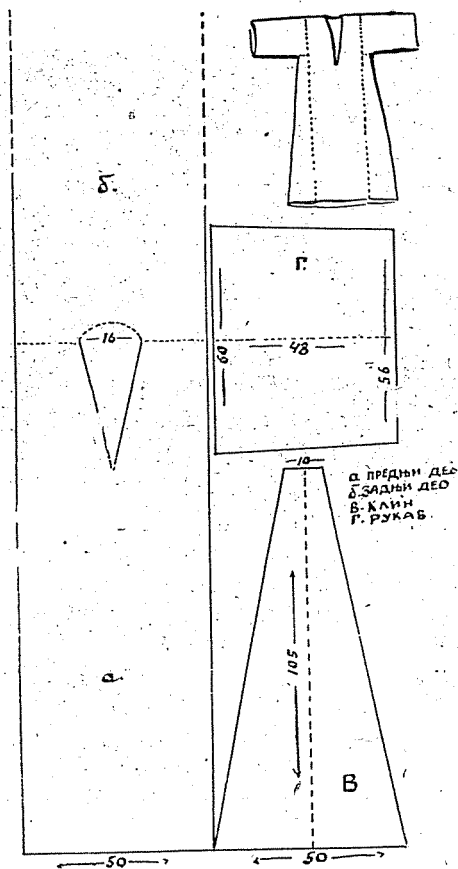

Сл. 7 — Девојка на дан венчања с венцем на глави, са њом девери.

носе само католикиње, а православке место ње имају *златну копрену*, која је мрежаста, нешто већа и пада на рамена.

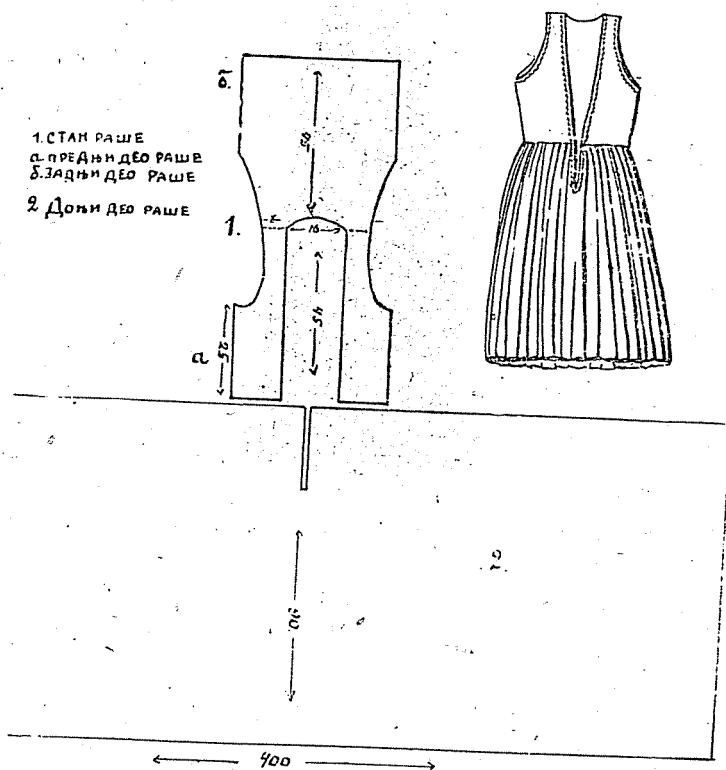
Кошуља се прави код куће од куповне, различите, увек беле свиле. Сва је широка и може бити краћа и дужа (ск. 1). Ако је сувише дуга, понекад до сред ногу, онда се доњи део начини од обичног белог *камбрика* (бело танко платно). Рукави су широки до 40 см и дуги до иза шакве. Око грла, које је свално исечено, по врх рамена, дуж прсију, низ рукаве и око њихових врхова су различити везови, израђени од белог свиленог конца.

Поврх кошуље облачи се *саја*, тешка хаљина, израђена од куповне црвене свиле, различите по квалитету. Сматра се да је најлепша и најбоља од *гибета*, fine и танке вунице. Састоји се (ск. 2) из *стана*, горњег узаног дела, и доње, веће и знатно шире половине, сашивене из пет пола, једне спреда и четири „на-

Ск. 1 — Крој кошуље (цртеж О. Бенсон).

калалџене” позади. Без рукава је, спреда отворена, виси по-моћу раменица о раменима и пада до стопала. *Стан* и дно, у ширини од 15—16 см, постављени су обично белом поставом. Рубови низ прса, око и испод рамена до паса порубљени су зеленом свитом, а иза ње је пришивен шарени, свилени гајтан, оплетен од жуте, црне, црвене и беле свиле. По дну саја је, да би лепше падала, украшена разним, тешким гајтанима, који, почевши оздо, иду по реду: шарени гајтан, зелена свита у ширини од 2 см, поново шарени гајтан и најзад златни, обично цариградски ширит, широк 4—5 см. По овом шириту, кажу, саја је добила назив. Задњи део, да би се добили „калалџи”, ситно се намрска, ушије привремено концем, покрије са обе стране мокрым крпама, и тако остави неко време. Обич-

Ск. 2 — Крој саје или раше (цртеж О. Бенсон).

но се саја израђивала код куће од материјала, свите и гајтана, који се набављао са стране, највише из Цариграда и Скадра. Сматрана је увек за најлепши и најскупљи аљетак; коштала је раније преко хиљаду динара. Носе је углавном католикиње, ретко која православка, и то увек, лети и зими.

Место саје православке носе већином *џџиркану рашу*, израђену обично од затворено-црвене вунице. Састоји се, као и саја, из *стана*, припијеног уз тело, и доњег дела, који је сашивен од пет или шест цола, свака широка по 60 см. Задњи део, од паса па до доле, „накалалџен је на мрске”, које могу бити, према материјалу, веће и мање. Стан, који се састоји из леђа и два комада прсију, постављен је белим или шареним платном. Око врата, низ прса, око раменица и испод пазуха обрuba је од зелене свите, а поред ње пришивен је скадарски гајтан, исплетен од беле, жуте, црвене и плаве свите. По дну су три жуте *штрике*, на размаку од по 1 см, начињене од жуте свите,

Сл 8 — Штрикава раша из Спича.

широка свака по 4 см (сл. 8). По овим штрикама, којих је данас све мање, раша носи име. Услед осетне тежине, око 4 кг, раша правилно пада. Њу праве жене код куће од домаћег и куповног материјала.

Око паса, преко саје или раше, обавија се *зелени појас*. израђен од вунице или, ређе, од свиље. Широка је око 30 см, а дуг до 3 и по м. Сав је у једној боји, зелен као трава. Девојка га, приликом опасивања, стисне у једну руку и на малој ширини обавије око паса. Додатан је обично из Цариграда, и то више од вунице, јер је боље стајао око паса. Раније је коштао једну турску лиру.

Спреда, поврх саје, односно раше, стави девојка два-три *фацулета*, који су различити по изгледу, а обично и по материјалу. Могу бити сви свилени или, што је чешће, ако су три, први је од вунице, а друга два горња су само од свиље. Дуги су око 1 м, а широки до 75 см. Украшени су разнобојним шарама, првеном, жутом, модром, плавом, и још наоколо могу имати кратке ресе. Вунени су прављени код куће, а свилени набављани са стране, највише из Скадра и Цариграда. Девојка их затакне за појас и, да не би пали причврсти иглом. Испод најгорњег држи руке цео дан.

На ногама има беле, памучне чарапе, оплетене од куповног конца. Плетиво може бити различито, али је обично, осим поплата и пете, на *мрежицама*. Дуге су до испод колена, где се завежу неком вршом. Ципеле су најчешће жуте, са ниском

потпетицом, и учврсте се за ногу кајишем преко лесице. До 1910 ношене су „црвене прошвене цревље“, које су рађене у Бару и Скадру. Биле су од црвене коже, без потпетица и нису се везивале. Имале су четири китице, израђене од жуте, беле, црвене и црне свиле, од којих су две биле са стране, а две на почетку лесице, и биле су наоколо, нарочито спреда, извезене срмом.

Девојка гледа да има о венчању што више накита. Ако нема свога, за ту прилику позајми туђи. У ушима носи сребрне или златне *брњице*, које могу бити у разним облицима. Око врата је *ћердан*, састављен од многобројних позлаћених сребрних *печица* и *корабља*, нанизаних на три црвена конца. У печицама су *ока*, *ђинђуве*, а о дну виси *грошчић* или *паричица*, неки ситни, обично турски новац. О грлу носи још *тундину*, начињену од округлих, позлаћених, сребрних куглица, које су натакнуте на један ланчић од истог материјала. Она је обично дуга до сред прсију, а може бити и више, и на дну има понајчешће један мали, прави крст, украшен са пет разнобојних кристала: у средини, нешто већим, црвеним, а на крајевима са по једним љубичастим. Имућнија девојка носи две тундине, од којих је једна нешто краћа. Преко прса стави се позлаћена сребрна *игла с плочом*, на којој су обично три, ређе два, *синцирића* од истог метала. Игла се забоду у чипку од кошуља, а синцирићи, који су неједнаке дужине и лабаво висе, закаче се нарочитим копчама за раменице саје или раце. На плочи су седам корабља, неколико крупних и необично много ситних ђинђува, а о два синцирића висе турске паричице. На прсима, у чипци од кошуље, носи још и *брош*. На прстима има прстење, за шаком *наручницу*, *белензуку* и златни сат, који је раније девојка носила на златном ланцу о врату.

Девојка, опремљена у невестачко одело, дочека сватове са венцем на глави, који јој изради род од природног или вештачког цвећа. Девер такође донесе од своје куће један венац. Пошто изведе невесту пред сватове, девер промени с њом венац: свој ставља на њену, а њен на своју главу, и тако под венцима, са осталим сватовима, иду младожењиној кући.

За младом иде *рухо* са *скрињом* и извесни дарови мужевљевој родбини. Рухо је скоро увек велико и богато, а скриња је куповна и сва украшена разнобојним шарама. Рухо обично терају на коњу, а скрињу, која је дуга око 1.60 м, широка око 55, а висока око 54 см, доносе на главама неколико жена.

ОДЕЛО УДАТИХ ЖЕНА

Свакидашње летње одело млађих жена. — Састоји се из неколико једноставних аљетака. На главу, пошто косу очешља и оплете са оплетом као и девојка, жена стави јашмачић, који

прво стегне кордунићима иза главе, а затим га завеже на врху чела. Он је урађен од белог, двоструког платна, чија је горња површина покривена жутиим свиленим ширитом. Потом главу покрије са куповним јашмаком на гранама, који спусти низ леђа или завеже на потиљку (сл. 9).

Сл. 9 — Свакидашње летње женско одело у Спичу.

Сл. 10 — Свечано летње одело млађих жена у Спичу.

Кошуља је израђена од белог, куповног платна. Сва је широка, прилично дуга, са широким и дугим рукавима. Око грла и низ прса, која се спуче помоћу неке игле, пришивена је бела, памучна чипка.

На доњи део тела облачи се *котула*, састављена од три поље обичног белог платна, са узаном чипком по дну, која се везује око паса кордунима од истог материјала. Поврх ње дође *камижот*, који млада после удаје носи неких десет годи-

на. Он је по свему као девојачки. У последње време све више га замењује раша. Православке обично мање мрскају рашу позади, нарочито је то било осетно раније.

Око паса паше се црни *појас*, који старије жене изаткају на стативама од домаће пређе, омашћене у *карабоји* или куваној јасеновој кори. Он је дуг до 5 м, а широк око 15 см; по средини има *пациће*, беле уметке, а на крајевима омање ресе од основе. Њима се жена, почињући спреда, овлаш опаше, једино пунија се јаче стегне. За појас затакне *бокчу*, *травешу*, једноставну или разнобојну, која је прилично широка, а дуга скоро колико камијот, односно раша. Чараше се плету на разне начине од куповног памука. Обућа је различита. Данаас се, ипак, највише носе гумени опанци. Од пакита радним даном жене носе брњице и прстење.

Свакидашње летње одело старијих жена. — Исто је као и код млађих, само што место камијота носе *рашу*. По свом облику раша је као и свечана код млађих жена. Начињена је од тамно-црвеног куповног платна или ређе, од вунице. На њој, осим зелене орубе, нема никаквих украса.

Свечано летње одело млађих жена. — Врло је богато и живописно. То је, углавном, невестачко одело, које се носи, неких десет година после удаје, само у свечаним приликама: кад млада иде први пут у кума, у род, приликом неке свадбе, у цркву о Ускрсу и Божићу (сл. 10).

Главу опреми млада као на дан венчања, само чебру стави друкчије: прво прекалопи један део прве половине, затим пресавије три *пера*, краја, на једно исто место, и ту их утврди неким иглом. Потом је стави на главу, где је утврди *укосницом*, тако да предњи део у облику *шпирунића* покрије само *јашмачић*, а четврти крај олако додирује рамена и пада низ леђа у *шпицу*. Пре тридесет година шпирунић је био знатно дужи и додиривао је чело. Овакво покривање главе зове се „чебра на пера“. Православка, место чебре, носи копрену.

О мањим празницима, као и о свадби, носи се *жути јашмак*, величине нешто више од једног квадратног метра, који је израђен од танког, белог батиста и извезен жутиим везом. Он се унеколико по везу и начину ношења разликује код православних и католикиња. Код првих извезен је на сва четири краја жутом свилом у облику гранчица, а код других још и по средини, и то жутиим, црвеним и зеленим концем, и има мале ресе. Православка га носи „на перу“: пресавије само једно *перо*, крај, а друга три падају низ леђа. Ретко кад да га завеже испод грла, једино у жалости и кад је рђаво време. Иглом *главатницом*, да не би пао, причврсти га за косу. Католикиња, пак, прво направи по средини јашмака, да би био чвршћи, омањи оруб. Затим пресавије горњи део, и то угосо, како би

се могла видети и доња шара. На месту где је руб изведе два шпирунића, испод којих се са стране види јашмачић, а остали део јашмака пада низ потиљак. Ово се зове „јашмак на шпирину”. Он се раније набављао готов из Цариграда или само платно, па су га везли код куће.

Кошуља је увек бела и истог облика, али од неједнаког материјала и разног веза. Према изради и месту разликују се неколико везова: *кордела (мерле)* — чипкасти вез око врата и низ прса, *на ронцулицу* — вез око рамена, *на пола-ронцулице* — простији вез, *на гажућу* — вез низ руку, на *шећер-пар-вез* поврх рукава.

Поврх кошуље облачи се *саја*, увек истог облика, са мање или више украса, коју не носе жене преко тридесет пет година старости (сл. 11). Православка, место ње, облачи обично *штрикану рашу*.

Сл. 11 — Свечано летње одело млађих жена, сликано с леђа.

Сл. 12 — Свечано летње женско одело у Спичу.

Око паса, преко саје или раше, млада опаше *зелени појас*, који носи отприлике десетак година, једино ако је нероткиња може га носити и до своје четрдесете године.

За појас млада затакне овлаш један или, још чешће, два куповна свилена *фацилета*, од којих је доњи знатно дужи, а широки су подједнако, око 75 см. Оба су прилично украшена, сваки на други начин, и један, обично горњи, има по дну дуге ресе.

Чарапе плете свака жена за себе од белог куповног, памучног конца на пет плетићих игала на разне начине. Плетиво може бити на *мрежицама*, као код невесте, са *пругићима* и са *колима*, рупицама, која су обично до трбушка. Високе су до колена, где се завезују обично вршом. Поврх њих обувају папуче или жуте *цревље*, са ниском потпетицом.

Накит је углавном као код невесте, једино може бити више прстења, које млада током времена добије као поклон од своје или мужевљеве родбине.

Свечано летње одело старијих жена. — Није никад толико богато и живописно као код млађих (сл. 12). Разлика је у томе што се, место чебре, саје и штрикане раше, носе простији аљепци: *јашмак камижот* или обична *раша*. Извесна разлика постоји и међу старијим женама: средовечне, до четрдесетих година, носе *камижот* са *фацилетом*, а старије од њих обичну *рашу* са *бокчол* (сл. 13).

Јашмак се по правилу ставља као чебра, у облику шпирунџа, али се, из практичних разлога, може и завезати позади главе. *Камижот* је исти као код девојке, која га ипак много више носи него жена. *Раша*, израђена од простог црног платна, по облику је као штрикана, али, осим орубе, нема никаквих украса. *Бокча*, коју старије жене радо носе, може бити различита по изгледу, али је понајчешће као девојачка. Од накита старија жена носи га само у ушима и на прстима.

Свеклашње зимско одело. — Не разликује се много од радног летњег. Има само један аљетак, *антерију*, више и *раша* је израђена од дебљег материјала (сл. 14). Квалитет и боја раше зависи од доба старости. Млађе носе затворено-првену, израђену од fine вунџе, а старије жене понајчешће црну рашу од домаћег сукна. Поврх *кошуље* и раше, на горњи део тела, облачи се *антерија*, која је са рукавима, дуга до паса и спреда јако отворена. Код млађих израђена је од модре, плаве или загасито-плаве, свите, а код старијих жена од црног, природног или омашњеног сукна.

Свечано зимско одело. — Исто је као и летње, само што се још изнад њега облачи *антерија* (сл. 15). То је кратки цари-

Сл. 13 — Свечано летње одело
старијих жена у Спичу.

Сл. 14 — Старија жена у
свакидашњем зимском оделу.

градски аљетак, састављен из леђа, два комада прсију, рукава и клинова испод пазуха. Прави се од танке, за млађе, затворено-зелене, а за старије жене од затворено-плаве свите. Прва је постављена фином црвеном, а друга обичном белом поставом. На левој страни, споља, пришивен је мали џеп. Обе су украшене, нарочито прва, многим гајтанима и шпиритима. На првој су срмени шпирити, широки понегде 3—4 см, око врата, низ прса, по дну паса, дуж појединих састава, иза шаке и унутрашњим рубом рукава. Са унутрашње стране рукави имају по један прорез, на којима су као украс дванаест сребрних *пуца* и неколико копча. Обично се врхови рукава подврну, нарочито ако су дуги, да би се видела црвена свита са шпиритом. Од шаке до изнад лакта иде *ковчак*, срмена грана, која је састављена од више *бичница*, танких гајтана. На леђи-

ма су, као и на рукавима, гране у облику пирамиде: једна, већа озго, друга, мања оздо и две, још мање са стране. Обично са овом антеријом иду чебра и саја (сл. 16).

Сл. 15 — Жена у зимском свечаном оделу.

Старије жене носе простије антерије, украшене црвеним гајтанима. Њих о мањим празницима носе и млађе жене. Праве их саме жене код куће од куповног и домаћег материјала. У једном спичанском селу, Шушању, носе се антерије од зелене свите, са жутим свиленим гајтанима.

Торбица. — Обично Спичанка, кад иде у *цардин*, на пијацу или негде на пут, носи са собом *торбицу*, коју ткају на стативама старије жене од жуковог или ланеног конца. Носе је понекад и мушкарци, највише о свадби. Она може бити разне величине, понајчешће је дубока око 40, а широка око 37 см. У попречац су три шаре, уткане приликом израде: две

црвене и једна модра у средини. Помоћу кратког *кордуна*, начињеног од белог платна, носи се понајвише о левом рамену. Православке носе често и беле, вунене торбице, украшене црном пређом.

Као Спичанке скоро ису ношњу носе и Зупкиње, изнад Бара. Разлика је само у погледу појаса: уместо зеленог Зупкиња носи црвени појас. У последње време многе су почеле да спуштају јашмак ниже на чело и да га носе „зашабјени“, завезан за главом.

Одело у жалости. — Док су у *короти* жене и девојке облаче се нешто друкчије и не иду ни на какво весеље. У испољавању жалости постоји извесна разлика између католикиња и православних, као год и у погледу тежине жалости. Кад је мања жалост, за старијим укућанином или рођаком, католикиња, девојка и жена, носи „обаљени јашмак“, „завезан под грлом, који је без икаквог веза, и тамну травешу. Ако је већа жалост, завеже главу поврх чела црном крпом, да се не би видели оплет и јашмак, и преко ње намести *обаљени јашмак*. Преко прса стави још *црну крпу*, покривајући целу кошуљу осим мало испод грла, коју затакне за раменице раше, односно камижота. Осим тога, облачи још *црну рашу*, стави изнад ње *црну травешу* и скине са себе цео накит. У случају још веће жалости, мајке за јединцем или сестре за братом, спусти се црна крпа до обрва, на главу се стави *црни јашмак*, опрни се антерија и носе се црне чарапе и ципеле. Православка жали своје исто као католикиња, само што никад не ставља преко чела црну мараму и што главу, у случају веће жалости, забрађује црном крпом за годину дана. У старије доба, у знак жалости, жене нису за четрдесет дана после смрти у кући прале своје јашмаке.

ЖЕНСКА НОШЊА ДО XIX ВЕКА

Пре педесет и више година ношња се знатно разликовала од данашње, нарочито по материјалу. Углавном, аљеци су израђивани код куће од жуке, вуне и лана. Доња роба била је од жуке или лана, а горња од вуне. Свака кућа имала је једне или двоје стива на којима су жене ткале све што је требало за укућане и кућу. Израда је била прилично груба, али чврста и истрајна.

ДЕВОЈАЧКО ОДЕЛО

Свакидашње летње одело није се много разликовало од данашњег. Јашмак је био потпуно бео и без икаквих украса. *Кошуља*, израђена од домаћег, белог, ланеног платна, завези-

вала се под грлом *кордунитијима*, који су били разнобојни и са китицама на врховима. Остали аљеци, које је девојка већином правила сама, били су као данашњи.

Свечано летње одело било је нешто украшеније. На *јашмаку* биле су на сваком крају по једна свилена грана. На *камижоту*, израђеном од лана, биле су по дну, све до 1900, три црвене *штрике*, широка свака по 4 см. За појас стављана је бела, куповна *бокча*. Око врата, на једној *бичмици*, дугој око 40 см, били су нанизани црвени, ћошкasti кристали.

Зимско одело, свечано и радно, било је као летње, само што се, место камижота, облачио бели, *сукнени гуњ*, са дугим рукавима. Његов „стан” био је уз тело и на прсима отворен, док доњи део имао је знатно већу ширину и био је позади намрскан као данашња раша.

ОДЕЛО УДАТИХ ЖЕНА

Свакидашње одело израђивано је углавном од домаћег материјала и имало је друкчије извесне аљетке. Жене су се, такође, друкчије и украшавале. Косу нису спуштале као данас до обрва, већ су је више уздизале, а на крајевима оплета биле су као украс *ките*, које су видно висиле изнад уха. Главу су покривале домаћим, ланеним *јашмаком (фацилетом)*, који су завезивале испод грла. Старије жене носиле су понекад место њега *старинску крпу* или, како се још звала, *авлију*. Она је ткана од лана или жуке у облику правоугаоника, дугог око 1 м, а широког око 50 см, и на крајевима од продужене основе имала је ситне ресе. Стављале се на главу као јашмак. Највише се носила, од свих спичанских села, у Шушању, где се звала *абмија*.

Кошуља је ткана на стативама од жукове пређе. Састојала се из предње и задње поле, спојене на раменима, два клина са страна и рукава, који су били у две поле, једне веће и друге мање. За рамена, спреда, рукави су причвршћени узаним везом, *кривачићем*, израђеним од ланеног конца, а позади су били непосредно спојени са задњом полом. Под грлом се стежала са две *петље* од жуковог или ланеног конца. У њу је ишло око 5 м платна и била је тешка око 1,500 кг. Иако је била груба, ношена је при телу. Млада у својој прџији, поред осталог, доносила је више оваквих кошуља и око двадесет камижота. Обично спреда кошуље нису биле прорезане, да би се што касније употребиле. То би се урадило тек приликом неопходне употребе и онда би се око прореза ставила мала чипка. Једна таква, неупотребљена кошуља, стара око сто педесет година (сл. 17), дуга је око 1.30 м, пространа у стану око 65 см, са широким, око 32 см, и дугим рукавима до иза шаке.

Сл. 16 — Две старинске
„антерије“ из Спича.

Сл. 17 — Стара кошуља од жуке.

Изнад кошуље облачио се *бели камижот* у облику данашњег, начињен од жуке, лана или дебелог памучног конца. За црни вунени *појас* затицале су се две беле, вунене *бокче*, изаткане од домаће пређе, једна спреда, а друга позади. При горњем и доњем крају била су уткана два црна *пасића*, *шарке*, а наоколо су биле ситне ресе.

Чарапе, оплетене од беле вуне, лана или, највише, од жуке, имале су са стране, од чланака до сред ногу, по два шава. Најстарији опанци били су *на гогачком*, као и мушки. Касније су их правили са малим *носковима* и већим *капацима* (лесицама), испреплетаним опутом, а позади су биле за везивање четири-пет *запетача*.

Свечаним даном ношени су исти аљџици, само су били израђени од финијег материјала. *Авлија* је била памучна, изаткана код куће од куповног памука или је готова набављана из Париграда. На крајевима је била украшена првеном *богазијом*, памучним концем. Још је ношена и *марам*, слична авлији, само је на крајевима била украшена. Могла је бити са три или са шест пруга, утканих у првеном тгању на крајевима. Прва се звала *с једном*, а друга *са две главе*. Носиле су их жене и девојке, прву сиромашније, а другу имућније.

Кошуља је била сва или само до појаса од лана, а доњи део од простијег платна. Око рукава била је украшена. Поврх ње носио се *камижот* или *раша*, израђени од самог лана или помешаног са памуком.

Зимско одело, радно и свечано, било је израђено од дебљег материјала. Поврх кошуље, место камижота, облачио се бели *сукнени гуњ*, без рукава, израђен од истог домаћег сукна. *Стан* је био узан, спреда отворен, а доњи део знатно шири и набран позади као раша. Млађе жене облачиле су још и *антерију*, израђену од истог сукна, са рукавима, дугу до паса и спреда отворену. Место ње старије жене носиле су *абу*, у истом облику, само што је била израђена од тамног, домаћег или куповног сукна. Око врата, низ прса и свуда дуж шавова били су пришивени танки, црни, вунени гајтани.

У рђавом времену, радним даном, млађе и старије жене носиле су *беле струке*, изаткане од домаће вунене пређе.

НАКИТ

Женски свет раније се мање китио и имао је простији накит. Обично су имале, девојке и жене, у ушима сребрне, никлене или, ређе, златне *брњице*, састављене из неколико комада, у дужини од 3 см. Око врата, по могућности, носиле су *корабље*, које су израђиване на страни од неког морског кристала, вађеног код Црног Хрта, или су их готове добијале из Цариграда. Дуже од корабља, такође о врату, имале су *јакике*, кристале, нанизане на једном концу. Прстење су носиле једино жене, и то већином од сребра.

III ПРЕРАДА ЖУКЕ, ЛАНА И ВУНЕ

Раније, у вези са израдом одела, била је врло велика прерада жуке и лана. Данас, напротив, израда ткања од ових материја сасвим је незнатна. Може се наћи једино која старија жена да од жукове или ланене пређе изатка на стативама ћилим, радни женски појас, торбицу или који други мањи аљетак.

Прерада жуке. — Жуке има и данас, као и раније, по читавом Спичу, нарочито у околини Сутомора. Још пре светског рата њена прерада била је велика. Скоро свако спичанско село имало је своју *жуко-трлицу*, трлило. То су били плићаци на обали, заклоњени од таласа, у којима су биле веће, рапаве плоче, подесне за трљање. На спичанска трлила, међу којима су била већа код Ратца, испод Брце, на Малим Вратицама и у Маљевику, доносили су жуку и са стране, нарочито Турци из Заљева и са Добре Воде.

Још у току зиме поткинули би дебеле гране жуке, да би с пролећа избили *фиштови*, нове младике. Њих би жене убрале у току јула, завезале у мале руковети и потапале, уз помоћ мушкараца, камењем у море, где би остали месец дана. Потом су их жене, стојећи у води, по мало вадиле и трле на

трлилу, које би мушкарци претходно очистили. Истрљану жуку поболе би у мале купице и оставиле на неколико дана на обали да се осуше. За ово време, под утицајем сунца, *подрта, тремезга*, још би јаче испуцала. Осушену жуку би однели кући и с јесени, кад на њу пане роса, *ослачи се* и мало побели, ставили би на један дан у слатку воду, па затим трли. Овај посао, који се звао *омицање жуке*, обављале би обично мобе. Влакна су се пажљиво скидала, почевши са дна младице, свима прстима, а *жучина* је бацана на ватру ради осветљења или је остављена за смугење свиња. Како би скинули који *настаљар*, пуну шаку влакана, ставили би га по страни. Десет таквих наслаганих настаљара чинили су један *маљун*, који би савили у гужву и ставили у врећу. О јутовини вадили би маљуне из вреће и тукли их дрвеном *маљугом*, да би опала *подрт*. Влакна су још чешљали једним гребеном, а потом их слагали у *пијунчиће*, балице.

Приликом предења преља је у левој руци држала пијунчић, у који је повремено плувала, а у десној кудељу, на коју је, окрећући је стално, намотавала *конац*. Било их је које су преле жуку помоћу кудеље и вретена. Добијени *конац* се мотао на *мотило*, дуго 3 м, и то од једног до другог краја. Неколико дана држале су *конац* у слаткој води, а касније га мотале у *клушко*.

Прерада лана. — Била је раније мања него жуке. Око њега су углавном, као и око жуке, радиле жене. Мушкарци су им само помагали у извесним радовима.

Жене су, приликом брања, везивале лан у *ошанаје*, балице, које су око двадесет дана држале у слаткој води. Потом су лан сүпиле на сунцу и трле га трлицом. Отрљени лан су чешљале гребенима, преле на кудељи, мотале на *мотило* и најзад на *клушко*. Од домаћег лана и куповног памука ткале су платно за кошуље, одело, чаршаве, столњаке, *страмаце* (мадраце). Израђивано је различито платно, *финије* и *грубље*. Ланени *конац* служио је као основа, а памучни као *утак*, *потка*.

Прерада вуне. — Вршиле су је обично старије жене. Од пређе оне су на стативама израђивале *разно ткање*, које је служило за одела и друге кућне употребе.

— — —
RESUMÉ

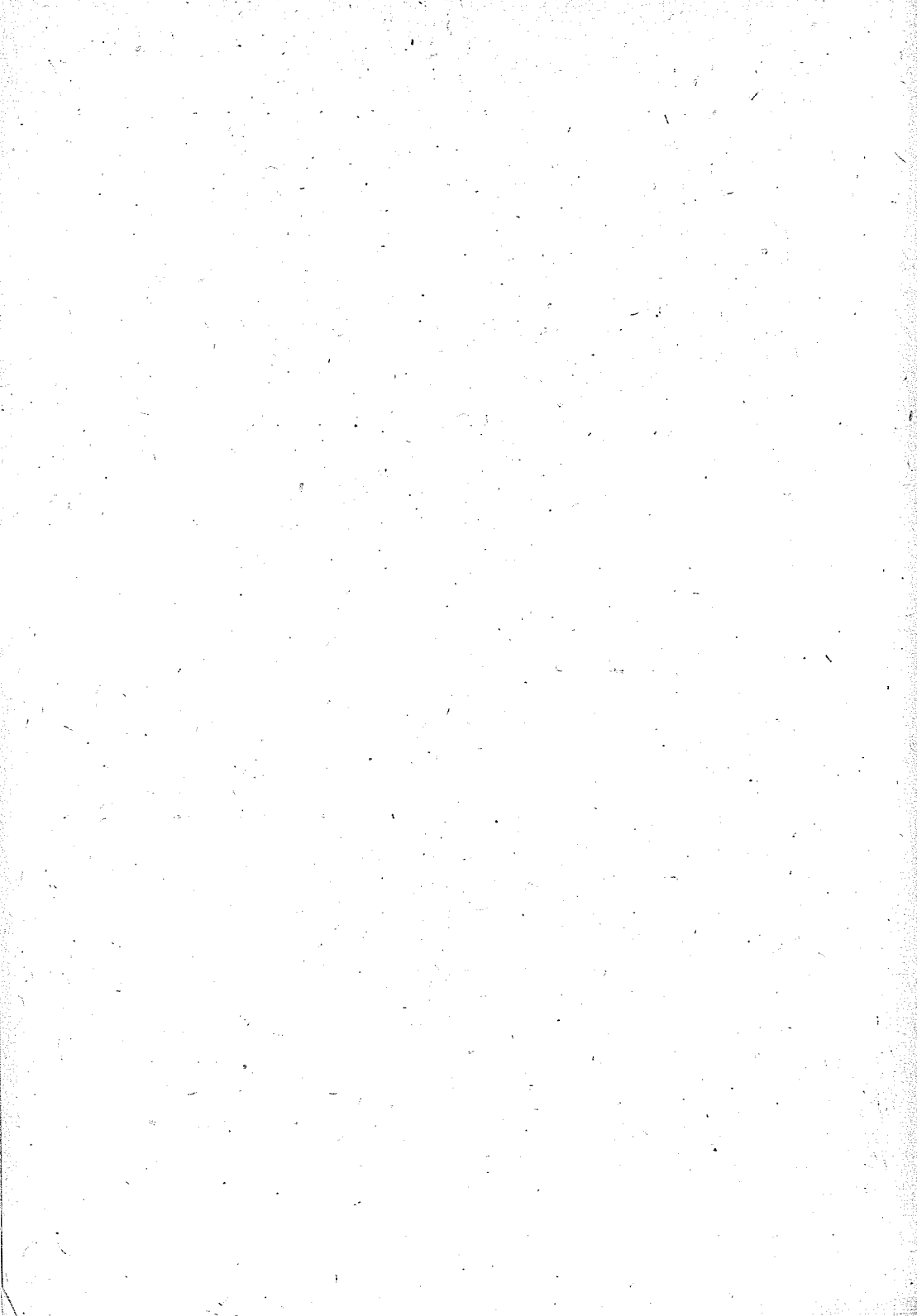
Jovan VUKMANOVIĆ

LES COSTUMES POPULAIRES A SPIČ

La province de Spič est située sur la côte méridionale yougoslave, entre Paštrović et le Champ de Bar, et s'étend depuis la mer jusqu'à la chaîne de montagnes du côté de Crmnica. Les habitants de cette

province n'appartiennent pas tous à la même église: les uns sont orthodoxes tandis que les autres sont catholiques. Mais cette différence ne se reflète point en leurs costumes respectifs qui sont, au fond, les mêmes chez les uns et chez les autres. Au cours des âges on s'est servi d'étoffes différentes pour la fabrication des costumes. Il y a cent ans, un grand nombre des parties du costume populaire, surtout de celui de femme, se faisait en genêt et en lin. Quant les tissus de la production domestique ne pouvaient satisfaire aux besoins du ménage, on se procurait les articles nécessaires aux marchés voisins, surtout à Bar et à Skadar. Cette marchandise importée introduisait avec elle l'influence de l'étranger, surtout celle des Turcs, qui n'était que renforcée par l'émigration des hommes de Spič en Turquie, à Constantinople en particulier.

Dans la suite de son article l'auteur fait la description complète et détaillée du costume de l'homme, de la femme et de la jeune fille. Il suit le développement du costume populaire de Spič depuis le commencement du XIXe siècle jusqu'à nos jours et distingue, à chaque époque qu'il étudie, le costume ordinaire du costume solennel (qu'on ne porte qu'aux jours de fête). Des chapitres spéciaux sont consacrés aux objets de parure et aux bijoux que portent les femmes de Spič, ainsi qu'aux habits de deuil.

Арх. *Бранислав Којић*, хон. научни сарадник Етнографског института САН:

Новија сеоска кућа у Србији

(Примљено на X седници Научног савета Етнографског института САН, 8-IV-1949 г.)

ОСВРТ НА РАЗВОЈ КУЋЕ ТОКОМ XIX ВЕКА

Најкарактеристичнија обележја сеоске куће јесу свакако њен просторни састав и начин грађења. Под просторним саставом куће подразумевамо број одељења, њихову намену и међусобни однос; а под начином грађења подразумевамо примену одређеног грађевинског материјала и одговарајућег конструктивног система. Као мање важна обележја јављају се спољни изглед и декорација, унутрашњи уређај, као и однос према дворишту односно према целом насељу. Свако од ових обележја упливисано је од разних сложених чинилаца који делују на образовање сеоске архитектуре односно на образовање одређеног типа сеоске куће. Разнолики чиниоци у сеоској архитектури могу се сврстати у две групе: (1) друштвени и (2) природни чиниоци. Међу друштвеним чиниоцима најснажније делује социјално-политички положај сељака и његова привредно-економска снага, а као непосредна последица ових најважнијих чинилаца произлази просторни састав сеоске куће. Међу природним чиниоцима истиче се као најважнији елеменат извор материјала за грађење, из кога произлази друго основно обележје куће: начин грађења.

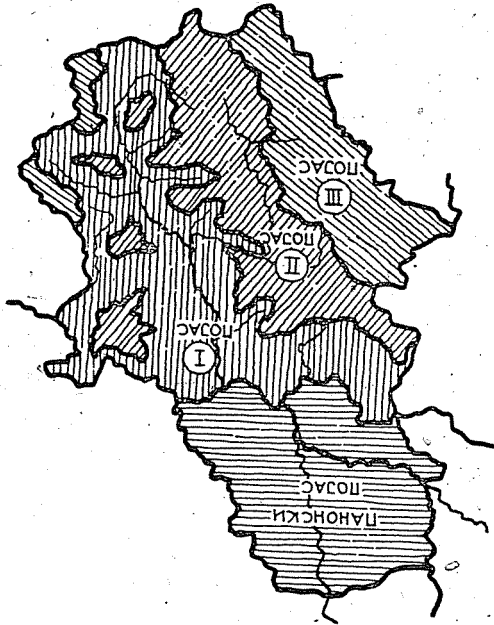
Просторни састав јавља се, у посматрању сеоске куће као објекта материјалне културе народа, као најважније обележје. Из њега се може позитивно сазнати какав је културни и привредни живот имао сељак у датој епоси. Развој просторног састава сеоске куће објасниће нам да ли је, и у којој мери, културни и привредни стандард живота у селу био у порасту

или у опадању. Исто тако постојеће разлике у просторном саставу куће, на истом месту и у истом тренутку, показале нам у којој мери постоје имовинске разлике међу појединим домаћинствима. Грађевински материјал и начин грађења, примењени у подизању сеоских кућа, не би могли тако јасно да нам одразе све ове друштвене појаве.

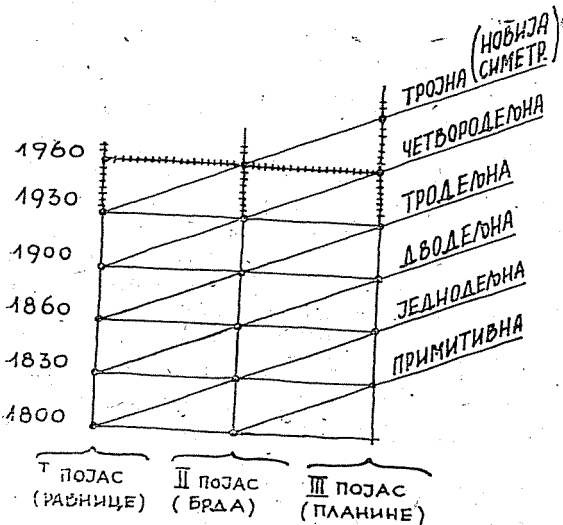
Ако се баца обухватни поглед на развој сеоске куће у Србији од 1800—1900 године, може се констатовати да је он текао у позитивном смислу сталног просторног пораста куће. Свака генерација стварала је нови тип куће већи од претходне. Као што је познато, на почетку века, за време турске владавине преовлађивала је једнодељна кућа у виду примитивног склоништа или мале брвнаре односно плетаре. После ослобођења, у другој четвртини века, нагло се развија дводељна кућа. Средином века и у другој половини ствара се тродељна кућа а пред крај века јавља се и четвородељна кућа. Овакав нагли просторни развој сеоске куће условили су у првим годинама друштвени чиниоци. За време Турака сељак није могао ни смео имати већу кућу. После ослобођења, изменом социјалног и политичког положаја сељака, створене су могућности за развој куће. Привредни чинилац је касније деловао у истом смеру. Велики земљишни фонд и његово активирање у слободи народне државе пружали су могућности за привредни полет а посебно и већа средства за грађење.

Међутим, нису сви крајеви Србије подједнако и упоредо учествовали у томе развоју сеоске куће у другој половини XIX века. Ако шематски разлучимо територију Србије на три појаса (види карту Н. Р. Србије на ск. 1): долине са околним брдима (Поморавље, Посавина, Подунавље), побрђа (Шумадија и делови западне Србије) и планине (Стари Влах и делови Подриња), и упоредимо развоје сеоске куће за те појасеве, утврдићемо да су они ишли сличним фазама, али у застоју један за другим за један ступањ односно за једну генерацију. Новији и већи типови јављају се најпре у долинама, затим на побрђима а најкасније у брдским и планинским крајевима (в. дијаграме на ск. 2). Оваква законитост у развоју куће по појасевима одговара поглавито привредним развојним ступњевима. Тако се у општем развоју на целој територији види појединачна разноликост према имовинској снази домаћинства у истом појасу и у истом тренутку и општа разноликост у разним појасевима и у разним временима (в. схему развоја на сл. 2).

Важно је уочити да су у првој и другој развојној фази једнодељна и дводељна кућа биле општи заједнички тип куће за читава села и крајеве. Није било велике разлике у типовима, у погледу њиховог просторног састава, између поједи-

Сл. 1 — Подела територије према развојним појасевима: I долине, II побрђа, III планине. Сваки појас претставља територију на којој се у истом временском раздобљу развијао одређени тип куће.

Сл. 2 — Схема развоја. Развој куће ишао је по временским ступњевима у приближним размацима од једне генерације. Типови су логички смењивали један другог у разним појасевима.

них домаћинстава. У другој половини века поред новостворене тродељне и четвородељне куће има још врло много домаћинстава, можда у већини, која не могу да изграде себи већу кућу од дводељне. Јасно је да то произлази из стварања већих имовинских разлика између домаћинстава него што је то било у првим фазама, за време турске владавине и одмах после ослобођења.

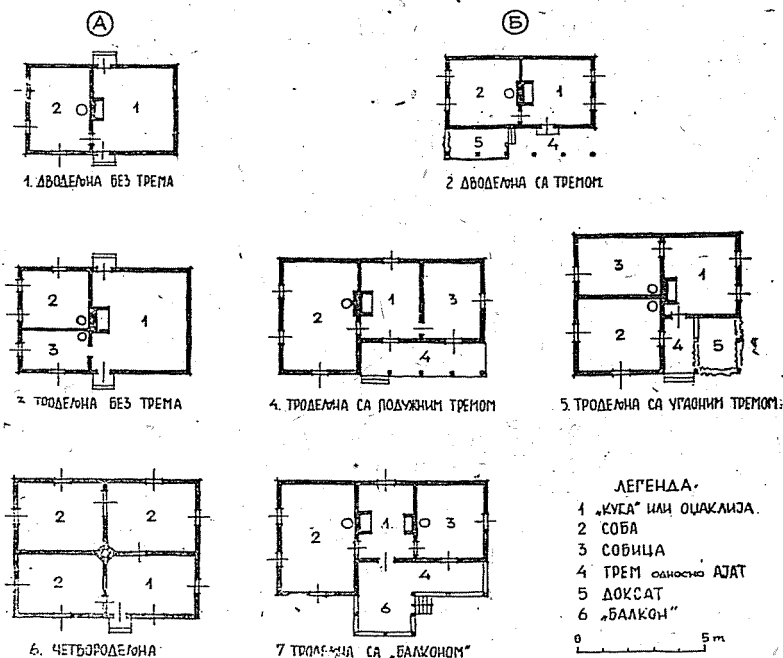
До горњих закључака долази се посматрањем на терену. Слично нам говоре и упоредне студије типова сеоских кућа приказаних у издањима: „Насеља и порекло становништва“ (Српски етнографски зборник, САН). Нажалост, код нас нису никад били вршени пописи сеоских кућа према њиховим главним обележјима. Такве статистике би нам пружиле и потврде предњих опажања.

СТАЊЕ СЕОСКЕ КУЋЕ ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Концем XIX и почетком XX века сеоска кућа у Србији била је највећим делом дводељна и тродељна. У западним крајевима развила се била и четвородељна кућа у мањем броју, а у источним крајевима тродељне куће имале су и трем тако да се и оне могу сматрати четвородељним (в. хоризонталне пресеке кућа на ск. 3). Осим ова три типа постојале су као изузетне појаве на једној страни сиротињске једнодељне куће а на другој страни веће и пространије куће имућних домаћинстава. Општа тенденција била је ка стварању четвородељне куће мада највећи број домаћинстава није успевао да себи сагради оволику кућу.

Брзи просторни развој куће током XIX века дошао је у застој већ у другој половини истог века а нарочито почетком XX века. Народне масе нису успевале да наставе даље стварање пространије куће. Разлоге овој стагнацији налазимо у измењеним привредним и социјалним условима. Слободног земљишног фонда одавно је већ било нестало. Досељавањем и природним прираштајем становништва сва је земља заузета и великим делом обрађена. Већих породичних задруга је нестало. Прелаз са натуралне на новчану привреду неповољно се одразио у селу. Развој грађанског друштва у Србији тога доба привлачи привредне снаге себи а село заостаје. Све је то деловало да се кућа заустави у свом просторном развоју. У противном, да је привредни чинилац остао и даље позитиван у првој половини XX века појавили би се свакако и већи типови кућа.

Тако у првој половини XX века налазимо у Србији и новију сеоску кућу сличну према просторном саставу са кућом из почетка века, уколико се тиче броја просторија. Али та но-

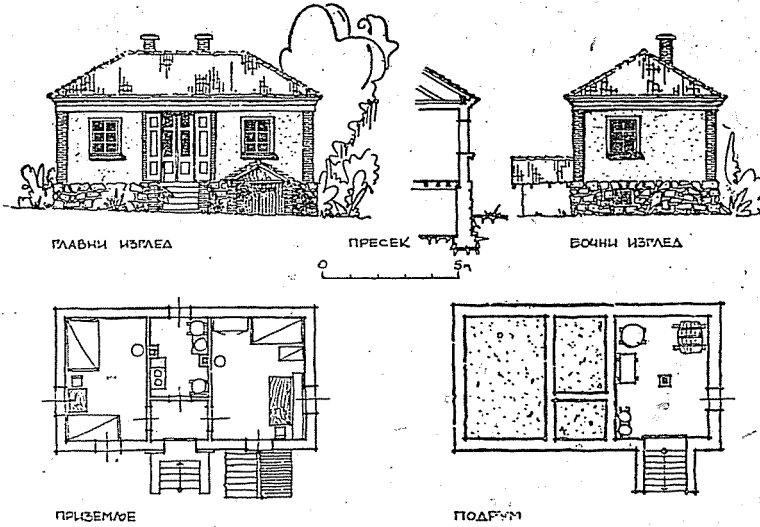
Сл. 3 — Главни типови кућа на концу XIX века: А Шумадија и Подриње; Б Поморавље и Источна Србија.

вија кућа разликује се од старије како по намени простора: тако и према њиховом међусобном односу. Склоп основе новије сеоске куће, или распоред просторија како се то обично назива, знатно се разликује од претходних. Та је разлика толико велика да и новија кућа, мада по броју одељења иста као стара, ипак претставља један нови тип.

И овај тип новије сеоске куће појавио се и развио у првом појасу, у долинама Поморавља, Подунавља и Посавине. Настао је вероватно још раније али се нагло развио одмах после Првог светског рата. Његово распрострањење на други појас побрђа започело се пре Другог светског рата, дакле око 20—25 година касније после његовог развоја у првом појасу. У трећем појасу има га само местимично. Тако је и новија кућа следовала у потпуности закону поступног развоја од појаса ка појасу у временским размацима од једне генерације, као што је то бивало и са ранијим типовима током XIX века.

Тип новије куће има следеће главне карактеристике у погледу њеног просторног састава. Она се састоји из три главне станбене просторије и једног улазног трема или претсобља (в.

изглед, вертикални и хоризонтални пресек куће на ск. 4). У склопу основе налази се њено најважније обележје: све три просторије леже у низу, једна поред друге, тако да општи облик основе претставља издужени правоугаоник. Средња просторија је нешто мања тако да се испред ње добија место за улазни трем односно мало претсобље. Цела кућа је симетрична у просторној диспозицији према једној попречној осовини која пролази кроз улаз и средњу просторију. Тако нови тип претставља, у свом општем склопу, тројну симетричну композицију.

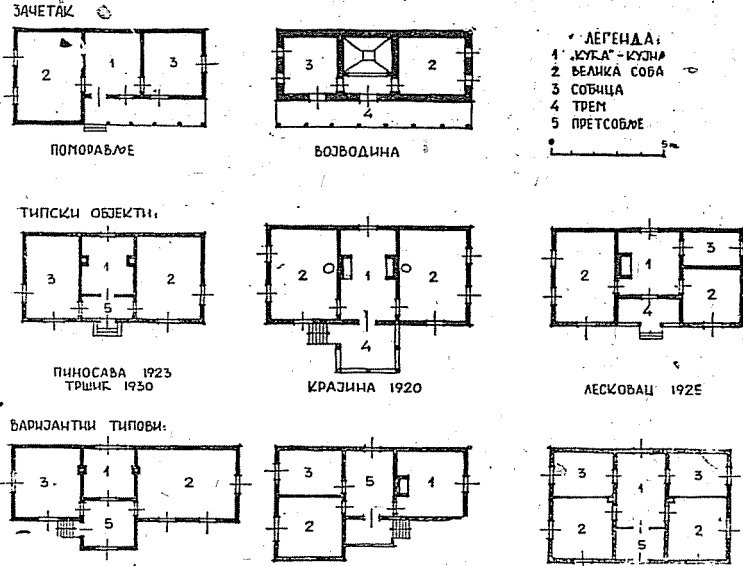

Сл. 4 — Тип новије куће. (Село Пиносва код Београда.)

Намена главних просторија је следећа: средња мања просторија служи за кухињу а две бочне као собе за становање. Али ова намена је променљива према породичном саставу. У мањим породицама једна соба служи као главна станбена просторија за дневни боравак и за спавање а друга служи више као гостинска соба. У већим породицама ова друга соба служи и као одељење за спавање за један део породице. По правилу намена просторија мења се лети и зими. Кухиња се зими преноси у собу за дневни боравак а на њеном месту добија се одељење за оставу. Лети пак дешава се и други распоред. У најтоплијим данима кухиња се износи у засебну зградњу или под какав трем, да би се избегло загревање просторија у којима се спава.

Овај тип новије куће није се подједнако развијао у свима крајевима. Он има више варијантних типова а има и своју малу развојну историју.

Главни типови претстављени су у нацрту бр. 5. Разликовања се виде највише у прилазном делу куће. Ту се јавља, на пр., у једном случају плитак трем у равни спољњег зида зграде, тако да је општи облик основе у виду чистог правоугаоника (Лесковац, 1925). Уместо трема може се у другом случају налазити потпуно затворено мало претсобље са једним двокрилним вратима у средини (Шиносава 1923). Исти улазни средњи трем може бити избачен испред главног фронта зграде тако да образује већу просторију која нема више на-

Сл. 50 — Разни типови новије куће. Поједини крајеви истог појаса имају варијантне типове.

мену само да заштити улаз у кућу, већ врши улогу и станбеног простора за летње доба. Овакви избачени тремови, називани „балкони“, виђају се нарочито у источним крајевима (Крајина 1920). Најзад и овако избачени трем може се претворити у потпуно затворено претсобље.

Средња просторија је углавном свуда иста: мало ужа и краћа од бочних. Изгледа ипак да је она у старијим облицима имала већу ширину (Лесковац, 1925). и тако је у њој било смештено отворено огњиште. Иначе се у новијим мањим кућињама данас готово свуда налази затворени штедњак^{*}). Ова

*) Интересантно је навести да је народ у извесним крајевима увео разликовање у називима за кухињу. Тако просторију са отвореним огњиштем назива „кућа“ а просторију са штедњаком „кујна“.

просторија је по правилу издвојена од суседних соба и у њу се приступа само из претсобља односно из трема.

Бочна одељења — собе, — мање се мењају. Оне су по величини најчешће неједнаке. Приступна врата имају из претсобља а прозоре на главној фасади и на бочним странама. У извесним већим кућама може једна бочна соба да буде предвојена у два дела: у собу и „собицу” (Лесковац, 1925). По каткад једна од соба је знатно већа од друге и служи специјално као гостинска соба.

Треба напоменути да нису све новије куће у раздобљу од 1910 године до данас грађене по типу тројне симетричне куће. Али међу разним сеоским кућама, она се једина издваја као уобличен тип, са одређеним карактеристикама, који показује одређену тенденцију општег грађења новије сеоске куће.

ПОРЕКЛО НОВИЈЕ КУЋЕ

Поставља се питање како је дошло до стварања типа тројне симетричне куће, оригиналног у распореду за нашу сеоску кућу. У коме крају је настала па се касније распрострла на широку територију целог првог појаса? Да ли је било утицаја са стране? Који су то унутрашњи услови који су погодовали да се створи таква одређена диспозиција? На сва ова питања није могуће засад дати сигурне одговоре. Потребно је да се изврше бројнија и продубљенија испитивања, да би се упоредним студијама могле утврдити чињенице које би потпуно расветлиле порекло овог новог типа сеоске куће. Ми ћемо ипак овде покушати да дамо одговоре на основу ограниченог броја сопствених испитивања.

Новија сеоска кућа настала је у источним крајевима. У Поморављу су се јавили први типови са отвореним прилазним тремом у средини. У Тимочкој и Неготинској Крајини јавили су се у самом почетку типови кућа са „балконом” слични одговарајућим варијантама новије куће. Образовани типови у овим крајевима касније су се распрострли и на Подунавље и Посавину.

У погледу начина образовања новије куће могу се претпоставити две могућности: (1) утицајем са стране или (2) на основу нужних услова саме средине у којој је настала. Од утицаја са стране може доћи у обзир угледање на сеоску кућу из Војводине. Познаваоцу ове куће паиће у очи да нови тип тројне симетричне куће личи, у својој просторној диспозицији, на основни тип старије куће у Војводини, такође троделне и симетричне. Али та привидна сличност не значи да има везе између типова. Има овоме више разлога. Ова веза није се могла ни успоставити јер, у време настајања новије сеоске

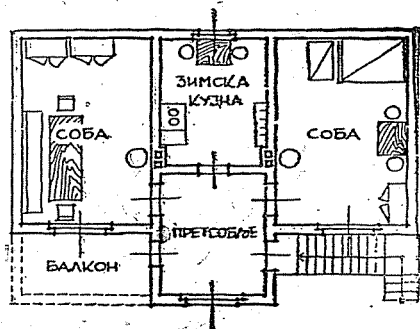
куће, још није био успостављен тесан додир између крајева северно и јужно од Саве и Дунава. Јасније доказе о непостојању међусобног утицаја куће из Војводине и куће из Поморавља налазимо у разликама секундарних простора као и у разликама осталих обележја куће а нарочито у начинима грађења. У погледу секундарних просторија, међу најкарактеристичнијим обележјима војвођанске куће видимо трем положен дужином целе куће и двоводни кров чији се таван користи, за смештај разних ствари. Насупрот томе, трем је у новијој кући у Поморављу скоро потпуно ишчезао а кров се гради увек на четири воде и таван се ретко користи. У погледу начина грађења за војвођанску кућу је карактеристичан систем набоја или непечене опеке, док се у Поморављу примењује и даље бондрук од дрвета или се прелази директно на грађење печеном опеком. У погледу осталих обележја можемо утврдити да ни сами изгледи кућа нису слични, иако и једна и друга стоје у том погледу под утицајем градске архитектуре. Најзад и положај куће према улици је друкчији. Док су у Војводини куће положене једном страном на самој улици, јужно од Саве и Дунава оне су и даље, као некад, више повучене у двориште. Све то говори да и поред извесне сличности у распореду главних просторија, непосредног утицаја између војвођанске и моравске куће није било. У другим околним пак крајевима, на Истоку, Југу или Западу, нема уопште типова сеоских кућа развијених на сличан начин.

Новија сеоска кућа у Србији настала је као последица унутрашњих услова сопствене средине. У томе смислу деловало је вероватно више узрока. На првом месту може се ставити угледање на мање куће за становање у нашим варошицама. Ту видимо да се куће услед тесних дворишта граде са главним просторијама у низу, поређаним једна за другом. У истом смеру деловало је и стално смањивање окућница и сужавање дворишта у нашем селу (в. један пример степњавања дворишног услед вишеструке поделе кућних плацева, на ск. 6, из села Пиносаве код Београда). Због тих узрока кућа је добила облик издуженога правоугаоника који и претставља главно обележје њеног типа.

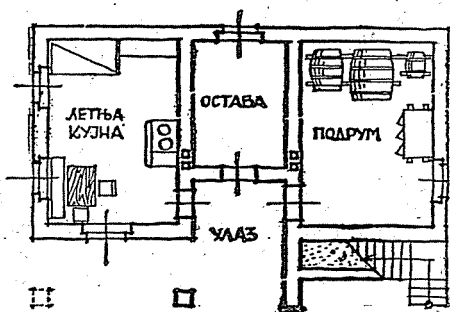
Међутим овај нови распоред није без икакве везе са старим облицима куће. Однос просторија у новијој кући могао је лако произићи из оне старије моравске троделне куће, која је имала узан трем положен дужином зграде. Простим повећавањем друге бочне собе на рачун трема добија се управо типични облик новије куће.

развијала само по хоризонтали чак и кад је у последњим ступњима имала четири одељења, јер тада није било ни потребе ни услова да се почне развијати спратна кућа. У ранијим фазама било је кућа са делимичним полуспратом („куће на ћелицу“), али само на јаче нагнутом земљишту, и тада се у доњем полуспрату налазио подрум а не и станбена одељења. И такве куће су приземне јер се у главне просторије улазило са терена само преко неколико степени. По свом положају оне су се одликовале тиме што се дужином пружају низ највећи пад терена. Чињеница да се тип новије сеоске куће, и тројне и спратне, јавља најпре у долинама доказује да се спратна кућа није развила из куће брдовитих крајева са доњим полуспратом.

Права спратна кућа, каква се почела развијати у првом појасу, има следећа обележја (в. хоризонталне пресеке и изглед куће на скицама 7 и 8). Главни део станбених простори-

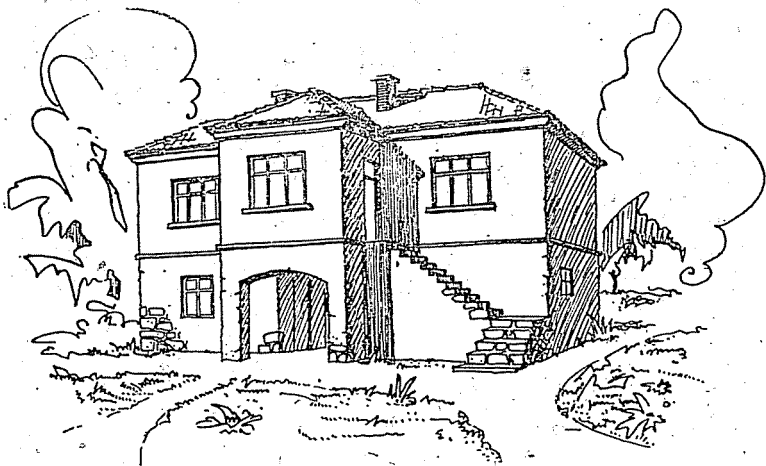

СПРАТ

ПРИЗЕМЉЕ

Сл. 7 — Најновија спратна кућа. Распоред просторија у приземљу и на спрату. Приземље је задржало извесне функције подрума.

Сл. 8 — Изглед најновије спратне куће.

ја налази се на спрату а мањи део смешта се и у приземљу. Остатак приземља заузимају оставе и подруми. На спрат се излази спољним степеницама. Приземље је у равни терена или врло мало укопано. У погледу међусобног односа и распореда просторија спратна кућа претставља исти тип као и тројна симетрична кућа само је удвостручена: три одељења на спрату и три у приземљу. На спрату се налази испред средњег одељења отворен трем или затворено претсобље у које воде степенице. Испод овог приступног одељења у спрату налази се увек у приземљу отворени трем из кога се улази непосредно у сва три приземна одељења.

Намена просторија у спратној кући је слична намени коју смо видели у тројној приземној кући: на спрату се налазе бочно две станбене собе а у средини мања зимска кухиња и испред ње прилазна просторија; у приземљу на једном крилу налази се летња кујна, у средини мања остава а на другом крилу подрум. Но и ова намена је променљива према броју челади у породици као и према годишњим сезонама. Тако у бројној породици кухиња спојена са дневном просторијом остаје најчешће у приземљу и лети и зими.

Уколико се новија спратна кућа налази на нагнутом терену, она се пружа својом дужином по изохинси, насупрот „кући на хелицу“, која се пружа по највећем паду. И у овоме можемо видети доказ да спратна кућа није постала развијањем „куће на хелицу“ већ из других узрока.

По својој величини оваква спратна кућа је уствари четвородељна кућа уз коју су припојени подрум и остава. На

тај начин извршила се концентрација станбених и помоћних просторија и добила већа удобност у саобраћају између њих. Али има доста примера спратних кућа са свега два одељења у спрату а у приземљу са једним станбеним одељењем и једном оставом или подрумом. Ово би била варијанта троделне спратне куће са припајањем подрума.

Како је дошло до образовања спратне куће? Сељаци сами дају јасан одговор: „Спратна кућа је јефтинија у грађењу него велика приземна кућа, јер се исти број просторија може сместити под двапут мањи кров а и за темеље куће на спрат потребно је мање материјала”. Уз овај одређени узрок, који спада у привредне чиниоце и као такав најснажније делује на образовање типа куће, налазимо и друге чиниоце који делују у истом смеру. Нова стешњена дворшита претстављају сметњу за развијање веће приземне зграде. Грађевинско занатство напредовало је и у селу, тако да се и сеоске занатлије лако подухватају грађења кућа са спратом. Најзад и чиниоци да спратна кућа боље делује на посматрача него приземна, слаже се са осталим чиниоцима у свом дејству.

ОСТАЛА ОБЕЛЕЖЈА НОВИЈЕ КУЋЕ

Приказаћемо у најкраћим цртама и остала обележја.

У почетку свог стварања новија кућа се градила као и старији постојећи типови тј. најчешће у бондруку од дрвета са разноликим системима испуњавања зидова: „на прековце”, налисатима, шепером итд. Темељи су и код приземне и код спратне куће грађени најчешће од камена. Код спратне куће и само приземље грађено је најчешће од камена. У последњој фази показује се јасна тенденција да се гради печеном опеком нарочито у приземљу и на спрату. Кров је и даље на четири воде и покривен црепом. Зидне површине су слепљене. Плафони су најчешће од „ваљака” (летве умотане у плато и низане између греда тавањача). Подови су од набијене земље или од дасака а ређе и од бетона. Под приземља, и код приземних кућа, дигнут је од околног тла на висину од приближно једног метра.

Најважнија измена у уређајима код новије куће јесте избацивање отвореног огњишта и увођење штедњака. Следствено томе и димњаци више нису отворени и широки већ уски и задани од опека. Ова замена вршила се постепено јер се у старијим тројним кућама још увек налази у средњем одељењу отворено огњиште. Штедњак се уводи јер је удобнији и троши мање горива. Но како је отворено огњиште потребно у сеоској кући и поред штедњака оно се у новије време поставља у малој помоћној зградичи у дворшиту која носи назив „летња

кујна". У једној од соба која се сматра као гостинска уводи се све више мала округла лимена пећ звана „бубњара“ на место старе зидане пећи од црепа и блата. У другу собу која зими најчешће служи као кујна, преноси се штедњак из средње просторије.

Намештај је све више под утицајем градског намештаја. Нестаје старих синија, треножака и долапа, а уводе се столови, столице и ормани. Старе постеље, које су лежале на обичним даскама и ногарима, све више се замењују дрвеним или гвозденим креветима.

У спољним изгледима новија сеоска кућа стоји под непосредним утицајем варошице. Овај утицај је стално све снажнији. У почетку новија тројна кућа није још имала обележја ових утицаја али у новије време по правилу се то може на свакој сеоској кући утврдити.

ЗАКЉУЧАК

Новији типови сеоских кућа, посматрани у целини, представљају напредак према ранијим типовима. Уређајни су бољи, прозори су већи, висина просторија је већа, грађење је технички боље. Али новија кућа ипак не задовољава извесне важне услове да би олговорила основним захтевима удобног живота сеоске породице. Пре свега она није довољно пространа за смештај наше бројније сеоске породице. Ако узмемо у обзир тројну приземну кућу, данас најбројнију међу новијим кућама, видимо да она са две станбене просторије не пружа могућност да се одели спавање од дневног боравка нити да се одели спавање за разне чланове породице према њиховом узрасту. Исто тако по свом просторном саставу новија кућа као и стара није решила питање удобности рада за домаћицу услед рђавог односа појединих просторија и недостатка неких уређаја. А то је један од разлога што и у новијој сеоској кући најчешће не влада пожељна уредност.

RESUME

Branislav KOJIĆ

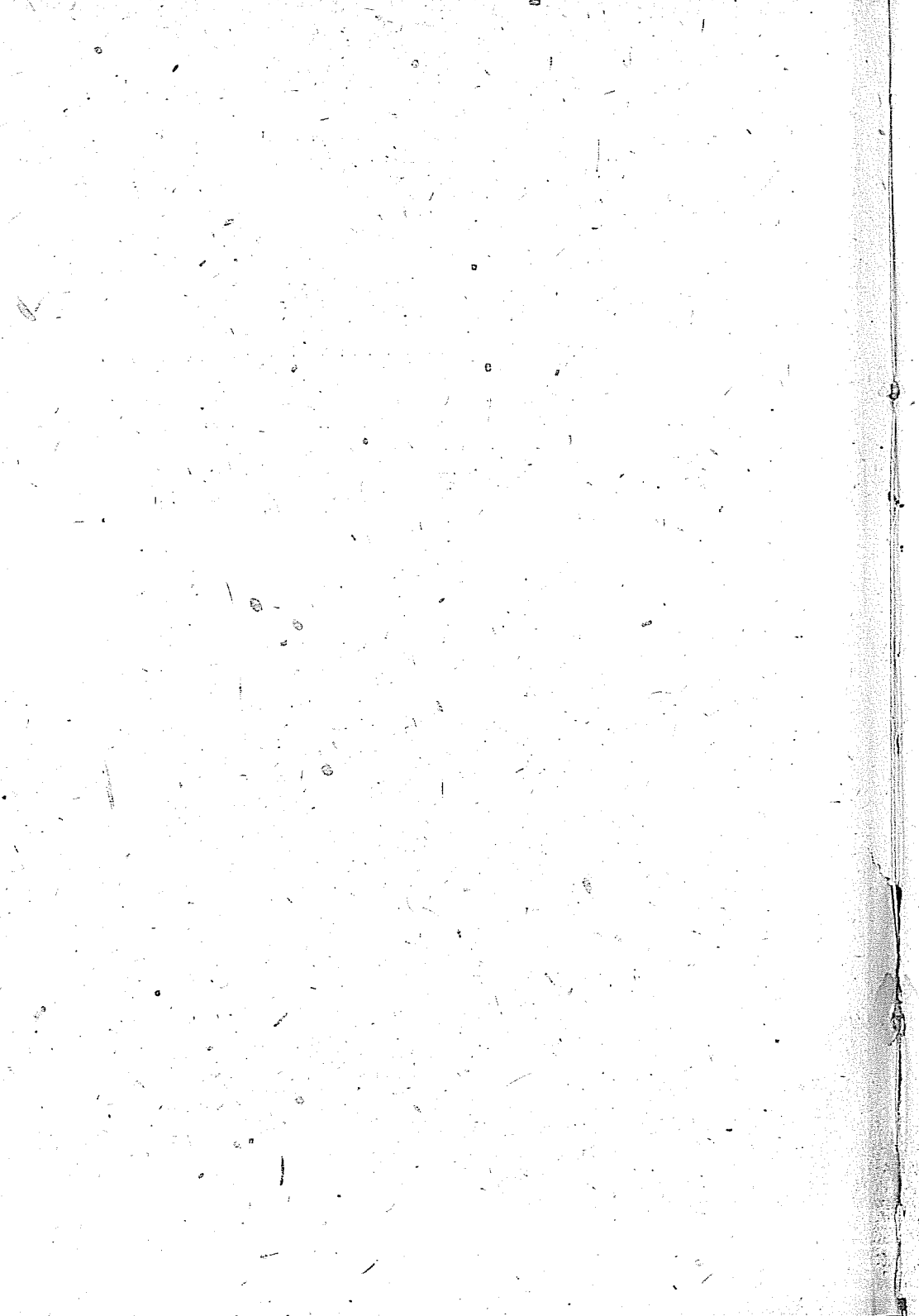
THE MODERN RURAL HOUSE IN SERBIA

A survey of the development of the rural house in Serbia in the course of the 19th century demonstrates how, from generation to generation, new, bigger types of houses were created under the influence of more favourable social and economic factors in comparison with the previous periods. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, however, the space development of the house was checked. The economic factors were no longer favourable. The village lags behind, as compared

to the greater progress of the town society. But a new type of rural house still appears in the first quarter of the 20th century. Only, it does not differ from the previous types by its dimensions but by the general form of the house and the arrangement of the rooms.

The newer rural house has the shape of an oblong rectangle with three main rooms placed in a row one beside the other: the kitchen in the middle and on both sides of it a room. In front of the kitchen there is always a not very spacious hall or antichamber. The modern type of village house developed at first in the regions of the Morava and the Danube, immediately after the first World War and later it began to pass over, gradually to the second, hill country. In the third, mountainous country, the new type of the house is only seldom to be found.

There are two hypotheses as to the origin of the new tripartite house: influence from without or the own creation according to the necessary conditions of the medium. The rural house in Vojvodina shows a slight resemblance in the arrangement of the rooms to the modern rural house in Serbia. But its main character — open porch along the inner façade — is completely lacking. Many secondary marks are also quite different. At last the further stage of development of the Serbian house — the appearance of the two-storeyed house — has no connection with the Vojvodina house which is always a one-storey structure. The author comes to the conclusion that the modern rural house in Serbia is a product of peculiar local conditions: the diminished grounds, the narrowing yards and imitation of the town.

Др. Александар Дероко, хон. научни сарадник Етнографског института САН:

Кућа у Јабланици и Пустој Реци

(Примљено на XI седници Научног савета Етнографског института САН, 21-V-1949)

У лето 1947 г. бавио сам се месец дана археолошким послом у пределу Јабланице и Пусте Реке (притоке Јужне Мораве западно од Лесковца) и том сам приликом прикупио следећи материјал о сеоској кући. Он нема претензија свестране истражне студије, већ се ограничава на општу оријентацију на пољу познавања сеоске куће у томе крају. Мислим да је и таква општа претходна оријентација корисна, јер ни детаљно и дефинитивно познавање једнога краја није могуће без претходног општег познавања чињеница у свима осталим крајевима наше земље, који са овим првим чине једну целину. Из тих општих података моћи ће се извући један општи основни преглед и оријентација, које поред разних дугогодишњих студија још немамо. Кућа пак у Јабланици није досада била приказана ни у „Насељима“, те је утолико потребније то учинити макар и у најглавнијем.

У остала питања изван самог распореда, изгледа куће и њених делова, као и конструкције, нећу улазити; ипак морам потсетити на чињеницу да је српско становништво Јабланице јако страдало и било проређено за време Турака и да су Турци нарочито фаворизовали насељавање Арнаута у те крајеве као и у Топлицу. По ослобођењу и присаједињењу Јабланице Србији 1877/8 г. спроведено је насељавање људи, највише из Црне Горе а затим и из горњег Лима, Косова, Сјенице, севера Србије и из Војводине (по Закону о насељавању од 1880 г. насељеници су добијали по 4 хектара земље и 2000 м² окућнице а задруге још по 2 хектара на сваку мушку главу старију од 16 година).

Турска и арнаутска имена очувала су се у називима села као Бучумет, Гајтан, Куртуз, Кодралија, Сакиџол, Гегља и т.д. И у називима куће очували су се турски називи (подрум, таван, оцак, дирек, мертек, баскија, ексер, бундук, долма и т. д.), што уосталом није везано само за овај крај већ за све крајеве Србије који су били под Турцима. Јабланица је иначе средњовековна Дубочица или Глубочица (можда и Дендра) коју је од Византинаца освојио још Немања.

Јабланица је доњим сливом валовит предео, док је у горњем делу (ка старој српско-турској граници од пре 1912 г.) шумовита планина. Сада шуме у доњем делу више нема, има само још нешто забрана. Хрстова грађа за куће доноси се из планине, Четинара (за чамову грађу) нема.

Одмах ћемо рећи да је тип архитектуре сељачке куће углавном већ познат, онај „моравски“. Куће су обично само приземне, никада на спрат, изузев што су понекад „на ћелицу“, тј. на косини, са подрумом испод доњег дела, или што се новије куће и кад су у равни покаткад издижу на такав подрум (у ствари неукопано приземље) — сл. 4, 5, 8, 9 и 14, 15. Најједноставније од њих су дводелне, тј. имају „кућу“ у ужем смислу и „собу“ (сл. 23). Кућа за становање од једног јединог одељења једва да има још у планини. У доњој Јабланици чак нема више ни отворених огњишта насред „куће“, већ је огњиште увек уз преградни зид, према соби. Огњиште је обично наткриљено левком који прикупља дим и спроводи га нагоре у оцак, најчешће саграђен од гредица, са косим подупирачима оздо и са испуном од чатме или ћерпича; левак може бити и цео зидан. Под тим левком виси о веригама котао, на пречки која се помиче (сл. 25, 26 и 30). У „соби“ се зими спава (лети нарочито младеж спава и напољу на сену) и соба зато има пећ (обично плехану), чији се димни канал — сулундар — уводи кроза зид у левак изнад огњишта (сл. 23). Са све већом несташицом дрвета за гориво, са „подизањем стандарда живота“ и са угледањем на варош, уводи се све више штедњак — „шпорет“. Он се често поставља у исти простор поред огренога огњишта и његов се „сулундар“ уводи у левак за дим изнад огњишта (сл. 26). Иначе се употребљава и тако што се лети преноси у „летњу кујну“ (често у подруму-приземљу) а зими се ради уштеде поставља у собу у којој се и спава.

Развој куће не показује неку нарочиту особеност према осталим крајевима. Сем најчешћег типа са две просторије, кућа се развија и у зграду са три одељења, а неке од њих добијају и отворен трем — „ајат“, са дрвеним ступцима и декоратив-

ним аркадама од лаке конструкције и блата (сл. 6, 7, 8 и 9). Куће са више од три одељења, сем трема и понекад подрума врло су ретке у овоме крају.

Опаци, који су свуда одувек служили као украс целе куће, имају и у Јабланици често богато украшене главе, не само са четири аркадице, на свакој страни по једна, већ и са глеђосаним лончићем од печене земље озго, или са птицом изрезаном од лима (сл. 25). Стреје кровова, покривених ћерамидом, широке су.

Под „куће“ и „собе“ је обично само од набијене земље. У новијим кућама је соба патосана даском. Ту она такође има и таваницу, док изнад „куће“ у старијим кућама постоји само „черењ“ оплетен лесом од прућа (за сушење меса, кукуруза, па и чарапа, обуће итд. — сл. 25). И код потавањених кућа черењ постоји обешен изнад огњишта. Тада на таваници куће постоји баца за излаз на таван помоћу прислоњених стуба (сл. 30). Таван служи као остава (за лук, пасуљ, орахе, шљиве и сл.).

„Кућа“ нема двоја наспрамна врата, која су иначе на другим местима честа, већ само једна. На зиду супротном од улаза има само омањи прозор, кроз који се добија промаја за дим (тај прозор може имати водоравне четвртасте пречаге, углављене у дашчани оквир прозора, уместо решетке). Врата имају често још један спољни капак, само до пола висине („вратниче“), за спречавање уласка у кућу живини, псима и свињама, из дворишта. лети, када су врата отворена (сл. 1 и 26).

Један од детаља куће на коме је одувек била нарочито истакнута народна проишљивост и вештина, били су разни дрвени затварачи на вратима: ручице, скакавице, завори, резе и најсавршенији њихови облици „кључанице“. У Јабланици постоје, нарочито на воденицама-поточарама, поред обичнијих и једноставнијих примера, и изванредни примерци т. зв. „слепих кључанки“, које су постављене с унутарње стране врата и за које треба руку са кључем увући кроз рупу на зиду. Њихов механизам је врло компликован а сигурност се добија распоредом зубаца на кључу и њиховом висином. Сви су делови израђени искључиво од тврдог дрвета (сл. 28). Обично су воденице имале најбоље браве, јер их ноћу нико не чува. У пролеће 1947 г. била је велика провала облака са поплавом, којом је приликом однесен највећи број воденица поточара (нарочито са Коњарске Реке, где их је било највише). Нове које се граде немају више тај стари лепи облик браве.

„Кућа“ је мрачна, она је и неокречена. Соба је кречена и светлија је. Она има један до два прозора. Главни намештај у њој је дрвени кревет (сл. 29), кад га уопште има, јер се често спава и само на „рогожама“, као неким асурама израђеним

од уврћених конопца од сламе, проширених један уз други опет сламом или упреденом кудељом. Затим се од предмета виде још ковчези за ствари (рубље). У „кући“ су и наћве за брашно (сл. 26). У планини се брашно држи и у издубљеном стаблу — „чубури“ (у којој се може држати и пасуљ или што друго слично); уз ову су сач и препуља (сл. 25). Центар куће је огњиште, за које смо рекли да је наткриљено заклоном за дим, саграђеним на скелету од дрвених гредица а са испуном од лесе исплетених од прућа и олепљених блатом.

Споменути костур од дрвених гредица испуњен и облепљен блатом, дотакли смо срж питања грађења сеоских кућа код нас уопште. Два основна начина деле међу собом целокупно грађење сељачких кућа у српским крајевима: у шумовитој планини (ужички крај, Стари Влах, Подриње, Полимље и т. д.) гради се брвнара, чији су зидови саграђени од стабала водоравно постављених једно преко другог а кров јој је обично врло стрм и висок, покривен такође дрветом — „шиндром“, а у свима осталим крајевима, осиромашеним шумом (Морава, источна Србија, Косово, Метохија, и све бивше турске касаве и паланке уопште), кућа се гради по систему „бондручаре“ или „чатмаре“. То су куће за које се изгради скелет од дрвених гредица а зидови се начине од прућа и летава и испуне и облепе блатом. Кровови ових кућа имају блаже нагибе и покривени су озго ћерамидом.

Ми данас у вароши и грађевинарској науци називамо тај начин грађења „бондрук-конструкцијом“, међутим ни у једном нашем крају није тај тако општи и тако важан начин грађења добио једно једино и одређено име. У Јабланици мајстори који граде куће (боље нове куће не граде сами сељаци већ само неки међу њима којима је то постао занат, и обично их нема више на раду око подизања једне куће него двојица), знају за три назива за разне конструкције кућа: „кованице“, „чатмаре“ и „долмаре“, што неки све називају заједничким именом кућа „пуњеница“, за разлику од кућа „зиданица“ или „зидара“, за чије се зидове не гради скелет од греда, већ се ови зидају каменом или опекама („тугљама“).

Најчешће су куће „кованице“, код којих се преко дрвоног костура, да би се добили зидови, прикивају летве — „баскије“ (које су само секиром тесане а не од стругане грађе). Између ових баскија стави се блато, мешано са сецканом сламом; блатом се такође споља зидови облепе (сл. 2 и 3). Исто су то уствари и „чатмаре“, код којих се за израду зидова умећу у костур лесе оплетене од прућа, око „колаца“ који се у костур углаве, па се те лесе с обе стране облепе блатом (сл. 24). По трећем начину, зидови се образују од непечене цигле — „ћерничка“ или „тугље“, које се слажу између гредица костура.

Куће грађене на сва ова три начина називају се општим именом „гуњеницама“, јер се зидови костура *пуне*, али ипак то није једини одређен и опште признат назив за цео конструктивни принцип који је овде у питању. „Бундрук“ је у Јабланици само једна водоравна греда у костуру куће „чатмаре“ (сл. 24). Куће „зидаре“ или „зиданице“ овде су веома ретке.

Да видимо сада детаљније како се граде куће у Јабланици и како се поједини делови конструкције зову. Прво се изради „подзид“ од ломљеног камена, што није само темељ под земљом већ може ићи и више изнад земље; код нових кућа, грађених после рата, подзид иде и до два метра у висину и у њега се смешта подрум (сл. 4, 5 и 24). На томе подзиду се гради, од храстовине (главне греде су од „срчевине“), костур за кућу. Код има подрума потребна је над овим „међуспратна конструкција“ и тада се по унутарњој ивици подзида узидва водоравна греда „атула“ и на њу ослоне греде „поднице“, а њихова чела повежу се гредом „темељачом“, с које полазе усправни „диреци“ костура. Ако је распон већи, подухватају се поднице оздо једном подвлаком званом „ћуприја“, која може бити подупрта и ступцима. Но пре но што се подигну дирeци, скроји се на лицу места и кров: преко темељаче се положи „венчаница“, која носи греде „тавањаче“, а преко ове постави и „поклопњача“. Са ове последње полазе рогови — „главе“ (негде и „мертеци“). Код крова „на четири воде“ (а сви су кровови у Јабланици четворосливни, двосливних уопште и нема) угаони рогови на грбинама зову се „маије“. По роговима се ударе водоравне летве за ношење ћерамиде (а код кућа покривених сламом за причвршћивање ове). Прва доња летва на стреји зове се „ћенарка“ а њен део до маије неки зову „мертек“. Ако кров има „столицу“ ова се зове „разбој“. Код издужених зграда слемењаче нема а све се по два наспрамна рога спајају клином. Тако при земљи скројен кров расклопи се и поново склопи, пошто се подигну дирeци и цео остали костур зграде. Угаони дирeци подупрти су косим „појантама“. На местима где ће доћи прозори поставе се водоравни „прагови“ а исто ово и изнад врата. Затим се прикивају баскије, поставља чатма, ређају „тугље“, и врши испуна и лепљење зидова како смо већ описали. Зидови се споља лепе блатом у три слоја, постепено и тек по сушењу (за све о конструкцији куће важи сл. 24).

За костур зидова грађа је храстова а за кров букова. Дрво је тесано секиром а не стругано. Закива се ексерима „баскијарима“ (и „летварима“), а за рогове се употребљују дуги „мертечки“ ексери.

Облик основе куће на угао или на „глагол” зове се „на уламу” (сл. 7 и 23). Остале зграде сем кућа за становање рађене су углавном на исти начин. Штале и плевње су често покривене сламом (сл. 13 и 18). Сламом се покрива на два начина: или се ова набаца по водоравним баскијама крова — за такве куће се у Јабланици каже да су „покријене”; или се слама везује у водоравним редовима за баскије — и то су „подшијени” кровови. Слама се бира ражана и то млаћена а не коњем вршена, да не би била изломљена. Амбари и кошеви (ови се последњи називају и „салаши”) се често комбинују „на глагол”, под један кров, у томе случају добијају и један трем који омогућава кров квадратне основе (сл. 11 и 21). По неки пут се све то ставља на једну камену подзиду, у којој је подрум. То су амбари „на подиг”. Обор за свиње се такође може ставити испод коша, кад се овај подигне на камене „тумбасе”. Има примера да се кош поставља и поред покривене капије у окућничко двориште; тада тај кров служи као трем за склањање натоварених кола, кад по кини или увече доцкан стигну те се не растоварују одмах (сл. 22).

Један изванредан примерак хрстовог комбинованог амбара и коша (са талпама слојеним „на унизу” или „нанизу”, у „диреке” исечене од хрстовог ступца 45 см ширине) све подигнуто изнад зиданог подрума а са богато изрезаним ступцима на трему, купљен у селу Бучумегу и пренесен у Лебане 1900 г. и данас се налази у дворишту куће Благоја Митровића. Овај би објекат чинио част изложби под ведрим небом уз сваки етнографски музеј (сл. 27).

Као супротност овему види се понегде и какав „дубилог” или „савардак” („шиља”, „сибара”), проста купа танких стабала покривена сламом или кровином и „полемезана” озго „притисцима” (сл. 19). Тај су облик досељеници донели собом из прногорских или полимских планина.

Види се понегде чак и кров покривен дрвеном шиндром, која иначе иде обично уз брвнару. Она је овде на крову блажег нагиба, а на примерима сл. 16 и 17 ређана је укусо у наизменичним правцима, вероватно само из декоративних разлога.

Села јабланичка су збијенога типа (сл. 20), тј. куће су им груписане, али су обично подељена у више мала (село Штулац на пр. има укупно 120 кућа растурених у пет мала — Горњи и Доњи Штулац, Стојановска мала, Кодралије и Царичина). У овоме крају било је још доста старих патријархалних задруга (једна задруга у селу Бачевини имала је 1947 г. 27 а друга, у Горњем Штулцу, 15 душа). У окућницама су најчешће ове зграде: кућа (често стара и нова), амбар, кош (зван и „салаш”), често комбиновани под заједнички кров, штала, плевња и најзад кочина (сл. 23).

Јабланица је уз Топлицу био устанички крај и за време Првог светског рата 1914/18 год. Тада је цео крај много страдао од бугарских окупационих трупа. За време овога рата Јабланица је такође одмах устала противу немачких и бугарских фашистичких окупатора и борила се противу њих од почетка до краја. Читава је села непријатељ спалио. У укупно 180 домова села Слипана остало је 80 удовица. Данас се цео предео Јабланице црвени од нових кровова, покривених т. зв. „фалцованим“ црепом, који је држава дала погорелцима за обнову (и који је донесен чак из Војводине). То је много изменило физиономију и изглед кућа некада покривених ћерамидом. Спровођење социјализма и сељачких задруга у нашој земљи такође ће изменити изглед зграда у сељачкој окућници. И то је један од разлога да се бар досада прикупљени материјал о староме начину грађења и изгледу сељачких кућа објави.

RESUMÉ

Aleksandar DEROKO

TYPE DE MAISON A JABLANICA ET A PUSTA REKA

Jablanica et Pusta Reka sont deux affluents de la Morava du Sud qui se jettent dans celle-ci à l'ouest de Leskovac. La population de cette région n'est pas autochtone. Les Albanais, originaires de Salja, qui s'y installèrent de force sous le régime turc, furent remplacés après 1878, par les Monténégrins et les Serbes de Kossovo, Lim et Sjenica.

Le type de la maison à Jablanica ressemble à celui de Morava. Les maisons n'ont ordinairement qu'un rez-de-chaussée, mais il y en a qui possèdent une cave au niveau du terrain, les pièces d'habitation se trouvant au-dessus de cette dernière. Ces pièces sont généralement au nombre de deux: la «maison» (kuća), où se trouve le foyer, et la «chambre» (soba), où l'on dort. On rencontre moins souvent des maisons à deux ou à trois chambres.

La base de ces maisons est le plus souvent rectangulaire. Quelquefois elle a la forme de la lettre grecque «Г» (gamma). Elles portent souvent des petites colonnades ouvertes, posées sur des socles en bois, formant arcades.

Dans la suite de l'article l'auteur explique comment on construit une maison de ce genre. Il fait la description des bâtiments d'exploitation qui entourent la maison, puis passe à l'intérieur de la maison et aux meubles qui s'y trouvent.

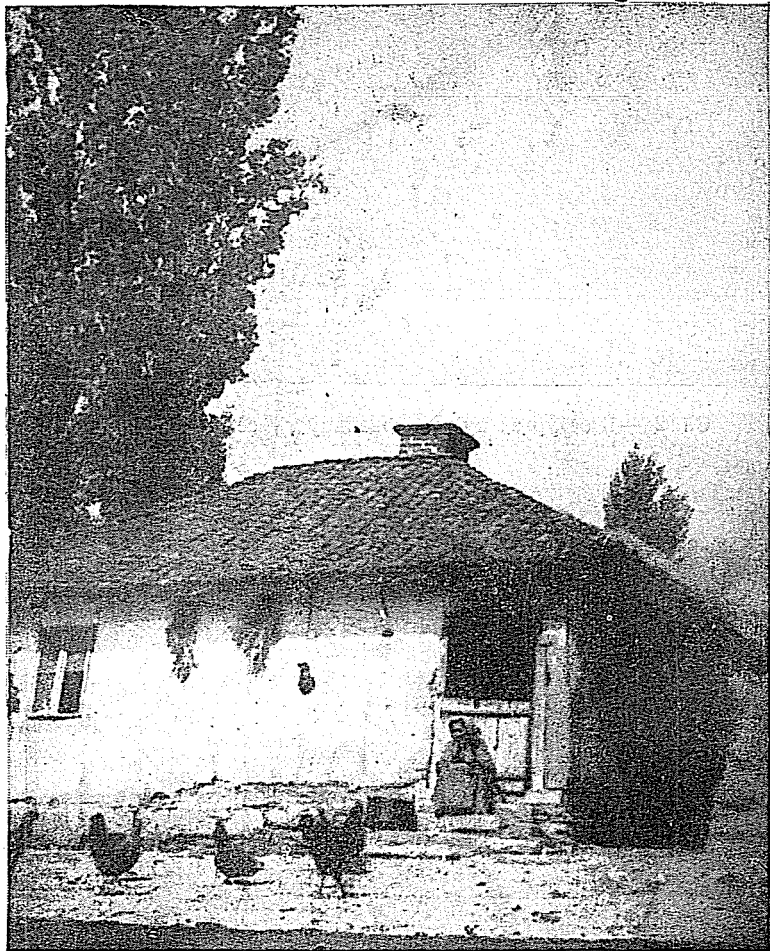
The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This ensures transparency and allows for easy verification of the data.

In the second section, the author outlines the various methods used to collect and analyze the data. This includes both manual and automated processes. The goal is to ensure that the information gathered is both reliable and comprehensive.

The third part of the document provides a detailed breakdown of the results. It shows that there has been a significant increase in sales over the period covered. This is attributed to several factors, including improved marketing strategies and better customer service.

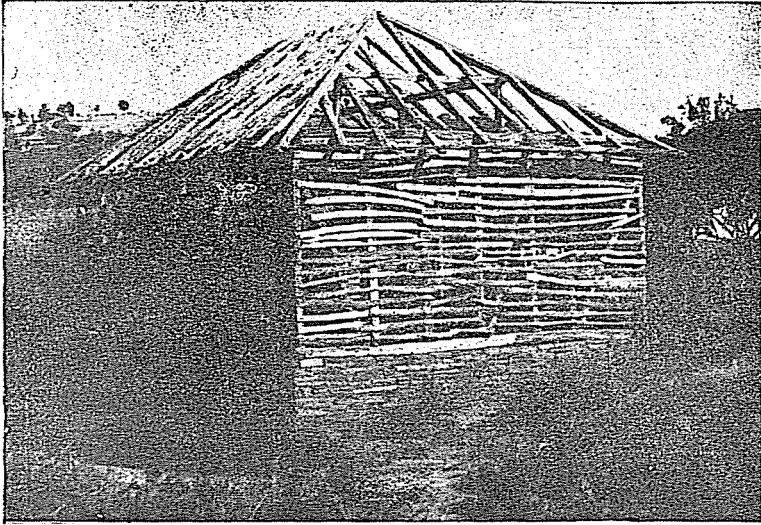
Finally, the document concludes with a series of recommendations for future actions. It suggests that the company should continue to invest in research and development to stay ahead of the competition. Additionally, it recommends regular audits to ensure ongoing compliance with all relevant regulations.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

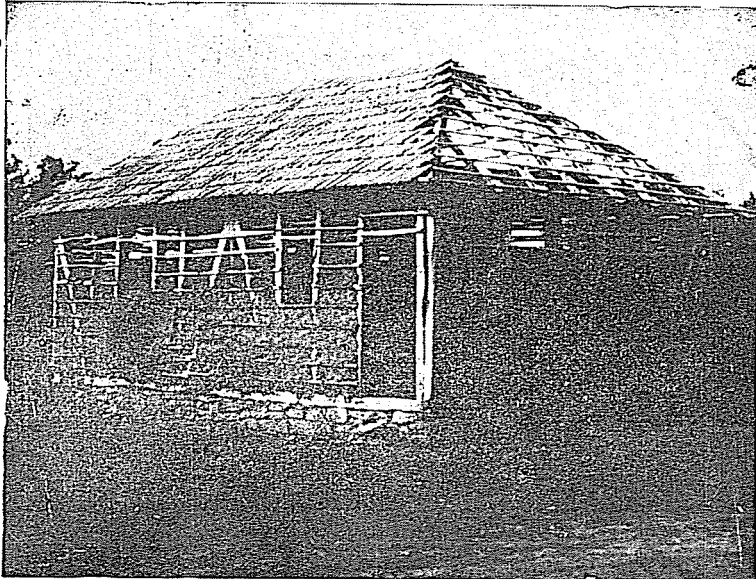

Сл. 1 — Старији тип куће, у селу Прекопчелицама.

А. ДБРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

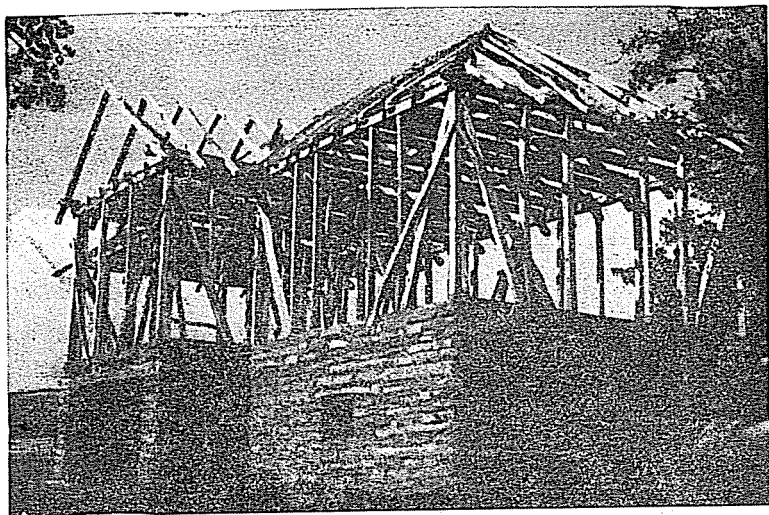

Сл. 2 — Костур за кућу, „кованицу“, у селу Бачевини.

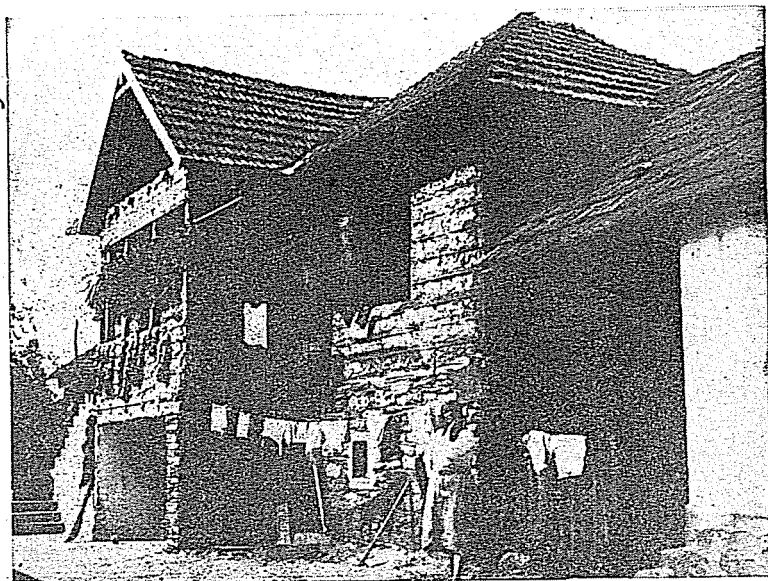

Сл. 3 — Кућа „кованица“, при грађењу, у селу Шилову.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

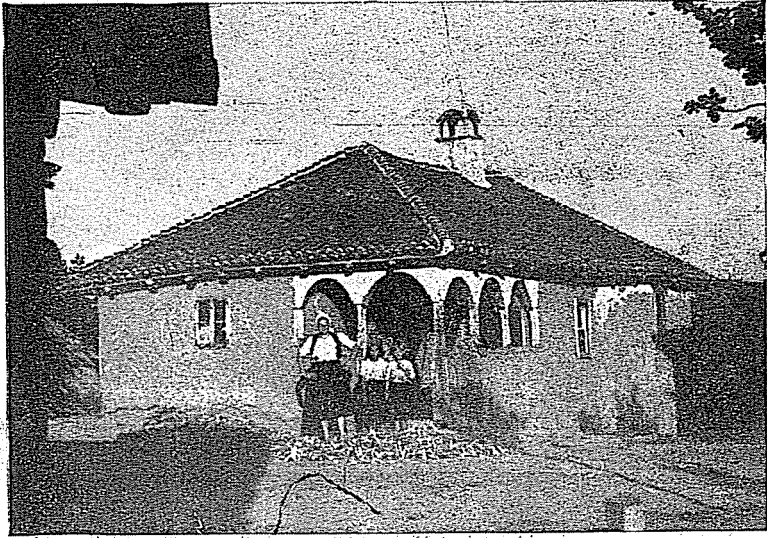

Сл. 4 — Нова кућа за време грађења, у селу Прекопчелицама.

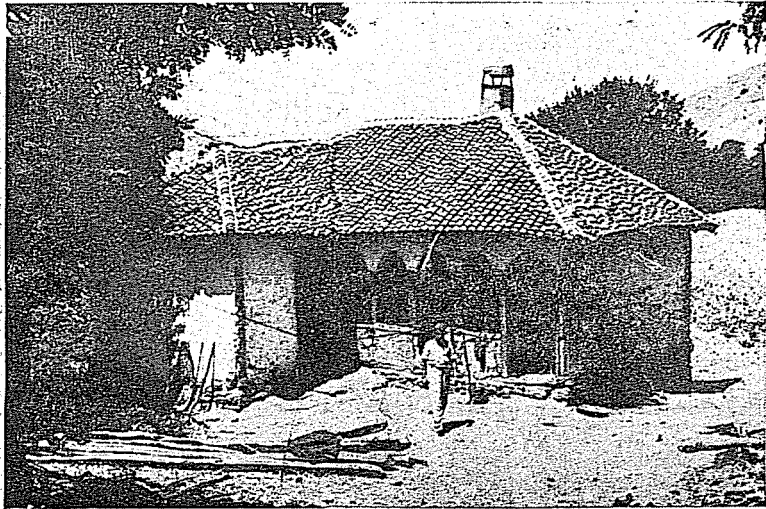

Сл. 5 — Нова кућа при завршетку грађења (још неолепљена), у селу Прекопчелицама (иста са сл. 4).

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

Сл. 6 — Кућа у селу Македонцима.

Сл. 7 — Кућа „на уламу“, у селу Синковцу.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

Сл. 8 — Кућа на периферији Лебана.

Сл. 9 — Новија кућа (сељачка) у Сјаринској Бањи.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

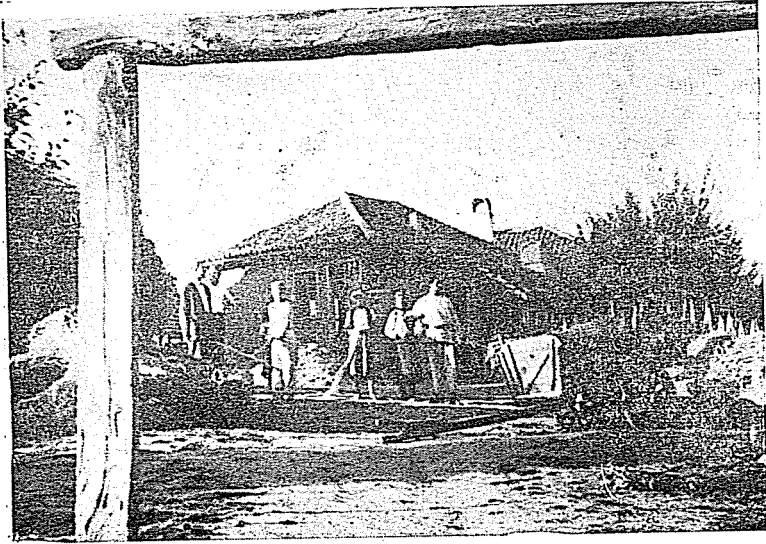

Сл. 10 — Капија и изглед дворишта у селу Прекопачелицама.

Сл. 11 — Двориште у селу Бојнику; бунар, а иза њега амбар и кош са тремом (испод трема подрум).

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

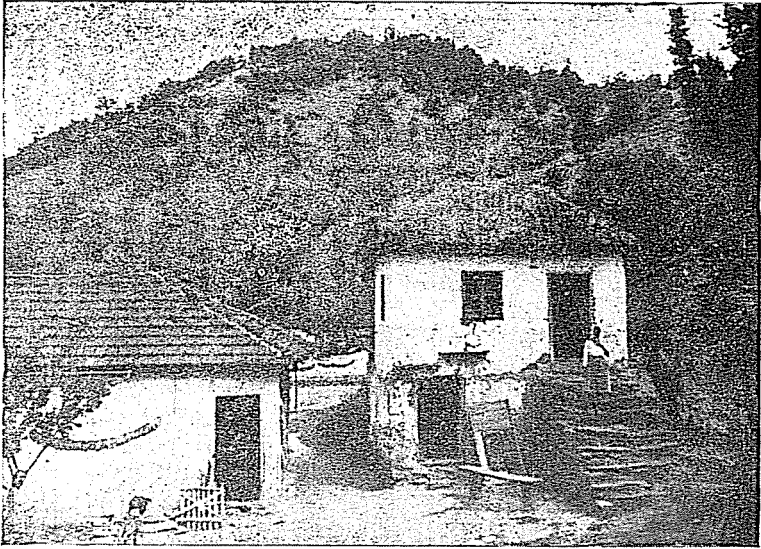

Сл. 12 — Двориште у селу Македонцима; испред куће гувно (ту и „колесар“).

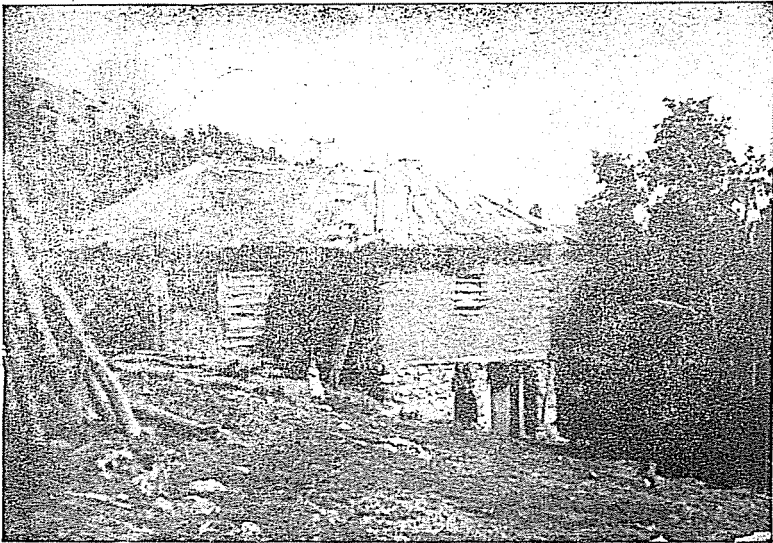

Сл. 13 — Гувно и плевња, у селу Македонцима.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

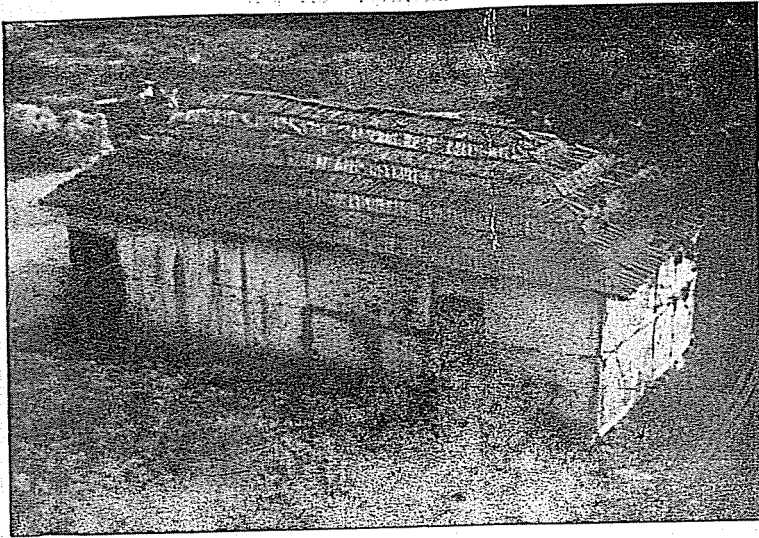

Сл. 14 — Кућа са подрумом, у селу Сакићулу.

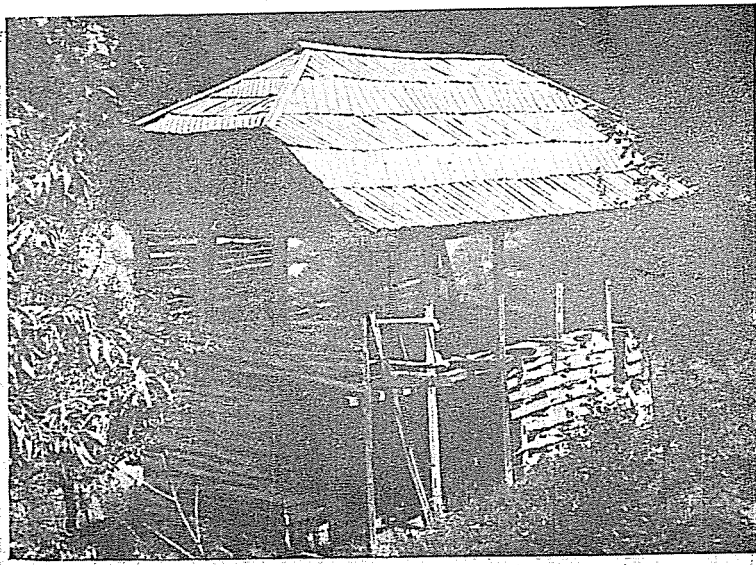

Сл. 15 — Кућа „на ћелици“, у селу Слишану.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

Сл. 16 — Воденица са дрвеним кровом у селу Чокотину (даске ређане у наизменичним правцима).

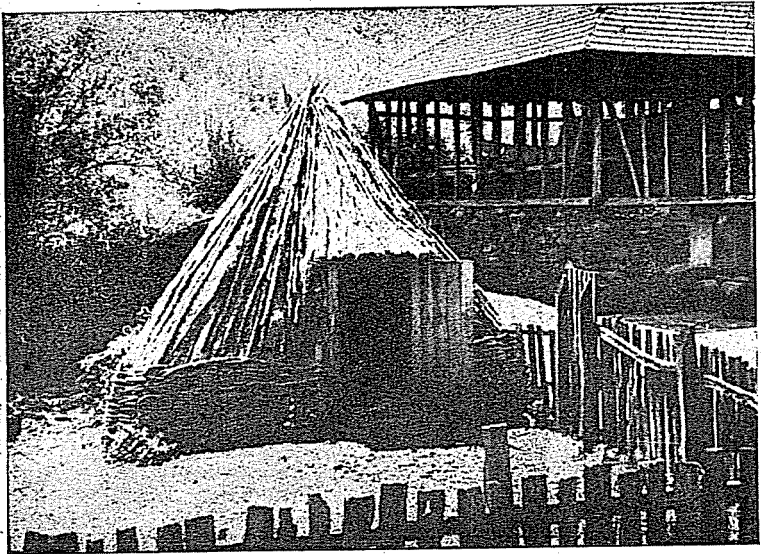

Сл. 17 — Костур за кућу са дрвеним кровом у селу Тулару (даске на крову ређане у наизменичним правцима).

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

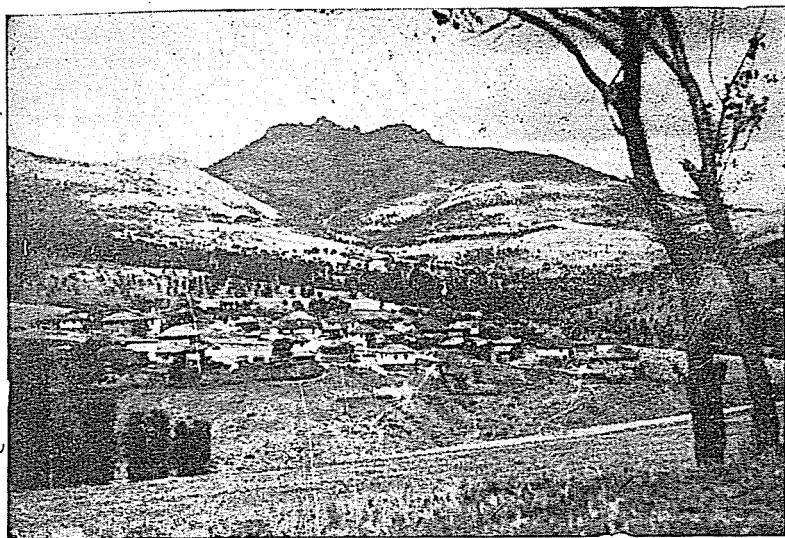

Сл. 18 — Сточна стаја са плевњом, у селу Шишинцу.

Сл. 19 — Кућа у грађењу у селу Тулару; напред „савардак“ (служи за овце).

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

Сл. 20 — Село Шишинци под Петровом Гором.

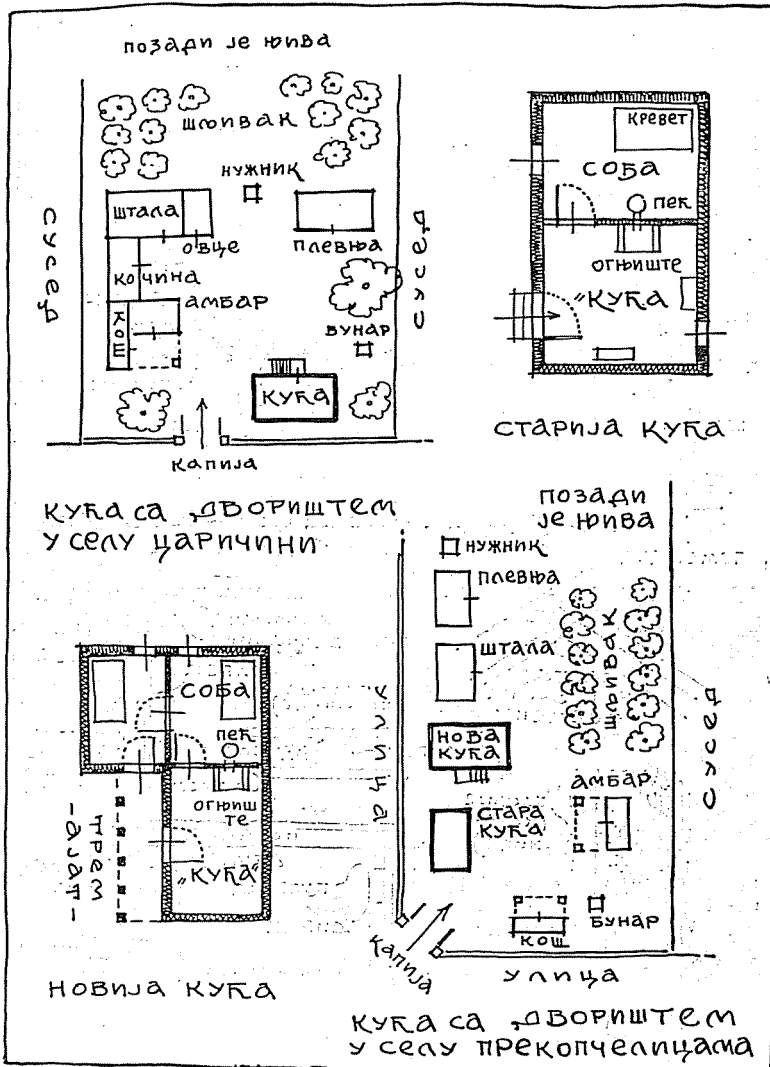
Сл. 21 — Кућа са зградама у дворишту, у селу Бучумету (напред амбар и кош).

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

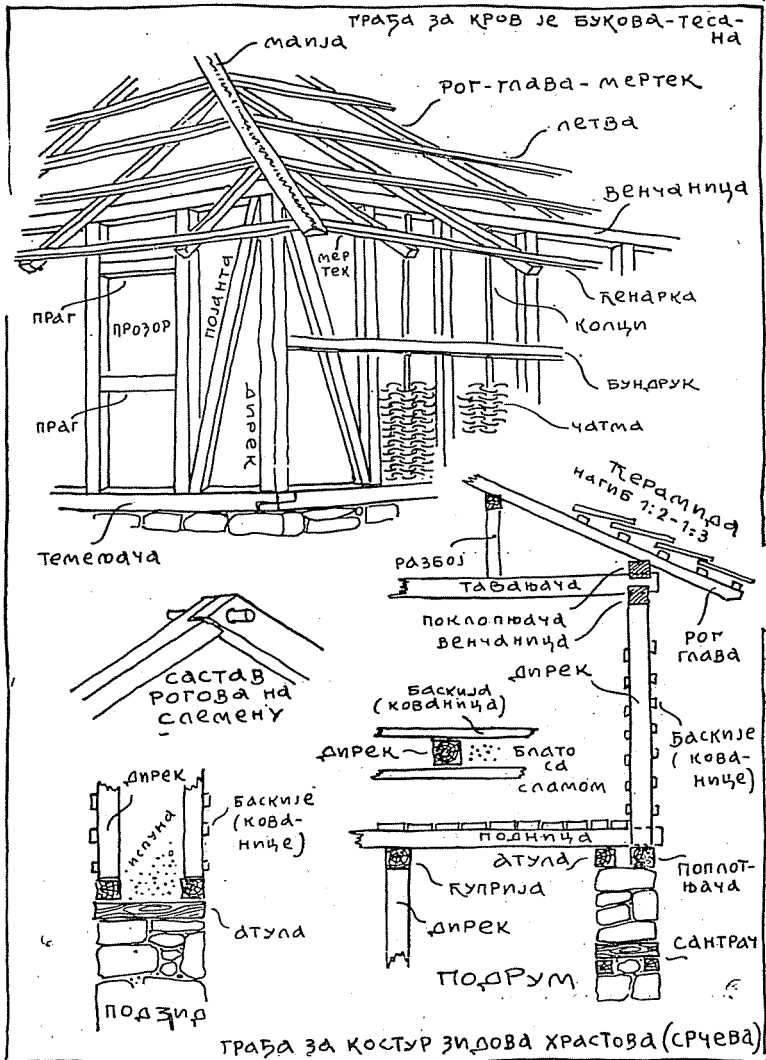
Сл. 22 — Капоја са кошом и тремом у селу Царичини.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

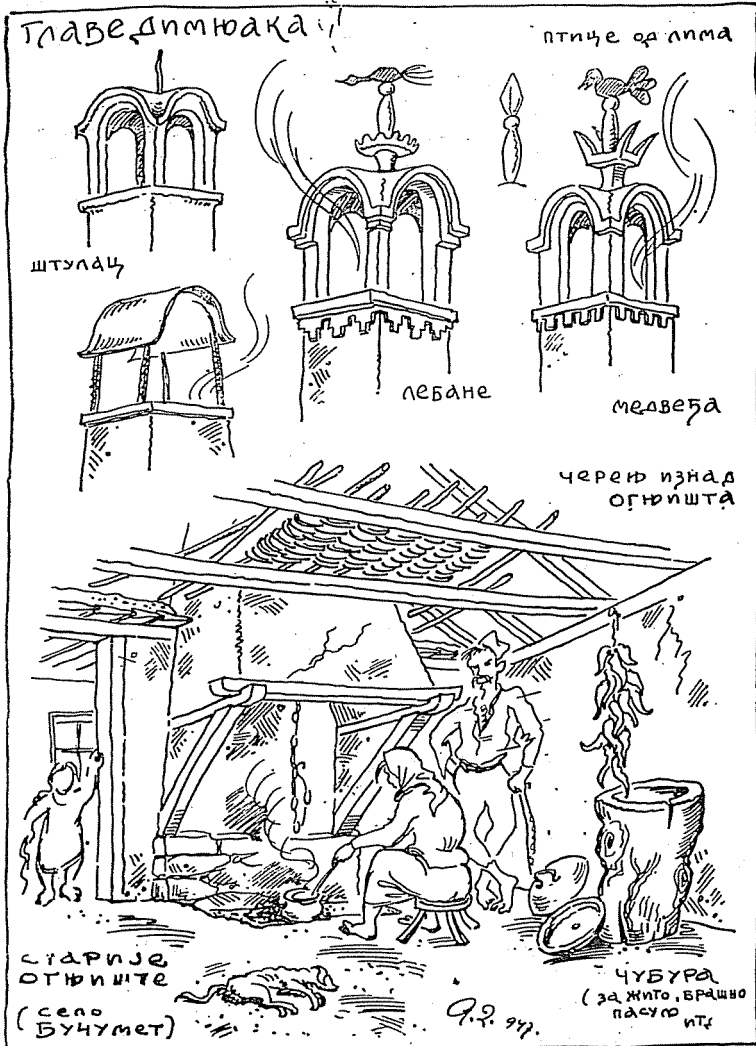
Сл. 23 — Окућнице, распреди и основе кућа.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

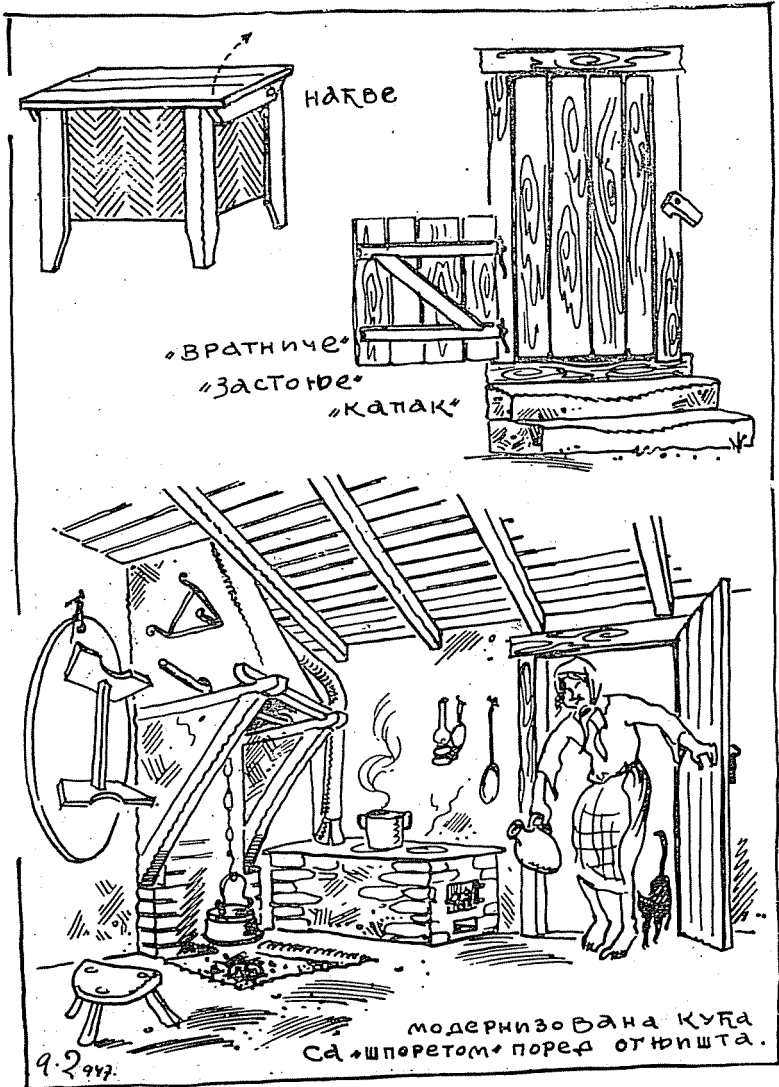
Сл. 24 — Детаљи конструкције куће.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

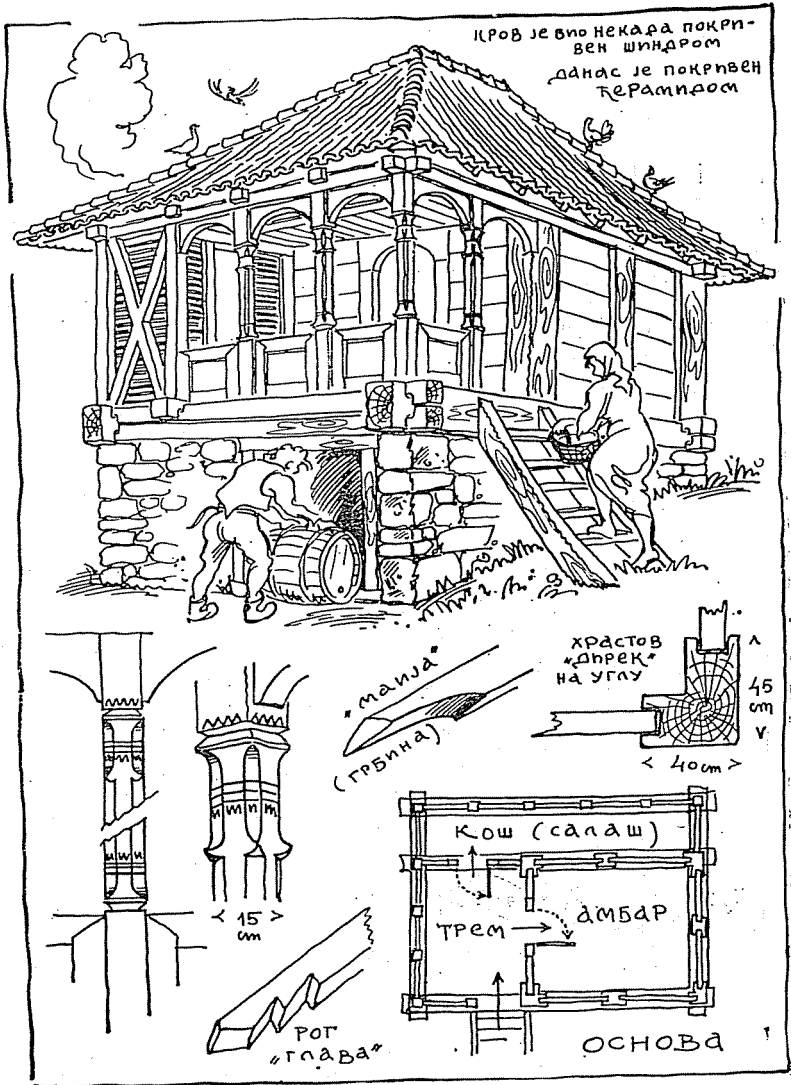
Сл. 25 — Главе димњака (разви типови) и огњиште у старој кући.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

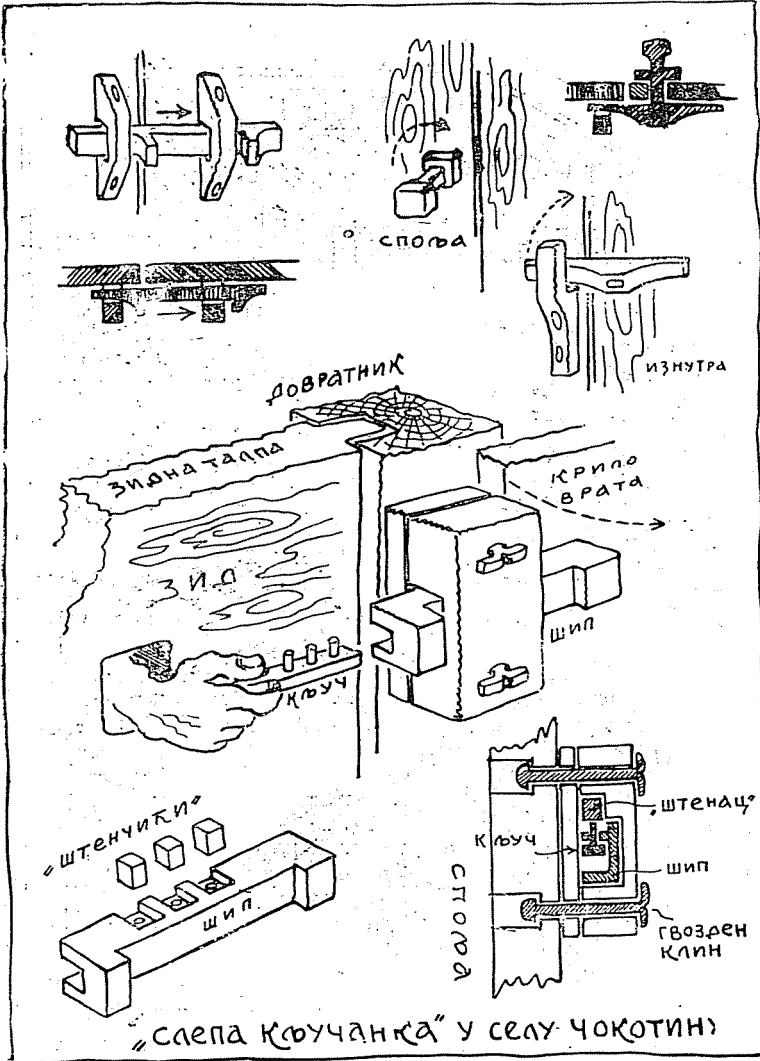
Сл. 26 — Огњиште и детаљи куће.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

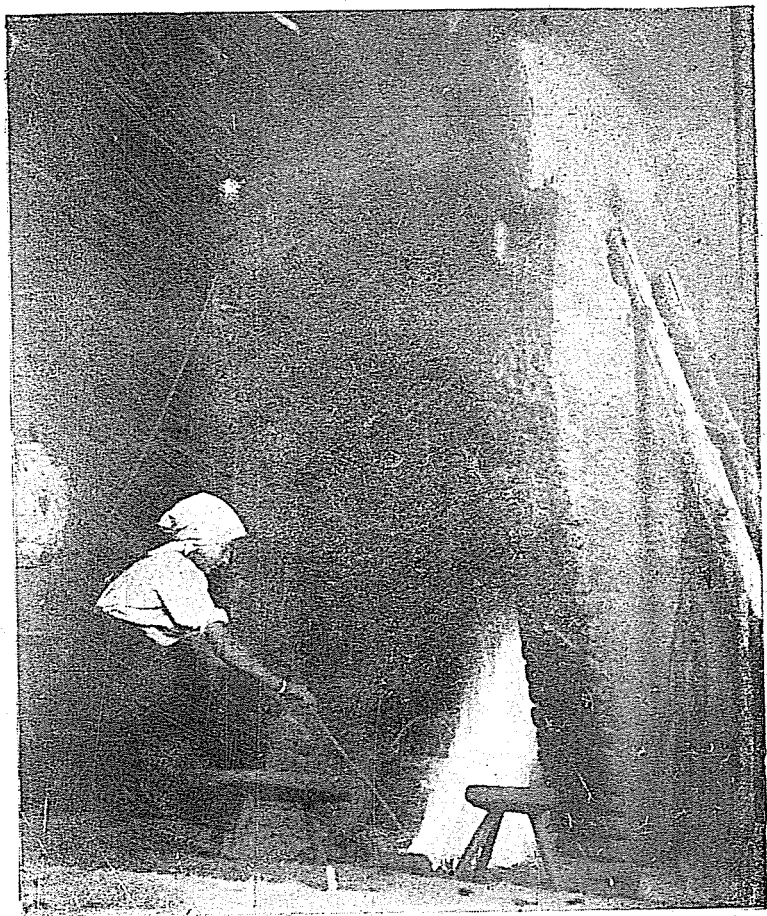
Сл. 27 — Амбар из села Бучумета.

А. ДЕРӨКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

Сл. 28 — Дрвене браве и „кључанице“ на вратима кућа.

А. ДЕРОКО: Кућа у Јабланици и Пустој Реди, Зборник радова Етнографског института САН, 1.

Сл. 30 — С. њиште у селу Слишинцима под Петровом Гором.

